STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 06586

DI GESHIKHTE FUN IDISHIN THEATER

B. Gorin

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלמה עטינגער

אברהם בער גאָטלאָבער

אברהם גאָלדפאַדען

ב. גאָרין
(י. גוידא)

די געשיכטע פון אידישען טהעאַטער

(צוויי טויזענד יאָהר טהעאַטער ביי אידען)

ערשטער באַנד.

ליטעראַרישער פערלאַג
256 איסט בראָדוויי, ניו־יאָרק.
1918.

Copyright by B. Gorin
1918.

מיין ווייב און בעסטען חבר ליזע א מתנה.

די געשיכטע פון אידישען טהעאטער איז דאס ערשטע און איינציגע ווערק פון דעם מין אין אונזער ליטעראטור, און עס איז פערשפארט צו זאגען, אז אין אנדערע ליטעראטורען האט מען זעהר ווענינ געשריבען וועגען דער אידישער ביהנע. דער אמת איז, אז די אידישע ביהנע איז נאך זעהר ווענינ אויסגעפארשט געווארען און דאס ווענינע וואס איז אויף דעם פעלד געטהאן געווארען איז אפט גענומען אויף בארג. אין דעם דאזיגען ווערק האב איך זיך געשטעלט א כלל ניט צו פערלאזען זיך אויף ידיעות גענומען פון צווייטער האנד און ווי ווייט עס איז נאר מעגליך געווען האב איך אונטערזוכט די ערשטע קוועלען.

א היבשער טהייל פון דעם דאזיגען ווערק האט זיך אין די לעצטע זיבען יאהר גע־דרוקט אין דער פארם פון בעזונדערע אבהאנדלונגען און ארטיקלען אין פערשיידענע פער־יאדישע אויסגאבען. די ערשטע עטליכע קאפיטלאך פון דעם ערשטען טהייל האבען זיך אין א משך פון פיער יאהר געדרוקט אין דעם מאנאטליכען זשורנאל „צוקונפט". עטליכע קאפיטלאך פון דעם צווייטען טהייל האבען זיך געדרוקט אין דער וועכענטליכער ציימונג „אמעריקאנער" און בעזונדערע קאפיטלאך זיינען פערעפענטליכט געווען אין פערשיידענע צייטשריפטען. די געשיכטע האט צוליעב דעם אנגענומען מעהר דעם אינטימען כאראקטער פון ארטיקלען, ווי דעם קאלטען טאן פון דעם שטרענגען היסטאריקער, און אזוי ווי מיין זשאנר און טעמפעראמענט זיינען ניט פון א שרייבער פון געשיכטע, האב איך דעם כאראקטער ניט געוואלט ענדערן.

אויך צוליעב דעם וואס א היבשער טהייל פון דעם דאזיגען ווערק איז געווען גע־דרוקט אין פערשיידענע צייטשריפטען, איז דאס אויסלעגען ניט ארויסגעקומען אזוי יוניפארם ווי איך האב געוואונשען.

הגם אמעריקא איז געווארען די היים פון די סאמע וויכטיגע שעפער פון דער אידישער ביהנע, צייט דער גרונדשטיין פון אידישען טהעאטער איז געלעגט געווארען אין בוקארעסט, און איך בין מיט זיי אלעמען געווען פערזענליך בעקאנט און געקומען מיט זיי אין בעריהרונג, וואלט דאך די געשיכטע זעהר פיעל געליטען, ווען מען זאל מיר ניט קומען צו הילף מיט נויטיגע ידיעות און ערפאהרונגען. די גרעסטע הילף האט מיר געגעבען אברהם זלמן פריידוס, דער קאפ פון דעם אידישען דעפארטמענט פון דער ניו יארקער פאבליק לייברערי און איך אייל זיך אויסצודריקען איהם מיין טיעפע דאנקבארקייט. אויך זעהר פיעל פערפליכטעט בין איך ל י י ז ע ר צ ו ק ע ר מ א ן און י ש ר א ל ו ו י י נ ב ל א ט, ביידע זיינען פון די ערשטע שוישפיעלער און ביידע האבען מיר פיעל געהאלפען צו ארויענטירען זיך אין דער פערפלאנטעטער תקופה פון דעם אידישען טהעאטער

אין בוקארעסט און די ערשטע יאהרען אין רוסלאנד, א תקופה, וואס האט שוין אנגענרמען א לעגענדארישען כאראקטער.*

א בעזונדערען דאנק קומט מארים היינע, יעקב קאצמאן, יצחק ליברעסקו, מאקס ראזענטהאל, נחום ראקאוו, משה ריכטער, סעם אדלער, בן עמי, לאזאר פריעד, שלמה גאלדינבורג, מארים מאשקאוויטש און שלמה פערלמוטער פאר די נויטיגע אויסקינפטע, וואס זיי האבען מיר געגעבען.

איך וויים ניט צי די רשימה פון אידישען רעפערטואר איז ארויסגעקומען אזוי פאלקאם ווי איך האב געוואונשען, נאר איך האב ניט געשפארט קיין מיה און צייט צו מאכען א סדר אין דעם תהו ובהו צעטעל פון די אידישע פיעסען. ווי שווער די דאזיגע אויפגאבע איז געווען, קען מען זיך אנשטויסען דערפון, וואס די פערפאסערס גופא וויסען ניט וואס פאר א פיעסען זיי האבען אנגעשריבען און ווענען כראנאלאגיע איז אבגערעדט. א סך שטיקער זיינען אויפגעפיהרט געווארען אין פערשיידענע ערטער און פערשיידענע צייטען אונטער פערשיידענע נעמען. אזוי למשל, איז לאטיינער'ס אפערעטע „גבריאל” בעקאנט אין רוסלאנד אונטער'ן נאמען „חינקע און פינקע”, ריכטער'ס „הערצעלע מיוחס” איז אין אמעריקא געשפיעלט געווארען אונטער'ן נאמען „טייבעלע”. אפט ווערען ניט נאר די נעמען פון די שטיקער געענדערט, נאר אויך די נעמען פון די פערפאסערס פערביטען. אזוי, למשל, איז געדרוקט אין קראקא א שטיק „שלמה גארגעל” און דער נאמען פון דעם פערפאסער איז אנגעגעבען לאטיינער. דאס שטיק איז אויפגעפיהרט געווארען אין אמעריקא און האט געהייסען „הדסה” און דער פערפאסער איז גאר הורוויטש.

איך בין ניט זיכער צי ביי מיין גאנצער פארזיכטיגקייט איז מיר געלונגען אויסצומיידען אזעלכע טעותים, דאס, דאכט זיך, וואלט אונטער אזעלכע אומשטענדען גאר געווען אונמעגליך, נאר ביי מיר איז קיין ספק ניט, אז נייענציג פראצענט אין דער רשימה איז ריין אהן גרייזען.

לכתחילה האב איך בדעה געהאט אנצוגעבען ווי ווייט מיר איז בעקאנט די קוועלען, פון וואנען א סך פיעסען זיינען גענומען געווארען, אבער גאר גיך האב איך זיך ארומגעזעהן, אז די אויפגאבע איז א צו שווערע, און עס וועט זיין גענוג אויפמערקזאם צו מאכען, אז נייענציג פראצענט פון אידישען רעפערטואר זיינען איבערגעמאכט פון פרעמדע פיעסען.

ד ע ר מ ח ב ר.

אינהאלטס פערצייכניס.

פארווארט — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 5

ערשטער קאפיטעל: — טהעאטער אין ירושלים.

די אידישע אריסטאקראטיע און העלעניזם אין ירושלים. — הורדוס בויט טהעא־
טערס אין ארץ ישראל. — פערזוך צו טוידטען הורדוס אין טהעאטער. — די
תנאים זיינען געגען טהעאטער. — קעניג אגריפא דער גרויסער און דער תנא
שמעון. — פאר וואס דער ריינער אידישער גייסט איז געווען געגען אזא אונטער־
האלטונג. — בעוואוסטער אידישער אקטיאר אין די צייטען פון נירון קיסר. —
די דראמע „יציאת מצרים" פאר'ן חורבן. — — — — — — — — זייט 7

צווייטער קאפיטעל: — דער אנהויב פון פורים שפיעל.

דער אונטערגאנג פון טהעאטער ביי אלע פעלקער. — דער נייער סארט דראמע ביי
אידען. — די ערשטע פארשטעלונגען פון פורים שפיעל דורכגעוויקט מיט אידישען
בלוט אין 415. — ווי אזוי דאס פורים שפיעל האט זיך ענטוויקעלט. — דראמאטי־
זירונג פון מגלת אסתר אין ניינטען יאהרהונדערט. — פאר וואס דאס פורים שפיעל
האט זיך ניט געקענט ריהרען פון ארט. — פאר וואס פורים האט מעגליך געמאכט
פארשטעלונגען. — אידישע דראמאטורגען אין שפאניען. — ערשטער פערזוך צו
שאפען די העברעאישע דראמע. — משה חיים לוצאטא און זיינע דראמען. — יאזע
דע סילווא אין פארטוגאל. — קאמף פון רבנים געגען אידישען טהעאטער אין אי־
טאליען אין אכטצעהנטען יאהרהונדערט. — אידישע טהעאטערס אין זיד אמעריקא
אין 18טען יאהרהונדערט — — — — — — — — — — — — — 19

דריטער קאפיטעל: — די עלטסטע אידישע פורים שפיעלם.

פורים שפיעלם אין מאמע לשון. — שפיל פון טב יעקליין געשריבען אין 1598. —
פורים שפיעלם פון דעם 17טען און אנהויב 18טען יאהרהונדערט. — אויסציגע פון
בעקאנטסטען פורים שפיעל און פאר וואס מען האט עס פערברענט אין פראנקפורט
אם מאין. — ערנסטערע פורים שפיעלם. — ווער עס האט אין זיי געשפיעלט. —
דער איינפלוס פון די פאכאבנע פורים שפיעלם. — — — — — — — — — 41

פיערטער קאפיטעל: — די ערשטע מאדערנע אידישע קאמעדיע.

די שייכות פון השכלה צו טהעאטער. — די דריי יסודות פון א טהעאטער. — אהרן
וואלפסזאן און זיין קאמעדיע אין אידיש. — דער חדוש וואס פון דעם בערלינער
חדר זאל געלעגט ווערען דער גרונדשטיין פון אידישער דראמע. — דער טעות וואס
שטיינשניידער האט געמאכט. — דער שליסעל צו דייטשמעריש אין די שפעטערדיגע
אידישע שטיקער — — — — — — — — — — — — — — — — 64

פינפטער קאפיטעל: — אידען אויף פרעמדע דראמאטישע פעלדער.

דער ערשטער איד אויפ'ן פעלד פון דער דייטשער דראמע. — די ערשטע דראמע
פון א רוסישען אידען אויף דער רוסישער ביהנע. — ראשעל — — — — — — — 83

זעקסטער קאפיטעל: — ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד.

דר. שלמה עטינגער און זיין „סערקעלע". — זיין איינפלוס אויף גאטלאבער. —
ישראל אקסענפעלד און זיינע דראמאטישע ווערק. — די קאמעדיע אלס מיטעל צו
קעמפען געגען חסידיזם. — „די וויבערשע קניפלאך". — „די טאקסע" פון מענדעלע
מוכר ספרים — — — — — — — — — — — — — — — — — 89

זיבעטער קאפיטעל: — די ערשטע טהעאטער פארשטעלונגען.

אין ווארשא זיינען געמאכט געווארען הכנות צו געבען פארשטעלונגען פון אידישע שטיקער אין 1837. — פאר וואס דער דאזאר איז ארויסגעטראטען מיט א מסירה. — תלמידים פון ראבינער־שול גיבען אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו אין די פופציגער יאהרען. — אלערהעכסטער דאנק פון קיסר. — א נייער מין אונטערהאלטונג אין די פופציגער יאהרען. — די בראדער זינגער. — מיניאטורע פארשטעלונגען — 132

אכטער קאפיטעל: — דער גרינדער פון אידישען טהעאטער.

דער איינפלוס פון סערקעלע אויף אברהם גאלדפאדען און זיין ערשטע דראמאטישע ווערק. — גאטלאבער וועקט אין גאלדפאדענ׳ען דעם פאעטישען געפיהל. פון א לעהרער ווערט גאלדפאדען א סוחר און ענדיגט מיט א באנקראט. — אין אויסלאנד נעהמט זיך גאלדפאדען צו א צייטונג. — קומט אין רומעניען אין די אינטערעסען פון א צייטונג און בעגעגענט זיך מיט ישראל גראדנער. — די פיאסקא ביי זיין ערשטען ארויסטרעטען פאר א פובליקום אין יאסי. — ווי אזוי גראדנער קומט איהם צו הילף — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 150

ניינטער קאפיטעל: — דער ווינקעלשטיין געלעגט.

גאלדפאדען מאכט גראדנער׳ן א פארשלאג צו שפיעלען גאנצע שטיקער. — דאס ערשטע ווילדע שטיק. — גאלדפאדען מיט פוטהאלבען אקטיארען. — די בהלה און „די רעקרוטען". — די נע ונד קאמפאניע לערנט זיך צו הויבען הקפות. — גאלד־פאדען אין בוקארעסט. — וואו ער האט אקטיארען געזוכט. — מאגולעסקא און צו־קערמאן טרעטען אריין אין זיין קאמפאניע. — ווי אזוי גאלדפאדען האט געשריבען „שמענדריק". — דער געדרוקטער „שמענדריק" פון 1875. — גראדנער טרעט ארויס און גרינדעט א בעזונדערע קאמפאניע אין יאסי. — יוסף לאטיינער אין גראדנער׳ס קאמפאניע. — די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע. — משה הורוויטש גרינדעט א קאמפאניע. — די רוסיש־טערקישע מלחמה און דער גאלדע־נער מבול אין אידישען טהעאטער — — — — — — — — — — — — — — 167

צעהנטער קאפיטעל: — טהעאטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאנד.

די קעלער זינגער אין אדעס. — די ערשטע פארשטעלונגען אין רעמעסלעני קלוב. — גאלדפאדען קומט נאך דער מלחמה קיין אדעס און נעהמט מארינסקי טהעאטער. — כמעט אלע שפעטערדיגע שטערען זיינען שוין אויף דער ביהנע. — דער צעטיל פון שפיעלער וואקסט זעהר שנעל. — די צויבערקראפט פון דער ביהנע פאר די שפיע־לער. — דער גריכישער בעל הבית פון מארינסקי טהעאטער שטופט ארויס גאלד־פאדענ׳ען. — מאגולעסקא מיט זיין קאמפאניע אין אדעס. — די ערשטע אויפ־פיהרונג פון „שולמית. — יוסף לערנער און ווי ער ענטפערט די פראגע וועגען בעסערע פיעסען. — רש"י קאצענעלענבויגען, מ. ל. ליליענבלום הויבען אן צו שרייבען פאר׳ן טהעאטער. — לינעצקי קומט מיט א פיעסע און האט חרטה. — לער־נער פעראייניגט זיך מיט נחום מאיר שייקעוויטש (שמ"ר). — מענדעלע מוכר ספרים שרייבט דעם „פריזיוו" פאר׳ן אידישען טהעאטער. — דער אידישער טהעא־טער ווערט פערבאטען אין רוסלאנד. — אידישע קאמפאניעס צוזייעט און צו־שפרייט. — די ערפאהרונגען פון א אידישער טרופע אין דייטשלאנד. — אבשא־צונג פון גאלדפאדען — — — — — — — — — — — — — — — — 204

ערשטער קאפיטעל.

טהעאטער אין ירושלים.

גאר די אלטע פארצייטיגע וועלט האט פון קיין טהעאטער ניט געוואוסט, די דראמע איז איהר געווען אין גאנצען פרעמד. די גריכען זיינען געווען דאס ערשטע פאלק וואס האט געשאפען די דראמע. אין גריכענלאנד האט זיך די דראמע אנגעהויבען צו ענט־וויקלען מיט א יאהר דריטהאלבען טויזענד צוריק און דארטען האט זי דערגרייכט צו דער העכסטער מדרגה פון פאלקאמענהייט.

פון גריכענלאנד האט זיך די קונסט פון טהעאטער גענומען פערשפרייטען סיי צווישען די פעלקער, וואס עס האט בעצוואונגען און סיי צווישען זיינע בעצווינגער. אלעקסאנדער מוקדן האט א האלבע וועלט איינגענומען און איינגעפלאנצט דארטען די גריכישע קולטור. די רוימער האבען שפעטער זייער יאך אנגעטהאן די גריכען און האבען פון זייערע בעזיעגטע איבערגענומען זייער קולטור.

ארץ ישראל האט אויך ניט געקאנט ווידערשטעהן דעם צויבער פון העלעניזם, און די אידישע אריסטאקראטיע איז געווארען דורכ־געדרונגען מיט'ן גריכישען גייסט. אין די לעצטע פאר הונדערט יאהר פאר'ן חורבן בית שני איז די אומגאנגס־שפראך צווישען די אידישע אריסטאקראטען געווארען גריכיש. יוסף, שמעון הצדיק'ס אייניקעל, האט ברייט געעפענט די טהויערען פון ירושלים פאר'ן גריכישען איינפלוס. די קינדער פון יהודה האבען זיך אבגעגעבען מיט אלערליי אלימפישע שפיעלען און די אידישע העלעניסטען האבען אפילו געפייערט דעם יום טוב לכבוד דעם גריכישען וויין־גאט דיאניסיאס, בעסער בעוואוסט אונטער דעם רוימישען נאמען באקכוס.

דער קעניג הורדוס האט געלאזט בויען טהעאטערס אין ירושלים און מען האט דארטען אויפגעפיהרט פרעמדע דראמען.

אויף אזא אופן זעהען מיר, אז טהעאטער האט זיך געוויזען ביי אידען כמעט אין דער זעלביגער צייט וואס ביי אלע אנדערע פעלקער, א חוץ די גריכען. די טהעאטערס זיינען געשטיצט און אויסגעהאלטען געווארען פון דער מלוכה, ווי דער פאל איז גע־ווען ביי אלע אנדערע פעלקער, און דאך איז טהעאטער געבליבען א פרעמדע אינסטיטוציאן ביי די פארצייטיגע אידען. אין דער גאנ־צער אלטער אידישער ליטעראטור איז ניטא קיין סימן פון קיין דראמע.

אמת, געוויסע מאדערנע אידישע געלעהרטע האבען געפיהלט עפעס א מין נאציאנאלע בושה פאר דעם עם הספר, פאר וואס ער האט גאר ניט בייגעטראגען צום אוצר פון דער וועלט דראמע און זיי האבען זיך געקליגט צו דערווייזען, אז אויך אויף דעם פעלד האט ער זיך אויסגעצייכענט און האט דער וועלט געגעבען צוויי פון די גרעסטע דראמען: איוב און שיר השירים. עס איז אבער שווער אויסצו'פלפול'ען, אז די דאזיגע צוויי גרויסע ווערק האבען א שייכות מיט דראמע.

די פרומע אידען האבען געקוקט מיט שרעק און צארן אויף די דאזיגע טעמפלען פון קונסט. און ווי ווייט זייער שנאה צום טהעא־טער האט דערגרייכט קאן מען זעהן דערפון, וואס עטליכע קנאים האבען בעשלאסען צו טוידטען דעם קעניג הורדוס און מאכען א סוף פון דעם גריכישען איינפלוס. די קאנספיראציע איז געווען צו טויד־טען הורדוס'ן אין טהעאטער בשעת מען האט דארטען געשפיעלט. דער קעניג איז אבער ניט געקומען דעם טאג צו דער פארשטעלונג, און פון דער פערשווערונג איז גאר ניט געווארען. אויף עפעס אן אופן איז דאס פובליקום אין טהעאטער געוואר געווארען דערפון, און דער המון האט זיך ארויפגעווארפען מיט א ווילדען כעס אויף די קאנספיראטארם און האט איינעם פון זיי צוריסען אין שטיקער.

און עס דארף גאר קיין חדוש ניט זיין, פאר וואס די פרומע אידען האבען אזוי ביטער געקעמפט קעגען טהעאטער. אין גריכענ־לאנד איז טהעאטער געבארען געווארען פון דער עבודה לכבוד

דעם גריכישען גאט דיאניסאס, דעם גאט פון וויין. יעדע פארשטע־לונג אין טהעאטער איז געווען אן עבודה זרה. אין טהעאטער איז געשטאנען א סטאטוע פון דעם דאזיגען גאט און מען האט לכבוד איהם געשפיעלט, פאר איהם וויין געגאסען און געמאכט אלערליי געצענדינערשע צערעמאניעס. עס ווערט אין ערגעץ ניט דערמאנט, ווי מען האט זיך נוהג געווען אין די טהעאטערס, וואס הורדוס האט געבויט; נאר עס דארף ניט זיין קיין ספק, אז אין די טהעאטערס וואו מען האט געשפיעלט פאר אידישע בעזוכער איז קיין סימן פון געצענדיענעריי ניט געווען.

אבער אויב מיר ווייסען ניט זיכער וועגען דעם עצם טהעאטער אין ירושלים אין די צייטען פון דעם פערדארבענעם הורדוס, האבען מיר מעהר אדער וועניגער א קלארען בעגריף וועגען דעם סארט פארשטעלונגען אביסעל שפעטער. אזוי, למשל, געפינען מיר, אז דער תנא שמעון, וועלכער האט געלעבט אין דער צייט פון אגריפא דעם גרויסען, האט געבראכט א קלאגע קעגען דעם קעניג, אז ער פיהרט זיך ניט אויף, ווי אן אמת'ער פרומער איד דארף זיך אויפ־פיהרען און מען טאר איהם דאריבער ניט אריינלאזען אין בית המקדש. ווי עס זעהט אויס, איז דער הויפט חטא פון אגריפא בע־שטאנען דערין, וואס ער האט בעזוכט טהעאטער.

אגריפא דער גרויסער איז געווען א מילדער מענש און ער האט ניט בעטראכט שמעון'ס קלאגע אלס א מרידה במלכות. און ווען זיין גענעראל האט איהם איבערגעגעבען, וואס שמעון האט וועגען איהם געזאגט, האט אגריפא געשיקט נאך איהם, און אזוי ווי דער קעניג איז געווען אין טהעאטער בשעת יענער איז געקומען, האט ער געהייסען, אז מען זאל איהם אריינפיהרען צו איהם און האט איהם אנידערגעזעצט לעבען זיך און ווען די פארשטעלונג האט זיך געענדיגט, האט איהם אגריפא געפרעגט:

— וואס אזוינס ווערט דא אין טהעאטער געטהאן, אז דאס זאל זיין קעגען דער תורה?

שמעון האט אויף דעם גאר ניט געהאט צו ענטפערן און אגריפא האט איהם געגעבען א קליינע מתנה און אוועקגעשיקט איהם פון זיך.

דערפון איז גרינג צו זעהן, אז ניט נאָר איז ניט געווען קיין שמץ עבודה זרה אין טהעאטער, נאָר אפילו די פאָרשטעלונגען זיי־נען געווען אזוי אידיש אין גייסט, אז אפילו דער גרעסטער צדיק האָט אין זיי ניט געפונען, וואָס אויסצוברעכען.

נאָר פון דער צווייטער זייט ווייסען מיר, אז דער זעלביגער אגריפּא דער גרויסער האָט אויך געבויט אנדערע טהעאטערס, צווי־שען וועלכע זיינען אויך געווען דער טהעאטער און דער אמפי־טהעאטער אין בעריטוס, און ביים חנוכת הבית פון דעם אמפי־טהעאטער האָט ער געלאָזט ברענגען אהין ניט וועניגער ווי פיער־צעהן הונדערט פערברעכערס און מען האָט זיי אויסגעשטעלט אין צוויי שורות, צו זיבען הונדערט אין א שורה און זיי האָבען זיך איינע מיט די אנדערע געשלאָגען אזוי לאנג, ביז אלע זיינען געפאַ־לען טוידט אויף דער גרויסער ביהנע.

און הגם דער אמפיטהעאטער האָט גאָר ניט צו טהאָן מיט טהעאטער, איז אבער שטענדיג געווען א גייסטיגע שייכות צווישען זיי, און ווען דער עולם האָט געפאָדערט אזא אונטערהאלטונג, וואָס אגריפּא האָט פערשאפט ביים חנוכת הבית פון דעם אמפיטהעא־טער, האָט די דראמע אין טהעאטער ניט געקענט שטעהן א סך הע־כער. און די פרומע אידען האָבען געקוקט מיט שרעק אויף אן אינס־טיטוציאָן, וואָס פערשאפט אזא מין אונטערהאלטונג.

בכלל איז אידישקייט ניט געווען מסוגל פאַר קיין דראמע און קיין טהעאטער. א דראמע קאָן ניט געמאָלט זיין אָהן א קאָליזיאָן. און אין דער קלאסישער דראמע איז די קאָליזיאָן געווען מיט'ן פאטום, מיט די געטער, און אידען האָבען קיין פאטום ניט געהאַט, אין מזל לישראל. די גריכישע געטער זיינען געווען שטארק און מעכטיג, און קעגען זייער בעשלוס האָט דער מענש ניט געקאָנט געהן; אבער די געטער האָבען ווייט ניט געהאנדעלט מיט אמת און יושר, זיי זיינען געווען זינדיג און פאלש און פערדארבען, און דער מענש דוקא איז ארויסגעטראָטען פאַר גערעכטיגקייט. דער מענש האָט פּראָטעסטירט קעגען זייער שלעכטער האנדלונג און געקעמפט קעגען זיי, און ווייל די געטער זיינען שטארקער, האָט דער מענש

געמוזט פאלען. און דאס איז געוועזן די טראגעדיע פון דעם מענ־שען.

און דאריבער האט ניט נאר טהעאטער נאר אויך די דראמע אלס א צווייג פון ליטעראטור ניט געקאנט זיך אננעהמען צווישען אידען. מיר האבען געזעהן, ווי די אידישע פאעזי האט פון דעם גריכישען איינפלוס זעהר פיעל געוואונען. שיר השירים איז געשאַ־פען געווארען, ווען דער העלעניזם האט זיך גענומען פערשפרייטען אין ירושלים. נאר די דראמע האט קיין אידישען מאנטעל בשום אופן ניט געקאנט אנטהאן און איז געבליבען פרעמד דעם אלטען אידישען גייסט. דער איד האט לחלוטין ניט געקאנט דערלאזען דעם געדאנק, אז גאט קאן האנדלען אונגערעכט און אז א בשר ודם זאל קעמפען קעגען גאט. דער אידישער גאט איז שטענדיג און אומעדום גערעכט און זיין משפט איז גערעכט. און די פרומע אידען האבען אויפ׳ן טהעאטער ניט געקענט קוקען אנדערש, ווי אויף א שקץ תשקצנו.

ווען מען רעדט וועגען דער שנאה פון די פארצייטיגע אידען צום טהעאטער דארף מען נאך האבען אין זינען, אז אין דער צייט ווען די גריכישע קולטור האט זיך ארייגגעריסען אין ארץ ישראל איז שוין די גריכישע דראמע ניט געשטאנען אויף יענער הויכקייט, אויף וועלכע עס האבען איהר געשטעלט עסכילוס, סאפאקלעס און יו־ריפידעס. באלד נאך דעם טוידט פון די דאזיגע דריי גרויסע גריכי־שע דראמאטישע דיכטער, האט די דראמע שטארק אנגעהויבען צו זינקען, און ארום דער צייט וואס טהעאטערס זיינען פערשפרייט געווארען אין ארץ ישראל האט שוין רוים געבראכט די דראמע צו אזא מדרגה, אז די ביהנע האט אפט דערמאנט א בית זנות. דער גאנצער אידישער גייסט האט רעוואלטירט קעגען אזא אונ־טערהאלטונג און איין תנא נאך דעם צווייטען, איין אמורא נאכ׳ן אנדערן האבען געווארענט דעם עולם פון אזעלכע פערגניגענס.

דער תלמוד און מפרשים לאזען ניט דורך קיין געלעגענהייט צו דערמאנען דעם אידען, ער זאל וויכען פון טהעאטער און פון צירק. אמאל אין דער פארם פון אן ערקלערונג, אמאל אין דער

פאָרם פון א רוהיגער בעטראַכטונג און א מאָל אין דער פאָרם פון א בייזער קללה.

„פערפלוכט זאָלען זיין יענע, וואָס בעזוכען טהעאטער אָדער צירקען און פערבראַכטען אונזערע געזעצען"*)

אין תלמוד ירושלמי**) ווערט דערצעהלט, אז רבי נחוניא בן הקנה, א תנא וואָס האָט געלעבט אין דער צייט פון דעם חורבן בית שני פלעגט ביים ארויסגעהן פון בית המדרש מאכען א קורצע תפלה:

„מודה אני לפניך, ד" אלהי ואלהי אבותי, שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי כנסיות, ולא נתת חלקי בבתי תרטיות ובבתי קרקסיות, שאני עמל והן עמלים, אני שוקד והן שוקדים — אני עמל לירש גן עדן והן עמלים לבאר שחת."

(איך דאנק דיר, גאָט מיין גאָט און גאָט פון מיינע עלטערן, פאר וואָס דו האָסט מיין חלק געגעבען צווישען די וואָס זיצען אין בית המדרש און אין די שוהלען, און דו האָסט ניט געגעבען מיין חלק צווישען די, וואָס זיצען אין טהעאטערס און צירקען. איך בעמיה זיך און זיי בעמיהען זיך, איך פאָדער זיך און זיי פאָדערן זיך— איך בעמיה זיך צו ירש'ענען דעם גן עדן, און זיי בעמיהען זיך פאר'ן גרוב פון פערדארבונג).

עס ווערט אבער זיין נ'ט אין גאנצען ריכטיג צו זאָגען, אז דער איינציגער טעם, פאר וואָס טהעאטער איז אזוי געווען פערהאסט איז געווען צוליעב עבודה זרה און אויסגעלאסענהייט. עס איז אמת, אז די ליבעראַלע פאָרשטעהער פון פאָלק האָבען נאָר געהאט קעגען טהעאטער, ווייל ער איז געווען פערמישט מיט עבודה זרה, און ווען א טהעאטער איז דערפון ריין האָבען זיי ניט געזעהן קיין שום אורזאַך, פאר וואָס א איד זאָל זיך ניט טאָרען ערלויבען אזא פערגניגען. אזא, למשל, איז געווען איינער פון די גרעסטע תנאים רבי

*) עבודה זרה, י"ח, ב.

**) ברכות, כט, ב. עס איז מערקווירדיג, וואָס די זעלביגע תפלה ווערט איבערגעגעבען אין תלמוד בבלי (ברכות כ"ח) מיט אַן אַנדער נוסח. טהעאטער און צירק איז דאָרטען ארויסגעלאָזט.

מאיר. אבער אזעלכע ווי ער זיינען געווען ווייניג. די אנדערע האבען געהאט גאר אן אנדער מיינונג. פאר זיי איז קיין אונטער־שייד געווען, צו טהעאטער איז פערבונדען מיט געצענדיענעריי צו ניט און זיי האבען אונטער אלע אומשטענדען פערבאטען טהעאטער צווישען אידען. דאס זעהען מיר פון א פלוגתא צווישען רבי מאיר און די חכמים:

„תנו רבנן: אין הולכים לטרטיות ולקרקסיות מפני שמזבלין שם זיבול לעבודת כוכבים, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: מקום שמזבלין אסור, מפני חשד עבודת כוכבים ומקום שאין מזבלין שם אסור מפני מושב לצים.“

מען טאר ניט געהן אין טהעאטערס און צירקען, ווייל מען איז דארטען מקריב צו די געצען, אזוי זאגט רבי מאיר. און די חכמים זאגען: דארטען וואו מען איז מקריב צו די געצען טאר מען ניט צוליעב א חשד פון עבודה זרה, און דארטען וואו מען איז ניט מקריב צו די געצען טאר מען ניט צוליעב מושב לצים.

עס איז ניט דוקא דער „מושב לצים“ וואס האט געמאכט די חכמים צו דענקען, אז די אונטערהאלטונג אין א טהעאטער איז ניט פאר אידען. ווען דער דאזיגער פסוק זאל אין תהלים ניט זיין, וואלט מען געפונען אן אנדער אויסדרוק אין די אלטע שריפטען צו אסר'ן דעם טהעאטער. און טאקי אין מדרש איכה רבתי געפינען מיר:

רבי אבא בר כהנא פתח: „לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז“, אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולמים, מימי לא נכנסתי בבתי טיאטראות ובתי קרקסאות של אומות העולם ושחקתי עמהם ואעלוז.

דאס הייסט, רבי אבא בר כהנא האט אנגעהויבען: דער נביא ירמיהו האט געזאגט: „איך בין ניט געזעסען אין דעם קרייז פון לוסטיגע און געפרעהט זיך“, רופט זיך אב די כנסת ישראל צו גאט ברוך הוא: בעשעפער פון די וועלטען, איך בין קיין מאל ניט געגאנגען אין די טהעאטערס און צירקען פון די אומות העולם און געפרעהט זיך מיט זיי.

און מען דארף כלל וכלל ניט האבען קיין פסוקים, וואס זאלען

דערמאָנען עפּעס לצנות אָדער לוסטיגקייט, אז מען זאָל אויף זיי אנהענגען טהעאטער און צירק. אָט האָט זיך דאָך געקליגט יונתן בן עוזיאל צו פערטייטשען דעם פּסוק: „ארור אתה בבואך“ אין זיין תרגום אזוי: ליטין אתון במעלכון לבתי תאטרוניכון וקורקסתכון למבטלא פתגמי אורייתא. דאָס הייסט פערפלוכט זאָלט איהר ווערען, ווען איהר געהט אין אייערע טהעאטערס און צירקען און זייט מבטל פון דער תורה.

נאָך אזעלכע ווארנונגען געגען טהעאטער זיינען צושפּרייט איבער די אלטע אידישע שריפטען פון דער צייט פון תלמוד און מדרש, און ווי דער מנהג איז געווען ביי די חכמים, איז דאָס שטענדיג אויסגע׳דרש׳ענט פון עפּעס א פּסוק, נאָר די פּסוקים האָבען גאָר ניט צו טהאָן מיט׳ן טהעאטער. דאָס האָט דער אידי־שער גייסט ניט געקאָנט דולדען קיין טהעאטער, דער זעלביגער גייסט וואָס האָט זיך אויסגעדריקט דורך די ליפּען פון די חכמים, אז דער וואָס געהט אין וועג און זאָגט, „ווי שעהן איז דער בוים“, פערדיענט ער דערפאַר דעם טוידט. די פאָדערונגען פון די אידען אונטער דעם שווערען יאָך פון די רוימער פאַר און נאָכ׳ן חורבן זיינען געווען קעגענגעזעצט צו די פאָדערונגען פון דעם פאָלק וואָס האָט זיי בע־צוואונגען. דער רוימער האָט געפאָדערט „ברויט און ספּעקטאַקל“ און דער איד האָט געזוכט נאָר עולם הבא. דער רוימער האָט געוואָלט לעבען א גוטען טאָג, און דער איד האָט זיך אָבגעזאָגט פון יעדער הנאה פון דער וועלט.

מען פערשפּאַרט דאריבער צו זוכען אידישע דראמע אויפ׳ן אידישען באָדען אין די אלטע צייטען. דער טהעאטער איז געווען און געבליבען אין יענע צייטען א פרעמדע פלאַנץ צווישען אידען און האָט זיך ביי זיי ניט אָנגענומען.

אָבער דאָס הייסט בשום אופן ניט, אז אידען האָבען זיך לחלוטין אָבגעזאָגט פון דער דאָזיגער קונסט. די אידישע העלענים־טען זיינען געווען פערקאָכט אין טהעאטער און עס דאַרף קיין שום צווייפעל ניט זיין, אז פיעל אידישע יונגע לייט, וועלכע זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט דער גריכישער אָדער רוימישער קולטור, האָבען אָבגעגעבען זייערע קרעפטען צום טהעאטער און צו דער

דראמע. אויפ'ן אידישען בארען האבען זיי ניט געקאנט שאפען, די אידישע אטמאספערע האט זיי געדריקט, האבען זיי געארבייט אויף א פרעמדען בארען. א יאהר הונדערט און פופציג פאר דער נייער צייטרעכנונג האט א אידישער העלעניסט, דער דיכטער עזעקיעלאס אנגעשריבען א דראמע „יציאת מצרים" אין גריכיש נאך דעם מוס־טער פון יוריפידעס. ווארשיינליך, האבען אויך אנדערע אידישע דיכטער געשריבען אין יענע צייטען דראמען אין גריכיש אדער רוי־מיש, נאר פון זיי איז גאר ניט געבליבען. אויף אזעלכע דראמען איז ניט געווען קיין אפוטרופס, וואס זאל זיי אבהיטען דורך די לאנגע, פינסטערע יאהר הונדערטע פון דעם שווערען גלות. דאס אידישע פאלק האט אויף זיי געקוקט ווי אויף ממזרים און האט פון זיי ניט געוואלט וויסען. עס איז דאריבער א גרויסער חדוש, ווי אזוי צו אונז האבען יא דערגרייכט עטליכע פראגמענטען, פיצלאך פון אזעלכע ווערק. און „יציאת מצרים" איז די איינציגע אידישע דרא־מע פון יענער צייט אין גריכיש, פון וועלכער עס זיינען געבליבען עטליכע פראגמענטען.

די פערזאנען פון יציאת מצרים זיינען:

משה
צפורה
חום
ראגועל
גאט פון דעם סנה
שליח
קונדשאפטער.

אין דעם ערשטען פראגמענט דערצעהלט משה, ווי יעקב איז אריין אין מצרים מיט זיבעציג נפשות און ווען די פרעהס האבען דערזעהן ווי דער אידישער שטאם ווערט פערמעהרט אין א גרוי־סער צאהל, האט מען זיי געצוואונגען צו בויען גרויסע שטעדט און טהורעמס פאר די מצרים, און זייערע קינדער האט מען גע־ווארפען אין טייך. זיין מוטער האט איהם דריי חדשים בעהאלטען, נאר דאס איז ניט געבליבען קיין סוד און זי האט איהם איינגע־וויקעלט אין קליידער און אוועקגעזעצט איהם ביים ברעג טייך.

מרים איז געשטאנען פון דער וויטענס און ווען פרעה'ס טאכטער האט דאס קינד געפונען, האט זי זיך ארויסגערופען צו ברענגען פאר איהם אן אם. ער האט זיך ערצויגען ביים קעניג אין פאלאץ און ווען ער איז איין טאג ארוים און דערזעהן, ווי א מצרי האט געשלאגען א אידען האט ער איהם דער'הרג'עט און פערשארט און צוליעב דעם האט ער געמוזט אנטלויפען אין דער מדבר.

אין א צווייטען פראגמענט דערצעהלט משה ראגועלן א חלום, וואס ער האט געזעהן.

מ ש ה*)

אויף בערגעשפיצע זאה איך איינעם האהען טהראן,
דער ביז צום הימעל רייכטע; אונד עס זאס אויף איהם
איין מאן, ענטשפראסען וואהל דעם עדעלסטען געשלעכט;
איין דיאדעם אויף זיינעם הויפט אונד אין דער האנד,
דער לינקען, דער געוואלטיגער סצעפטער, ווינקענד מיר
מיט זיינער רעכטען; אונד איך שטאנד איצט פאר דעם טהראן.
דא רייכט ער מיר דען סצעפטער דאר, אונד אויף דען טהראן
בעפאל ער מיר צו שטייגען, דען ער זעלבסט פערליס,
מיר געבענד אויך זיין קעניגליכעם דיאדעם.
דארויף ערבליקטע איך דער ערדע רונדונג גאנץ,
צוגלייך דער ערדע טיעפען און דעם הימעלס העה'ן,
אונד פלעצליך פיעל דער שטערנע שאאר צו פוסען מיר.
אונד אלע צעהלט איך זיא, אונד מיך אומגאב עס דא
וויא פאן דען שטערבליכען איין קריעגעסלאגער: דא
ערוואכט איך אוים דעם שלאף, די ברוסט פאן פורכט בעוועגט.

ר א ג ו ע ל.

א, פרעמדלינג, הערליכעס האט גאט דיר אנגעצייגט:
א, מעכט איך לעבען נאך, ווען זאלכעס לאאס דיך טרעפט!
אומשטורצען נעמליך ווירסט דו איינען גראסען טהראן,
אונד בויט' אויסטהיילען, אונד דער פעלקער פיהרער זיין.

---

*) איבערזעצט אין דייטש פון ל. מ. פיליפסאן, 1830.

דאס דו געזעהן בעוואהנטער ערדע רונדונג גאנץ,
וואס א ו נ ט ע ר גאטעס הימעל ווילט אונד א י ב ע ר
איהם:
דו ווירסט, וואס איזט פאריבערגינג אונד נאהט, ערשויין.

אין א דריטען פראגמענט איז דער דיאלאג צווישען משה און גאט, ווען ער דערזעהט דעם דארן. משה זאגט זיך אב צו געהן צו פרעה אונטער דעם אויסרייד, אז ער איז א כבד פה און גאט ווייזט איהם דעם נס מיט'ן שטעקען און מיט דער האנד. גאט זאגט איהם פון דארן וועגען די עשרה מכות.

נאך א קליינער פראגמענט איז די בשורה, וואס א שליח ברענגט, אז די מצריים האבען זיך דערטרונקען אין ים.

אין די צייטען פון נירון קיסר האט אין רוים געשמ'ט אן אי־דישער אקטיאר מיט'ן נאמען אליטיראס, וועלכער איז געוועז דער ליעבלינג ביים קעניג און קעניגין. דער היסטאריקער יאזעפוס דערצעהלט, אז ווען ער איז אנגעקומען א געפאנגענער אין פעטואלי, איז אליטיראס געווארען זיין מליץ יושר, דורך איהם האט ער זיין פרייהייט נעקריגען און ער האט איהם פארגעשטעלט פאר דער קע־ניגין פאפעא.

עזעקיעלאס מיט זיין דראמע אין גריכיש און אליטיראס מיט זיין שפיעלען אין ליטייניש ווייזען דייטליך גענוג, אז אידישע קרעפטען האבען זיך אבגעגעבען מיט טהעאטער און דראמע און האבען זיך אויסגעצייכענט אין דער דאזיגער קונסט, נאר אזוי ווי אויפ'ן אידישען באדען האבען זיי קיין פלאץ ניט געהאט, האבען זיי געמוזט זוכען פרעמדע פעלדער. און דערפון דארף מען אויך פערשטעהן, אז די ווארנונגען און אסורים און קללות פון די חכמים האבען ניט געווירקט אויף אלע אידען. אין טהעאטער זיי־נען געגאנגען ניט נאר די אידישע העלעניסטען נאר אויך אזעלכע וואס האבען פון דער גריכישער אדער רוימישער קולטור גאר ניט געוואוסט. מאמסען דערצעהלט, אז לכבוד די גרויסע רוימישע ימים טובים פלעגט יוליוס צעזאר לאזען איבערזעצען ליטיינישע און גריכישע דראמען אין אנדערע שפראכען פאר די פעלקער, וואס זיינען געווען אונטער איהם, און עס איז מעהר ווי ווארשיינליך

אז מען האט זיי אויך איבערזעצט אין העברעאיש און געשפּיעלט פאר יענע אידען וואס האבען ניט פערשטאנען די שפּראך פון זייערע אונטערדריקער, הגם די אומגאנגס שפּראך צו יענער צייט אין ארץ ישראל איז שוין ניט געוועז דער לשון פון די נביאים.

בכלל אבער וועט ניט זיין געזינדיגט געגען דעם אמת צו זאגען, אז סיי אין דער צייט פון די נביאים און סיי אין דער צייט פון די תנאים האבען אידען קיין אייגענע דראמע ניט געהאט.

צווייטער קאַפּיטעל.

דער אָנהויב פון פורים שפּיעל.

מיט'ן חורבן ירושלים איז אונטערגעגאנגען דער טהעאטער, וואס איז אויסגעהאלטען געוואָרען פון די אידישע מלכים מיט העלעניסטישע נייגונגען אין ארץ ישראל. דער פרעמדער פלאַנץ איז אָבגעשטאָרבען צוזאמען מיט די דאָזיגע מלכים, און דער ביטערער גלות איז געווים ניט געווען מסוגל פאר אזא אונטערהאלטונג ווי טהעאטער.

און אויב אין דער צייט וואס אידען זיינען געווען אויף זייער אייגענעם לאַנד איז טהעאטער געווען פערבאָטען צוליעב א חשש פון עבודה זרה אָדער מושב לצים, איז ער נאָכ'ן חורבן ירושלים געוואָרען פערהאַסט ביי יעדען אידען, וואָס האָט געהאַט נאָהענט צום הארצען דעם גורל פון זיין פאָלק. דער דורכשניטליכער איד האָט ניט געקענט מאכען קיין אונטערשייד צווישען טהעאטער און אמפיטהעאטער. ביי איהם האָבען זיי ביידע געהאט איין פּנים און עס האָט איהם געדארפט שוידערען פון דער עראינערונג וועגען דער גוואלדיגער גרויסער צאָהל אונגליקליכע ברידער זיינע, וואָס זיינען געפאלען אויף דער בלוט־פערגאָסענער ביהנע פון דעם אמפיטהעאטער, וואו די בעסטע קינדער פון דעם אידישען פאָלק זיינען געצוואונגען געווען פון די רוימער ארויסצוטרעטען אלס גלאַדיאַטאָרס און שניידען איינער דעם צווייטען דאָס האלז.

נאָר ווען אפילו דער בעגריף וועגען טהעאטער און אמפיטהעאטער האָט זיך ניט אויסגעמישט, האָבען די אידען איצט קיין גוט הארץ ניט געקענט האָבען צום טהעאטער, וועלכער איז אין די ערשטע הונדערטער יאהרען נאָכ'ן חורבן נאָך טיעפער געזונקען. מען האָט אויף דער ביהנע געמאכט המצאות איבער אידען און גע־

שפּאַט פון זיי. עטליכע ביישפּיעלס פון דעם דאָזיגן שפּאַט ווערען איבערגעגעבן אין דער גמרא. אזוי גיט איבער אבהו, וועלכער איז געווען וועלטליכער ווי די אנדערע אמוראים פון זיין צייט און האָט דאריבער געוואוסט וואָס עס טהוט זיך אויף יענער זייט פון די ד' אמות של הלכה, ווי מען מאכט חוזק פון אידען און זייערע אינסטיטוציאָנען: מען פיהרט ארויף אויף דער ביהנע אין טהע־אטער א קעמעל אין טרויער און עס הויבט זיך אָן אזא מין דיאַלאָג:

— פאר וואָס איז דער קעמעל אין טרויער?

— ווייל די אידען היטען שמיטה און זיי קענען אפילו ניט קריגען קיין קרייטיכער צום עסען און זיי זיינען דאריבער גע־צוואונגען צו עסען שטעכערלאך. און דער קעמעל טרויערט, ווייל זיי נעהמען אוועק זיין שפּייז.

אַדער עס קומט אריין מאָמוס (דער קאָמעדיאַנט) מיט אַן אבגעגאָלטען קאָפּ, א סימן פון אבלות און עס קומט פאר אזא דיאַלאָג:

— פאר וואָס איז מאָמוס אין טרויער?

— ווייל אויל איז טייער.

— און פאר וואָס איז אויל טייער?

— צוליעב די אידען. זיי פערברויכען שבת אלץ, וואָס זיי האָבען פערדיענט דורך דער וואָך. עס בלייבט זיי אפילו ניט קיין שפּענדעל אָבצוקאָכען א מאָלצייט. און זיי מוזען דאריבער פערברענען זייערע בעטען צו האָבען מיט וואָס צו קאָכען. און אָהן בעטען שלאָפען זיי אויף דער ערד און וואלגערען זיך אין שמוץ. און כדי ניט צו זיין אונריין, ברויכען זיי א סך אויל, און דאריבער איז אויל אזוי טייער.

איבריגענס, ארום דער צייט האָט שוין די דראמע ביי די אומות העולם אנגעהויבען צו גוסס'ן, און ארום דעם פינפטען יאהרהונדערט פון דער קריסטליכער צייטרעכנונג איז די אלטע דראמע, דאָס הייסט די גריכישע, וואָס איז איבערגעגאנגען צו די רוימער, געשטאָרבען מיט א נאַטירליכען טוידט. ביי די קריסטליכע גייסטליכע איז זי געווען גראָד אזוי טרפה, ווי ביי די אידישע

חכמים, נאָר איהר טוידט איז ניט געקומען פון זייערע הענד. זייערע איסורים וואָלטען ווייניג געהאָלפען, נאָר די קלאַסישע דראמע אפילו אין איהר סאמע געזונקענעם צושטאנד האָט ניט געקענט אויסהאַלטען די קאָנקורענץ מיט'ן רוימישען אמפיטהעאטער און היפּאָדראָם. אין רוים איז די קלאַסישע דראמע געקומען צו קבורה, און הויך איז געוועזען דאָס בערגעל, וואָס מען האָט אויף איהר אויפגעשאָטען. צירקען זיינען נאָך פערבליבען פיעל לענגער, אבער טהעאטער איז אין גאַנצען אונטערגעגאַנגען. און אין דעם לאַנגען משך פון פינף הונדערט יאָהר, דאָס הייסט פון דעם פינפטען ביז'ן צעהנטען יאהרהונדערט איז אין קיין לאַנד ביי קיין פאָלק ניט געבליבען ניט נאָר קיין שפּור פון קיין דראמע נאָר פון קיין שום סאָרט טהעאטראַלישע פאָרשטעלונגען.

אַן אויסנאַהם אין יענער צייט האָבען דוקא געמאַכט די אידען. ארום דעם פינפטען יאהרהונדערט און אפשר נאָך פריהער האָט זיך גענומען ווייזען ביי אידען א נייע סאָרט דראמע, וואָס דאַרף בעצייכענט ווערען מיט'ן נאָמען פורים שפּיעל.

דער אָנהויב פון דעם פורים שפּיעל איז א סך עלטער, ווי מען איז געוואוינט צו דענקען. בכלל האָט מען וועגען דער אידישער דראמע ווייניג געשריבען, און דער אָנהויב איז נאָך לחלוטין ניט אויסגעפאָרשט. די עטליכע אידישע געלעהרטע, וואָס האָבען געשענקט אויפמערקזאמקייט דער אידישער דראמע ווייזען געוואוינליך, אז איהר געבורט איז פאָרגעקומען אין דעם נייטען אָדער צעהנטען יאהרהונדערט. נאָך אנדערע זעהען ניט קיין שפּור פון אידישער דראמע ביז'ן רענעסאנס. אבער דאָס איז ניט אין גאנצען ריכטיג. דער אָנהויב פון א דראמע איז ניט ווען פאַרטיגע שטיקער ווערען אויפגעפיהרט, נאָר ווען מען הויבט זיי אָן צו שאַפען. דער אָנהויב פון דער גריכישער דראמע איז ניט ווען עסכילוס, דער ערשטער פון די דריי גרעסטע גריכישע דראמאטישע דיכטער האָט אָנגעהויבען צו שאַפען זיינע טראַגעדיעס; אויך ניט ווען טהעספּיס, דער פאָטער פון דער גריכישער דראמע האָט אָנגעהויבען ארומצופאָהרען איבער'ן לאַנד מיט זיין וואַגען, וועלכער האָט איהם געדיענט אלס א ביהנע און וואו ער האָט געגעבען זיינע

האמעטנע פאַרשטעלונגען. די גריכישע דראמע הויבט זיך אָן פון דעם כאָר, וואָס האָט געטאַנצט און געזונגען לכבוד דעם גאָט פון וויין ווען די גריכישע כהנים האָבען איהם קרבנות געבראכט און דערצעהלט דעם עולם זיינע גרויסע שבחים, און פון די ווערט־לאַך און המצאות וואָס זיינען דערביי געמאַכט געוואָרען פון דעם פּובליקום. און ווען מיר בעטראַכטען דעם נייעם סאָרט דראַמע פון דעם שטאַנדפּונקט, מוזען מיר קומען צום שלוס, אַז דאָס פּורים שפּיעל איז כמעט אַזוי אַלט ווי דער גלות.

דאָס פּורים שפּיעל, אַ קינד פון גלות, געבאָרען אין בית המדרש אָדער אויפ׳ן שוהל־הויף און געצערטעלט פון פרומע אי־דען, האָט שוין אין אָנהויב פון דעם פינפטען יאהרהונדערט גע־צאָהלט אַ שווערען פּרייז און איז דורכגעווייקט געוואָרען מיט אי־דישען בלוט. גע׳רודפ׳ט, געשטיקט, געוואָרגען פון אַלע זייטען, האָט דער גלות איד אָנגענומען די כלי זין פון דעם שוואַכען און האָט זיך אָבגערעכענט מיט זיינע שונאים דערמיט, וואָס ער האָט פון זיי חוזק געמאַכט אונטער די אויגען. די געלעגענהייט דערצו האָט ער געהאַט אין דעם איינציגען טאָג פון יאָהר, ווען ער האָט געפייערט זיין גרויסען נצחון איבער זיין גרעסטען שונא — המן. עמלק׳ס אייניקעל איז געווען די פּערקערפּערונג פון אַלע אידישע שונאים און אַז מען האָט זיך מיט איהם גערעכענט, פון איהם חוזק געמאַכט, האָט מען געפיהלט, אַז דאָס איז אַ נקמה אָן אַלע שונאים.

די מגלה וואָס מען האָט געלייענט אין שוהל, האָט ניט גע־געבען קיין געלעגענהייט פאַר מאַכען חוזק. די מגלה אַליין איז צו ערנסט, די שוהל צו הייליג דערפאַר. האָט מען דעם טאָג פון פּורים דעם שוהל־הויף פערוואַנדעלט אין אַ טהעאַטער און דאָרטען גע־מאַכט אַ גולם פון המנ׳ען און געשטעלט פאַר איהם אַ תליה. די אידען האָבען זיך ארומגעשטעלט ארום, און ווער עס האָט גע־קאָנט, האָט געמאַכט אַ וויץ, געזאָגט אַ המצאה, ארויסגעשפּרונגען מיט אַ קאַטאָוועס, און ווען דער שפּאַס האָט זיך אויסגענומען, האָט מען דעם גולם פערברענט צוזאַמען מיט דער תליה. צו דאָס איז געווען אַ צופאַל, צו אַן איינפאַל פון אַ וויצלינג, דער גולם

מיט דער תליה האט אנגענומען די פארם פון א צלם, און דאס האט ארויסגערופען א שארפען פראטעסט פון די קריסטליכע שכנים. זיי האבען זיך געקלאגט, אז אידען שפאטען פון זייער אמונה. אימ־פעראטאר טהעאדאסיוס דער צווייטער האט ארויסגעגעבען א בע־פעהל, אז אידען זאלען זיך ניט ערלויבען צו מאכען אזא פורים שפיעל און ערקלערט א שטראף פאר די וואס וועלען דערויף עובר זיין. אבער ניט דער בעפעהל און ניט די שטראף זיינען געווען בכח אבצושטעלען אזא שפיעל. די אידען האבען זיך געמאכט ניט וויסענדיג, און דער כעס פון די קריסטליכע שכנים איז געוואק־סען. אין דעם סירישען שטעדטיל אימנעסטאר, ניט ווייט פון אנ־טיאך, וואו די אידען האבען זיך לוסטיג געמאכט איבער א גולם פון המן אויף דער תליה, האבען די קריסטען געמאכט א בלבול, אז די אידען האבען אויפגעהאנגען א קריסטליכען בחור אין דער פארם פון א שתי וערב און פערשמיסען איהם אויף טויט. פיעל אידען זיינען שווער בעשטראפט געווארען דערפאר, און אין אנ־טיאך האבען די קריסטען נקמה גענומען פון די אידען און פער־טריבען זיי פון די בתי מדרשים. דאס איז געווען אין דעם יאהר 415.

ווי פרימיטיוו, ווי האמעטנע אזא שפיעל איז ניט געווען, קען מען שוין אין דעם זעהן א גאנצע האנדלונג, א גאנצע פארשטעלונג, און מען דארף ניט קיין סך חקירות צו ציהען דעם שלום, אז דאס דאזיגע שפיעל איז פיעל נעהענטער צו קאמעדיע, ווי די ערשטע וויצען און פזמונים לכבוד דעם גריכישען גאט דיאניסאס, וועלכע רעכענען זיך פאר'ן אנהויב פון דער אלטער גריכישער דראמע.

מען קען זיך גרינג פארשטעלען, ווי אזוי דאס פורים שפיעל האט זיך גענומען ענטוויקלען. די וויצען און המצאות, וואס זיינען געמאכט געווארען ארום דער תליה, זיינען לכתחילה ארויסגעזאגט געווארען ניט געטראכטערהייד. יעדער האט געזאגט, וואס איהם איז איינגעפאלען. די געלונגענע וויצען, די בעסערע המצאות זיינען געבליבען אין זכרון און וואס א יאהר שפעטער זיינען זיי געווא־רען אליץ מעהר בעקאנט און אליץ מעהר געוואקסען, און עס האט זיך אויסגעארבייט א געוויסער נוסח. דערביי איז שוין געווען גרינג

איינצופיהרען אן ארדענונג, אז איינער זאָל דעם צווייטען ניט אריינפאלען אין די רייד. איינער האָט געזאָגט און דער אנדערער האָט געענטפערט און דאָס איז שוין אן אמת'ער דיאַלאָג, וואָס ציהט זיין זאפט פון דעם פאָלקס הומאָר.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען שפּיעל איז צו־בעגאַנגען זעהר, זעהר לאַנגזאַם, ווייל ווען מיר בעגעגענען אין דעם נייַנטען יאהרהונדערט שוין א פארטיג פורים שפּיעל, א פאָרם גענומען פון דער געשיכטע אחשורש, זעהען מיר ווידער, אז די הויפּט פערזאָן איז א מאַנעקען פון המן, וועלכען מען פערברענט אויף א שייטערהויפען, און די פערזאַמעלטע טאַנצען ארום איהם און זינגען און פרעהען זיך מיט המנ'ס מפּלה.

אויף אזא אופן האָט דאָס פורים שפּיעל אין א קיימא לן פון פיינע עטליכע הונדערט יאָהר קיין גרויסען פאָרטשריט ניט גע־מאכט, און עס האָט זיך נאָר אויסגעארבייט אנשטאָט צופעליגע וויצען און המצאות א בעשטימטע פאָרם און א געוויסער נוסח. און קיין וואונדער ניט. ווי שוין אויבען דערמאָנט איז די צייט פון דעם פינפטען ביז דעם צעהנטען יאהרהונדערט ניט געווען מסוגל פאר דראמע. און אידען זיינען אפשר געווען די איינציגע ביי וועמען דורך דער דאָזיגער גאַנצער לאַנגער צייט האָט זיך געוויזען דאָס ערשטע קערנדעל פון א נייען סאָרט שפּיעל, נאָכדעם ווי די אַלטע קלאסישע דראמע האָט איהר רוה געפונען אין קבר. די אידען זיינען געווען די פּיאָנערען אין דער מאָדערנער דראמע און די דראמאטי־זירונג פון מגלת אסתר, וואָס איז געמאכט געוואָרען אין דעם נייַנ־טען אָדער צעהנטען יאהרהונדערט איז געווען אזא גרויסע אויפ־טהו, פון וועלכען די אייראָפּעאישע פעלקער האָבען דעמאָלט נאָך אפילו ניט גע'חלומ'ט. עס איז פערשפּארט צו זאָגען, אז דאָס וואָרט מאָדערנע ווערט דאָ געברויכט אין דעם סאמע ברייטסטען זין און דערמיט ווערט בעצייכענט די דראמע וואָס האָט זיך אנגע־הויבען צו ענטוויקלען נאָכ'ן טוידט פון דער קלאסישער דראמע. דער אַנהויב פון דער מאָדערנער דראמע אין די מערב אייראָפּעאי־שע לענדער הויבט זיך אָן ערשט אין דעם צעהנטען יאהרהונדערט אין די קירכען, און דער ערשטער אויסדרוק פון א דראמאטישען

עלעמענט איז געווען די לצנות'דיגע עבודה, וואס מען האט געפּראַוועט פאר דעם אלטאר אין דעם יום טוב פון די שוטים. אלע לצים וואס האבען אין דעם געשפּיעלט זיינען געווען אנגעטהאַן ווי קאַמעדיאנטען און מען האט דערביי געזונגען ציניש ליעדלאך און געגעסען און געטרונקען און געמאכט זיך לוסטיג.

יעדער אידישער אינגעל האט געהערט, אז פאר פּסח בעהאלטען די גלחים א צלם מיט'ן געקרייציגטען יעזוס אין א טרונע און אין דער נאכט פון פּסח געהען די גלחים ארום און זוכען איהם, און ווען זיי קומען צו דער טרונע געפינען זיי זי אַפען און דאַרטען ליגען נאר די קליידער, און עס ווערט א שמחהביים עולם, אז יעזוס איז צוריק לעבעדיג געוואָרען.

אין יענע צייטען האט מען עס געפּראוועט מיט גרויס פּאַראד. מען האט פּאַרגעשטעלט, ווי די מוטער פון יעזוס וויינט איבער דער טרונע און ווי מלאכים זינגען און דערביי זיינען פּאַרגעקומען דיאלאָגען און דער עולם האט זיך געפרעהט און געזונגען און זיך געהאלזט און געקושט.

אזעלכע זיינען געווען ביי די קריסטען די ערשטע פּאַרשטעלונגען, פון וועלכע עס האט זיך ענטוויקעלט די מאָדערנע דראמע, און ווען מען פערגלייכט זיי מיט א דראמאטיזירונג פון דער מגלה אסתר, וואס אידען האבען געשפּיעלט אויפ'ן שוהל־הויף, עס מאכט ניט אויס, ווי אומגעלומפּערט, ווי האמעטנע זי איז ניט געווען, קען מען גרינג איינזעהן, אז דאס פּורים שפּיעל האט שוין דערגרייכט א געוויסע מדרגה פון ענטוויקלונג, ווען די מאָדערנע דראמע האט זיך ביי די קריסטען ערשט גענומען אויסקאלופּען פון איי.

אַבער דער נייער מין דראמע, געבאָרען אין בית המדרש, ערצויגען פון ישיבה בחורים און געצערטעלט פון פרומע אידען, איז שווין פון געבורט געווען פער'משפּט אויב ניט אויף א פריהצייטיגען טוידט איז לכל הפּחות אויף זעהר א געמאטערט לעבען. דאס פּורים שפּיעל האט גלייך דערפיהלט די שטייפע פענטעס, וואס האבען איהם ניט געלאָזט קיין ריהר טהאן זיך און דערצו האט עס נאך בעגעגענט אויפ'ן וועג גרויסע שטרויכלונגען, וואס עס האט ניט

געקענט בייקומען. שוין ביי דער ערשטער דראמאטיזירונג פון אחשורש האט מען זיך אנגעשטויסען אויף אן אייזערנע וואנד. אין דער מגלה פון אסתר קומען אריין אזעלכע פערזאנען, ווי ושתי, אסתר און זרש, און אויב אפילו מען קען אויסקומען אהן ושתי און אהן זרש, קען מען זיך ניט בעגעהן אהן אסתר. און ווער זאל שפּיעלען די ראל פון אסתר? א מיידעל? א ווייבעל? אפילו ביי די גריכען האבען פרויען ניט געשפּיעלט אויף דער ביהנע און אויך מיט פיעל הונדערטע יאהרען שפּעטער אין ענגלאנד, אין שעקספּירס צייטען, האבען פרויען ניט געשפּיעלט, און די ראל פון דער ווייבליכסטער דזשוליעט האט געשפּיעלט א יונגער בחור אפשר נאך מיט קליינע וואנסעלאך. עס האט דעמאלט גאר ניט געקענט זיין די פראגע פון „קול באשה ערוה", אז עס איז א שאנד צו הערען די שטים פון א פרוי, ווייל עס האט גאר קיין רייד ניט געקענט זיין וועגען א אידישער מיידעל אדער ווייבעל צו מישען זיך צווישען מאנסביל. עס פארשטעהט זיך, אז די ראל פון אסתר וואלט בעדארפט שפּיעלען א זכר, און אין אזא פאל האט מען זיך אנגעשטויסען אויף א בפירוש'ען לאו פון דער תורה: „לא ילבש גבר שמלת אשה", א מאנסביל טאר ניט אנטהאן קיין פרויען-קליידער. דער אלטער פערבאט פון טהעאטער צוליעב מושב לצים איז א חוזק געגען דעם דאזיגען לאו, און דאס אליין האט גע-דארפט זיין גענוג צו טוידטען דאס פורים שפּיעל, נאך איידער עס האט געוויזען די ערשטע סימנים פון לעבען.

עס דארף דעריבער קיין חדוש ניט זיין, פאר וואס די ענט-וויקלונג פון דעם פורים שפּיעל איז צוגעגאנגען אזוי לאנגזאם. מיר דארפען זיך גיכער חדוש'ען, ווי אזוי עס איז גאר געקומען צו א דראמאטיזירונג פון אחשורש. און טאקע ווען ניט דער ספּעציעלער כאראקטער פון דעם יום טוב פורים וואלט קיין מאל דאס פורים שפּיעל ניט אויסגעהאדעוועט זיך אויפ'ן שוים פון אידישקייט.

פורים איז געווען דער אידישער קארנעוואל, א יום טוב פון הוליען און טרינקען, ווען שכרות ווערט גערעכענט פאר א מצוה. דאס איז דער איינציגער יום טוב, ווען דער איד האט זיך אין גאנ-צען אויסגעטהאן פון זיין רוחניות וועלטעל און האט זיך מיט

חשק אריינגעווארפען אין הבלי עולם הזה. דעם טאָג האָט געמאכט א מרידה דער אסקעט, דער נזיר, דער איינגעהאלטענער אין איהם און געגארט צו טהאָן עפּעס אזוינס, וואָס איז געווען געגען זיין גאנצען ארט לעבען, געגען זיין גאנצער פילאָזאָפיע. די פּורים׳דיגע סעודה, די עטליכע גלעזער וויין אדער גלעזלאך בראנפען ווישען ווי מיט דער האנד פון איהם אב זיין ערנסטקייט, אייביגען אומעט און ווייזען איהם די וועלט גאָר אין אנדער קאָליר. אין דעם טאָג ווערט עפּעס ווי פערשוואונדען יעדע הייליגקייט, און אפילו דער פרומסטער איד פערגינט זיך צו זאָגען אזעלכע הלצות, ביי וועלכע ווייבער טאָרען ניט זיין דערביי. אין ישיבות, וואו בחורים און יונגע לייט זיינען א גאנץ יאָהר געזעסען על התורה ועל העבודה איז געווען א מנהג אויסצוקלייבען אויף דעם טאָג פון פּורים א לצנות־דיגען רב און ער האָט געזאָגט אזעלכע דרשות, פון וועלכע א איד פון א גאנץ יאָהר וואָלט רויט געוואָרען פאר בושה. די דאָזיגע דרשות האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט גראָבען ציניזם, מיט מאוס׳ן נבול פה, און וואָס געזאָלצענער דער נבול פה איז געווען, אלץ מעהר האָט דער עולם אנגעקוואָלען.

יונגע חברה לייט האָבען זיך אין דעם טאָג אנגעטהאָן אין ווייבערשע קליידער, זיינען ארומגעגאנגען אין די גאסען און געמאכט קאָמעדיאנטסקע שטיק, און די עלטערע מענשען, די פרומע אידען האָבען ניט נאָר גאָר ניט געהאט קעגען דעם, נאָר געקליבען פון זיי פערגניגען.

עס איז קיין שום ספק ניט, אז דער כאראקטער וואָס פּורים האָט אנגענומען האָט זיך ניט אויסגעארבייט אויפ׳ן שוים פון אידישקייט און אז דער מנהג איז איבערגענומען געוואָרען פון די ארומיגע פעלקער. אין דעם מיטעלאלטער האָט מען אין פיעל מדינות אין אייראָפּא געפייערט דעם נאַרענפעסט. די לצנות אין דעם יום טוב האָט מען געטריבען אזוי ווייט, אז אויף דעם טאָג פלעגט מען אויסקלייבען א פּאבסט, אריינזעצען איהם אין א טהראָן אין איינער פון די גרעסטע קירכען און אויף זיין בעפעהל פלעגט מען פּראווען א חוכא וטלולא׳דיגע עבודה. דער דאָזיגער יום טוב איז אויך ניט געווען קיין קריסטליכער, ער איז איבערגעגאנגען

צו די קריסטען פון די רוימישע געצענדיענער און איז געווען אן איבערבלייבסעל פון דער רוימישער סאטורנאליע.

דאס איז זעהר וויכטיג צו וויסען, כדי בעסער צו פערשטעהן דעם כאראקטער פון פורים אין די פריהערדיגע צייטען, און דאס וועט אונז העלפען צו בעגרייפען ניט נאר ווי אזוי איז מעגליך געווארען א פורים שפיעל ביי אידען, ווען אזעלכע שווערע שטיינער זיינען איהם געלעגען אין וועג, נאר אויך פאר וואס עס האט אנגענומען אזא גראבען, ציניש׳ען און אונגעלומפערטען פנים.

דאס פעלד פון דראמע ביי אידען איז געווען קליין און בעשרענקט. א סאטירע, א וויציגער דיאלאג, א קליינער פארם — דאס איז געווען אלץ וואס מען האט געקאנט שאפען אויף דעם פעלד. נאר קיין אנדערע פעלדער זיינען אויך ניט געווען פאר דער דראמע. און דער דראמאטישער קערנדיל, וואס האט זיך בעוויזען ביי אידען איז געבליבען אין א פערגליווערטען מצב. און ערשט ווען אנדערע ברייטערע פעלדער האבען זיך געעפענט, האבען זיך אידען גענומען מיט חשק און התמדה צו דער קונסט פון דראמע. די ערשטע אריגינעלע דראמע אין דער שפאנישער ליטעראטור, „סעלעסטינא“, שרייבט מען צו א אידען, ראדריגא דא קאטא. די ערשטע עכט אידישע שטיק אין שפאניש „אסתר“ איז אנגעשריבען געווארען אין דעם יאהר 1567 פון סאלאמאן אוסק מיט דער הילף פון לאזארא גראציאנא,ביידע אנוסים. אנדערע שפאנישע אידען זיינען געגאנגען אין זייערע טריט און הגם פערטריבען פון שפאניען האבען זיי ניט אויפגעהערט צו שרייבען אין שפאניש און שאפען זייערע דראמאטישע ווערק נאך שפאנישע מאדעלען. זייער טהעטיגקייט אויפ׳ן פעלד פון דראמע איז געווען אזוי פרוכטבאר, אז באלד האט זיך בעוויזען א „אידישער קאלדעראן“, וועלכער האט אנגעשריבען איבער צוויי און צוואנציג דראמען. ער האט געהייסען אנטאניא ענריקעז דע גאמעץ (1600-1660), א מאראנא וועלכער האט זיך ארויסגעראטעוועט פון דער אינקוויזיציע און איז אנטלאפען פון שפאניען. א צייט לאנג זיינען פיעל פיעסען זיינע אנגענומען געווארען פאר קאלדעראנס. מען דענקט אויך אז ער איז דער פערפאסער פון דעם שפאנישען פורים שפיעל

„קאמעדיא פאמאזא דע אמאן אי מארדעכאי."

שמחה לוצאטא (1590-1663) האט אין זיינע יונגע יאהרען אנגעשריבען אין איטאליעניש א פאראבאלע, א מין אלעגאריע אין א דראמאטישער פארם. דער אינהאלט איז אזא: אין דעלפי האט מען געגרינדעט אן אקאדעמיע מיט דעם צוועק אבצוזונדערן די פסולת פון מענשליכען וויסען. „פערשטאנד" האט גלייך דערלאנגט א פעטיציע פון געפענגנים, וואו זי איז א צייט לאנג געווען איינגע־שפארט דורך „ארטהאדאקסישען אויטאריטעט", און געפאדערט מען זאל איהם גלייך בעפרייען. און הגם פיפאגאראס און אריסטאטעל, די הויפט פארשטעהער פון וויסען, זיינען געווען געגען דעם און האבען געווארענט, אז ווען „פערשטאנד" וועט בעפרייט ווערען, וועט ער פערשפרייטען שרעקליכע פערגרייזטע מיינונגען, דאך האט די אקאדעמיע ארויסגעלאזט איהם פריי, ווייל נאר מיט'ן פער־שטאנד קאן וויסען זיך ענטוויקלען. נאר די ערשט בעפרייעטע מוחות האבען אנגעמאכט א סך צרות, און די אקאדעמיקער האבען גיט געוואוסט, וואס צו טהאן. סאקראטעס האט זיך אויפגעהויבען און אין א לאנגער רעדע האט ער ערקלערט, אז „פערשטאנד" און „אויטאריטעט". ווען מען ערלויבט זיי צו געוועלטיגען אליין, וועלען נאר מאכען פעהלערען און צרות, נאר ווען יעדער פון זיי ווערט בעשרענקט, פערשטאנד פון אמונה און אמונה פון פערשטאנד, און ווערען אויסגעמישט אין א ריכטיגער פראפארציע, וועלען זיי שאפען א שעהנע הארמאניע, וואס גיט דעם מענשען די וועלט און יענע וועלט.

דאס קאן מען בשום אופן ניט רופען דראמע און האט קיין שייכות ניט מיט דראמאטישער קונסט. נאר די פאראבאלע ווייזט, אז די איטאליענישע אידען האבען זיך גענומען צו דער דרא־מאטישער פארם. לעא מאדענא (1571-1649), האט אין דער זעל־ביגער צייט איבערזעצט אין איטאליעניש אוסק'ס „אסתר" פון שפאניש.

אין דעם זעלביגען יאהרהונדערט איז אויך געמאכט געווארען דער ערשטער פערזוך צו שאפען די העברעאישע דראמע. דער ערש־טער אויף דעם פעלד איז געווען משה זכות (זאקוט אדער זאקוטא,

(1630-1697) געבארען אין אמסטערדאם און האט געלערנט אין איין ישיבה מיט ברוך שפינאזא). דאס ווערק הייסט „יסוד עולם“ און די העלדען זיינען: נחור, מלכה, תרח, אברהם, הרן, שרה, לוט, אליעזר, נמרוד, עוג, אמרפל, ישמעאל, הגר, קטורת, יצחק, נמרוד'ס קנעכט און חכמים, אברהמ'ס פאסטוכער און זייער אויפ־זעהער אחיטוב, לוט'ס פאסטוכער און זייער אויפזעהער אחירע, אמרפל'ס חברים.

הגם דער „יסוד עולם“ איז געווען די ערשטע געשריבענע דראמע אין העברעאיש איז אבער די ערשטע העברעאישע גע־דרוקטע דראמע געווען „אסירי התקוה“ פון יוסף פענזא דע לא וועגא (1650-1703). די וויכטיגקייט פון ביידע דראמען בעשטעהט נאר דערין, וואס זיי זיינען געווען די ערשטע אין העברעאיש. דער אינהאלט פון „אסירי התקוה“ איז אזא: א קעניג וואס קוקט זעהר ערנסט אויף זיין פעראנטווארטליכקייט אלס הערשער ווערט פער־פיהרט, פריהער פון זיינע אייגענע אימפולסען, וואס ווערען פער־סאניפיצירט אין יצר, דערנאך פון א קאקעטקע אין דער געשטאלט פון אשה און דערנאך פון דעם שטן. דריי אנדערע קרעפטען בע־מיהען זיך צו האלטען איהם אויף דעם ריכטיגען וועג און זיי זיי־נען: שכל, השגחה און א מלאך. פענזא האט געהאט די כונה צו ווייזען די קינדער פון די אנוסים, וועלכע זיינען געווען געוואוינט צום פרייען און אויסגעלאסענעם לעבען פון שפאניען, אז די וועגען פון דעם יצר און אשה און שטן פיהרען ניט צו קיין גוטס, און אז דאס אמת'ע גליק געפינט מען אין גוטע מדות.

מיט'ן אנקומען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז די טהעטיגקייט אויפ'ן דראמאטישען פעלד צווישען אידען געווארען א פיעבערהאפטע. די פאדערונג אויף טהעאטער וואקסט אומעדום און דראמאטישע ווערק ווייזען זיך אין אלע לענדער, וואו אידען זיינען פערשפרייט. דאס איז געווען די צייט, ווען דער גאנצער בנין פון אידישקייט האט אנגעהויבען צו קראכען, די לאסט פון חומרות, גדרים, סיגים האט זיך אנגעזאמעלט א צו שווערע, און דער איד האט געוואלט אויסגלייכען זיינע פלייצעס. דאס איז געווען באלד נאך דעם, ווי שבתי צבי איז ווי א שטורם דורכגעגאנגען אין אלע

תפוצות ישראל און האט הינטער זיך איבערגעלאזט א ווילדע אויפ־רעגונג, אן אונבעקאנטע בענקעניש נאך א גרינגערען, פרייערען, בעסערען לעבען. אין די גהעטאס, וואו די אויגען זיינען תמיד גע־ווען פערריסען צום הימעל, האט מען פלוצים דערזעהן די ערד מיט אלע איהרע פערגניגענס. און הגם שבתי צבי אליין איז שוין געווען טוידט און זיינע חסידים אויסגע׳שמד׳ט, האט אבער נאך געלעבט דער שבתי־צבי׳נישער גייסט. דער קאמף געגען דעם שווערען יאך פון תלמוד האט אנגעהאלטען, און דער מיסטישער זוהר, ווי דונקעל ער איז ניט געווען, האט פערשפראכען מיט׳ן אויטאריטעט פון אמונה מקרב צו זיין דעם הימעל צו דער ערד.

אין דעם ערשטען פערטעל פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונ־דערט האט זיך אין איטאליען בעוויזען דער העברעאישער דראמא־טישער דיכטער משה חיים לוצאטא (1707־1747). געבארען און ער־צויגען אין איטאליען איז ער די ערשטע צייט געווען אונטער דעם איינפלוס פון דער איטאליענישער דראמאטישער ליטערא־טור און זיין ערשטער פערזוך אויפ׳ן פעלד פון דראמע איז דער האלב פערגעסענער שפראך פון די נביאים. „שמשון ופלשתים“ דערמאנט שטארק דאס בעוואוסטע איטאליענישע שעפער־שפיעל „פאסטאר פידא“ (דער טרייער פאסטוך). די דאזיגע דראמען האט ער אנגעשריבען אין דעם יאהר 1724, דאס הייסט ווען ער איז אלט געווען זיבעצעהן יאהר.

ער איז געווען צו יונג, צו אונערפאהרען, צו געבען א נאַ־טירליכע פארב די ליידענשאפטען, וואס ווערען געשילדערט אין „שמשון ופלשתים“. די דאזיגע ליידענשאפטען זיינען איהם געווען אין גאנצען פרעמד און ער האט זיי נאר געקענט מאלען מיט פאר־בען פון דער פאנטאזיע. קיין לעבעדיגקייט, מענשען־קענטשאפט האט מען אין דער דראמע ניט צו זוכען, נאר דערפאר איז זי דורכגעדרונגען מיט א רייכער פאעטישער פאנטאזיע.

זיין צווייטע ווערק אין א דראמאטישער פארם דער „מגדל עוז“ ווייזט א וואונדערבארע הארמאניע פון קלאנגען, וועלכע מען האט ניט געהערט צווישען אידען צייט די נביאים זיינען אנשווי־

גען געווארען, אבער דא ווייזט זיך אויך ארויס אז אונבעקאנט־שאפט מיט דער וועלט.

א קינד פון רייכע עלטערן, ערצויגען אין רחבת, דערוויטערט פון יעדער דאגה, האט ער די וועלט נאר געקענט זעהן פון זיין צימער, וואו ער האט זיך ארומגעטראגען מיט שבתי צבי'נישע חלומות. באלד אבער האט ער געמוזט ערוואכען פון זיינע חלומות און קומען אין צוזאמענשטויס מיט פערשיידענע מענשליכע ליי־דענשאפטען. דאס רעדעל ביי זיין פאטער האט זיך איבערגע־דרעהט, און דער איידעלער טרוימער און מיסטיקער איז געבלי־בען אהן מיטלען און האט געדארפט אנהויבען צו זארגען וועגען דער וואכעדיגער חיונה. און איצט אז ער האט פערלארען דעם שוץ פון דעם רייכען פאטער, האבען די איטאליענער רבנים אנגעהויבען צו רודפ'ען איהם פאר זיינע נייע־גונגען צו דער קבלה און האבען איהם אין חרם אריינגעווארפען. זיי־נע פריינד וואס האבען איהם שבחים געזונגען האבען איהם איצט פערלאזט און אבגעקעהרט זיך פון איהם. ער האט איצט דערזעהן מענשען ווי זיי זיינען. ער האט געקענט אריינקוקען טיע־פער צו זיי אין הארצען, און די ערפאהרונג וואס איז איהם פריי־הער אבגעגאנגען, איז צו איהם יעצט געקומען אין דער פולער מאס.

אבער די דאזיגע ביטערע ערפאהרונגען האבען זיין פאעטישען גייסט ניט ביטער געמאכט. אין זיין לעצטער אונשטערבליכער דראמע „לישרים תהלה", ווייזט ער זיך ארויס אין זיין פולער קראפט. דאס איז א גרויסע ווערק סיי אין דער פארם, סיי אין סטיל און סיי אין געדאנקען. מיט דער דאזיגער דראמע האט ער זיך געשאפען אן אייביגען מאנומענט אין העברעאיש.

„לישרים תהלה" איז געשריבען אין דער פארם פון פאר־שעקספירס צייטען, אלעגאריש. די כאראקטערען זיינען ניט קיין מענשען פון בלוט און פלייש, נאר אבסטראקציעס, ווי שכל און נאר־רישקייט, ערענטליכקייט און פאלשקייט און דאס גלייכען.

אויפ'ן ערשטען בליק קען אויסווייזען, אז די העברעאישע דראמען זיינען לכתחילה געשאפען געווארען בלויז צום לייענען און

גיט צום אויפפיהרען אויף א ביהנע, ווייל זייער דראמאטישער שטאף איז צו קליין און די האנדלונג צו שוואך. בפרט ווען זיי זיינען געקומען נאך שעקספיר און נאך קאלדעראן, ווען פון א דראמע האט מען געפאדערט א שטארקע האנדלונג מיט מענשען פון בלוט און פלייש און די צייט פון אלעגאריען און מאראליטעטען איז שוין געווען פאראיבער. אבער אין אמת'ן איז געווען א גאנץ געוועהנליכע ערשיינונג אין דעם 17טען יאהרהונדערט צו געבען דראמאטישע פארשטעלונגען פון העברעאישע שטיקער אויף חתונות ווי אויף פורים, און די מייסטע העברעאישע שטיקער זיינען געשריבען געווארען פאר דעם צוועק. דער אידישער דיכטער יצחק גאמעץ דע סאסא, וועלכער האט געלעבט אין איין צייט מיט יוסף פענזא אין אמסטערדאם האט אין ליטייניש פערזען בעזונגען די ערשיינונג פון „אסירי התקוה“ אזוי:

„ענדליך איז עס עררייכט געווארען. די העברעאישע מוזע שפאצירט איצט אין די פעלצענע שיך מיט די הויכע אבסאצען זיכער און שטייף. מיט געמאסטענע טריט פון פאעזיע ווערט זי מיט פאראד אריינגעפיהרט דורך יוסף (פענזא). א רייכער שטראהל פון האפנונג שיינט ווידער, אז איצט וועט אויף די ביהנע זיך עפענען פאר דעם הייליגען געזאנג.“

דערפון דארף מען דרינגען, אז מען האט געווארט צו הערען די מעלאדישע קלאנגען פון די העברעאישע דראמאטישע דיכטונגען אויף א ביהנע.

אין דער זעלבער צייט וואס משה חיים לוצאטא האט רייכער געמאכט די העברעאישע שפראך מיט זיינע דראמאטישע דיכטונגען האט זיך יאזע דע סילווא (1705-1739) אויסגעצייכענט אלס דראמאטישער דיכטער אין פארטוגאל און האט בערייכערט די פארטוגעזישע ביהנע מיט פיעל דראמען. יאזע דע סילווא איז געבליבען א קלאסיקער אויף דער פארטוגעזישער ביהנע און זיינע דראמען ווערען נאך געשפיעלט ביי היינטיגען טאג. זיין טוידט איז זעהר א טראגישער. ער איז געשטארבען א מארטירער אויפ'ן שייטערהויפען, און בשעת די פלאמען האבען ארומגעכאפט זיין קערפער, האט מען אין דעם גרויסען טהעאטער אין ליסאבאן אויפגע־

פיהרט זיינע אז אפערעטע און דאס קנאקען פון דעם פייער האט זיך אויסגעמישט מיט די מעלאדישע קלאנגען פון זיין מוזיקאלישער דראמע.

מיט איהם האט זיך געענדיגט די עפאכע פון דער שפאנישער און פארטוגעזישער השפעה אויף אידישע טאלאנטען. ער איז געווען דער לעצטער רינג אין דער גאלדענער קייט, וואס האט זיך געצויגען פון דעם בלוטיגען שפאניען אין אלע יענע לענדער, וואו אידען האבען געפונען א מקום מקלט נאכ'ן גירוש.

גאמעץ אין שפאניען און יאזע דע סילווא אין פארטוגאל, זיינען ניט געווען סתם דראמאטורגען. זיי האבען פערנומען זעהר א וויכטיגען פלאץ אויף דער שפאנישער און פארטוגעזישער ביהנע. עס איז זעהר פיעל געזאגט, ווען גאמעץ'ס דראמען זיינען א צייט לאנג אנגענומען געווארען פאר קאלדעראנס. קאלדעראן פערנעהמט אויף דער שפאנישער ביהנע דעמזעלביגען פלאץ, וואס שעקספיר אויף דער ענגלישער. יאזע דע סילווא'ס דראמען האבען אויסגעהאלטען די בעסטע פראבע, די פראבע פון צייט, ווען זיי האבען זייער רייץ ניט פערלארען אין א משך פון א צוויי הונדערט יאהר אויף דער פארטוגעזישער ביהנע. די דאזיגע פאקטען זיינען פאר אונז זעהר וויכטיג. מען האט ביי אונז און וועגען אונז א סך טהעאריען געבויט, פאר וואס אידען האבען זיך ניט אויסגעצייכענט אין דער דראמאטישער ליטעראטור. מען האט וויסענשאפטליך ערקלערט, אז די אייביגע רדיפות און די שענדליכע גהעטאס האבען די אידען ניט געמאכט מסוגל פאר דראמע. מען האט אויך ערקלערט, אז דער אידישער טעמפעראמענט איז אזא, וואס לאזט זיך פשוט ניט שפאנען צו דראמע. די אנגסטען און צרות פון די אנוסים זיינען געווים ניט געווען קלענער פון די רדיפות און ערנידרונגען, וואס די אידען אין די גהעטאס זיינען אויסגעשטאנען. דער טעמפעראמענט איז ביי זיי געווען א ריין אידישער, אויב עס איז פאראן אזא זאך ווי א ספעציעלער אידישער טעמפעראמענט, און דאך האבען די אנוסים אין שפאניען און פארטוגאל דערוויזען אויסצוצייכענען זיך אויף דעם פעלד פון דראמע.

די אידען וואס זיינען ארויסגעגאנגען פון שפאניען האבען

פון זיך ניט געקענט אבטרייסלען די נייע השגות, וואס האבען זיך ביי זיי אויסגעארבייט אונטער דער השפעה פון יענעם לאנד. און די אנוסים זיינען געוואוינט געווארען צו א פרייען לעבען. די הבלי עולם הזה האבען ביי זיי פערנומען א גרויסען פלאץ און די אנוסים האבען אפילו ניט בעגריפען פאר וואס מען דארף זיין דערוויי־טערט פון פרויען.

עס דארף דאריבער קיין חדוש ניט זיין, פאר וואס זיי האבען געבראכט אומעדום, וואו זיי זיינען פערוואגעלט געווארען, א לעכ־צונג נאך אזא אונטערהאלטונג, ווי טהעאטער, און ווען צוליעב וועל־כער עס איז אורזאך האבען זיי ניט געקענט בעזוכען דעם טהעא־טער פון דער שטאדט, וואו זיי האבען זיך בעזעצט, האבען זיי גע־גרינדעט אייגענע טהעאטערס.

און ניט נאר די שפאנישע אידען אליין האבען זיך דערמיט אויסגעצייכענט, אויך די אידען אין איטאליען האבען ארויסגע־וויזען א פאדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג און אין דעם זי־בעצעהנטען יאהרהונדערט האבען זיי געהאט זייערע אייגענע טהעאטערס, ווי מען קען עס זעהען פון די שאלות ותשובות פון דעם איטאליענישען רב שמואל אבוהב. דער דערמאנטער רב ווענדט זיך צום ווענעציער רב עזריה פיגו מיט אזא בריעף:

*) לכמהרר עזריה פיגא: מוירונה לוויניציאה.
דעם יאהר תס״ב.

תעיר קנאת ד על קביעת בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות במחנה העברים בהתאסף שם אנשים ונשים וטף לשמוע דברי לצנות ונבלות פה. כי החלתי מיגון וכאב פירוד הנעשה ע״י פ׳ נר״ו וחוששני פן ח״ו תצא תקלה מתחת ידו לרבים ופערו פיהם לבלי חוק להטיל מום בקדשים, כי הזמן והמקום מופן וניצב לריב לשונות ודבר עבירה בעונ׳ שרבו. והאחרון הכביד הקל ארצה עטרת תפארת היהדות מעיר ההיא לבנות ולהקים להם בקרב מחנם הקדושה בתי טרתיות ובתי קרקסיות הקבועות ונאספו שמה אנשים ונשים

---

*) דבר שמואל, פון שמואל אבוהב, געדרוקט אין וועניציע אין דעם יאהר תס״ב.

וטף בנות ישראל הצנועות עם הפרוצות עוברות על דת משה ויהודית קטון וגדול שם הוא כעם ההולך בחליל לשמוע פרשת הקהל והטף למה בא ליתן עונש למביאם, כי מה יעשה אותו הבן ולא יחטא בשבתו בסוד משחקים בשומעו קול פה דובר נבלה הנכנס בגופו כעכס של עכנאי ומעשה ידינו קונן עלינו איכה היתה לזונה קריה נאמנה.

אי לזאת יחרד לבי מורי ורבו, איך זקנים שבדור כבשו פניהם בקרקע, אין קנאים פוגעים בו לעכבו וליכא מאן דדאין דינא דגרמי להרים מכשול דין עסק ביש אבי אבות הטומאה.

אין קורצען בעדייט דער דאָזיגער אויסצוג פון דעם בריעף אַזוי:

שמואל אבאאב קלאָגט זיך פאַר׳ן ווענעציער רב פאר וואָס די שעהנע און פרומע אידען שוויינען און קוקען זיך רוהיג צו, ווי מען בויט שטענדיגע טהעאַטערס און צירקען אין ווענעציע פאַר אידען, און מאנסביל און ווייבער און קינדער, פרומע אידישע טעכטער צוזאַמען מיט אויסגעלאַסענע זיינען עובר אויף אידישע דינים און פערזינדיגען זייערע יאָהרען, ווייל קיין גוטס קאָן ניט ארויסקור־מען פון זיצען אין א טהעאַטער און הערען ווי אַקטיאָרען רעדען שענדליכע ווערטער, וועלכע פערדאַרבען די צוהערער. טהעאַטער איז אבי אבות הטומאה.

שמואל אבאאב איז דער זעלביגער, וועלכער האָט אין 1734 צוזאַמען מיט נאָך פיער איטאַליענישע רבנים אריינגעוואָר־פען משה חיים לוצאַטא אין חרם.

דער ספר „דבר שמואל" איז געדרוקט גאָר אין אַנהויב אכט־צעהנטען יאָהרהונדערט, אויף דעם בריעף צו עזריה פיגו איז קיין דאַטום ניט אָנגעגעבען און אַזוי ווי ער געפינט זיך צווישען גאָר די ערשטע שאלות קען מען דערפון דרינגען אַז ער איז געשריבען געוואָרען צום סוף זיבעצעהנטען יאָהרהונדערט. אין דעם בריעף ווערט גערעדט וועגען שטענדיגע אידישע טהעאַטערס און הגם דער סטיל פון דער שאלה ווייזט, אַז שמואל אבאאב קען זיך דייטליך ניט אויסדריקען און ער ברויכט גאַנצע פראַזען, וואו איהם איז נויטיג איין וואָרט נאָר דערפאַר, וואָס דאָס וואָרט געפינט זיך אין די

נעהענדע אויסדריקע, ווי מען קען עס זעהן פון זיין „בתי טרטיאות ובתי קרקסאות“, ווייל עס דארף ניט זיין קיין שום ספק, אז אין איטאליען האט מען ניט געבויט קיין אידישע צירקען. דאך לאזט זיך דרינגען אז אין די גרויסע אידישע קהלות אין איטאליען זיינען צום סוף זיבעצעהנטען יאהרהונדערט אידישע טהעאטערס קיין נאווינע ניט געווען. און עס איז זעהר מעגליך אז אזעלכע אידישע טהעאטערס זיינען געווען נאך פיעל פריהער.

מיר געפינען אויך אין דער צווייטער העלפט פון דעם אכט־צעהנטען יאהרהונדערט האבען די אידען וואס האבען זיך בע־זעצט אין פאראמאריבא, סורינאם, זיד אמעריקא, פערגרעסערט און פערשעהנערט זייער טהעאטער אין דעם יאהר 1784, און מיט אכט יאהר שפעטער דאס הייסט אין 1792 האט די דארטיגע קליי־נע אידישע קהלה שוין פערמאגט צוויי אידישע טהעאטערס.

עס דארף קיין ספק ניט זיין, אז אויך אין אנדערע קהלות און אנדערע מדינות האבען אידען געהאט זייערע אייגענע טהעא־טערס. דאס הייסט שטענדיגע טהעאטערס אין איטאליען און סורינאם זייענן ניט געווען קיין אויסנאהם. אין דעם יאהר 1775 האט מען די אידען פערבאטען צו בעזוכען א געוויסען אמאטארישען טהעאטער אין פאראמאריבא און באלד נאכדעם זעהען מיר, אז דארטען זיינען געגרינדעט געווארען צוויי אידישע טהעאטערס. דערפון דארף מען זיך אנשטויסען, אז דער פערבאט צו בעזוכען דעם אמאטארישען טהעאטער האט געטריבען די אידען צו גרינ־דען אייגענע טהעאטערס, און אזעלכע אורזאכען האבען אין יענע צייטען ניט געפעהלט.

וואס איז שייך צו די פיעסען, וועלכע מען האט געשפיעלט אין אזעלכע טהעאטערס ווייסען מיר וועגען זיי לחלוטין גאר ניט. עס קומט אויס אין גאנצען צו פערלאזען זיך אויף השערות. די אי־דען האבען שוין דעמאלט געהאט א גאנץ רייכען רעפערטואר. אוסק, נאמען, דניאל דע באריאס האבען איבערגעלאזט היבשע עטליכע פיעסען געשריבען אויף ביבלישע טהעמאס אין שפאניש, יאזע דע סילווא — אין פארטוגעזיש. די אידען, וואס האבען געהאט א פא־דערונג אויף טהעאטער, זיינען ניט נאר געווען בעקאנט מיט דעם

דאַזיגען רעפּערטואַר, נאָר די מייסטע האָבען פערשטאַנען די אַרי־גענעלע שפּראַך, אין וועלכע די דראַמען זיינען געשריבען געוואָ־רען. די דאַזיגע דראַמען האָבען געהאַט די גרויסע מעלה, וואָס זיי זיינען לכתחילה געשריבען געוואָרען פאַר א ביהנע, און עס איז העכסט וואַרשיינליך, אז זיי האָט מען געשפּיעלט אין די אידישע טהעאַטערס.

עס איז גרינג צו זעהן, אז דער אבן בֹּנף וואָס איז געשטאַנען אין וועג דער אידישער ביהנע איז ניט אַבגערואַמט געוואָרען דער־מיט, וואָס מען האָט אויפגעפיהרט אזעלכע פּיעסען. „לא ילבש איש שאלת אשה" איז געבליבען אלץ א סטראַשידלע פאַר די פרומע אי־דען. שמואל אבּאַב איז ניט געווען דער איינציגער, וואָס האָט גע־גאַסען פּעך און שוועבעל אויפ'ן אידישען טהעאַטער. ביים סוף זיבעצעהנטען יאהרהונדערט און אין דעם אַכטצעהנטען יאהר־הונדערט איז דער האַס צום טהעאַטער געווען דער זעלביגער ווי מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק אין ארץ ישראל. די אידישע טהע־אַטערס זיינען אויף אזא אופן געשאַפען געוואָרען צו ענטפערן א פאָדערונג פון די אינטעליגענטע קרייזען, אין וועלכע עס האָט דורכגעדרונגען דער נייער גייסט פון דעם רענעסאַנס. דאָס אידי־שע טהעאַטער האָט געזוכט צופריעדען צו שטעלען א געשמאַק וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אויף דער חכמה און קונסט פון יפת, דעם העברערען קלאַס אידען, און האָט קיין זאַך ניט געהאַט צו געבען ניט דעם פרומען אידען און ניט דעם פּראָסטען אידען.

דער אידישער טהעאַטער מיט זיין רעפּערטואַר וועלטליכע דראַמען איז געשאַפען געוואָרען נאָר פאַר איין קלאַס און האָט פאַר דער אידישער נאַציאָנאַלער דראַמע קיין זאַך ניט געקאָנט טהאָן. עס דאַרף קיין צווייפעל ניט זיין, אז אין אזא טהעאַטער מיט אזא פּובליקום זיינען אויפגעפיהרט געוואָרען די בעסערע דראַמען פון דער צייט, נאָר צוליעב זיין אבגעשלאָסענקייט, אבגע־זונדערטקייט האָט ער ניט געקאָנט ציהען די זאַפט פון דעם גאַנ־צען פאָלק און האָט ניט געקאָנט האָבען קיין איינפלוס אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראַמע. אזא טהעאַטער אויפ'ן אי־

דישען באדען איז דער רעזולטאט פון א קאפריז אדער אן אונרעכט. שמואל אבאאב שרייבט אין זיין בריעף, אז דער גאנצער אויפטהוער פון דעם אידישען טהעאטער אין ווענעציע איז געווען א געוויסער רייכער איד, און ניט אזוי ער אליין, ווי זיין רייכער איידעם. אין יענע צייטען איז געווען דער מנהג, אז גרויסע רייכע לייט האבען געהאט זייערע אייגענע קאמפאניעס אדער אייגענע טהעאטערס, און עס איז גרייליך מעגליך, אז דער דערמאנטער רייכער איידעם אין ווענעציע האט אויך געוואלט דערווייזען אזא זאך און האבען אן אייגענעם טהעאטער. און ווידער האבען מיר געזעהן, אז אין פאראמאריבא האבען אידען געגריינדעט צוויי טהעאטערס, ווייל מען האט זיי ניט אריינגעלאזט אין א געוויסען דילעטאנטישען טהעאטער. אבער די פרומע פראסטע אידען האבען קיין בעדערפניס אין אזא טהעאטער ניט געהאט. דער יסוד פון אזא טהעאטער איז אויף היגערשע פיס און אזוי גיך ווי עס ווערט אבגעשאפט די אורזאך, וואס האט איהם ארויסגערופען צום לעבען, פאלט איין דער גאנצער בנין, און דאס פובליקום געהט לייכט איבער צו די טהעאטערם פון דער מדינה.

עס איז א גרויסער ספק צו די העברעאישע דראמע איז געשאפען געווארען פאר א טהעאטער, הגם אויף גרויסע חתונות פלעגט מען אין יענער צייט שפיעלען פאר די געסט עפעס א העברעאישע שטיק און דאס איז געווען א געוואוינליכע אונטערהאלטונג. דערצו האט זיך קיין טהאטער ניט געפאדערט. אין דער זעלביגער זאל, וואו די געסט זיינען געווען פערזאמעלט אין די שבעת ימי המשתה האט אויך געקענט פערוואנדעלט ווערען אין א פלאץ פאר די פארשטעלונגען. נאר צו די העברעאישע דראמע איז לכתחילה געשאפען געווארען פאר א טהעאטער צו ניט, איז זי שוין צוליעב דער שפראך אליין געווען מעהר בעשרענקט און אבגעשלאסען, ווי דער אויבענדערמאנטער רעפערטואר אין די טהעאטערם פאר אידען פון יענער צייט. די העברעאישע דראמע האט נאר געקענט דערגרייכען צו אזעלכע אידען, וואס האבען זייער בילדונג געקריגען אין די ישיבות און וואס זיינען אוועק אביסעל ווייטער פון די פיער איילען פון דער הלכה, פאר די אמת פרומע

אידען איז זי ניט געווען אין גאנצען כשר און פאר'ן המון איז זי געווען א פער'חתמ'עט בוך.

דאָס שלעפּען אין פערשיידענע ריכטונגען און דאָס שפּאַלטען אין פערשיידענע לשונות האָט קיין גוטס ניט געקענט טהאָן דער דראמע ביי אידען. שוין צוליעב דעם אליין האָט זי זיך ניט געקענט ריהרען פון אָרט. די נאַציאָנאַלע קרעפּטען, וואָס זיינען פעהיג געווען צו שאפען א דראמע און א טהעאטער ביי אידען זיינען צוברעקעלט געוואָרען. אנשטאָט צו ארבייטען הארמאָניש און ווירקען איינע אויף דער אנדערער, האָט איינע געשטערט דער צווייטער. דער טהעאטער אלס א פאָלקס אינסטיטוציאָן איז נאָך פאר זיין געבורט פער'משפּט געוואָרען צו א ביטערער, שווערער, טרויעריגער עקזיסטענץ.

די איינציגע ישועה וואָס א טהעאטער ביי אידען האָט געקענט ערווארטען איז געווען פון דעם פורים שפּיעל. זיין געבורט אויפ'ן שוהל-הויף און די הסכמה פון דעם גאנצען עולם האָט עס געמאכט פאר א פאָלקס אינסטיטוציאָן. נאָר דער זעלביגער שוהל-הויף און דער זעלביגער פרומער עולם האָבען אויפ'ן פורים שפּיעל ארויפגעלעגט אזא שטעמפּעל, וועלכען עס האָט פון זיך קיין מאָל ניט געקענט אברייבען. אין א קיימא לן פון איבער טויזענד יאָהר איז דאָס פורים שפּיעל געבליבען אן אונטערהאלטונג נאָר פאר איין טאָג. דער עלעמענט פון חוזק און לצנות וואָס האָט איהם לעבען געגעבען האָט איהם געקענט האלטען נאָר איין טאָג אין יאָהר. אין די אנדערע טעג אויסער פורים איז דאָס פורים שפּיעל געווען אונמעגליך פאר ניכטערע אידען.

דריטער קאפיטעל.

די עלטסטע אידישע פורים שפּיעלס.

אין דער זעלביגער צייט וואס אידען אין שפּאניען האבען זיך גענומען צו דער שפּאנישער דראמע, האבען די אידען אין דייטש־לאנד אונטערהאלטען זיך מיט פורים שפּיעלס אין אידיש. ווען דאס ערשטע פורים שפּיעל אין אידיש איז געשאפען געווארען איז אונמעגליך צו בעשטימען. נאר מיר געפינען אז שוין אין 1598 האבען די אידען אין טאנעהויזען אויפגעפיהרט א שפּיעל, וואס האט געהייסען: „שפּיל פון טב יעקליין מיט זיין וויב קינדליין און מיט צוויי זינליך פיין" און מען האט עס נאכדעם געשפּיעלט אלע פורים. אין דעם יאהר 1620 האט מען עס קאפּירט און אנגע־געבען א שפּעטערן דאטום.

דאס דאזיגע שפּיעל האט מיט פורים גאר ניט צו טהאן און איז ווארשיינליך קיין מאל ניט געדרוקט געווארען און איז גע־גאנגען פון האנד צו האנד אין מאנוסקריפּט. ווי עס זעהט אויס, איז דאס א סאטירע פון א געוויסער פאמיליע, מיט וועלכער דער שרייבער האט זיך געוואלט אברעכענען. דאס וואלט געווען אונ־מעגליך צו דערוויייזען, ווען פריהער זאל מען ניט שפּיעלען פורים־שטיקער, וואס האבען געהאט דירעקט צו טהאן מיט דעם דאזיגען יום טוב. די פּערזענליכע סאטירע האט געקאנט דיענען אלס אן אב־וועקסלונג און דאריבער דארף מען דענקען, אז דאס פורים שפּיעל אין אידיש איז א סך עלטער פון דער דערמאנטער סאטירע.

פון דער סאטירע איז נאר איין בלעטיל געבליבען, דער שער, און די ערשטע שורות זיינען אזוי:

אדברה וירוח, איך וויל אייך זאגען, וואס דאס איז געשעהן בשנת שפ (1619) צו טאנהויזען אין קהילה קדושה.

הערט צו אונ׳ לאָט אייך ניקס זיין קשה,
קשה לאָט אייך ניקס זיין,
דען עס איז אלע פורים גימיין,
דאָס מען מאכט איין שפיל פון טב יעקליין
אונ׳ מיט זיין ווייב קענדליין
אונ׳ מיט צוויי זינליך פיין,
וויא זיי האָבען געפיהרט איין וועזען,
אונ׳ דאָס איז אויך קירצליך גישעהן,
גישעהן עהע איך מיך האָב אומגיזעהן
געזעהן היין אונ׳ הער,
איך האָב גיטראכט גאָר זעהר,
ביז איך עס האָב געבראכט איין ריים
איז מיר געוואָרען זעהר שווער.

דער אינהאלט איז אזא: ערב סכות קומט א פויער מיט א מאָגערע, אויסגעדאַרטע קוה צו שלענקערס (?) הויז. מסתמא איז שוין געווען צייט צו לויפען אין שוהל. נאָר יעקליין מיט זיינע צוויי זינליך האָבען געקויפט די קוה. דאָס ווייב קענדליין האָט קעגען דעם דעמאָנסטרירט. די קוה האָט באלד געהאט א קאלב און לויט דעם מנהג האָט דער אָרטיגער ריכטער געדאַרפט קריגען די צונג, אבער מען האָט איהר „קורץ און דין" אבגעשניטען, און דער ריכטער האָט פעראורטהיילט קענדליין ארומצוטראָגען אין גאס די „גאַיגע", כדי מענשען זאָלען איהר פרעגען, צו זי איז אויף דער עלטער געוואָרען א גאַיגערין.

דאָס דאָזיגע שפיל מיינט, אז אויף פורים האָט זיך ניט גע־פאָדערט דוקא א פורים שפיעל, און עס איז געווען רעכט אבי א הומאָריסטישע זאַך, א סאַטירע, פון וואָס דער עולם זאָל קאָנען לאכען. דאָס „שפיל פון טב יעקליין מיט זיין ווייב קינדליין" האָט געהאט בלויז א לאָקאלען כאראקטער און געקאָנט דיענען פאר אן אונטערהאלטונג נאָר פאר די אידישע תושבים אין טאַנהויזען.

וואָס פאר א פורים שפיעלס מען האָט אויפגעפיהרט אין די אנדערע געהעטאָס אין דייטשלאנד איז ניט בעקאַנט. דאָס עלטסטע פורים שפיעל אין אידיש וואָס האָט דערגרייכט צו אונז איז פון

דעם זיבעצעהנטען יאהרהונדערט און הייסט „איין שעהן ניי פורים שפיל פארגעשטעלט, ווי עס איז צוגעגאנגען אין דער וועלט צו אחשורש צייטען, היבש איןריימען געזעצט צו איינעם ראהמען.״ אין 1697 האט דער משומד משה כץ (יאהאנעס יאקאב קריסט־יאנוס לעבער) פון קראקוי איבערגעשריבען דאס דאזיגע שטיק פאר דעם בעוואוסטען קריסטליכען העבראאיסט וואגענזייל. נאר ער האט דערפון קיין שום געברויך ניט געמאכט.

דאס גאנגבארסטע און בעקאנטסטע פורים שפיעל אין איר־דיש איז געשאפען געווארען אין סאמע אנהויב פון דעם אכטצעהנ־טען יאהרהונדערט. עס איז געדרוקט געווארען אין דעם יאהר 1708 און האט געהייסען „איין שין נייא אחשורש שפיל״. די פערזאנען אין דעם דאזיגען שפיעל זיינען: מרדכי, אסתר, אחשורש, המן, התך און „שרייבער״.

„שרייבער״ איז עפעס א מין שעטנז אין דעם שפיעל. א חוץ דעם, וואס ער איז אין דער מגלה ניטא, קלינגט פרעמד דער דייטשער נאמען צווישען די פערסישע און אידישע, און דערפון דארף מען דרינגען, אז דער פערפאסער האט פאר זיינע אויגען געהאט אנדערע ווערק, אין וועלכע עס איז דראמאטיזירט געווארען די געשיכטע פון אסתר און אין וועלכע עס זיינען אריינגעקומען אנ־דערע פערזאנען, א חוץ די היסטארישע. ביז יענער צייט האבען וועניג אידען נאר א סך קריסטען דראמאטיזירט די געשיכטע פון אסתר. און עס איז פאראן שווארץ אויף ווייס, אז שעקספיר האט געשפיעלט אין אזא דראמאטיזירונג. עס איז ניט אנגעגעבען דער נאמען פון דעם שטיק און מען רעכענט, אז דאס איז געווען די „געטליכע קעניגין אסתר״ („גאדלי קווין עסטער״), וועלכע איז דעמאלט געווען פאפולאר ניט נאר אין ענגלאנד נאר אויך אין גאנץ אייראפע. עס איז אויך א גרויסע סברה, אז פון דאנען האט שעקספיר גענומען דעם נאר, וועלכער געהט דורך אין פיעל דרא־מען זיינע. און טאקע אין דעם שטיק די „געטליכע קעניגין אסתר״ איז פאראן א פערזאן, וואס הייסט אין ענגליש „סקרייב״ און אין דייטש האט מען דעם נאמען איבערזעצט שרייבער.

דאס „אחשורש שפיל" איז געמאכט געווארען דורכאויס צום שפיעלען און צוגעפאסט צום אויפפיהרען אין הייזער. עס איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און האט אויך ניט קיין דעקאראציעס. די פורים שפיעלער דארפען זיך ניט איבערטהאן און זיי בלייבען אין די זעלביגע קליידער די גאנצע צייט פון דעם שפיעל. מאכט זיך א פלאץ, וואו מען זאל קאנען שפיעלען פאר א גרעסערן עולם איז אודאי רעכט, אז ניט זיינען זיך די פורים שפיעלער מטריח און קרמען אריין צום ברייטען בעל הבית אין שטוב און שפיעלען אב פאר איהם און זיין הויז־געזינד די שטיק. אזא שטיק טאר ניט זיין צו לאנג, ווייל צייט צום שפיעלען איז נאר איין טאג אין יאהר און אין דעם טאג דארף מען זיין ביי אלע בעלי־בתים.

„דא שטעלן מיר אויף דאש בייטליין, איין פאר דוציט דוקאטן צו שיסן דריין. איין פאר דוציט טוקאטן ווער צו פיל, איין פאר דוציט טאלר איז דער ציל."

דערמיט ענדיגען די פורים שפיעלער זייער שטיק ביי איין בעל הבית און איילען זיך איבערצוגעהן צום צווייטען.

און הגם דאס דערמאנטע פורים שפיעל איז דורכאויס געשאפען געווארען צום שפיעלען, האט דער פערפאסער געלאזט עס אויך דרוקען און גערעכענט אז דאס לייענען קאן אויך פערשאפען פערגעניגען. דער פערפאסער האט זיין נאמען אויף זיין ווערק ניט אנגעגעבען, און עס איז עד היום אונבעוואוסט, ווער ער איז געווען, און עס איז אויך אונבעוואוסט צו ער האט בעהאלטען זיין נאמען צוליעב עניוות אדער ווייל ער האט געהאט אן אורזאך צו דענקען, אז קיין גרויסען יישר כח וועט ער דערפאר ניט קריגען. נאר ווי דאס זאל ניט זיין, דער מחבר האט וועגען דעם שטיק געהאט גאר א גוטע מיינונג, ווי מיר קענען זעהן פון די עטליכע שורות, מיט וועלכע ער ווענדט זיך צו די פראספעקטיווע קונים אויפ'ן שער:

„איין שין נייא שפיל מיט אל דיא קונשטין איז עש ווארען דער טראכט, עס ווערט וואויל זיין ליב טאן ניט אזוי גוט ווערדן גימאכט. מיט היפשי שיני קלאג לידערן דעם ריים נאך גישטעלט. דאש פאר האפין מיר, ווער עש קויפן ווערט, אזו ווערט אין (איהם)

ניט פער דריסען זיין געלט. ווייל הש"י ברוך הוא האט אונז אן פורים געבן לושטיג צו זיין. און האבן מיר דרויף גימאכט דאש אחשורש שפיל היפש אונ' פיין. דרום אויך איר בעל בתים אונ' בחורים אונ' יונגעז, קומט איר ביהענד (שנעל, פלינק) צו לויפן. אונ' טוט מיר דאש שיני אחשורש שפיל אב קויפן. דאש געלט ווערט אייך ניט פר דריסען, ווען איר ווערט דריינען לעזן, ווערט איר אייער געלט ווידער גנימן."

עס ווייזט אויס, אז דאס איז געווען דאס ערשטע פורים שפיעל אין אידיש וואס האט זוכה געווען צו ווערען געדרוקט. די פריהערדיגע זיינען נאר ארומגעגאנגען אין כתב יד און דערפון איז גרינג צו זעהן, ווי שטארק עס האט נושא חן געווען ביים עולם.

קיין האנדלונג איז אין דעם שטיק ניטא. דאס שפיל בע־שטעהט פון געזאלצענע און געפעפערטע דיאלאגען. די המצאות, די וויצען זיינען די גרעבסטע און האמעטנעסטע, און קיין זאך איז ניט מאוס ווען עס פיהרט צו א נבול פה. דער קאמיקער קאן טהאן וואס זיין הארץ געלוסט, קאן זאגען וואס ער וויל און דארף זיך נים ריכטען מיט צייט און רוים און מיט קיין זאך ניט. ווען המן הייסט איהם בוקען זיך, ענטפערט ער:

„גנב, וויא זאל איך מיך טאן נייגען אונ' בוקען, דיא האסט דאך איין צ ל ם אויף דיינעם רוקען."

ווען מען פיהרט איהם אריין צום קעניג אחשורש ווענדט ער זיך צו איהם בזה הלשון:

„דו ביזט דער מלך. איך העט דיך איאר אן גיזעהן פאר איין וואמפין וואשער, פאר איין שטריק טרעגער, פאר איין מוישב פגר, פאר איין הונט שלאגר, פאר איין קאצין יאגר. מאחר דאש דיא יוא דער מלך בישט, האלט מיר דעם שטעקן..... און ציא מיר אויז דיא שיך און לעק מיך. אך מוז גידרונגן זיין, דאש דוא יוא דער מלך בישט, ווארום איין אנדר האט דיא קרוין הויך אונ' דאש בענקל אונטער דיא פים, אונ' דוא האסט דאש בענקל אובן אונ' דיא קרון אונטען. אדוני מלך, איך בין איין שלומפר, ווילסטו מיר ניט גלויבן, שמעק מיר צו שרכין. אדוני מלך, איך בין אין

איין וואלד גיזעסן אונ' האב אייער גיפליצט, האב איך גיהערט אויז שרייאן אונ' אויז רופן, מען זאל דיר איין שינה וואקרי יונג פרויא אויז זוכן. אונ' בין איך גילאפן טאג אונ' נאכט אונ' האב דיר איין שינה גימאכט, זאל איך זאגן גיאכט. שניץ איין מול איין וועלגער האלץ, איין מיילה ווי איין זיילה, איין נעזיל וויא איין טויט העזיל. איין שטערין, וויא איין תחת פון איין בערין, איין פאר שינה ארין אי וויא דיא מארן, איין פאר ציצין, אי וויא דיא שפיצין, איין נעפלי אז וויא איין נאדל קעפלי וי"א אז וויא איין גרושן לאב ברויט. וי"א אז וויא איין פר דארטי קוועטשקה. דר נאך, אדוני מלך, איין עולם הפוך איז ביי איר, איין אנדרי מייד האט רוטי באקן אונ' שווארצי אויגעו, אונ' זיא האט רוטי אויגען אונ' שווארצי באקין. וואש אן אנדרי האט אונטען, האט זיא אובן. אונ' וואש אן אנדרי האט אובן האט זיא אונטען. המן, זיי היך מיקה (מוחל) אונ' קוש זיא אונטען. אדוני מלך, ווערשטו מיר שדכנות געבן, וועל איך דיר איין דרשה שענקען. ווארעם פרעגסטו ניט וואש דען, אלטר נאר? איך ווער דיר שענקען, אז דוא ווערסט יאר צו יאר קרענקען. דר היים האב איך דרייא אלטי גראחיזלך, אונ' דריי אלטי פר לוגני חאלגיזלך אונטער דען אלטן אייזן ארום קוגלין, ווער איך דיר שענקן. צו לון זאלשטו מיך בעטן אויף דער מילה פאר דער חתונה. אדוני מלך, איך וועל דיר אייך סאד איין רוימן, דיא מלכה האט זיך געטוקט אונ' האט זיך בטאן. דוא ווערשט ניט קענן גרייפן דראן."

עס איז אויך ניט נויטיג אז די ווערטער זאלען זיך קלעבען איינס צום אנדערן און אפילו אויך ניט, אז א ווארט זאל האבען עפעס א בעדייטונג:

בא מרדכי און זאגט:

...פ ר י א ה, פ ר י א ה, ז ע ק ס א ו ן נ י י נ צ י ג פ ר י ע ו ת, א ו ן ט ר י א ו ת, א ו ן ש נ י א ו ת, איבער דען שוסטער, איבער דען שניידער, איבער דען צימערמאן. איבער דען אובן גבלר, איבער דען קאכין שמיד. ער האט מיר דאש לאך פון... צו קליין גימאכט, זאל איך זאגען פון דער טיר. וויא זאל איך ארויז גאן?"

נאר דער עיקר איז נבול פה. צו ער רעדט סתם אין דער וועלט, צו איהם פאלט איין א פסוק פון תנך, צו ער זוכט אב א זאץ פון זמרות צו פון סליחות צו פון קינות, אלץ ווערט אויסגעביטען אויף נבול פה. עס ווייזט אויס, אז וואס מעהר איהם געלינגט צו פערקניפען א גראבען ציניזם מיט א חרוז פון א תפלה, איז אלץ גרעסער די המצאה. ווען מען זאגט אז מרדכי וועגען המנ׳ס גזרה אויף אידען, ענטפערט ער, אז ער וועט געהן אויף קבר אבות.

קומט מרדכי אניין.

„ברוך אתה, ווען איין שין מיידעל ווער דא, וואלט איך זיא ביטן, דז זיא מיך זאל לאזן ליגן אין דער מיטן. אונ׳ ווען זיא ניט וויל, אזו וויל איך שווייגן שטיל. אשר קדשנה, ווען עס גלייך ווער איין יונגי אלמנה, וויל איך מאכען דריבר שהעכה יאנה... כשנכנסות לייב רים (שכנכנת לברית) גיא לשם זאכטינה שדים. אל ערך עפיים אתה. אז המן זאל וועדן פראטה, פראטה זאל ער ווערן. אויף עשין זאלען אים דיא ווערים, דיא ווערים זאלען איהם אוף עשין, דז גאט זאל אן אים פר געשין, פר געשין זאל אן אים גאט, פריא אונ׳ שפאט, שפאט אונ׳ פריא, אז המן זאל ברעכן זייני קניא, דיא קניא זאל ער צו ברעכען, דאש הערץ זאל אים צוקרעכען... הוי מעקל היושב (אל מלך יושב). אז המן זיין קאפף זאל קומען אין מושב, ויקרא, אז המן זאל אויף פארן איין מקרא, איין מקרא אובן, איין מקרא אונטען, איין מקרא אין דער מיטן, אז המן זאל באלד דערשטיקן... סלחנא, קאשפר ווארא וויסאקא, יעדזא הארמא, דרוהא צלעפא אטשעטי פראשיוואא*)... א פידל מלך, איז דאש ניט א לושט, ווען מען איין שין מיידעל גרייפט אין דער ברוסט, וי״א דאש איז אלש נאך ניקש, ווען מען מיך ניט בייא איר אים בעט דר ווישט. . . . .
בין איך אויף לייפציג א מאל גיפאהרען, איז מיר אויף. . . . .
אבגיפארען בין איך ווידר היים קומן, איז מיר מיינע קוא

---

*) א פוילישער זאץ. די לעצטע זעקס ווערטער בעדייטען איינע איז בלינד, די צווייטע הינקעדיג און די דריטע איז פארשיוו.

אנטקיגן קומן אונ׳ האט מיר שלום לעקאך (שלום עליכם) געבן מיט דען הינטערשטן פוס, אונ׳ מיט דען פעדרשטן פוס האט זיא אשאנה גיקלאפט, אונ׳ מיט דען עק האט זיא לולב גשיטלט אונ׳ מיט דען הינטען האט זיא שופר גיבלאזן און האט אך הושענא גי־מאכט. אונ׳ דר נאך האט מן מיר סודות פורים מיט מילכיגה פלייש קראפין גימאכט אונ׳ איין פליישגה פוטער מילך זופ, און האב דרויף גיברייט דעם טאלין פון אורשפיץ אונ גראסיל פון פושלוויץ.״

מען דארף זיך דערמאנען, וואס עס איז שוין אויבען געווען געזאגט וועגען דעם כאראקטער פון פורים און פון וואנען דער דאזיגער כאראקטער האט זיך גענומען כדי צו פערשטעהן, ווי אזוי האט זיך אזא פארם געקאנט גאר ווייזען ביי אידען. דער פער־פאסער פון דעם אחשורש שפיעל פערשטעהט גיט קיין אנדער המצאה ווי נאר א גראבען ציניזם, קיין אנדער חכמה ווי איבער־קעהרן די ווערטער מיט׳ן קאפ אראב. מרדכי קומט ארוים א מנוול, א פערדארבענער מענש, א גראבער יונג, און, פערקעהרט, דער צורר היהודים. המן איז דער איינציגער אין דעם שטיק, וועלכער האט אין זיך עפעס מענשליכעס, טראגישעס. א פאר סצענען אין וועלכע המן פיגורירט קומען ארוים גאנץ דראמאטיש. אזוי למשל נאכדעם ווי המן איז געפאלען צו אסתר המלכה אין בעט און דער קעניג האט ארויסגעגעבען דעם דעקרעט איהם אויפצוהענגען, איז ער זיך מתודה אויף זיינע זינד און ווארענט די גראפען און פירס־טען פון פרס ומדי זיי זאלען זיך מיט אידען גיט פערטשעפען.

אומר המן

„.... אלמעכטיגער גאט! טוא מיר דאך מייני זינד פר ציהן אונ׳ פר געבן, אונ׳ שענק מיר נאך דאש מאל מיין לעבן. איך וועל דיר שווערן איין אייד, אלז איך וויל דיא יודין מער אן טון קיין לייד. אלמעכטיגער גאט, העלף מיר דאך נאך איין מאל פון דעם קיניג אחשורש זיינר האנד, אונ׳ בישירם מיך דאך אלז וויא דוא האשט בישירמט דען קיניג יחזקי׳ פון דען הייש בראנד, אונ׳ האשט אים הוך דר הובן (דערהויבען) אונ׳ האשט אים גיהאלפן אויז דעם קאלך אובן. אלמעכטיגער גאט, טוא מיר מייני זינד פרצייהן אונ׳

פר געבן טאָן, אונ׳ בהיט מיך פר דען יודן מרדכי דען פרומן מאַן און לאָז מיך דאָך קיין לייד געשעהן, דז דער יוד מרדכי זאָל אן מיר קיין ראכניש זעהן.“

זיין זעגענען זיך מיט זיין ווייב איז ריהרענד:

„אך, ווייבה, ליבש ווייבה מיין, אל מיין בּיט איז געוועזן דז דוא זאָלשט צו מיר קומען אריין, אונ׳ זאָלשט שויאן מייני שמער־צין אונ׳ פּיין, איז ניט איין שאד אלש דיין מאַן, פּרינץ המן, זאָל גיהאנגן זיין? דרום אויך ווייבה, ליבש ווייבה מיין, דיא קינדער־לאך זאָלן דיר ביפאלן זיין, וואש דוא אן דייני שניא וויזי (שנייוויסע) ברוסט האָשט גיזויגט, אונ׳ האלט זיא אז איין שווארץ אַפּיל אויז דיינעם אויג. אך ווייבה, ליבש ווייבה, נאָך איינש וויל איך דיר ביפעלן טאָן, דז דוא זאָלשט גידענקן אן פּרינץ המן, דעם פרומן מאַן. איין ראט העט איז ער געוועזן, אבר פון דען טוט האָט ער לייזר ניט גיקאָנט ווערן גינעזן. אך, ווייבה ליבש, ווייבה, נאָך איינש טוא איך דיר ביפעלן. ווען דער טייבל קומט און ווערט הולן מייני זעלן, אונ׳ פון דעם גאלגאן זאָלשט דוא מיך לאָזן נעמן ווידר אראָב, אונ׳ ווערשט מיך לאָזן ליגן אויף מיין פאטערש גראב. אך, דוא ליבש ווייבה, ווי ווערשט דוא שרייאן אונ׳ וויינען אונ׳ קלאָגן, ווען דוא מיך הער המן ווערשט ניט מין (מעהר) האָבן. אך די ליבש ווייבה, דיא האָשט איבר קיינעם מין צו שרייאן אונ׳ צו ברומן, אלז איבר דען יודן מרדכי דעם פרומען. אונ׳ ווען אין דער טייבל (טייוועל) העט פר צוועלף אונ׳ צוואנציג יאָר איין וועק גינומן, אלז ווער איך פּרינץ המן איצונד ניט אום מיין לעבן קומן. אך ווייבה ליבש, דוא ביזט דאָך דאָש הערץ אויז מיינעם לייבן. איבר דיר צושפּרינגט מיין יונגש הערץ. דער מיט איין גוטי נאכט, דוא טויזענט שאַץ.

אַזאַ מין פערקעהרטע שילדערונג פון מרדכי אונ׳ המן הארמאָ־ נירט מיט׳ן עולם־הפוך־גייסט פון פורים. אלץ וואָס איז געוועזן אנגענומען א גאנץ יאָהר פאר גוט און כשר האָט אין דעם טאָג פון פורים געדארפט קריגען א היפּוך׳דיגען קאָליר. דאָס פּורים שפּיעל איז געשאפען פאר א פּובליקום, וואָס זעהט קונסט דורך פערגלע־ זערטע אויגען. די אטמאספערע איז איינגעווייקט מיט משקה, זיין א

מעהר ערנסטע שטיק וואלט געהאט א פּנים פון חוזק.

אבער צו דער צייט ווען דאס פורים שפּיעל האט זיך דער־הויבען צו דער מדרגה פון א געדרוקטען ווארט, איז שוין דער אמת'ער קארנעוואל גייסט פערשוואונדען פון אייראפּא, דער מיטעל־אלטער מיט זיינע גראבע מנהגים איז שוין לאנג געווען בעגראבען. און דער אידישער פורים האט אויך פערלארען זיין געפּעפּערטען טעם. די אונגעלומפּערטע המן־ית און גראבער ניבול פּה האט שוין ניט געקאנט אזוי געפעלען ווערען די חשוב'ערע אידען, בפרט ווען מען האט זיי געקאנט לייענען מיט אויגען, וואס זיינען ניט געווען פערצויגען מיט א טומאן פון שכרות. דאס דערמאנטע „אחשורש שפּיל" אלס א געדרוקט ווארט האט געריסען די אויגען. און די אידישע פּני אין פראנקפורט אז מיין האבען פער'משפּט דאס דאזיגע פורים שפּיעל צו שרפה, און מען האט צוזאמענגע־קליבען אלע עקזעמפּליארען און פערברענט זיי.

דאס פערברענען האט אבער ניט געהייסען, אז די חשוב'ע אידען האבען עפּעס אויסצובערכען געגען שפּיעלען א שטיק אויף פורים. מיר זעהען, אז אין דער זעלביגער שטאדט, מיט עטליכע יאהר שפּעטער אין 1710, האט א געוויסער בערמאן פון לימבערג אנגעשריבען א פורים שפּיעל מיט'ן נאמען „מכירת יוסף" און מען האט עס אויפגעפיהרט מיט דעקאראציעס און קאסטיומען און מיט אלע כלי מכשירים וואס האבען זיך געפאדערט דערצו. מען האט צו דער דאזיגער אויפפיהרונג געמאכט גרויסע הכנות. די שפּיע־לער זיינען געווען בחורים פון דער פראנקפורטער ישיבה און צו זיי זיינען צוגעקומען נאך אנדערע פון האמבורג און פּראג. ניט נאר האט מען עס אויפגעפיהרט מיט דעקאראציעס און קאסטיו־מען, נאר מען האט דערביי אויך געמאכט אלערליי עפעקטען. מען האט ביי דער פארשטעלונג געזעהן פייער און געהערט דונערן און געזעהן דעם הימעל און נאך אנדערע וואונדערליכע זאכען. דאס שטיק האט געמאכט א גרויסען רושם אויף די פראנקפורטער אידען און זיי האבען זיך ניט געקאנט געגוג אנ'חדוש'ען.

דער ערפאלג פון דעם שטיק איז געווען אזוי גרויס, אז מען האט עס געשפּיעלט ניט נאר פורים נאר דעם גאנצען חודש אדר,

פיער וואָכען צייט. מען האָט אבער ניט געגעבען אויף אלע פאַרשטעלונגען דאָס זעלביגע שטיק. אין דער צייט איז שוין געשאַפען געוואָרען א פורים שפּיעל „דוד און גלית“ און מען האָט די צוויי שטיקער געביטען. דער געלאָף אין טהעאטער איז געווען אזוי גרויס, אז ביי דער טהיר האָט מען געמוזט אוועקשטעלען צוויי סאָלדאטען זיי זאָלען אנהאלטען ארדנונג. נאָר אזוי ווי אין טהעאטער האָבען זיך געשטופּט ניט נאָר אידען נאָר אויך קריסטען, האָבען די פראַנקפורטער „בוימייסטער“ פערבאָטען די שטיקער צו שפּיעלען אונטער א שטראָף פון צוואַנציג טאָלער.

דער פערפאַסער פון „מכירת יוסף“ האָט זיך געהאלטען טריי ביים חומש און די מדרשים און האָט ווענינ דיכטערישע פאַנטאַזיע געברויכט. די העלדען זיינען די זעלביגע, וואָס אין חומש, און נאָר דער קאָמיקער, א מצרי, א דיענער ביי פּוטיפר טראָגט דעם נאָמען פּיקעלהערינג. אויפ'ן ערשטען בליק זעהט אוים קשה, אז א מצרי זאָל הייסען פּיקעלהערינג, נאָר דאָס איז א בעקאַנטע פיגור אין די פאָלקס שטיקער אין אלע אייראָפּעאישע לענדער. געוואוינליך טראָגט דער קאָמיקער אין אזעלכע שטיקער א נאָמען וואָס דערמאָנט אכילה: אין האָלאנד הייסט דער קאָמיקער פּיקעלהערינג, אין פראַנקרייך — זשין פּאַטאַזש (זופּ), אין איטאַליען — סיניאָר מאַקאַראָני (לאָקשען), אין ענגלאַנד — דזשעק פּודינג (קוגעל) און אין דייטשלאַנד — האַנז וואורסט. דער פערפאַסער פון „מכירת יוסף“ האָט, ווי מיר זעהען, פאַר זיין קאָמיקער געבאָרגט דעם האָלענדישען נאָמען און האָט איהם אויך אָנגעטהאָן די קאָלירטע קליידער פון דעם פּאַטענטירטען לץ פון דער ביהנע.

אין „מכירת יוסף“ איז שוין ניטאָ קיין זאַך, וואָס זאָל קענען בעליידיגען דעם נפש היפה. דער פערפאַסער האלט זיך זעהר ערנסט און אפילו זיין פּיקעלהערינג ערלויבט זיך ניט צו רעדען נבול פּה. מעשה לץ כאַפּט זיך פּיקעלהערינג ארוים מיט א גראָבען וואָרט, נאָר ער מאַכט גיכער דעם איינדרוק פון איינעם וואָס ווייסט ניט ווי גראָב צו זיין און וואָס בריה'ט זיך צו ווייזען א גראָבקייט. אויב דאָס „אחשורש שפּיל“ איז געווען געמיינט פאַר

דעם המון האט דער פערפאסער פון „מכירת יוסף" שוין געהאט אין זינען א בעסערן עולם.

דער געדרוקטער „מכירת יוסף" איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און ניט אין סצענען, נאר אזוי ווי דאס שטיק איז אויפ־געפיהרט געווארען מיט דעקאראציעס און מיט אלערליי עפעק־טען דארף מען זיך אנשטויסען, אז אויף דער ביהנע האט עס זיך ניט אבגעשפיעלט אהן הפסקות און אהן פערוואנדלונגען.

דער סטיל פון „מכירת יוסף" איז א שווערער און די שפראך איז שוין דורכאויס א דייטשע און אפילו פיקעלהערינג ערלויבט זיך ניט אריינצוהאקען א ספעציעל אידיש ווארט. ווען יוסף דער־צעהלט דעם טאטען און די ברידער זיין חלום, אז די זון און די לבנה און עלף שטערען האבען זיך פאר איהם געבוקט, ענטפערט יעקב:

„יוסף, האלט דיין מונד. עש איזט איין גרושר (גרויסער) אפרונד, אלז דוא אויך זאלכן פאנטאסי זאלשט שטעלן דאטום. עס איזט דאך אן קיינע טרוים קיין בראפאטום. און שפעציע, דוא זאגשט זון אונ' מאנט אונ' איילף שטערין, זיך קיגן דיר בוקן ווערין. דאש קאן יא און מיגליך ווערדן וואר. אין דעם דיין מוטר רחל איזט טאט פיל יאר, דען דיזר טרוים ווער אויז צו לעגן, אלז איך זאמט דיין מוטר אונ' ברידער מוזטן ביוועגן און צו בוקן קיגן דיר. אבר עש איזט גישלאסען ביי מיר פאר איין פאנטאסי אונ נארעשקייט."

שמעון צו לוי:

„לוי, איך מוז דיר איין צייטונג קונפירמירן, מיר ווערן אונזערן ברודער יוסף באלד אטראפירן."

ווען יוסף בעט זיך ביי די ברידער זיי זאלען איהם קיין שלעכטס ניט טהאן, ענטפערט לוי:

„עש העלפט ניקש דער פערדעפענדירען, מיר זיין שון ביי־וואושט אלז דוא קאנשט פלאטירן, וויא פיל ארלייא זעלשט דוא שפארגירן, ווען מיר דיך ווידרום צו אונזערם פאטר זאלטן פיהרן. דרום אויך, שמעון, ווארף אים אין דער גרוב אניין, דער מיט מיר זיינר לאס זיין."

אלס ביישפיעל פון דעם הומאר אין מכירת יוסף קען דיענען דער ענטפער, וואס פיקעלהערינג גיט פוטיפר'ן, ווען יענער הייסט איהם געהן צום קאסירער צו בעצאהלען די ישמעאלים:

הער, נון איר יא האבט איין נייאן דינר אויף גיטריבן, ביפעלט אים אויך אלז ער דאש סעקרעט האלט זויבר גיריבן. זא ער בלים בלום בלאראם פולפר האט איין גינומן. זאל ער דיא קוראשי ניט האבען דרויף צו קומן, וואן מיר אים זונשט נאך געהן קענט מיר מאל אים... בישטעהן.

די פינטעלאך שטעהען פאר אן אונדרוקבארעןווארט.

אין עטליכע יאהר ארום, אין 1718 איז ערשיענען א נייע אחשורש שפיעל, געדרוקט, ווי מען דיינקט, אין אמסטערדאם אונ־טער'ן נאמען: אחשורש שפיל אויף איינעם נייען אופן גלייך איי־נער אפערא און איז אויסגעצויגען אוים תרגום שני." און מיט צוויי יאהר שפעטער האט זיך אין פראג געדרוקט אן אנדערע פורים שפיעל דראמאטיזירט פון מגלת אסתר אין ריימען און האט געהייסען „אקטא אסתר עט אחשורש" און די תלמידים פון דוד אפענהיימס ישיבה האבען דאס שטיק אויפגעפיהרט אין פראג אויף א ריכטיגער ביהנע אין אן עפענטליכען טהעאטער „מיט פויי־קען און אנדערע כלי זמר."

די דאזיגע שטיקער זיינען געשאפען געווארען ביי די אידען אין דייטשלאנד אין דעם קורצען משך פון א יאהר צעהן און דאס זיינען אזעלכע שטיקער וואס האבען צו אונז דערגרייכט אין זייער אריגינעלער געדרוקטער פארם אדער מיר האבען וועגען זיי א פולשטענדיגען בעריכט. און פיעל שטיקער זיינען געשאפען גע־ווארען וועלכע האבען ניט זוכה געווען צו זיין געדרוקט און קיין שפור פון זיי איז ניט פערבליבען? דאס פורים שפיעל דארף שוין מעהר ניט זיין דורכאוים קאמיש און אנדערע צווייגען הויבען זיך אן צו ווייזען אויף זיין שטאם. דער „מכירת יוסף" עפענט א וועג פאר דער טראגעדיע און דאס נייע אחשורש שפיעל איז דער אבי אבות פון דער אידישער היסטארישער אפערעטע. אין דעם דא־זיגען קורצען משך האט זיך דאס שפיעל אויך איפערגעצויגען פון שוהל־הויף און פון דעם ברייטען בעל הבית'ם הויז אין א טהע־

אטער אויף א ריכטיגער ביהנע. די פארשטעלונגען האבען שוין געהאט דעקאראציעס, געזאנג, מוזיק „גלייך איינער אפּערע," און ווערען געגעבען ניט נאר אין דעם טאג פון פורים, נאר א גאנצען חודש. די פורים שפּיעלם ווערען געשריבען פון מענשען, וואס לער־נען דעם תלמוד און גרייטען זיך צו זיין רבנים, און די פורים שפּיעלער זיינען בחורים פון די גרעסטע ישיבות.

אין גרונד האט זיך דער אנהויב פון אידישען טהעאטער — דאס הייסט א טהעאטער וואס איז ארויסגעשפּרונגען פון שוהל־הויף און געשאפען פאר'ן גאנצען פאלק מיט דער הסכמה פון די כשר'סטע און פרימסטע אידען — געדארפט רעכענען פון דער דאזיגער צייט, דאס הייסט פון דעם אנהויב פון דעם אכטצעהנטען יאהר־הונדערט. מיר האבען שוין אין דער צייט די שטיקער, די שפּיעלער, דאס פובליקום און אפילו די „פויקען און אנדערע אינסטרומענטען". דער פארשריט אין קורצע עטליכע יאהר איז א גוואלדיגער און ווען דאס טהעאטער וואלט זיך אזוי ענטוויקעלט ווייטער וואלט עס געקאנט דערגרייכען ווער ווייסט צו וועלכער מדרגה. נאר דער זעלביגער שוהל־הויף, דער זעלביגער בית המדרש וואס האט דעם פורים שפּיעל געגעבען לעבען, האט אויך געמוזט פענטען און ארומצאמען עס מיט אלע גדרים וסיגים, מיט וועלכע ער אליין איז געווען געפּענטעט און ארומגעצאמט. דעם פורים שפּיעל איז געווען אנגע'חתמ'עט ארומצודרעהען זיך אייביג אין דעם פערשאלטענעם קרייז און האט זיך פון איהם ניט געקאנט ארויסרייסען.

דאס פורים שפּיעל סיי אין דער קאמישער פארם פון אחשורש און סיי אין דער פאטהעטישער פארם פון מכירת יוסף האט זיך געקאנט האלטען נאר מיט'ן זכות פון שכרות. מען האט אזעלכע שטיקער געקאנט שפּיעלען אפילו צוויי וואכען פאר פורים און צוויי וואכען נאך פורים, אבער פורים האט געמוזט זיין דער צענטער. דער גאנצער היתר אויף שפּיעלען טהעאטער האט זיך גענומען דערפון, וואס אין דער צייט פון פורים איז א מצוה צו משמח זיין זיך און וואס מיט דעם דאזיגען יום טוב איז פערבונ־דען געווען פון לאנגע הונדערטע יאהרען א מין אונטערהאלטונג.

וואס האט גע׳כשר׳ט שפיעלען. דער בית המדרש האט אין „מכירת יוסף“, „אקציאהן פון קעניג דוד און גלית“, „אקטא אסתר עט אחשורש“ דערגרייכט די שטופע פון נאן פלוס אולטרא, און דא האט די בית המדרש קונסט געמוזט בלייבען שטעהן.

מיר האבען דערמאנט אז דאס שפיעל „אקטא אסתר עט אחשורש“ איז אויפגעפיהרט געווארען אויף א ריכטיגער ביהנע מיט „פויקען און אנדערע אינסטרומענטען“ פון די תלמידים פון דוד אפפענהיים, דאס הייסט מיט דעם הסכם פון א רב, מיר ווייסען אויך, אז א צייט לאנג זיינען ארומגעפאהרען וואנדערענדע טרופעס פון ישיבה בחורים און האבען געשפיעלט זייער רעפערטואר פאר פרומע שוהל אידען, אבער דערפון טאר מען בשום אופן ניט שליסען, אז אידען האבען אנגעהויבען צו קוקען דורך די פינגער אויף טהעאטער פארשטעלונגען, און אז די רבנים האבען דערצו געגעבען זייער הסכמה. דורך די אלע לאנגע, לאנגע הונדערטע יאהרען פון דעם גלות האט זיך דער אידישער קוק אויף טהעאטער אויף קיין האר ניט געענדערט. דער זעלביגער פערבאט צוליעב מושב לצים פון דער צייט פון די תנאים ביז די לעצטע רבנים איז געבליבען אין זיין פולער קראפט. טהעאטער איז געבליבען פאר דעם בית-המדרש אידען א פרעמדע אינסטיטוציאן, פון וועלכער אידען דארפען וייכען. אויבען איז ציטירט געוועז אן אויסצוג פון שמואל אבאאב׳ס א בריעף, אין וועלכען ער רופט אן טהעאטער א נעסט פון זינד. ער איז ניט געוועזן דער איינציגער, וואס האט מיט אזא שרעק געקוקט אויף טהעאטער. רבי יונתן אייבעשיץ. בעסער בעוואוסט אונטער׳ן נאמען רבי יונתן פרעגער, א בעריהמטער רב פון דעם אכטצעהנטען יאהר הונדערט, דריקט זיך אויס אין איינער פון זיינע דרשות אין „יערות דבש“: „ווי קאן מען טראגען אין הארצען דעם טרויער וועגען ירושלים, ווען מען זיצט אין א טהעאטער און מען קוקט זיך צו ווי קאמעדיאנטען שפיעלען.“

אויפ׳ן ערשטען בליק קאן אויסווייזען, אז דער מאטיוו פון דעם אידישען ווידערווילען געגען טהעאטער האט זיך אין גאנצען געענדערט אין דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט. און פון די דאזיגע ווערטער קען מען שליסען, אז דער מאטיוו איז שוין ניט קיין

רעליגיעזער, נאר א נאציאנאלער, און דער אידישער געלעהרטער לעאפאלד לעוו קומט טאקע צו אזא שלוס אין זיין ווערק „די לע־בענס אלטער אין דער אידישער ליטעראטור.“ דאס איז אבער ניט אזוי. אין דעם זעלביגען „יערות דבש“ אין אן אנדער דרשה דריקט זיך רבי יונתן אייבעשיץ אוים פיעל דייטליכער און זאגט אזוי:

„והנה כבר כתבנו, כי ושתי הי׳ כחזיר כשר ברגלה ומ״כש שנאות כן לבני ישראל לשמור רגלם ללכת למקום נשים או מקום מורגל ומוכשר לדבר עבירה ומ״כש למקום שקורין שויאשפיל, קאמעדיע, אפרייא, המשחקים שם על טעאטרום, שזה אמרו חז״ל: במושב לצים לא ישב — אלו בתי טעאט־רום והיינו מקומות הנ״ל ששוחקים הקאמעדיאנטען על טע־אטרום. אוי לנו, איך מלאו לבבכם לאמר תהלים „אשרי האיש אשר הלך וכו׳“ ואתם הולכים ותשבו במקום מושב לצים ה׳נל.“

דאס הייסט, מיר האבען שוין לאנג געשריבען, אז ושתי איז געווען ווי א חזיר וואס האט כשר׳ע פיס און א פשיטא שוין דאר־פען זיך אידישע קינדער היטען ניט צו געהן אין א פלאץ פון ווייבער אדער אין פלאץ וואס איז בעשטימט פאר זינד, און א פשיטא שוין אין א פלאץ, וואס מען רופט „שווישפיעל“, „קאמע־דיע“, „אפערא“, וואו מען שפיעלט אויף א ביהנע. און דערויף הא־בען די חכמים געזאגט: דער מושב לצים פון תהלים איז געמיינט אויף טהעאטער און אזעלכע פלעצער, וואו קאמעידאנטען שפיעלען אויף א ביהנע. וויה צו אונז, ווי אזוי וואגט איהר צו זאגען אין תהלים „במושב לצים לא ישב“ און איהר זיצט צווישען לצים אין א טהעאטער!

פון הורדוס׳ס צייטען ביז דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז קיין ענדערונג ניט געווארען אין דעם אידישען בליק אויף טהע־אטער. נאר פון דעם אויסגערעכענטען צעטעל „שווישפיעל“, „קא־מעדיע“, „אפערא“ איז צו זעהן, אז דאס פורים שפיעל איז דערפון ניט געטראפען.

און טאקע דאס פורים שפיעל, אויב עס האט זיך ווייטער ניט ענטוויקעלט, איז נאך לאנג, לאנג, כמעט ביז׳ן לעצטען פיערטעל

פון דעם נייגצעהנטען יאהרהונדערט געבליבען די איינציגע דראַ־מאַטישע אונטערהאַלטונג ביים פרומען אידען.

אין העברעאיש האַט דאָס פורים שפּיעל אַנגענומען די הע־כערע דראַמאַטישע פאָרם נאָך דעם מוסטער פון דעם בעריהמטען פראַנצויזישען דראַמאַטישען דיכטער ראַסין, וועמעס „אסתר" האַט ארויסגערופען עטליכע איבערזעצונגען און נאָכאַהמונגען צווישען די העברעאישע שרייבער. אזוי האַט יוסף האַלטערן איבערזעצט ראַ־סינ'ס „אסתר" אונטער דעם זעלביגען נאָמען אין 1795, קלמן קאָ־העןְ ביסטריץ האַט זיין נאָכאַהמונג נאָך אסתר א נאָמען געגע־בען „גורל הצדקים" און איז געדרוקט געוואָרען אין וויען אין דעם יאָהר 1821, און ש. י. ראַפּאָפּאָרט האַט אין 1827 ארויסגע־געבען „שארית יהודה", וואָס איז א בעאַרבייטונג פון ראַסינס „אסתר." מ. לעטערים האַט אין 1843 אויך איבערזעצט די זעלביגע „אסתר" אונטערן נאָמען „שלום אסתר."

נאָר אין אידיש האָט דאָס פורים שפּיעל קיין מאָל ניט אָנ־גענומען אזא קלאַסישע פאָרם, הגם זי איז די גאַנצע צייט געגאַנ־גען אין די צוויי פערשיידענע ריכטונגען, וואָס זיינען אנגעצייכ־בענט געוואָרען פון איין זייט פון דעם אחשורש שפּיעל, וואָס מען האָט פערברענט אין פראַנקפורט און וואָס ש. י. ראַפּאַפּאָרט רופט אין דער הקדמה צום „שארית יהודה" נבלה גדולה, דאָס הייסט גרויסע שאַנד און פון דער צווייטער זייט פון בערמאַנס „מכירת יוסף". דאָס פורים שפּיעל וואָס איז געגאַנגען צווישען פאָלק און וואָס מען האָט געשפּיעלט פורים אין די הייזער איז געווען נאָך דעם שניט פון דעם דערמאָנטען אחשורש שפּיעל, און דער צוויי־טער מין פורים שפּיעל סיי וואָס איז געווען געדרוקט און סיי וואָס איז געגאַנגען אין כתב יד איז געווען מעהר ערנסט און איז ניט אלע מאָל געשפּיעלט געוואָרען און ווען א פאָרשטעלונג פון אזא שפּיעל איז געגעבען געוואָרען, איז דאָס געווען פאַר א גרעסערע עדה אידען.

פון דעם צווייטען מין, וואָס זיינען אין פערשיידענע צייטען געדרוקט געוואָרען, זיינען די מעהר בעוואוסטע: „די שטאַלצע

ושתי." איין קאָמישעס שווישפּיעל אין ריימען פון ג—ר (פריעדריך ווילהעלם גאָטער). ברעסלוי, 1797 (?).

„ערדעטונג דער יוהדן דורך מרדכי און אסתר," איין טרויער־שפּיעל פון יאַקאָב אוים פּאַזען, אַמשטערדאַם, 1800.

„אסתר" אָדער „די בעלאָהנטע טוגענד," איינע פּאָזע אין פיער אבשניטען אין יידיש דייטשער מונדארט פון יוסף הערץ, פיורדא, שנת תקפח.

דעם העכסטען אויסדרוק פון דעם דאָזיגען מין פורים שפּיעל טרעפען מיר אין דעם „מכירת יוסף" פון אליקום צונזער, וועלכער האָט אין זינען געהאַט דורכאויס דאָס לעזענדע פּובליקום און איז געדרוקט געוועז אין 1874.

אָבער צווישען פאָלק איז דוקא אָנגענומען געוואָרען דאָס אחשורש שפּיעל, וואָס איז פער'משפּט געוואָרען צו שרפה אין פראַנקפורט, דאָס הייסט דער גייסט פון יענעם פורים שפּיעל. אַלע וואַריאַציעס וואָס זיינען דערגאַנגען ביז צו סאַמע אונזער צייט האָבען זייער יניקה געצויגען פון איהם. יעדע געגענד האָט געשאַפען אַ אייגענעם נוסח, האָט אריינגעגעבען אייגענעם וויץ, אייגענע המצאות, נאָר דער עיקר איז געבליבען דער זעלביגער און זיי זיינען אַלע געמאַכט נאָך דעם מוסטער פון דעם אַלטען אחשורש שפּיעל. דער הומאָר איז אומעדום אַ גראָבער, די המצאות אָטהעמען אויב ניט מיט אזא נבול פה איז מיט מעהר קללות, די אויפפאַסונג איז די זעלביגע האַמעטנע, מרדכי איז אַ נידריגע בריאה, אַ מנוול און אסתר איז אַ מאוסע אונריינע בעשעפענים. אָפט זיינען גאַנצע פראַזען איבערגעגעבען אויב ניט וואָרט פאַר וואָרט, איז מיט קליינע שינוים.

אין אַ וואַריאַציע וואָס שטאַמט פון מאָהילעווער גובערניע אין רוסלאַנד און וואָס מען האָט געשפּיעלט ביז דער לעצטער צייט ווערט געשילדערט די בעגעגענים צווישען דעם שדכן און אחשורש אַזוי:

שדכן

וואו איז דאָ בא אייך דער קעניג, וואָס טראָגט די לאַפּצעס אויפ'ן קאָפּ און די קרוין אויף די פּיס?

דער שדכן שילדערט אסתר'ן פאר'ן קעניג אזוי:

„א קורצע, א גראבע, א גרינע ווי א גראז;
זאל ביי אייך גישוואלען ווערן בייביידען דער נאז.

. . . .

. . . .

זיא איז אן אמת'ע עקרת הבית אין שטוב,
מיט דעם ארבעל שוימט זיא אראפ דעם טעפיל,
און מיט דעם פארטוך קעהרט זיא דיא שטוב,
און אז זיא דארף איינהייצען דיא אייוועז און פערבעטען דיא בעט.

פערבעט זיא דיא אייוועז און הייצט איין דיא בעט.

. . . .

דער טאטע איז א גנב אז פון דאנען ביז סיביר,
און דיא מאמע געפינט זיך אין דעם פיינעם ארט אין
איינעם מיט איהר.

איז אייך געפעלען?
ווען מען אייך ביידען באנקעם שטעלען."

ווען אחשורש איז מקדש אסתר'ן, מישט זיך דער קאמיקער
אריין אזוי:

חתן

הרי —

קאמיקער

זאל אייך זיין ביידען, קינדערלאך, ווינד און ווייה.

חתן

את —

קאמיקער

זאלט איהר ווערען ביידע דין ווי א בלאט.

חתן

מקודשת —

קאמיקער

קאק סאבאקא ברעשעם (דו בילסט ווי א הונד).

און אט זיינען עטליכע שטעלען פון א וואריאציע, וואס מען שפיעלט נאך ביז היינטיגען טאג אין נאוואגרודאק.

המן (צום קעניג)

פאטער־קעניג! עס איז דא א אידישער שרכן.

המן (צו מרדכי)

מרדכי, דא פאנא! (צום פריץ).

מרדכי

טשאסו ניעמא (איך האב קיין צייט).

המן

צא ראביש? (וואס טהוסטו?)

מרדכי

לאקשען קאטשאיו (איך וואלגער לאקשען).

מרדכי ווערט געשילדערט אזוי:

„...פוס־איד מאנדרעכאי,
א שלעפער, א בעטלער, וואו א חתונה, וואו א ברית
דארטען האט ער ניט געפעהלט
און א טעלער געשטעלט:
א פארטרעט אויף איהם צו קוקען
א הארב אויפ'ן רוקען,
אין דר'ערד טוט ער קוקען.
נאך א סימן וועל איך זאגען:
מ'האט ניט לאנג איהם באנקעם געשטעלט צום רוקען."

מרדכי פערהאלט זיך צום קעניג נאך דעם אנגענומענעם כלל פון דעם אלטען פורים שפיעל און שילדערט אסתר'ן אזוי:

„איך וועל דיר געבען א מיידעלע
אין ערטער גריז, אין ערטער געל,
דערצו א פארטרעט.
באטש מיט די פיס צוטרעט.
א קולאק אנטקעגען א קולאק
(א געשוויר אייך ביידען אין באק!)
היינט האט זיא אילע בגדים של חול —
זאל אייך, מיינע קינדערלאך, ארוים דיא זייל.

היינט האָט זיא יום טוב'דיגע בגדים —
קדחת מיט כשר'ע פאָדים,
שטרויענע הויזען
מיט דראָט בעצויגען,
א פלאַץ אויפ'ן וואסער,
און אָרט אויפ'ן בית חיים
ק'טשערטיאם וואשים אבאאים (געהטביידע צו אלדע רוחות)"

המנ'ס אלף בית:

127 לענדער
האָב איך עהרליך געהאלטען
היינט מוז מען מיר מיין קאָפּ
אויף צווייען צושפּאלטען.

כ אָ ר

טרא—רא—רא!

ה מ ן

וואו וועט מען הענגען, הענגען
מיינעם שעהנעם ראָק?

כ אָ ר

אויפן גאלגאן שטעקט א טשוואָק
דאָרט וועלען מיר הענגען
דיינעם ראָק.

המן רעכענט אוים אלע זיינע שעהנע קליידער, זיינע צעהן קינדער, דערנאָך קומט ער צו זיך אליין:

ה מ ן

וואו וועט מען הענגען, הענגען
המנ'ען אליין?
זאָגט זשע, איהר אלע.

כ אָ ר

אויפן גאלגאן שטעהט א בוים
דאָרט ט'מען הענגען
המנ'ען אליין.
געה זשע, שעהנסטער.

געה זשע, בעסטער

געה אויף איהם ארויף.

דאס שפיעל ענדיגט זיך מיט א סאלא און כאר געזאנג:

סאלא

אין אונזער אבות צייטען

דעם בורא איז מען געווען געטריי.

מיר ליבען דעם בורא

גאר אויף דאס ניי.

זינגען מיר:

שושנת יעקב, תכלת מרדכי.

כאר

פערפלוכט זאל ווערען המן,

דער רשע דער גרעסטער.

געבענשט זאל ווערען מרדכי,

דער צדיק דער גרעסטער.

. . . .

אונזערע ווערטער איז מן השמים,

איהר'ט אונז געבען עטליכע גילדען מיט א שנאפס,

וועלען מיר מאכען לחיים.

עס איז גרינג צו זעהן, פון וואנען האט זיך אזא לעבעדיגקייט גענומען דוקא צום פראנקפורטער אחשורש שפיעל. ניט נאר איז דער הומאר געווען פערשטענדליך און נאהענט צום הארצען פון דעם פאלקס מענשען, נאר אויך האט די לצנות'דיגע אויפפאסונג מעהר הארמאנירט מיט'ן לוסטיגען גייסט פון פורים, ווען אפילו עס זיינען פון דעם דאזיגען יום טוב פערשוואונדען די שפורען פון קארנעוואל. דערצו האט אויך פיעל געהאלפען, וואס א וואריאציע פון דעם אלטען אחשורש שפיעל האט מען געקענט שפיעלען אור־מעדום, אהן שום הכנות, אהן דעקאראציעס, אהן פויקען און אנ־דערע אינסטרומענטען און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג צו גע־בען א פארשטעלונג פון דעם גאנצען שפיעל. ביי די גאר ארימע איז געווען גענוג א פאר דיאלאגען און נעהמען ביי איהם עטליכע ארימע גראשענס און ביי דעם מיטעלען בעל הבית האט מען זיך

שוין געקענט פערגינען צו שפּיעלען אביסעל לענגער און קריגען א גאנצען גילדען. מען האט עס געקענט צופּאסען צו יעדען איינעם, נאך דעם פערמעגען, זיין שטאנד און זיין געשמאק, און עס איז איבערגעגאנגען פון דור צו דור און מען האט עס געשפּיעלט יאהר איין יאהר אויס ביז סאמע דער לעצטער צייט. בשעת די אנדערע פּורים שפּיעלס, וואס זיינען געווען ערנסטער אדער וואס זיינען גלייך געווען איינער אפּערא און האבען געפאדערט אן אמת'ע ביהנע זיינען אויפגעפיהרט געווארען זעהר זעלטען.

אין א קליינעם מאסשטאב זעהט זיך שוין אין דעם פּורים־שפּיעל די שפּאלטונג אין דעם כאראקטער פון דער שפּעטערדיגע דראמע. איין סארט פּורים שפּיעל פון וועלכע דער המון לעקט די פינגער ווערט פער'משפּט צו שרפה פון די שעהנערע אידען אין פראנקפורט און ווערט בעצייכענט פון א אידישען פארשטעהער אלס „נבלה גדולה“ און דער צווייטער סארט זוכט צו געפינען חן ביים שעהנערען אידען. איין סארט קען בעטראכט ווערען אלס א פאלקס שטיק און דער צווייטער אלס די בעסערע דראמע. איין סארט ווערט שטארק אנגענומען ביי דער מאסע און דער צווייטער דארף ווארטען אויף א געלעגענהייט, אז מען זאל איהם קענען שפּיעלען פאר אן עולם.

צוליעב דעם גרויסען אונטערשייד אין דער גאנצער אויפפא־סונג און כאראקטער פון די ביידע סארטען שפּיעלס, וואס זיינען געבארען געווארען אויף דער אידישער גאס, איז אויך געווארען א שארפע מחיצה צווישען די שפּיעלער. אין אנהויב זיינען די פּורים שפּיעלער געווען לערנער, בני תורה, ישיבה בחורים, וועלכע האבען ניט נאר געשפּיעלט ביי זיך אין שטאדט נאר זיי זיינען אויך ארומגעפאהרען איבער אנדערע שטעדט און געגעבען פארשטעלונ־גען. נאר צייט עס האט זיך אנגעהויבען א רדיפה אויף דעם פראנק־פורטער אחשורש שפּיעל, זיינען אלערליי וואריאציעס זיינע איבער־געגאנגען צום סאמע נידריגען סארט מענשען אין יעדען שטעדטיל, און די ישיבה בחורים זיינען געבליבען ביים סארט פון „מכירת יוסף.“

פיערטער קאפיטעל.

די ערשטע מאָדערנע קאָמעדיע.

אין דער צווייטער העלפט פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונ־דערט האָט זיך אָנגעהויבען אין דייטשלאנד די השכלה בעוועגונג. קיינער וועט ניט חושד זיין די משכילים פון מענדעלסזאָהנ׳ס חדר, אז זיי האָבען געשטרעבט צו שאפען א אידישע נאַציאָנאַלע דראמע אָדער, וואָס איז נאָך ווייטלויפיגער, א אידישען טהעאטער פאר׳ן פאָלק. די משכילים האָבען געהאט א פעראכטונג און האס צו איד־דיש, דאָס הייסט מאמע־לשון. דאָס זיינען געווען די משכילים וואָס האָבען א נאָמען געגעבען אונזער מאמע־לשון זשארגאָן, און דער דאָזיגער נאָמען איז אזוי אריין צווישען דער מעהר אָדער ווייניגער אידישער אינטעליגענץ, אז אפילו פערקאָכטע אידישיס־טען, וואָס האָבען נאָך קיין נאָמען ניט געהאט פאר דעם נייעם איזם, האָבען איהם געברויכט צו בעצייכענען אידיש, פערשטעהט זיך, ניט מיינענדיג דערביי קיין בעליידיגונג פאר׳ן מאמע־לשון. און דאָך זיינען דאָס געווען די משכילים וואָס האָבען געמאכט דעם וועג פאר׳ן אידישען טהעאטער אויף דער אידישער גאס.

גלייך ביים אָנהויב פון דער השכלה האָט זיך בעוויזען א גאנצע פלעיאָדע שרייבער, וואָס האָבען זיך גענומען מיט חשק צו דער דראמע. זיי, ווי די פריהערדיגע העברעאישע דיכטער, האָבען אין דער דראמע נאָר געזעהן א נייע פאָרם פון ליטעראטור, און עס איז שווער צו בעמערקען, וואָס איז געווען דער הויפט־מאָטיוו, די הויפט כונה ביים נעהמען זיך צו דער דראמע; צי זיי האָבען גע־שטרעבט רייכער צו מאכען די העברעאישע ליטעראטור, צי זיי האָבען געוואָלט בעקאָנען די העברעאישע לעזער מיט א מין קונסט, וואָס איז זיי כמעט פרעמד געווען. נאָר וואָס די כונה איז ניט גע־ווען, דערווייל האָבען זיך געוויזען מאָדערנע דראמען אין א שפּראך,

וואס איז געווען נאהענט צום בית המדרש'ניק, און דער משכיל און אלע וואס האבען פערשטאנען העברעאיש האבען געקריגען א געלעגענהייט צו בעקענען זיך מיט זיי.

דער ערשטער פון דער דאזיגער עפאכע איז געווען דוד פראנקא מענדעס (געבארען 1713—געשטארבען 1792). ער האט געשאפען צוויי דראמעס. „גמול עתליה" און „תשועת ישראל בידי יהודית". דיביידע ווערק זיינען ניט קיין אריגינעלע, נאר אויך ניט קיין פשוט'ע איבערזעצונגען. פון עתליה האט דער בעריהמ־טער פראנצויזישער דראמאטורג ראסין געמאכט א טראגעדיע, און מענדעס האט די דאזיגע דראמע געהאט פאר די אויגען, ווי אויך א דראמע געשריעבען פון דעם בעוואוסטען איטאליענישען דיכ־טער פיעטרא אנטאניא דאמעניקא באנאווענטורא טראפאסי, וועל־כער איז בעקאנט אונטער'ן פסעוודאנים מעטאסטאסיא. „תשועת ישראל בידי יהודית" איז אויך א בעארבייטונג נאך מעטאסטא־סיא און איז א דראמאטישע געדיכט אין צוויי אבטיילונגען. אין 1786 האט מענדעל ברעסלא ארויסגעגעבען דאס אלעגארישע דרא־מאטישע ווערק „ילדות ובחרות"; אין 1791 האט שמואל חומא־נעלי אנגעשריעבען די מעלאדראמע „הקולות יחדלון", און אין די קומענדע פיער יאהר זיינען געשאפען געווארען „מלוכת שאול" — ביבלישע דראמע אין 6 בילדער פון יוסף טרעפלאוויטש, „מלחמה בשלום" פון חיים אברהם בן אריה, „אסתר" (נאך ראסינ'ם) פון יוסף האלטערן.

פון דער צייט אן זיינען דראמען אין העברעאיש, סיי אי־בערזעצטע, סיי אדאפטירטע און סיי אריגינעלע, געווארען א גאנץ געוועהנליכע ערשיינונג. עס איז כמעט דער יאהר ניט אריבער, אז עפעס א דראמע זאל ניט געשאפען ווערען אין דער העברע־אישער ליטעראטור, און א צייט לאנג איז דער דאזיגער צווייג גע־ווען א סך רייכער און וויכטיגער ווי דער בעלעטריסטישער.

די העברעאישע דראמע האט זיך ניט געדארפט רעכענען מיט קיין טהעאטער און ניט געדארפט האבען אין זינען קיין גאליאר־קע, און זי האט זיך דאריבער געקאנט פערגינען צו זיין מעהר לי־טעראריש.

מיר האָבען שוין געזעהן, אז נאָר די ערשטע דראַמען אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה זיינען געווען געשאַפען נאָך דעם בעסטען מוסטער פון דער וועלט ביהנע. ראַסין פערנעהמט אין פראַנקרייך דעם אויבען אָן אין טראַגעדיע. ער איז דער פראַנ־צויזישער קלאַסיקער אויף דער ביהנע און זיינע ביבלישע טראַגע־דיעס וואָס זיינען איבערזעצט אָדער אדאַפּטירט געוואָרען אין העב־רעאיש זיינען אמת'ע פּערלען.

אויב די ערשטע צייט זיינען איבערזעצט אָדער אדאַפּטירט געוואָרען נאָר אַזעלכע דראַמען, וואָס האָבען געהאַט א דירעקטען שייכות מיט אידען, האָט מען שפּעטער אויפגעהערט מקפּיד צו זיין דערויף, און מען האָט איבערזעצט פיעלע פון די בעסטע וועלט־דראַמען אין דער שפּראַך פון די נביאים. אַזוי זיינען איבערזעצט געוואָרען עטליכע דראַמען פון שעקספּיר, געטהע'ס פאוסט און דאָס גלייכען.

אזוי זעהען מיר, אז אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה איז געשאַפען געוואָרען א גאַנצע דראַמאַטישע ליטעראַטור אין העברעאיש אין דעם משך פון דריי דורות, און אויב דאָס האָט אַלץ קיין טהעאַטער ניט געשאַפען, איז אַלץ מעהר און מעהר אויס־געטראַטען געוואָרען א וועג פאַר דראַמאַטישער קונסט.

אָבער די השכלה בעוועגונג האָט געטהאָן א סך מעהר. זי האָט געשאַפען די סביבה, די בעדינגונגען, אין וועלכע א טהעאַטער זאָל קאָנען עקזיסטירען, די פאָדערונג אויף אַזא אונטערהאַלטונג, וואָס מען קאָן געפינען אין א טהעאַטער, און אַליין געליפערט דעם מאַ־טעריאַל, אָהן וועלכען א אידישע ביהנע האָט ניט געקאָנט געמאָלט זיין.

דאָס איז איינער פון די מעהרערע פּאַראַדאָקסען פון השכלה.

א טהעאַטער קאָן געשאַפען ווערען און עקזיסטירען נאָר דאַן, ווען ער האָט אַלע דריי נויטיגע יסודות, און די דאָזיגע יסודות זיינען: א פּובליקום, דראַמאַטורגען און אַקטיאָרען. ווען עס פעהלט איין יסוד פון די צוויי, קאָן קיין טהעאַטער ניט געמאָלט זיין.

ביז דער השכלה האָבען מיר אַזא פּובליקום ניט געהאַט. די אידען, וואָס האָבען געלעקט די פינגער פון א פּורים שפּיעל זיי־נען פאַר קיין טהעאַטער ניט געשאַפען געוואָרען. ווייטער פון דעם

פורים־שפיעל האבען זיי ניט געקאנט געהן. עס האט זיך געפאדערט א גאנצע ענדערונג אין דעם אידישען בליק אויפ'ן לעבען, אז אידען זאלען קאנען ווערען טהעאטער־געהער. עס האבען פריהער געדארפט געשאפען ווערען פאדערונגען אויף עולם־הזה'דיגע פערגניגענס און עס האט זיך פריהער געדארפט דערוועקען א דורשט צו געניסען פון לעבען, איידער א טהעאטער זאל זיך קאנען ווייזען צווישען אידען.

מיט דעם אלטען בליק, מיט דער אלטער פילאזאפיע, אז די וועלט איז נאר א פרוזדור, און דער אמת'ער גליק איז גאר אויף יענער וועלט, האבען עולם־הזה'דיגע פערגניגענס געקאנט האבען א פנים פון הבל הבלים. די השכלה האט געמאכט אן איבערקעהרעניס אין דער דאזיגער פילאזאפיע. זי האט אבגערוקט צום הינטערגרונד י ע נ ע וועלט מיט איהרע גליקען און מעהר ארויסגערוקט צום פראנט ד י וועלט מיט איהרע מענשליכע פערגניגענס און גענוסען. דער לאזונג פון השכלה איז ניט נאר געוועזן: „זיי א מענש אין דרויסען," נאר — „לעב ווי א מענש סיי אין שטוב און סיי אין דרויסען." אלע היתרים וואס די משכילים האבען אבגעזוכט, האבען געשטרעבט צו מאכען בעסער, שעהנער, אנגענעהמער און פערגניגענדער דאס לעבען. די השכלה האט געוועקט פרויען ליעבע אין דעם אידענ'ס אבגעשטארבענעם הארצען, האט געעפענט זיינע האלב־אויסגעלאשענע אויגען צו שעהנקייט און געטורקעט איהם אין אויער: „מה נאה אילן זה". די השכלה איז ארויסגעקומען מיט א פילאזאפישע שיטה, וואס איז געוועזן פונקט דער היפך פון יענע, וועלכע האט גייסטיג געשפייזט אידען אין א משך פון איבער צוויי טויזענד יאהר, ניט נאר דורך דעם גאנצען לאנגען וועג פון גלות, נאר אויך צייט זיי האבען פערלארען זייער אונאבהענגיגקייט.

דערפון דארף מען בשום אופן ניט דרינגען, אז אידען זיינען שטענדיג ארומגעגאנגען מיט פערגלאצטע אויגען, אדער זיי האבען מיט זייערע אויגען אויסגעקוקט אויפ'ן מלאך המות. ווען אידען האבען זיך דערפיהלט רוהיגער פון זייערע רדיפות און זייער מאטעריעלע לאגע איז פערבעסערט געווארען, האבען זיי, ווי אלע אנדערע מענשען, געזוכט פערגניגענס.

מיט׳ן דראנג פון השכלה זיינען געקומען די פאָדערונגען אויף עולם־הזה׳דיגע פערגניגענס און דער דורשט צו געניסען פון לעבען האט זיך ארויסגעוויזען אויף פערשידענע דרכים, אויף אלערליי אופנים, און אזוי ווי דער דאזיגער טריעב איז געשאפען געוואָרען ניט דורך אידישע מיטלען, האט מען אלץ ווייניגער און ווייניגער אנגעהויבען מקפיד צו זיין, צו די פערגניגענס זיינען אין דעם אידישען גייסט צו ניט.

אויפ׳ן שוים פון השכלה האט זיך ערצויגען א נייער דור, וואס מען האט אין די גהעטא׳ס פריהער ניט געזעהן. די פנים חדשות זיינען ניט נאָר געווען משכילים, וואס האבען דערזעהען דאס ליכט פון מערב איירָאפּא, ניט נאָר ישיבה בחורים וואס האבען ערשט פערמאכט די גמרא און אהן א היטעל א ברכה געמאכט אויף א חלב׳ענע ליכטעל, נאָר אויך קיילעבדיגע עם הארצים, וועלכע האבען קיין שום היתרים ניט געזוכט און האבען זיך מיט פערגניגען געלאָזט געהן מיט׳ן נייען שטראָם.

און דאס איז ווידער איינער פון די פאראָדאָקסען פון השכלה, וואס מיט איהר דראנג האט זיך פערשפרייט עם הארצ׳עס אין געוויסע קרייזען צווישען אידען. הגם דאס קלינגט המצאה׳דיג, איז דאך ניט שווער צו פערשטעהן, ווי אזוי אזא ערשיינונג איז געוואָרען מעגליך. פריהער איז יעדער אידישער אינגעל געגאנגען אין חדר, און אויב ניט קיין תורה האט ער לכל הפחות עברי זיך אויסגעלערענט. איז ער אויסגעוואקסען א בחור, איז ער אין קלויז געגאנגען אדער אין בית המדרש און האט געדאווענט, תהלים געזאגט, און דאס ביסעלע וואס ער האט אין חדר געגאשט האט ער ניט נאָר ניט פערגעסען, נאָר פערקעהרט, ער איז דערין געוואָרען מעהר בעהאוועגט. יעדער האט אזוי געטהאָן. מיט דער פערשפרייטונג פון השכלה האט זיך אין די גרויסע שטעדט בעוויזען א מין הפקרות. דער פריהערדיגער אויטאָריטעט, וואס האט אלעמען געהאלטען אין שפאן, האט געפלאצט. [illegible] שוין מעהר קיין דעה ניט געהאט איבער׳ן יחיד, און אז אינגלעך, בחורים, יונגעלייט האבען זיך פערקוקט אויף די געבילדעטע און ניט געוואָלט געהן אין קלויז, אין בית המדרש, אין שוהל. האט זיי קיינער גארניט געקאָנט

זאגען. און דאס ביסעלע, וואס זיי האבען קוים מיט צרות אויסגע־לערענט, האבען זיי אין גיכען פערגעסען און איז אין גאנצען פון קאפ ארויסגעגאנגען.

אט דער דאזיגער עלעמענט, וואס איז געווען ניט צו גאט און ניט צו לייט, האט מיט זיין אויפהערען צו געהן אין קלויז, פערלארען א בעפריעדיגונג פאר דער נשמה יתירה. דער טאטע, דער זיידע האבען געהאט אזא גייסטיגע בעפריעדיגונג. אויב זיי האבען אליין לערנען ניט געקאנט, איז דער תהלים מיט זיין גאנ־צער השתפכות הנפש געווען אפען פאר זיי. שבת ביי טאג און בין מנחה למעריב אין דער וואכען האבען זיי עין יעקב געהערט. נאכ'ן דאווענען האבען זיי געקאנט אריינמישען זיך אין א שמועס וועגען הויכע און וואכעדיגע ענינים און פערגעסען אויף א ווייל׳ע די וויסטע ארבייט ביים ווארסטאט אדער די זארגען פון פרנסה. אבער דער נייער עלעמענט האט די דאזיגע בעפריעדיגונג פערלא־רען, און ער האט געמוזט זוכען אנדערע תענוגים אין זיין לעדיגע צייט.

פאר אזעלכע מענשען איז די אונטערהאלטונג פון א טהעאטער ווי געוואונשען, אבער דערצו פאדערט זיך, אז זיי זאלען גוט פער־דיענען און זייער צאהל זאל זיין א גרויסע. פאר א קלייזעל איז גע־ווען גענוג א פאאר מנינים אידען, תהילים זאגען און עין יעקב הערען האט כמעט גאר ניט געקאסט, אבער טהעאטער איז פער־בונדען מיט א הוצאה און א גרויסע הוצאה, און אויסהאלטען א טהעאטער איז א גרויסע הכבדה, און דאס קאן נאר דערוויזען ווע־רען, ווען דער גרעסטער טייל פון דער אידישער בעפעלקערונג אין א גרויסער שטאדט ווייזט ארויס דערצו א פאדערונג און די פא־דערונג איז זעהר א גרויסע.

דאס האט ניט געקאנט געטהאן ווערען אין א קורצען משך. עס האבען זיך געפאדערט צעהנדליגע און צעהנדליגע יאהרען, איי־דער אזא פובליקום האט געקאנט געשאפען ווערען.

און נאך איידער די השכלה האט געשאפען דאס נויטיגע פוב־ליקום פאר א אידישען טהעאטער, האט זי געגען איהר ווילען גענו־מען ארויסרוקען שאפענדע קרעפטען פאר דער אידישער ביהנע.

עס איז כמעט א המצאה, אז די ערשטע אידישע מאָדערנע קאָמע־דיע, אין וועלכער עס איז געמאכט געוואָרען א פערזוך צו שילדע־רען דאָס מאָדערנע אידישע לעבען, איז געשריעבען געוואָרען פון איינעם פון די גרעסטע זיילען פון דער השכלה.

דער פערפאסער פון דער דאָזיגער קאָמעדיע איז איינער פון די בעריהמטעסטע מחברים פון ביאור און רעדאקטאָר פון דעם ניט וועניגער בעריהמטען זשורנאל „מאסף“, אהרן האַללע, אָדער, ווי ער איז בעסער בעוואוסט אונטער'ן נאָמען, וואָלפסזאָן.

פון אלע קעמפפער פאר השכלה איז וואָלפסזאָן געווען דער ביטערסטער, דער פערביסענסטער. ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט'ן געדאנק, אז די השכלה איז די איינציגע, וואָס האָט בכח אָבצוואווישען פון דער ערד די אומזיסטע שנאה צו אידען, און ער האָט אין דער השכלה געזעהן די איינציגע רעטונג פאר'ן אידען. און גלויבענדיג, אז ער האָט די אמת'ע רפואה צו דעם אידענ'ס מכה האָט ער מיט זיין גאנצען ווילען און קראפט גענומען זיך איינצוגעבען דעם אידישען פאָלק זיין רפואה און ער האָט ניט געקוקט, צי ער פערשאפט דערמיט וועהטאָג, יסורים. יעדע אָפּע־ראציע טהוט וועה, און וואס גיבער מען מאכט איהר, אלץ נעהענ־טער איז די האָפנונג געזונד צו ווערען.

וואָלפסזאָן איז געווען פון די ערשטע נאָך משה מענדעלסזאָהן, וואָס האָט זיך גענומען צום איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין ריינעם דייטש. ער איז געווען צווישען די, וואָס האָבען איבער־זעצט און געשריבען דעם ביאור צו די מגלות: רות, איכה, אסתר, און ער האָט אויך געהאָלפען אין דעם ביאור אויף שיר השירים. נאָכדעם האָט ער איבערזעצט מלכים א' און מלכים ב', איוב און נאָך אנדערע ספרים. ער האָט אויך אָנגעשריעבען „אבטליון“, וואָס בע־שטעהט פון קורצע ערצעהלונגען פון חומש אין א לייכט־העברע־אישער שפראך, ווי אויך משלים, וואָס האָבען געדארפט דיענען אלס העברעאישע כרעסטאָמאטיע פאר קינדער. ער האָט אויך אָנ־געשריעבען אין דייטש דאָס ווערק „ישרון“ אָדער „אונפארטייאישע בעלייכטונג דער דעם יודענטומע בייערדינגס געמאכטען פאָר־ווירפע.“

וואלפסזאן איז געווען אבער־לעהרער און אינספעקטאר אין דער קעניגליכער ווילהעלם שולע אין ברעסלוי און זיין גאנצע טהעטיגקייט אטהעמט מיט השכלה און עס ווילט זיך כמעט ניט גלויבען, אז אזא וויכטיגער זייל פון מענדעלסזאהנ'ס קרייז זאל זיין דער ערשטער אויפ'ן פעלד פון אידישער קאמעדיע.

נאר דאס איז א פאקט, און די איינציגע ערקלערונג וואס מיר קענען דערצו געבען איז, אז זיין קאמפס־לוסט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט זיך אנגעכאפט אן יעדער וואפע, און די שפראך פון פאלק האט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו צוקומען צום סאמע פאלק, אריינטראגען דעם קאמפף פאר השכלה אין די ברייטע מאסען.

די דאזיגע קאמעדיע האט געדארפט זיין דער גרונד־שטיין פון דער אידישער מאדערנער דראמע און געדארפט מאכען א נייע עפאכע. די פורים־שפיעלס האבען געהאט א היסטארישען כאראקטער און האבען מיט'ן מאדערנעם לעבען קיין שייכות ניט געהאט. דערצו זיינען זיי ניט געווען געבויט דראמענסמעסיג. וואלפסזאן האט דער ערשטער געוויזען, ווי צו נעהמען שטאף פון דעם מאדערנעם לעבען און ווי צו בויען א דראמע אויף א מעהר אדער וועניגער מאדערנעם אופן. זיין גרויסער נאמען, זיין אויטאריטעט איז געווען געגוג ארויסצורופען א טהעטיגקייט אויף דעם דראמאטישען פעלד אין אידיש. וואלפסזאנ'ס נאמען איז געווען א גענוגענדער היתר פאר יעדען משכיל, אז מען מעג שרייבען אין מאמע־לשון א טהעאטער שטיק און ער וועט דערמיט ניט פערשוועכען דעם כבוד פון דער דייטשער שפראך. נאר די צייט איז ניט געווען מסוגל דערצו, און די דאזיגע קאמעדיע איז כמעט געבליבען אונבעקאנט, הגם זי האט אויסגעהאלטען צוויי אויסגאבען.

די קאמעדיע הייסט „לייכטזין אונד פרעממעלייא" און מען קען ניט קלאר ווערען, ווען זי איז צום ערשטען מאל געדרוקט געווארען. אין דער פאררעדע גיט וואלפסזאן אן, אז דאס שטיק איז אנגעשריבען צו געענדיגט בחודש אדר אין דעם יאהר תק"נח, און אויפ'ן געדרוקטען שער ווערט קיין דאטום ניט דערמאנט, הגם עס ווערט ניט נאר אנגעגעבען אז עס איז געדרוקט אין אמסטערדאם

ביי יוחנן לוי רופא ובנו בנימין נאָר צום סאמע סוף אויף דער נאָמען פון דעם זעצער: „על ידי הזעציר מאנים בר שלמה ז״ל באמשטערדאם“. דערפון האָט מען געקענט שליסען, אז די קאָמע־דיע האָט זיך געדרוקט אין אמשטערדאם אין דעם יאָהר 1798; נאָר בן יעקב בעהויפּטעט אז לייכטזין אונד פרעממעלייא איז גע־דרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר תק״נו אין דער שטאָדט ברעסלוי, דאָס הייסט מיט צוויי יאָהר פריהער, ווי דער דאטום איז אַנגעגע־בען אין דער הקדמה. און דער בעוואוסטער ביבליאָגראַף שטיינ־שניידער דערצעהלט, אז ער האָט געזעהן אן עקזעמפּליאר מיט׳ן דאטום 1797 און דער טיטעל פון דער קאָמעדיע איז געווען „רבי הענאך“ אדער „וואָס טהוט מען דערמיט.“

וואָס איז שייך צו שטיינשניידער, איז גרינג צו זעהן, אז ער האָט דאָ געמאכט א טעות און ער האָט צומישט צוויי בעזונדערע שטיקער פון צוויי בעזונדערע מחברים. רבי הענאך אָדער „וואָס טהוט מע דערמיט“ איז געווען ניט מעהר און ניט וועניגער ווי א סאטירע אויף אידיש און איז געווען געשריבען פון יצחק אייכעל. אין דער ענציקלאָפּעדיע פון ערש און גרובער דערמאָנט יאָסט די דאָזיגע שטיק און אויך לעטערים אין זיין „זכרון בספר“ שרייבט אזוי וועגען אייכעל:

„גם מעשה שעשועים לוסטשפּיעל בלשון יהודית דייטש יצא אחר מותו ועיני לא ראוהו.“

דאָס הייסט אז יצחק אייכעל האָט אָנגעשריבען א קאָמעדיע אין אידיש און זי איז געדרוקט געוואָרען נאָך זיין טוידט, נאָר לע־טערים האָט אליין דאָס דאָזיגע שטיק ניט געזעהן.

עס איז ניט שווער אָנצושטויסען זיך, ווי אזוי שטיינשניידער האָט געמאכט דעם דערמאָנטען טעות. יצחק אייכעל און אהרן וואָלפסזאָן האָבען געארבייט און געווירקט כמעט אין איין צייט אויף דעמזעלביגען פעלד. אייכעל איז געווען דער ערשטער רעדאקטאָר פון מאסף און נאָך איהם האָט אהרן וואָלפסזאָן צוזאמען מיט לעווע איבערגענומען די רעדאקציע. דערצו נאָך איז דער נאָמען פון דער ערשטער פערזאָן אין „לייכטזין אונד פרעממעלייא“ חנוך און עס איז דאריבער געווען זעהר לייכט צו פערמישען ביידע שטיקער.

ניט אזוי גרינג איז אבער צו ערקלערן בן יעקב'ס בעהויפטונג, ווייל דער אונטערשייד איז ניט נאר אין דעם דאטום נאר אויך אין דעם פלאץ, וואו די דערמאנטע קאמעדיע האט זיך געדרוקט. אויב בן יעקב האט קיין טעות ניט געמאכט, בלייבט נאר די איינציגע השערה, אז די ערשטע אויסגאבע איז געווען אין תק"נו און איז געדרוקט געווען אין ברעסלוי אהן א שום פאררעדע, נאר צו דער צווייטער אויסגאבע, וואס איז געדרוקט געווען אין תק"נח אין אמשטערדאם האט וואלפסזאן צוגעשריבען די הקדמה און אנגע־געבען דעם נייען דאטום.

די זעלביגע קאמעדיע איז אויך ארויסגעגעבען געווארען מיט דייטשע בוכשטאבען, מסתמא פאר יענע וואס האבען קיין אידיש ניט געקענט לייענען און האט געהייסען „רב חנוך דער בעטראגענע ביגאט" אדער „דער עטלארפטע שיינהייליגע". קיין דאטום איז אויף דער אויסגאבע ניט אנגעגעבען.

וואלפסזאן האט זיין פיעסע געשריעבען מיט דער פולער כונה. אז מען זאל איהר שפיעלען. קיין אידישער טהעאטער איז דעמאלט ניט געווען, נאר ער האט גערעכענט, אז מען זאל די דאזיגע קאמע־דיע אויפפיהרען אויף דעמזעלביגען אופן, ווי מען האט דעמאלט אויפגעפיהרט די פורים־שפיעלס, און שפיעלען איהר אין דעם יום־טוב פורים, ווען אידען ווילען זיך אונטערהאלטען מיט אזעלכע זא־כען. „לייכטזין און פרעממעלייא" האט געדארפט דיענען אלס דער איבערגאנג פון די פורים־שפיעלס צו מאדערנער אידישער דראמע. זיין צוועק איז געווען א דאפעלטער אדער, ריכטיגער געזאגט, א דריי־פאכיגער: ערשטענס, צו פערטרייבען די פורים־שפיעלס און אויפ־פיהרען מאדערנע דראמען, וואס זאלען אין לעבעדיגע פארבען שיל־דערן דאס אידישע פאלק, צווייטענס, צו קעמפפען געגען דעם פא־נאטיזמוס און, דריטענס, צו קעמפען געגען דער מאדערנער יור־גענד, וואס איז אוועקגעגאנגען אויף א שלעכטען וועג.

דאס אלץ ערקלערט וואלפסזאן אין דער קורצער הקדמה, וואס איז געשריעבען אלס א מין פערענטפערונג, אלס א מין התנצלות:

„געגענווערטיגער פערזוך איינס לוסטשפיעלס, וועלכעס מעה־רערע פאלגען ווערדן, ווען דיזער דען בייפאל פערגינגסטיגען ער־

העלט, און וועלכער צו בעלוסטיגונג אן אונזערם פורים פעסטע, אן דער שטעלע דער זאָנסט געוועהנליכן זינגלאָזן אונד צוועקוויד־ריגען הארלעקינאַדען (פורים־שפיעלס), דיהנען זאָלל, ווירד האָפ־פענטליך פאָן קיינעם וואהרהייטסליעבענדען מאננע געטאַדעלט ווערדן, דען איך ניכטס אנדערס דאמיט בעאבזיכטיגען וויל, אלס בלאָס דער נאַציאָן מיט לעבאהפטען פארבען אנשויליך פארשטעללן, וועלכע איבלע פאָלגען, דער שטרענגע פאנאטיזמוס אונד דיא הייכ־לייא אונטער דעם דעקמאנטעל דער רעליגיאָן איינרזייטס, אונד דיא פאלשע אָדער אונעכטע אויפקלערונג אונזרר יעציגען מאָדישען יוגענד, נעבסט דער פעהלערהאפטען ערציהונג דער קינדער אנדרער זייטס הערפאָרברייננגען קעננען.

„זאָללטע איין לעזער אָדער איינע לעזערין דורך דאס גע־מעהלדע זיך געטראָפען פיהלען, אונד דאהער דען ליבליכען ענט־שלוס פאססען זיך צו בעסערן, זאָ העטטע איך מיינען צוועק ער־רייכט, וועלכער וואר: דאס פערגניגען מיט דעם נוצען צו פער־איינען.

„פינדט אָבער דיזער ערקלערונג אונגעאכטעט דעננאָך יע־מאנד, דעם די הערויסגאבע דיזס שטיקס מיספעללט, אונד דער דאס אנאטהעמאַ דאריבער שפריכט, זאָ דיהנע דיזס פאָלגענדר בקאנטר שפרוך צור אנטוואָרט:

דער קראַצע זיך דעם עס יוקקט (בייסט),
וויר אלע האבען איינע ריינע הויט.“

פון דעם נאָמען פון דער שטיק, פון דעם שער, און פון דער הקדמה קאָן מען מיינען, אז די קאָמעדיע איז געשריעבען אין דייטש, אבער דאָס איז ניט אזוי. די קאָמעדיע איז געשריעבען ניט נאָר אין אידיש, נאָר אין דעם כאראקטעריסטישען לאָקאלען אי־דיש פון דער נאָרדערליכער געגענד אין דייטשלאנד ביים סוף פון דעם אכטצעהנטען יאָהרהונדערט. „לייכטזין און פרעממעלייא“ איז אפשר אויך די א י י נ צ י ג ע א י ד י ש ע פ י ע ס ע, אין וועלכער עס ווערט אָבגעהיט די כאראקטעריסטישע אויס־שפראך פון א בעשטימטער געגענד.

עס קאָן זיין, אז פאָר פיעלע לעזער וועט דער לעצטער זאץ

ניט זיין גאנץ פערשטענדליך און דאריבער געפין איך פאר נויטיג צו מאכען א קורצע ערקלערונג, הגם צוליעב דעם וועל איך מוזען פערלויפען א שטיק וועג.

עפעס א ליץ האט אמאל זיך אויסגעדריקט, אז ער רעדט אלע זיבען לשונות פון אידיש. ער האט דערמיט געוואלט זאגען, אז דער אונטערשייד אין דעם אידיש אין פערשיעדענע געגענדען איז אזוי גרויס, אז אין יעדער געגענד קלינגט אידיש ווי א בעזונדער לשון. דער אידיש וואס מען רעדט אין דער ליטע איז ניט דערזעלבער וואס מען רעדט אין זיד־רוסלאנד, און אין פוילען רעדט מען גאר אן אנדער אידיש. דער אמת אבער איז, אז דער אונטערשייד אין דעם לשון איז ניט קיין גרויסער אין די פערשיעדענע געגענדען. דאס איז דערזעלביגער אידיש וואס מען רעדט אין ליטע און זיד־רוסלאנד און אין פוילען. דער גרויסער אונטערשייד איז נאר אין דער אויסשפראך. געווים, האט יעדע געגענד איהרע כאראקטערים־טישע לאקאלע ווערטער און ווערטלאך און אויסדריקע, נאר די שפראך איז דיזעלביגע אומעדום. אין לייענען פיהלט זיך זעהר שוואך דער אונטערשייד אין דעם לשון, אבער דערפאר איז דער אונטערשייד זעהר א גרויסער אין רעדען.

אין די אלע דראמען, וואס זיינען שפעטער געשריבען געוואר־רען, האבען די שרייבער ניט גענומען קיין שום מיה צו בעצייכ־נען די כאראקטעריסטישע אויסשפראך פון א בעשטימטער גע־גענד. אמאל טרעפט מען יא, ווי א קאמישע פערזאן זאגט ארויס מיט א שווערען טראפ „דאש" און „וואש" און דאס דארף בע־צייכנען א ליטווישע אויסשפראך, אבער עס איז פערשפארט צו זאגען, אז דאס איז ניט מעהר ווי חוזק געמאכט. אויף דער ביהנע רעדט דוד משה'לעם אין דעם „אידישען קעניג ליר" מיט דער עכ־טער אדעסער אויסשפראך, הגם די האנדלונג קומט פאר אין ווילנא און דוד משה'לעם איז אן איינגעפונדעוועטער ווילנער בעל הבית. אין „מירעלע אפרת" זיינען אלע ליטווישע העלדען. מירעלע איז א ברייטע ליטווישע קצינה, איהרע זיהן זיי־נען ליטווישע בחורים; נחום'צע און זיין ווייב און שיינדעל זיינען סאמאראדנע סלוצקער, נאר זייער אלעמענס אויסשפראך

איז די עכט זיד־רוסישע: איהר קענט הערען אויך פון דער ביהנע די אויסשפּראך פון זשיטאָמיר, בעסאַראַביא, אָבער קיין עהנליכקייט ניט פון דער ליטע.

„לייכטזין און פרעממעלייא“ איז „איין פאַמיליען געמעהלדע אין דריי אויפצוגען.“ די פערזאָנען פון דער פּיעסע זיינען:

רב חנוך, איין רייכער הויזפאַטער; טעלצע, זיינע פרוי; יעטטכען, זיינע טאָכטער; מארקוס, זיין שוואָגער, און ברודער דער טעלצע; רב יוספּכה, הויז רבי; שאַינדל, קעכין ביי רב חנוך; איין פריזהער; פרוי לעמגין, איינע קופּלערין (פאַקטערקע).

די האנדלונג „געהט אין איינר גראָסען שטאדט פאַר אין דער נערדליכען געגענד פון דייטשלאַנד; און דיא געשיכטע פעללט אין דאַס לעצטע יאָהרצענד דעם 18טען יאָהרהונדערט.“

דער אינהאַלט איז אזא:

רב חנוך, א איד א פרומער און א למדן, האָט א טאָכטער, וואָס האָט א נאַש געטהאַן פון בילדונג אויפ'ן שפּיץ מעסער. זי קליידט זיך נאָך דער לעצטער מאָדע, פריזירט זיך, שפּאַצירט איבער'ן בולוואר און פיהרט א בעקאַנטשאַפט מיט קריסטליכע יונגע לייט. זיי געפעלען איהר, ווייל זיי זיינען מעהר גאלאנט ווי די אידישע בחורים, זיי קאָנען מאַכען קאָמפּלימענטען, און איהר קליין קעפּעל פערדרעהט זיך דערפון, הגם זי בעמערקט, אז די העפליכע קאַוואַליערען דערקאָנען איהר ניט, ווען זיי זיינען מיט קריסטליכע דאַמען. רב חנוך איז ניט צופריעדען מיט איהר אויפפיהרונג, נאָר ער קען דערצו גאָר ניט טהאָן, אָבער ער איז ענטשלאָסען חתונה צו מאַכען איהר דוקא פאַר א פרומען בחור, א בן תורה.

פאַר זיין אינגעל האַלט ער אין הויז א רבי'ן, רב יוספּכה, א בטלן, וועלכער מאַכט א פרומען פּנים אָבער וועלכער איז אין אמת'ען אן אויסוואורף. אַט דעם דאָזיגען מלמד האָט ער בעשלאָסען צו נעהמען פאַר אן איידעם. דער מלמד איז זעהר צופריעדען אריינצופאַלען אין אזא שמאַלץ־גרוב, און ביי דער טאָכטער דאַרף מען ניט פרעגען.

אין יעטטכען איז פערליעבט א געבילדעטער יונגערמאַן מיט'ן נאָמען מאַרקוס. ער איז רב חנוך'ס א שוואָגער, נאָר זיין בילדונג

איז א חסרון צום שידוך. רב חנוך בעשולדיגט איהם, אז צוליעב איהם געהט יעטטכען אין גוי׳אישע דרכים און וויל איהם פאר קיין אידעם ניט האבען. צי יעטטכען האט איהם ליעב, ווייסט מען ניט. עס קאן זיין, אז ביי איהר איז דער קאפ אזוי פיעל פערדרעהט פון איהרע קריסטליכע בעקאנטע, אז אפילו איהר געבילדעטער אנקעל געפעלט איהר ניט. און טאקע ווען רב חנוך ערקלערט איהר, אז דער מלמד יוספכה איז איהר חתן, אנטלויפט זי צו איהר קריסטליכען פריינד, א גראף. דעם גראף לוינט ניט, אז זי זאל זיין ביי איהם און ער ערקלעהרט איהר, אז דערווייל וועט ער איהר בעהאלטען ביי זיינער א בעקאנטער און פיהרט איהר אוועק צו פרוי לעמגין, א קופלערין, א פאקטארקע, ווי אויך א „מאדאם“ פון א קליינעם הייזעל, און עס הייסט, אז ביי איהר וועט זיך יעטטכען אויפהאלטען ביז ער וועט געפינען א זיכערען ארט. ביי חנוך׳ן אין הויז איז א מהומה, און מארקוס לויפט ארום איבער דער שטאדט זוכען זיין פלימעניצע, און ענדליך געפינט ער אוים דורך בעקאנטע, אז זי איז ביי דער קופלערין. ער קומט אהין אריין אלס בעזוכער און בעט מען זאל צו איהם אריינפיהרען די נייע מיידעל. ווען ער איבערצייגט זיך, אז זיין פלימעניצע איז דא, ערקלערט ער דער קופלערין, אז ער האט פערגעסען זיין געלד אין דער היים און וועט זיך אויף איין פוס אריבערכאפען און קומען גלייך צוריק. אין אמת׳ן אבער געהט ער נאך זיין שוואגער.

דערווייל קומט צו דער קופלערין יוספכה, און עס ווייזט זיך ארוים, אז ער איז דארטען אן אפטער בעזוכער און איז שוין דער מאדאם שולדיג אביסעל געלד. ער דערצעהלט איהר אלץ, אז ער דארף באלד חתונה האבען מיט א רייכער כלה און ער וועט האבען געלד איבער גענוג. אבער אזוי ווי ער דערצעהלט איהר די דאזיגע געשיכטע א לאנגע צייט, האט זי איהם אויפגעהערט צו גלויבען און אבגעשניטען זיין קאנטע. היינטיגעס מאל איז ער געקומען ווידער אהן געלד, נאך [illegible] האט געבראכט א משכון, זיינע תפילין און נאך א סך דינגענים פועלט ער קוים ביי דער מאדאם, אז ז זאל דעם משכון אננעהמען. רב חנוך און מארקוס קומען דאן א און טרעפען דארטען דעם וואוילען חתן.

ווי עס איז גרינג צו זעהן, איז די דאָזיגע שטיק מיט איהר שאַרפער טענדענץ דער פּראָטאָטיפּ פון אַלע שפּעטערדיגע השכלה־דראַמען, וואָס זיינען געשריעבען געוואָרען מיט דעם צוועק צו קעמפּפען מיט'ן פאַנאַטיזמוס. די טענדענץ שפּאַרט דאָ אַרויס פון יעדען זאַץ, פון יעדען וואָרט. איהר זעהט, ווי דער שרייבער האָט צו טהאָן מיט אַ שטאַרקען פערביסענעם שונא און קלייבט ניט קיין מיטלען, ווי צו בעקעמפּפען איהם. דער עיקר איז — אַבצוראַמען דעם שונא פון וועג.

אָבער אין דער זעלביגער צייט האָט ער אויך ניט פערגעסען אויפצוהויבען אַ קאַמפּף געגען דער זאָגענאַנטער פאַלשער השכלה, און האָט זיך ניט אָנגעשראָקען צו ווייזען, אַז ניט אַלץ איז גאָלד אין דעם צווייטען לאַגער, און דאָס איז עפּעס אַזוינס, וואָס די שפּעטערדיגע אידישע דראַמאַטורגען דורך דער גאַנצער צייט פון דער השכלה עפּאָכע מיט זעהר וועניגע אויסנאַהמען, האָבען ניט געוואַגט צו טהאָן. דערצו דאַרף מען נאָך האָבען אין זינען, אַז צו יענער צייט איז די השכלה געווען נאָך גאַר יונג, נאָך ערשט פון די וויקעלאַך אַרויס. דער געוועהנליכער שאַבלאָן פון די שפּעטערדיגע אידישע דראַמען־שרייבער איז געווען צו שילדערן יעדען פון דעם השכלה לאַגער אין די שעהנסטע, ליכטיגסטע פאַרבען.

די פראַגע פון אידישע מיידלעך, וואָס וואַרפען זיך אין די אָרעמס פון קריסטליכע יונגע לייט, איז דעמאָלט געווען זעהר אָן אָנגעוועהטאָגטע אין דייטשלאַנד. דאָס איז געווען די סאַמע צייט, ווען אידישע מיידלעך און ווייבלעך, ווי אידישע היסטאָריקער דריקען זיך אויס, האָבען אונטער די ערשטע שטראַהלען פון השכלה אוועקגעוואָרפען זייער טויזענד יאָהריגע צניעות און געלאָזט זיך פערפיהרען פון קריסטליכע יונגע לייט. דאָס איז געווען די צייט, ווען די גהעטאָס אין דייטשלאַנד האָבען געקאָכט מיט סקאַנדאַלען פון הענריעטא הערץ, מענדעלסזאָנ'ס טעכטער און נאָך פיעלע פּראָמינענטע אידישע מיידלעך און ווייבלעך, וואָס האָבען בעזוכט הענריעטא'ס סאַלאָן. עס קאָן גרייליך זיין, אַז וואָלפסאָן האָט פאַר די אויגען געהאַט אַ געוויסען מאָדעל, פון וועמען ער האָט געשילדערט יעטטכען. אפילו די בעריהמטע ראחעל האָט פונקט אין יענער צייט

געהאט אן אונגליקליכע ליעבע מיט א יונגען גראף. עס איז אמת, אז די נארישע יעטטכען איז אזוי וועניג געווען א בילד פון יענע הויך־געבילדעטע, קלוגע, וויציגע פרויען, ווי יוספכה איז געווען א בילד פון א פרומען אידען, אבער מען דארף ניט פערגעסען, אז דאס איז געווען דער ערשטער פערזוך צו שילדערן לעבעדיגע מענשען פון דער סאמע מאדערנע צייט, און ניט נאר דעמאלט, נאר אפילו מיט צעהנדליגע יאהרען שפעטער האט מען ניט געוואוסט, אז אין קאמף־ליטעראטור און אין קאמף־דראמען דארף מען זוכען וואהר־הייטליכקייט.

א פאר קליינע אויסציגע וועלען געבען א בעגריף וועגען דעם כאראקטער פון דער שפראך.

די ערשטע סצענע עפענט זיך ביי רב חנוך אין הויז.

רב חנוך (זיצט אן איינעם טישע, ווארויף אייניגע אויפגע־שלאגענע (אפענע) ספרים ליגען). נו וואיטער... פרעגט דער מקשן: במאי קא מפלגי? וואדראן קריגען זיי זיך? רבי אליעזר סבר... (נאכדענקענד) דאהס פערשטאיך ניט, דא מוז בלתי ספק עי גראיז זאין. אפשר מאכט'ער מהרשא עפפיז דרוף (זיהט נאך) פשיטא, וואהס חדוש? האב איכ'ם ניט גלאיך גזאגט?

ער כאפט זיך, אז זיין קליינער קדיש איז אין שטוב ניטא און ער ווערט אויפגעבראכט דערפון. זיין ווייב טעלצע זוכט איהם צו בערוהיגען.

טעלצע. „זאג מיר נאר, וואהס דו פער ע מאן ביזט. וויא קענסטו דיך דריבבר גלאיך זויא מרגז זיין? מוז דען דאס קינד נעבאך דען גאנצען טאג אנגעשפאנט זאין? 'ם זעהט זויא מאגער און זויא גריהן אויס, דאז איך מיך, זאלל'ך אללס גוטס האבען, בלב מצער ביז, ווען איכס אנזעה. ווארום זאלל דאס קינד ניט אהך ע מאל ע נחת האבען?"

מארקוס, אלס יונגער משכיל, דער פאזיטיווער טיפ אין דער שטיק, רעדט שוין גאר אן אנדער לשון. ווען ער קומט אריין צו דער קופלעריז און יענע געהט אריינפיהרען יעטטכען, האלט ער אזא מאנאלאג:

מארקוס. (אים אויף אונד אבנעהן). „אין דיזם פערוואָרפנן הויזע דעם אויפענטהאלט אללר וואללוסט (תאוות) אונד שוועלגרייא (אויסגעלאסענהייט), די טאָכטער מיינר שוועסטער! אין דיזם גראַבע דער אונשולד פיללייכט שאָן זעלבסט איינע געמארדעטע! א, דאס זינד דיינע פריכטע בלינדער רעליגיאָנס אייפר! אונערביטטליך וויא דער טאָד, אונערזעטטליך וויא דיא גרופט (קבר), הייפסט (וואַרפסט אָן) דוא שלאכטאָפפער אויף שלאכטאָפפער אונד טריטסט אין דיינם וואהן, דעם מייסטער צו עהרען, זיינע מייסטערווערקע מיט פיסען. אבער איזט זיא דען גאנץ שולדלאָז? מוס זיא, אום איינעם איבל צו ענטגעהן, גראדע אין דאס אללר ערגסט איבל שטירצען? ווארן עס ניכט לייכטזין, אונבעזאָננהייט אונד אנדרער מאָדעלאסטער אונזרר יעציגען יוגענד, דיא איהר דען וועג צו דיזעם אונגליק באהנטען? אונד דעננאָך פעללט אויך היר, ווען איך עס רעכט איבערדענקע, דיא שולד אויף עלטערן צוריק!"

עס פערשטעהט זיך, אז ביי חנוך'ן עפענען זיך די אויגען, און ער דערזעהט דאָס אמת'ע ליכט.

ווי מיר זעהען, רעדט דער העלד (מארקוס) ווי אויך די העלדין אויף ריינעם דייטש, בשעת אַלע אנדערע פּערזאָנען ריידען אידיש. און דאָס פערדיענט אונזער ספּעציעלע אויפמערקזאמקייט, ווייל דאָ האָבען מיר דעם שליסעל צום שפּעטערדיגען דייטשמעריש אין אידישען טהעאטער.

אהרן וואָלפסאָן ווייזט, ווי שוין אָנגעדייטעט פריהער, א שטרעבונג אין דער קאָמעדיע „לייכטזין און פרעממעלייא" איבערצוגעבען דעם כאראקטעריסטישען דבור פון יעדער פערזאָן אזוי אידיאָמאַטיש ווי נאָר מעגליך. דער יונגער דור, ערצויגען אויף דער השכלה אין דייטשלאנד, האָט זיך געסטארעט אין גאנצען אויסצורקאָסירען דעם מאמע-לשון און ריידען אויף ריינעם דייטש, און די שפּראַך, וואָס מארקוס ברויכט אין דער דערמאָנטער קאָמעדיע, איז כאראקטעריסטיש פאר איהם. א חוץ דעם האָבען די משכילים אין דייטשלאנד געקוקט אויף אידיש, ווי אויף א מיאוס'ען, פערגרעבטען דייטש, אין וועלכען מען האָט אריינגעהאקט העברעאישע און אנדערע ווערטער, און עס איז געווען נאַטירליך, אז בשעת די

אידען פון א גאנץ יאהר רעדען דעם גראבען לשון, רעדט דער גע־בילדעטער די ריינע שפראך.

עס איז אמת, אז שוין אין די פורים־שפיעלס איז דער לשון ניט געווען דער זעלביגער ביי אלע פערזאנען, און בשעת איינגע האבען גערעדט מעהר אידיש, האבען די אנדערע גערעדט דייטש. אזוי למשל, אין דעם אלטען פורים־שפיעל, וואס איז געווען פריהער ציטירט איז מרדכי'ס לשון מעהר עהנליך צו אונזער איצטיגען אידיש בשעת המן רעדט דעם דעמאלסדיגען דייטש. נאר דאר־טען איז די אורזאך פון דעם אונטערשייד אין דער שפראך גאר אן אנדערע. דארטען ווערט אידיש געברויכט נאר פון די קאמיקער, און דאס איז א מיטעל צו פערגרעסערען דעם קאמיזם.

אבער אין װאלפסזאנ'ס קאמעדיע רעדען אלע, א חוץ די גע־בילדעטע, אידיש. און עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין װאלפס־זאנס צייט, זיינען אידיש און דייטש אוועק ווייט איינער פון דעם אנדערן און זייער קרובה'שאפט האט אויפגעהערט צו זיין א נאהענטע. אין װאלפסזאנ'ס צייט זיינען שוין אידיש און דייטש, הגם די משכילים האבען עס ניט געוואלט אנערקענען, געווען צוויי בעזונדערע שפראכען, און ווען דער העלד האט גערעדט אויף ריי־נעם דייטש, האט זיך זיין שפראך שארף געענדערט פון דעם לשון פון די ארומיגע. די שפעטערדיגע דראמאטורגען האבען ניט פער־שטאנען די שייכות פון אידיש און דייטש, און פערקוקענדיג זיך אויף װאלפסזאנ'ען האבען זיי אנגענומען פאר א כלל, אז א גע־בילדעטער מענש דארף אין דראמע רעדען דייטש.

אז די ערשטע שפעטערע אידישע דראמענשרייבער זיינען געווען בעקאנט מיט דער דאזיגער קאמעדיע קענען מיר זעהן דער־פון, וואס משה הורוויטש האט שוין אין אנהויב פון זיין קאריער אויסגענוצט איהר פאר א נארישען פארס, וואס ער האט א נאמען געגעבען „שבתי צבי."

די ערשטע אידישע קאמעדיע „לייכטזין אונד פרעממעלייא" האט צוליעב איהר, פאר יענער צייט, שארפען אינהאלט ניט געקאנט דערגרייכען דעם געווינשטען צוועק. דער מוסטער פון א מאדער־נער קאמעדיע, וואס זאל פערבייטען די פורים־שפיעלס, איז ניט

געווען אזא, וואָס זאָל געווינען די הסכמה פון יענע, וואָס האָבען זיך אונטערהאַלטען מיט אזעלכע שפּיעלס. די פרומע אידען, פאַר וועמען די פּורים־שפּיעלס זיינען געשאַפען געוואָרען, האָבען זיך געמוזט אָבטרייסלען מיט הענד און פיס פון אזא קאָמעדיע, אין וועלכער א בחור א למדן ווערט ארויסגעשטעלט אלס א טיפ פון א עושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפנחס, דאָס הייסט א גרויסער צבוע'ק.

א חוץ דעם איז די שפּאַלטונג אין דער גהעטא געווען א צו שאַרפע. די השכלה איז געגאַנגען מיט צו האַסטיגע טריט. די שמד מגפה האָט גלייך אויסגעבראָכען. מענדעלסזאָן האָט קוים פערמאַכט די אויגען און זיינע טעכטער „האָבען געקושט דעם פאַנטאָפעל ביים פּאַבסט." אויף די פרומע האָט די השכלה אָנגעוואָרפען א טויט־שרעק און זיי האָבען נאָך ענגער פערשפּאַרט די טויערען פון דער גהעטאָ.

אויף אזא אופן האָט די ערשטע קאָמעדיע ניט געקענט דער־גרייכען דעם ערשטען און וויכטיגסטען צוועק. „לייכטזין און פרעממעלייא" האָט ניט געקאָנט בעטראַכטעט ווערען אלס א וויכ־טיגע ערשיינונג פאַר א ביהנע, נאָר מען האָט אויף איהר געקוקט ווי אויף א ליטעראַרישע ערשיינונג.

אהרן וואָלפסזאָן איז אלט געווען א יאָהר צוויי און פערציג, ווען ער האָט אָנגעשריעבען „לייכטזין אונד פרעממעלייא" און הגם ער האָט דערלעבט ביז א טיעפען עלטער, האָט ער מעהר קיין אי־דישע פּיעסען ניט געשריעבען. וואָלפסזאָן איז געשטאָרבען אין פיורדא אין דעם יאָהר 1835 און איז אלט געווען ניין און זיבעציג יאָהר.

פינפטער קאפיטעל.

אידען אויף פרעמדע דראמאטישע פעלדער.

עס איז געווען א צופאל אדער קאפריז, אז א דייטשער משכיל זאל ווערען דער פאטער פון דער מאדערנער אידישער דראמע, ווייל, ווי עס איז שוין געווען אויבען ערקלערט, איז ניט געווען די אויפגאבע פון מענדעלסזאן און זיינע תלמידים צו שאפען א דראמע אין אידיש. די שרייבער וואס האבען געשאפען אונטער זייער השפעה האבען זיך אבגעגעבען מיט העבראיש און אין א קורצען משך איז אויסגעוואקסען א גאנצע דראמאטישע ליטעראטור אין דער שפראך פון די נביאים. עס איז כמעט ניט אריבער א יאהר, אז עפעס א נייע דראמע זאל ניט געשאפען ווערען אין העבראיש אדער געשריבען אריגינעל אין דער דאזיגער שפראך אדער איבערזעצט פון א פרעמדער שפראך. די מייסטע אריגינעלע זיינען געווען אויף ביבלישע טהעמאס אדער היסטארישע און געוואוינליך די איבערזעצטע זיינען געווען די בעסטע קלאסישע ווערק. א חוץ דעם האט זיך פאר די משכילים, וואס זיינען געבארען און ערצויגען געווארען אין דייטשלאנד, געעפענט א פארטיגע ברייטע פעלד אין דער דייטשער שפראך.

דער ערשטער דייטשער איד אויפ'ן פעלד פון דער דייטשער דראמע איז געווען בענעדיקט דוד ארנשטיין (געבארען 1705). ביז איהם האבען זיך מיט דער מאדערנער דראמע אין פרעמדע שפראכען בעשעפטיגט נאר אנוסים, און ארנשטיין איז געווען דער ערשטער איד פון דער גהעטא אין דייטשלאנד וואס האט זיך גענומען צו דער דאזיגער קונסט. צווישען זיינע דראמאטישע ווערק געפינען זיך: „דער אודיענץ טאג אם האפע יופיטערס“ אן אלעגארישע שטיק; „די מאסקע“ א לוסטשפיעל אין איין אקט; „די פפלעגעטאכטער,“ א שוישפיעל אין דריי אקטען; „דאס בילעט,“ לוסט-

שפיעל אין איין אויפצוג און „דאס געשענק", א שוישפיעל אין איין אויפצוג.

נאך איהם זיינען געקומען מכאל בער, מאזענטהאל, לודוויג פיליפסאן, לעאפאלד שטיין און אנדערע.

די כוואליע פון השכלה האט ביים סוף אכטצעהנטען יאהר־הונדערט אויך אנגעריהרט רוסלאנד און פון די ערשטע אידען וואס האבען זיך גענומען לערנען רוסיש איז געווען יהודה לייב בן נח אדער ווי ער האט זיך שפעטער גערופען לייב נעוואכאוויטש. און ער איז אין רוסלאנד געווען דער ערשטער איד, וואס האט זיך גע־נומען צו דער רוסישער דראמע.

אין זיין הקדמה צום „יסוד עולם" שרייבט בערלין, אז נעוואַ־כאוויטש איז דער פערפאסער פון א העברעאישער דראמע „קול שועת בת עמי", וואס איז געדרוקט געווארען אין די נײנציגער יאהרען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט, און אז באלד נאכ־דעם האט ער אנגעשריבען א צווייטען טהייל אין רוסיש.

אזוי ווי נעוואכאוויטש איז דער פערפאסער פון דער בראשור אין רוסיש „וואפל דסטשערי יודעיסקאי", וואס האט די זעלביגע בעדייטונג, ווי „קול שועת בת עמי," דאס הייסט דער ווייהגעשריי פון דער טאכטער פון יהודה, און אזוי ווי „וואפל דסטשערי יודיעסקאי" איז ניט מעהר ווי א קרעכץ פון אידישער רעכטלאזיג־קייט און א בקשה מען זאל בעטראכטען אידען מיט מעהר לייטזע־ליגקייט, געשריבען אין דער דירעקטער פארם פון א „פראשעניע", שטארק צוגעפארבט מיט מליצה, איז גרינג צו זעהן, אז בערלין איז אריינגעפאלען אין א טעות, ווען ער האט דאס דאזיגע ווערקעל אריינגערעכענט אין דעם צעטיל פון דראמען.

אבער יהודה לייב נעוואכאוויטש האט געשריבען פיעסען און געשריבען ניט צוליעב דער פארם, נאר טאקע צום שפיעלען. זיין ערשטע דראמע אין רוסיש „סוליאטי" אדער די ספארטאנצעס פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט" איז אויפגעפיהרט געווארען אין דעם יאהר 1809 אין דעם גרויסען טהעאטער אין פעטערבורג. מען ווייסט אויך וועגען זיינע א צווייטע דראמע, וואס האט געהייסען „מעטש פראוואסודיא", דער שווערד פון גערעכטיגקייט. די צייט

איז געווען. ווען אין רוסלאנד האט א שיין געטהאן דער ערשטער שטראהל פון האפנונג פאר אידען. דאס איז געווען אין דער ערש־טער העלפט פון אלעקסאנדער דעם ערשטענס מלוכה, ווען ער האט זיך נאך ארומגעטראגען מיט פלענער פון גרויסע רעפארמען פאר זיין מדינה און ער האט זיך אויך אינטערעסירט מיט'ן אידישען מצב און געגארט צו זעהן א צווייטען מענדעלסזאן, וואס זאל ארויסקומען פון דעם אידישען תחום אין רוסלאנד.

יהודה לייב איז ארויסגעטראטען אלס קעמפער פאר זיין פאלק, ווי מען קען עס זעהן פון זיין „וואפל דסטשערי יודעיסקאי". נאר שפעטער האט ער זיך גע'שמד'ט. ער האט געקריגען א שטעל אלס מוכס און האט דערפון אנגעקליבען גרויסע עשירות. נאר אין 1831, אין דער צייט פון דעם ערשטען פוילישען מיאטעזש, איז ער געצוואונגען געווען צו אנטלויפען און ער איז באלד נאכדעם געשטארבען. זיינע א טאכטער האט חתונה געהאט פאר א געווי־סען מעטשניקאוו און פון זיי איז דאס ארויסגעקומען דער בעריהמ־טער דר. איליא מעטשניקאוו.

סיי די ערשטע אידען אין דייטשלאנד און סיי נעוואכאוויטש אין רוסלאנד, וואס האבען זיך גענומען צו דער פרעמדער דראמע, האבען ניט געשאפען קיין גרויסע ווערק, וואס זאל צו זיך ציהען די אויפמערקזאמקייט פון דער וועלט. זייערע דראמען זיינען געווען בעסערע אדער ערגערע, נאר קיין רעש האבען זיי ניט געמאכט. דער פאר אבער האט באלד געמאכט א גרויסען פוראר א יונגע אידישע מיידעל אין דער טהעאטער וועלט אין פראנקרייך און אין ניכען האט זי געוואונען די בעוואונדערונג פון דער גאנצער ציוויליזירטער וועלט, וואו מען שפיעלט טהעאטער.

די אידישע מיידעל האט ניט געשריבען קיין דראמען און זי האט זיך בעשעפטיגט מיט אן אנדער צווייג פון דער טהעאטער קונסט. איהר גרויסען נאמען האט זי געוואונען אלס טראגיסטין.

דאס איז געווען עליזע ראשעל פעליקס, נאר זי איז בעסער בעוואוסט אלס ראשעל (רחל).

איהר פאטער איז געווען אן ארימער פראסטער איד, וועלכער האט געשטאמט פון דייטשלאנד און האט זיך ארומגעשלעפט איבער

דער וועלט. זיין ערימע חיונה האט ער געצויגען דערפון, וואס ער איז ארומגעגאנגען מיט א פאק און פערקויפט קלייניגקייטען. פריי־הער האט ער זיך ארומגעשלעפט איבער פראנצויזישע שטעדט ביז ער האט אנגעשפארט אין פאריז.

אין דער צייט איז שוין זיין טאכטער ראשעל אביסעל אונ־טערגעוואקסען און אזוי ווי זי האט געהאט א פיינע שטים, איז דעם ארימען מאטען איינגעפאלען איינצושפאנען איהר אויך אין דעם יאך פון פרנסה, און ער האט איהר מיט זיך גענומען אין די פאריזער גאסען. וואו זי האט געזונגען און די פערבייגעהער האבען געוואר־פען מטבעות פאר דער קליינער זינגערקע. און ווען זי האט אזוי געזונגען אין די גאסען, האט איהר איינמאל דערהערט עטיען שא־ראן, און ער האט זיך ארויסגערופען צו געבען איהר פרייען אונטער־ריכט און נאכדעם האט ער איהר אוועקגעפיהרט צו א לעהרער פון דער ביהנע און יענער האט איהר געלערנט דעקלאמירען.

צו זעכצעהן יאהר (אין 1837) האט זי געמאכט איהר דעב־ביוט, נאר דער ערפאלג איז ניט געווען קיין גרויסער און זי האט שטודירט נאך א יאהר. אין 1838 איז זי אריינגעטראטען אין דער קאמפאניע, וואס האט געשפיעלט אין דעם בעריהמטען פראנצויזי־שען טהעאטער „קאמעדי פראנסיי“ און דא האט זי געמאכט א געוואלדיגען פוראר.

דער דערמאנטער טהעאטער איז געווידמעט דער גוטער פראנ־צויזישער דראמע און ווען ראשעל איז אהין אנגעקומען זיינען די געשעפטען פון דעם טהעאטער געווען אזוי שלעכט, אז ער האט געהאלטען ביים פלאצען. ראשעל האט זיך אבגעגעבען מיט די פראנצויזישע קלאסיקער ראסין און קארנעל, נאר מיט איהר אריינקומען אין טהעאטער, האט די קאסע געהאט מעהר ערפאלג מיט די קלאסיקער ווי מיט נייע שטיקער און דער טהעאטער וואס האט געהאלטען ביי א באנקראט האט פלוצים דערזעהן א גרויסע שפע.

ראשעל׳ס פאטער האט געזעהן וואס פאר א פוראר זי האט גע־מאכט מיט איהר שפיעלען און ער האט אויך געזעהן, אז מיט איהר איז אריין א מזל ברכה אין טהעאטער, און ער האט געשטעלט זיינע

פאדערונגען. ער האט פון דער דירעקציע געפאדערט א פרייז, וואס מען האט ביז דעמאלט נאך ניט געהערט אין טהעאטער. ער האט געפאדערט צוואנציג טויזענד פראנק א יאהר און פאר יענער צייט איז דאס געווען א געוואלדיגע סומע. עס איז נאך אויך מעגליך אז ער האט די פאדערונגען געשטעלט ניט זעהר אויף אן איידעלען אופן. עס איז פערשפארט צו זאגען, אז ראשעל האט דערמיט גאר ניט געהאט צו טהאן און נאר זי אליין האט געקענט וויסען, פיעל יסורים און עגמת נפש דאס האט איהר פערשאפט. נאר עטליכע דראמאטישע קריטיקער און אנדערע וואס זיינען פערבונדען געווען מיט'ן טהעאטער זיינען שטארק אויפגעבראכט געווארען, וואס א פראסטער אידעל מאכט סקאנדאלען, אז אויף דעם זכות פון זיין טאכטער האלט זיך דער בעריהמטער טהעאטער, און זיי האבען בעשלאסען צו לערנען בלק מיט ראשעל. זי איז ערשיענען דעם 23טען נאוועמבער, 1838, אין ראסינס א טראגעדיע, האט מען איהר אויפגענומען זעהר קאלט. קיין האנד האט זיך ניט אויפגע־הויבען צו אפלאדירען איהר, אזוי ווי דער עולם וואלט פלוצים אויס־געפונען, אז זי איז א געוואוינליכע אקטריסע און עס איז ניטא וואס צו נתפעל ווערען פון איהר. אבער דאס גרויסע פובליקום איז דערפון באלד געוואר געווארען און אויף מארגען ווען זי איז ארויס־געטראטען אויף דער ביהנע האט מען איהר בעגעגענט מיט אזעלכע גרויסע אוואציעס, אז עס איז קלאר געווארען, אז עס ליגט ניט אין די הענד פון עטליכע מענשען, ארונטערצואווארפען איהר פון איהר גדולה, און פון דעמאלט אן האט זיך שוין ביי קיינעם מעהר ניט געעפענט קיין מויל צו דיספוטירען איהר גרויסקייט און זי איז געבליבען די אנערקענטע גרעסטע שוישפיעלערין פון איהר צייט.

איהר גרויסען שם האט זי געוואונען ניט נאר אין פראנקרייך, נאר אויך אין ענגלאנד, דייטשלאנד, בעלגיען, רוסלאנד און אמע־ריקא, וואו זי האט גאסטראלירט, הגם אין אמעריקא האט איהר ניט אבגעגליקט און איהרע פארשטעלונגען אין ניו יארק האבען ניט געהאט קיין מאטעריעלען ערפאלג. א חוץ דעם איז זי אין אמעריקא קראנק געווארען און איהר לעצטע פארשטעלונג האט זי געגעבען

אין טשארלזטאן. דאס איז געווען אין 1855 און פון דעמאלט אן האט זי שוין מעהר ניט געשפיעלט. זי האט אבגעקרענקט דריי יאהר און איז געשטארבען אין 1858, קוים זיבען און דרייסיג יאהר אלט.

הגם זי האט געשפיעלט די קלאסיקער האט זי איהר גרויסען נאמען ערווארבען ניט נאר צווישען מבינים נאר אויך ביים פראס־טען פאלק. און טאקע איהר גרעסטען טריומף האט זי געהאט אין דער צייט פון דער רעוואלוציע, אין 1848, ווען זי האט יעדען אבענד געזונגען די מארסאליעזע און די ארבייטער צווישען די צושויער האבען איהר יעדע נאכט געקויפט בלומען. ראשעל האט דאס גערע־כענט פאר איהר גרעסטען טריומף.

ראשעל׳ס קבר איז געווען נאך גאר פריש, ווען אויף דער פראנצויזישער ביהנע האט געמאכט איהר דעביוט א יונגע שוישפיע־לערין, וואס איז ארויסגעקומען פון אידישע עלטערן, הגם ערצוי־גען אין א קאטוילישען אינסטיטוט. דאס איז געווען סאראה בער־נארד, וועלכע האט ביז היינטיגען טאג פערנומען דעם אויבען אן אויף דער פראנצויזישער ביהנע און איהר נאמען איז גרוים איבער דער גאנצער וועלט.

זעקסטער קאַפּיטעל.

ערשטע אידישע דראַמאַטורגען אין רוסלאַנד.

די ערשטע משכילים אין רוסלאַנד און פּוילען האָבען איבער־גענומען די השכלה מיט דער פאַרטיגער פיינדשאַפט צו אידיש. נאָר אין רוסלאַנד האָט די פיינדשאַפט געקאָנט זיין נאָר אַן אקאַ־דעמישע. די ערשטע משכילים גופא האָבען גערעדט מאַמע לשון. זייער קענטנים אין אנדערע שפּראַכען איז געווען א טהעאָרעטישע און הגם זיי האָבען געקענט רעדען אין אנדערע שפּראַכען גראַמאַ־טיקאַליש און ליטעראַריש, איז אבער זייער אויסשפּראַך דאָס רוב געווען אַ שלעכטע און זיי האָבען דאריבער מיט מעהר חשק גערעדט אידיש. נאָר דער עיקר איז, אַז זיי האָבען ניט געקאָנט זעהן אין אידיש דעם געפעהרליכען ממזר פון דייטש און האָבען ניט געקאָנט פיהלען דעם מום אין דער משפּחה. דער אידישער משכיל אין רוס־לאַנד און פּוילען האָט בשום אופן ניט געקאָנט זעהן קיין חלול הקודש פון דייטש אין אידיש, ווען אפילו ער האָט זיך געפלייסט צו קוקען דורך דייטשעברילען און געבייזערט זיך אויפ'ן „זשאר־גאָן.“ טוביא גוטמאַן פעדער (געבאָרען 1760 אין פּעטראַקאָוו אָדער פּשעדבאָזע, קראָקאָווער פּשעדמעסטיע, געשטאָרבען 1817) איז גיכער געווען אַן אויסנאַהם מיט זיין שנאה צו אידיש און מען קאָן פון איהם קיין כלל ניט אראָבנעהמען. טוביא פעדער איז דער פערפאַסער פון דעם בעוואוסטען העברעאישען פּאַמפלעט „קול מחצצים“, געשריבען אין 1813 אין דער פאָרם פון דיאַלאָגען גע־גען מענדיל לעווין, מענדעלזאָהנ'ס א פריינד (געבאָרען 1741 — גע־שטאָרבען 1818) דערפאַר, וואָס יענער האָט געמאַכט דעם ערש־טען פערזוך איבערצוזעצען משלי אין מאָדערנעם אידיש, און איז איין פּלאַץ דריקט ער זיך אויס אַזוי:

„דו האָסט מחלל געווען די שעהנ־

קייט פון דער דייטשער שפראך, אויף וועמעס שוים דו ביזט געבארען געווארען און האסט אויסגעקליבען א זשארגאן, פון וועלכען ניט דיינע עלטערן און ניט דיינע לעהרער האבען געוואוסט. דו ביזט פערוואנדעלט געווארען פון א מענשען אין א חיה, פון א געבילדעטען אין אן עם הארץ.״

די משכילים אין רוסלאנד האבען זיך בשום אופן ניט געקאנט נעהמען שטארק צום הארצען, פאר וואס עס ווערט פערשוועכט די שעהנקייט פון דער דייטשער שפראך. און ווען דער רוסישער משכיל האלט זיך פיינדליך צום „זשארגאן״ שטעקט ניט אין זיין שנאה קיין שום שארפקייט און קיין שום פערביסענקייט. י. ב. לעווענזאן שרייבט אין „תעודה בישראל״ וועגען אידיש אזוי:

„די שפראך וואס מיר האבען איבערגענומען פון די דייטשען איז אין גאנצען קארומפירט דורך דער צומישונג פון צובראכענע ווערטער, גענומען פון העברעאיש, רוסיש, פראנצויזיש און פויליש. א חוץ דעם, איז די שפראך נאך צוגעפאסט אויסצודריקען א געוואוינליכען שמועס און האט קיין ווערטער פאר העכערע בעגריפען.״

און עס דארף קיין שום חדוש ניט זיין, וואס דער זעלבינער פיאנער פון השכלה אין רוסלאנד האט אליין אנגעשריבען א קליינעם פארם אין אידיש אונטערן נאמען „די הפקר וועלט.״

און טאקע באלד נאכדעם, ווי די השכלה האט זיך אנגעהויבען אין רוסלאנד, האבען זיך דארטען בעוויזען צוויי שרייבער, וואס האבען זיך מיט גרוים ליעבע גענומען צו דער אידישער דראמע, און געקנאטען די ערשטע ציגעל פאר׳ן בנין פון דעם אידישען טהעאטער.

די צוויי שרייבער זיינען דר. שלמה עטינגער און ישראל אקסענפעלד.

עס דארף ניט זיין דער מינדעסטער ספק, אז פון אלע דראמענשרייבער, וואס האבען געשריעבען אין אידיש ביז גאלדפאדען, האט דר. עטינגער אויסגעאיבט דעם גרעסטען איינפלוס אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע און פון איהם הויבט זיך אן די אמת׳ע געשיכטע פון אידישען טהעאטער אין רוסלאנד.

שלמה עטינגער איז געבארען געווארען איןווארשא אין דעם יאהר 1800. אין די קינדערשע יאהרען האט ער זיך ערצויגען ביי זיינעם א קרוב, רבי מענדעלע עטינגער, דעם לענטשיצער רב, ווייל נאך קינדווייז איז ער געבליבען א יתום. ער האט געשטאמט פון א לומד'ישער און רייכער פאמיליע.

צו דרייצעהן יאהר האט שלמה עטינגער שוין געהאט א נא־מען פון אן עלוי און אין דער זעלביגער צייט איז ער אויך געווען בעקאנט מיט דער דייטשער ליטעראטור. צוליעב די געשעפטען, וואס די פאמיליע האט געפיהרט אין אויסלאנד, האבען די עטינ־גערס ניט גערעכענט פאר קיין חטא צו לערנען דייטש און ארייג־קוקען אין א דייטשען ביכעל, אפילו דער לענטשיצער רב איז געווען בעהאווענט אין דייטש.

שלמה עטינגער האט יונג חתונה געהאט אין זאמאשץ. ער איז אריין אין א רייכע הויז, אבער די רייכקייט איז באלד פער־שוואונדען געווארען און ער האט געדארפט אנהויבען צו דאגה'ן וועגען פרנסה. און ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, ווען דער מאן איז געזעסען אין בית המדרש און איז ניט ארויס פון די ד' אמות של הלכה, איז די ווייב געווארען די פרנסה גע־בערקע. זי האט געעפענט א קראם, און ער איז אוועקגעפאהרען אין אדעם זוכען עפעס א געשעפט. זיין ווייב האט דארטען געהאט רייכע קרובים, און ווי עס זעהט אויס האבען זיי איינגעזעהן, אז פון איהם וועט קיין געשעפטס־מאן ניט ווערען און זיי האבען איהם אוועקגעשיקט קיין לעמבערג שטודירען, וואו ער האט זיך ווידער געפונען ווי א פיש אין וואסער. ער האט דארטען שטודירט מעדיצין און ווען ער האט געענדיגט אויף דאקטאר האט ער זיך צוריקגע־קעהרט צו זיין ווייב אין זאמאשץ.

די השכלה האט אויף איהם ניט געהאט יענע ווירקונג, וואס אויף די אנדערע בחורים און יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויס פון בית המדרש. ער האט ניט ארויסגעוויזען קיין שום חשק צו עסען א חלב'ענע ליכטעל, די זאמאשצער פרומע אידען זיינען ניט גע־ווארען קיין „פלעדער מייז“ און „ווידערשפעניגער פון ליכט“ („עטלפים“ „ומורדי אור“). ער האט זיך געפיהלט גאנץ היימיש

צווישען זיינע אלטע בעקאנטע און פריינד, ווען ער האט זיך צו־ריקגעקעהרט אלס דאקטאר פון לעמבערג. ער האט זיך געמישט אין קהל'שע ענינים און האט פון זיך ניט געבלאזען. אין שטעדטעל האט ער זיך בעשעפטיגט מיט דאקטאריי, נאר ווי עס ווייזט אויס איז איהם ניט געגאנגען, ווי מען קען זעהן פון דעם קליינעם שיר, וואס ער האט אנגעשריבען צו זיין פופציגסטען געבורטסטאג:

הייגט בין איך געווארען פופציג יאהר,
און האב נאך ניט איין גראהע האר;
עס זאל אייך ניט זיין קשה קיינעם,
זיי ווערען פערשווארצט מיט מיר אין איינעם.

גלויבענדיג ווי אלע משכילים פון יענער צייט, אז אידען ווערען פערפאלגט דערפאר וואס זיי זיינען שאכער־מאכער און די איינציגע רפואה דערצו איז ערד־ארבייט, האט ער זיך ניט בענוגענט מיט פראפאגאנדירען דעם אידעאל פון „צוריק צו דער נאטור,“ נאר ער האט אליין געגרינדעט א קאלאניע לעבען זאמאשע און ער האט זיך דארטען בעזעצט מיט זיין פאמיליע.

שלמה עטינגער האט אנגעשריבען א מעלאדראמע מיט'ן נאמען „סערקעלע“ ווי אויך משלים, ליעדער און קאטאוועסלאך. ער האט זעהר געגארט צו זעהן זיינע ווערק געדרוקט, נאר ער האט ניט געהאט די מיטלען דערצו, און זיי זיינען ערשט געדרוקט געווארען נאך זיין טויט.

דאס וויכטיגסטע פון זיינע ווערק איז די מעלאדראמע „סערקעלע“. ער האט די פיעסע אנגעשריבען אין דעם יאהר 1825 אדער 1826, און זעקס און דרייסיג יאהר איז די שטיק ארומגעגאנגען אין כתב יד פון איין האנד צו דער צווייטער, ביז עמיצער האט איהר אין 1861 אבגעדרוקט אין יאהאניסבורג און אין 1875 האט מען איהר איבערגעדרוקט אין ווארשא אהן דעם נאמען פון דעם מחבר.

די יאהאניסבורגער אויסגאבע האב איך ניט געזעהן, נאר איך האב געהאט די מעגליכקייט צו פערגלייכען די ווארשעווער אויסגאבע מיט א געשריבענער קאפיע פון דעם אריגינאל. עס איז זעהר

מעגליך, אז די קאפּיע איז פון א הונדערטע קאפּיע, און ווען א זאך געהט דורך א סך הענד, רייבט זיך א סך אָב פון דעם אָריגינאַל. דאָך איז צווישען דער קאָפּיע און דער געדרוקטער „סערקעלע„ פאַרהאַן א היבשער אונטערשייד. מאנכע דיאַלאָגען אין דער גע־דרוקטער זיינען גאָר ניטאָ אין דעם מאַנוסקריפּט. פיעלע בעמער־קונגען אין מאנוסקריפּט זיינען ארויסגעוואָרפען פון דער געדרוק־טער. די שפּראַך איז בעדייטענד געענדערט, ווערטלאָך זיינען אריינגעשטוקעוועט אָדער ארויסגעוואָרפען.

ווי מען קאָן זעהן פון דער קאָפּיע, אפילו ווי פערגרייזט זי זאָל ניט זיין, האָט שלמה עטינגער געשטרעבט אויסצומיידען דייט־שע ווערטער און געזוכט צו געבען זיי א אידישע פאָרם. אזוי למשל, בעצייכענט ער דאָס שטיק אלס א קוקשפּיעל אנשטאָט דעם דייטשען שוישפּיעל; ער האָט בעשאַפען דעם וואָרט „אריינקום" אנשטאָט דעם דייטשען „אויפטריט" וכדומה. אין דער געדרוקטער „סערקעלע", איז דערפון קיין זכר ניט געבליבען.

אזוי געפינען מיר אויך גלייך אין אָנהויב פון דעם ערשטען אקט, וואו עס ערשיינט די דיענסט־מיידעל חוה, א דיאַלאָג צווישען איהר און דעם משרת. דער דאָזיגער דיאַלאָג איז אין דעם כתב יד גאָר ניטאָ.

אמאָל איז דער דיאַלאָג אזוי איבערגעמאַכט, אז עס קלעבט זיך ניט א וואָרט צו א וואָרט. ווי מען קאָן זעהן דערפון:

„דאָס טעכטעריל, ד א ס מ ש ו ל ח ת, האָט פלוצלינג פון דער העלער הויט אלע מעלות געקריגען. נאָר פון מיינעט ווע־גען לאָז זי זיין גרין. איך האָב שוין אמאָל אויף דער מלכה גרין אויף א גרויסין קאָהן אוים גינומען."

דער וויץ מיט דער גרינער מלכה קלעבט זיך ניט צו דער טעכטעריל — דער משולחת און קומט ארויס זעהר האמעטנע, און דאָס נעהמט זיך דערפון, וואָס מען האָט דאָ אריינגעהאַקט א וואָרט משולחת, וואָס אין כתב יד איז ניטאָ. אין מאַנוסקריפּט לייענט עס זיך אנדערש:

„די ג ר י נ ע צ ר ה האָט פלוצלונג פון העלער הויט אלע מעלות געקריגען. נאָר וואָס געהט עס מעך אָן? לאָז זי זיין גרין.

איך האב שוין אמאל אויף דער מלכה גרין אויף א גרויסען קאהן אויסגענומען."

און דער וויץ האט דא א טעם.

אדער ביים סוף ניינטען אויפטריט ווערט אין דער געדרוקטער „סערקעלע" בעמערקט, אז „זי (הינדעלע) פאלט אין אהנמאכט." און אין דער זעלביגער סעקונדע קומט אריין חוה און רעדט מיט איהר און יענע ענטפערט איהר און מען זעהט ניט קיין חלשות, און דאס קומט אויס זעהר אומגעלומפערט. אין כתב יד לייענט זיך די בעמערקונג וועגען הינדעלע גאר אנדערס: „פאלט גאנץ פערשלאפט אנידער אויף קאנאפע" און קיין „אהנמאכט" ווערט דא ניט דערמאנט.

די שטיק האט צוויי נעמען: „סערקעלע" אדער „די פאלשע צוואה" און איז בעצייכענט אלס א קוקשפיעל אין פינף אויפציהען.

די פארשוינען זיינען:

ר' משה דאנציקער, איין אויפגעקומענער עושר.

סערקעלע, זיין ווייב.

פריידע אלטעלע, זיין איינציגע טאכטער. זי רופט זיך אן אויף דייטש פרידריקע.

הינדעלע, א יתומה, סערקעלעס ברודערס טאכטער ביי איהר אין הויז.

גבריאל האנדלער איין שפיקעלאנד.

ירחמיאל זיין משרת, ער זאהיקעט זיך אין רעדען.

מארקוס רעדליך, איין סטודענט וואס לערנט זיך דאקטעריי.

ר' יוחנן, א שדכן.

א פרעמדער.

א דאקטאר.

חיים, משרת ביי ר' משה דאנציקער.

שמעלקע טראניקעס, א ליטוואק.

בעל הבית פון דער גאספידע.

בעריל, א משרת.

שמשים, יונגעו, לאמפערטים.

די מעשה איז אין לעמבערג.

די צייט איז ניט אנגעגעבען, נאר פון דער מעשה זעהט מען, אז דאס איז שוין די נייע עפאכע אין דעם אידישען לעבען, ווען אידישע יונגע לייט האבען שוין שטודירט אין די אוניווערסיטעטען.

און אין אמת׳ן ניט קוקענדיג אויף די נייציג יאהר, וואס די פיעסע איז שוין אלט, איז זי ניט עבר זמן געווארען. זי ווייזט ניט קיין סימן, אז זי איז געשריבען געווארען כמעט מיט צוויי דורות פריהער, איידער גאלדפאדען האט געלעגט דעם ווינקעל־שטיין פון אידישען טהעאטער. אויף דער אידישער ביהנע שפיעלט מען עד היום הונדערטע אזעלכע פיעסען, זיי זיינען געגאסען אין דעם פורעם פון „סערקעלע". מעהר ניט, אין סערקעלע איז די שפראך א פרישערע, א לעבעדיגערע, א אידישערע. „סערקעלע" איז געשריבען אין א מאדערנעם ריינעם אידיש.

סערקעלע איז געווען דער מוסטער פאר די שפעטערדיגע אי־דישע דראמאטורגען, און צו זאגען דעם אמת האבען זיי שלעכט נאכגעמאכט. זיי האבען נאר גענומען דאס מעלאדראמאטישע, די עפעקטען און האבען ניט געקאנט אנטאפען דעם לעבעדיגען פולס אין דער פיעסע.

סערקעלע דארף זיין א בילד פון דער אשת חיל, וואס האט זיך ענטוויקעלט אין א צייט, ווען דער מאן האט פון זיך אין גאנצען אראבגעווארפען דעם יאך פון פרנסה און די ווייב האט ניט נאר געדארפט זיין די עקרת הבית, נאר אויך די ברויט־געבערקע. זי איז געזעסען אין קראם, געפיהרט געשעפטען, ערצויגען די קינדער, און דער מאן איז געזעסען אין בית המדרש און האט געלערנט אדער איז געפאהרען צום רבי׳ן.

אונטער אזעלכע אומשטענדען ווערט די ווייב א אידענע א קאזאק, זי טראגט די הויזען, און דער מאן איז א זכר אין א ספאד־ניצע, א פאנטאפעל.

די פעררייסענע זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם ווייב דעם קאז־זאק און די שטילע רעבעלירענדע הכנעה פון דעם מאן דעם פאנ־טאפעל איז ארויסגעבראכט דייטליך, און ניט זעלטען בעגעגענען זיך איידעלע שטריכען אין דער שילדערונג. עטינגער האט געהאט דעם פיינעם געשמאק אויסצומיידען דעם גראבען בורלעסק, וואס

מען בעגעגענט געוואוינליך ביים שילדערן א פאנטאפעל מאן. ער האט זיך מעהר אבגעשטעלט אויף דער טראגישער זייט ווי אויף דער קאמישער פון דעם מאן אין דער ספאדניצע. אין משה דאנציקער זעהט מען א קראנקע נשמה. די גאנצע סימפאטהיע פון דעם שרייבער איז אויף דער זייט פון דעם ארימען לא יוצלח, און דאס איז געווען די אורזאך, פאר וואס „סערקעלע" איז ארויסגעקומען געשילדערט אין גערדיכטע פארבען, און אנשטאט א קאמעדיע, וואס דער פערפאסער האט ברעה געהאט צו שרייבען, איז ארויסגעקומען א מעלאדראמע.

די מעשה פון „סערקעלע" איז אזא:

סערקעלעס א ברודער איז ערגעץ אוועקגעפאהרען און א בעריכט איז אנגעקומען, אז מיט איהם האט פאסירט אן אונגליק. האט זי געפעלשט זיין צוואה און זיין גאנצער פערמעגען איז איבערגעגאנגען צו איהר. דעם ברודער'ס איינציגע טאכטער ערציהט זיך ביי איהר, נאר זי ווערט שלעכט בעהאנדעלט פון איהר. סערקעלע האט אן איינציגע טאכטער און פער'קנס'ט איהר מיט א סוחר, וועלכער ווייזט זיך ארויס צו זיין א גנב און א שווינדלער. דער ברודער קעהרט זיך בשלום צוריק אהיים, און זי מוז נעבאך צוריק קעהרען איהם דעם גאנצען פערמעגען.

עס איז גרינג צו זעהן, אז סערקעלע איז בשום אופן ניט דאס בילד פון דער אידישער אשת חיל, וואס האט זיך געפלאגט, געמאטערט, געשלעפט דעם יאך, כדי איהר מאן זאל קאנען זיצען און לערנען. נאר עס וואלט פון אונזער זייט געווען א גרוים אונרעכט צוצוטרעטען מיט אזא קריטיק צו א פיעסע, וואס איז געשריבען געווארען אין א סענטימענטאלער ראמאנטישער צייט, ווען דער עיקר אין א ראמאן און אין א דראמע איז געווען א שטארקע פאבול. און ווען מען בעטראכט „סערקעלע" פון דעם שטאנדפונקט דארפען מיר בעוואונדערן די לעבעדיגע שטריכען, וועלכע זיינען צוזאווארפען איבער דער גאנצער פיעסע. אין דער זעלביגער צייט, וואס דער שרייבער איז פערכאפט פון דער שפאנענדער פאבול, פערגעסט ער ניט די מענשליכע זייט פון זיינע פארשוינען. און דאס הויבט אויף די שטיק אויף א העכערע מדרגה.

לויט איהר קאנסטרוקציאן שטעהט „סערקעלע“ א סך העכער פון הונדערטע, הונדערטע פיעסען פון אונזער צייט אויף דער אידישער ביהנע. די פיעסע איז געבויט נאך אלע רעגעלען פון דער דראמאטישער קונסט און סערקעלע איז זיכער געווען דער גלענצענדסטער אנהויב פון דער מאדערנער אידישער דראמע אין רוסלאנד.

און הגם שלמה עטינגער האט ניט נאר ניט זוכה געווען צו זעהן „סערקעלע„ אויפגעפיהרט פאר זיין לעבען, נאר אפילו ניט געדרוקט, האט די דאזיגע פיעסע געהאט די שטארקסטע ווירקונג אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די פיעסע איז אין מאנוסקריפט געגאנגען פון האנד צו האנד און האט בעגייסטערט אידישע שרייבער פאר דער אידישער דראמע.

אין דער אידישער פאלקס־ביבליאטהעק, וואס שלום עליכם האט ארויסגעגעבען, האט דער בעקאנטער העברעאישער משורר א. ב. גאטלאבער דערצעהלט זיינע זכרונות וועגען ש. עטינגער:

„אין 1837 ווען איך האב ארויסגעגעבען מיין ערשטע ווערק „פרחי האביב“ בין איך עטליכע מאל געווען אין זאמאשץ, וואו דר. עטינגער האט געוואוינט. איינמאל, ווען איך האב געמיינט, אז איך האב כאלעריע, וועלכע איז דענסטמאל ארומגעגאנגען אין פוילען, האב איך געשיקט רופען דעם דאקטאר. ער איז געקומען, האט מיך בעטראכט און זאגט צו מיר:

„—וואס טויג אייך כאלעריע? איך וועל אייך בעסער פארלעזען מיין „סערקעלע“.*)

„ער האט מיר פארגעלעזען און איך בין געזונד געווארען.

„דער דאקטאר עטינגער האט מיר צוגעגעבען חשק און איך האב אנגעהויבען שרייבען אין זשארגאן. אין 1838 האב איך אנגעשריבען א קאמעדיע אין דריי אקטען: „דאס דעקטוך“ אדער

---

*) צינבערג גיט אן אין „וואסכאד“, אז „סערקעלע“ איז פערפאסט געווארען אין 1837. ער האט ווארשיינליך דעם דאטום גענומען פון גאטלאבערס עראינערונגען. דא אבער ווערט אזא דאטום ניט אנגעגעבען.

„צוויי חופות אין איין נאכט.“ שפעטער האָט עס עמיצער אָבגע־דרוקט אין ווארשא און פערגעסען אָנצוגעבע מיין נאָמען.“

אין זיינע ערהינערונגען וועגען א. גאָלדפאדען, אין דעם פנקס תרע״ג, וואָס איז ערשיענען אין ווילנא, דערצעהלט אברהם יעקב פאפירנא, אז גאָלדפאדען איז געווען גאָט לאבערס א תלמיד און ער האָט זיך ביי איהם ניט נאָר אויסגעלערנט העברעאיש, נאָר ביי איהם אין שטוב האָט ער זיך בעקאנט מיט׳ן אידישען ליעד. גאָלדפאדען איז געווען מוזיקאליש און האָט געהאט א שעהנע שטים. אין דער ראבינער־שולע אין דער צייט פון רעקרעאציע פלעגט גאָלדפאדען אָפט אָנציהען א גאטלאבערישע ליעדעל און די איבריגע שילער פלעגען אונטערהאלטען.

אין יאָהר 1862 איז געשטאָרבען דער אינספעקטאָר פון דער זשיטאָמירער ראבינער שולע יעקב אייכענבוים, און אויף זיין שטעל איז אָנגעקומען דער בעריהמטער אידישער געלעהרטער חיים זעליג סלאָנימסקי. מאדאם סלאָנימסקי, די טאָכטער פון דעם בע־וואוסטען מאַטעמאטיקער אברהם שטערן פון ווארשא, איז געווען זעהר א הויך־געבילדעטע פרוי. בטבע אן אסימילא־טאָריז, האָט זי אָבער מיטגעבראכט פון ווארשא, ווי א קוריאָז, די אידישע דראמע „שרה׳קעלע“ (סערקעלע) פון דאָקטאָר עטינגער פון זאמאָשץ. די דראמע איז איהר זעהר געפעלען געווען, פלעגט זי ליעב האָבען זי פאָרצולע־זען פאר בעקאנטע. דעמזעלבען ווינטער איז איהר איינגעפאלען צו מאכען א ספעקטאקעל, וואו די דראמע זאָל גע־שפּיעלט ווערען דורך די שילער פון דער ראבינער שולע. זי האָט פערנאנדערגעטהיילט די ראָלען, אָרגאניזירט, רעפעטירט, געזאָרגט פאר פאסענדע דעקאָראציעס, און דער ספעקטאקעל איז צושטאנד געקומען אין געגענווארט פון די לעהרער פון דער ראבינער־שולע און פון דער איבריגער זשיטאָמירער אינטעליגענץ. דער ספעקטא־קעל האָט געמאכט א פוראָר. די שילער האָבען זייערע ראָלען גוט געשפּיעלט, נאָר מעהר פאר אלעמען האָט

זיך אויסגעצייכענט גאָלדפאַדען, וואָס האָט געשפּיעלט די שווערסטע ראָלע — סערקעלע.

דערפון איז גרינג צו זעהן די גוואַלדיגע ווירקונג, וואָס „סער־קעלע" האָט געהאַט אויף דער אידישער אינטעליגענץ צעהנדליגע יאָהרען נאָכאַנאַנד, און די שייכות פון „סערקעלע" מיט דער ענט־וויקלונג פון דער אידישער דראַמע און מיט דער גרינדונג פון דעם אידישען טהעאטער.

עס איז צו בעוואונדערען, ווי דר. עטינגער האָט ניט נאָר גוט געוואוסט די קאָנסטרוקציע פון א דראַמע, נאָר ער האָט אויך אינסטינקטיוו זיך אָנגעשטויסען אויף ריין טעכנישע זאַכען, וואָס מען קאָן ניט וויסען סיידען מען שרייבט א לאַנגע צייט פאַר א טהעאטער. אזוי, למשל, עפענען די ערשטע סצענע אין דעם ערשטען אקט דער משרת און די דיענסט־מיידעל. שפּעטער איז דאָס געוואָרען א שאַבלאָן און כמעט אין דריי פיערטעל פּיעסען פון אי־דישען טהעאטער עפענט זיך אזוי די ערשטע סצענע. קיין שטערן וויל ניט עפענען קיין פאָרהאַנג אויף דער אידישער ביהנע. ער האָט אויך אינסטינקטיוו פערשטאַנען צו ענדיגען אן עקזיט מיט אן עפעקט.

כמעט אלע פאַרשוינען אין „סערקעלע" האָבען ווערטלאַך. סער־קעלע אליין זאָגט, „אוי מיינע כחות!" דער שדכן ר' יוחנן ברויכט א ווערטיל: „קומט מיין שמיעה אפער." און דאָס איז אויך נאָכ־דעם געוואָרען א שאַבלאָן פאַר אלע דראַמאַטורגען אָהן אויסנאַהם.

איך האָב שוין אויפמערקזאם געמאַכט, אז „סערקעלע" איז גע־שריבען ניט נאָר אין דעם רייסנטען אידיש, נאָר דר. עטינגער האָט אויך געזוכט צו בעשאַפען ריינע אידישע טערמינען פאַר א קונסט, וואָס איז געוועזן נאָך גאָר פרעמד דער שפּראַך. אזוי ווי די מעשה קומט פאָר אין לעמבערג, האָט די שפּראַך א לאָקאַלען שטעמפּעל, ווי, למשל, „עד", „מעך" און דאָס גלייכען. דער ליטווישער איד וואָס קומט אריין אין דער פּיעסע רעדט מיט'ן סמך. נאָר טריי צום רעצעפּט, וואָס וואָלפסזאָן האָט געגעבען, רעדען די געבילדעטע

דייטש, ווי אין „לייכטזין און פרעמעליי.“ דאס איז געווארען א חוק ולא יעבור, אז די געבילדעטע זאלען רעדען דייטש.

נאך דר. ש. עטינגער פארנעהמט דעם וויכטיגסטען פלאץ אין דער אידישער דראמע אין דער פאר־גאלדפאדען עפאכע ישראל אקסענפעלד.

ישראל אקסענפעלד איז געווען עטוואס עלטער פון דר. עטינגער און האט זיין ערשטע דראמע אנגעשריעבען כמעט אין דער זעלביגער צייט, ווען עטינגער האט געשריבען זיין „סערקעלע“.

ישראל אקסענפעלד איז געבארען געווארען סוף אכטצעהנטען יאהרהונדערט אין נעמעראוו און האט געשטאמט פון דער תבואת שור'ס משפחה. אין די יונגע יאהרען האט ער געלערנט גמרא מיט פוסקים, און איז געווען א פערברענטער בראסליווער חסיד, א גרויסער מקורב פון דעם רבי'ן, נחמן בראסליווער.

צו שוין דעמאלט ווען ער איז געזעסען איבער דער גמרא אדער געכאפט שיריים פון דעם רבי'ס טיש האט ער שוין פערשטאנען פרעמדע שפראכען, אדער די השכלה איז צו איהם ארייגעדרונגען שפעטער, נאר ווען ער איז געווארען א יונגערמאן און גענומען זיך צו געשעפט, האט ער שוין פערשטאנען רוסיש, פויליש און דייטש און צו יענער צייט איז דאס געווען א זעלטענהייט. דאס האט איהם געהאלפען אין זיין געשעפט. אזוי ווי דעמאלט זיינען געווען גרויסע מלחמות, האט ער זיך צוגעשלאגען צו גרויסע פאדריאדען, איז געווארען א חשוב ביי קאמאנדירם און איז נעגאנגען מיט דער ארמעע קיין פוילען און דייטשלאנד.

דורך זיינע רייזען אין פערשיעדענע געגענדען האט ער זיך אנגעהערט און אנגעזעהן זעהר פיעל, און צוליעב זיין געשעפט איז ער געקומען אין פערבינדונג און בעריהרונג מיט א סך מענשען און ער האט געהאט די געלעגענהייט צו שטודירען די מענשליכע נאטור פון דער ערשטער האנד. דערצו האט ער געהאט א מערקו[illegible]ין און ער האט ניט נאר געדענקט אלץ וואס ער האט געזעהן און געהערט נאר אויך אלע איינצעלהייטען, און ער האט זיין גאנץ לעבען געהאט געווג שטאף צו אונטערהאלטען נעזעלשאפטען מיט אינטערעסאנטע מעשיות.

שפעטער ווען די פאדריאדען האבען זיך געענדיגט האט ער זיך בעזעצט אין אדעס און איז דארטען געווארען נאטאר, אדוואָ־קאט און טראנסלאטאר און דערפון האט ער געהאט זיין חיונה בכבוד.

אין אדעס איז זיין הויז געווארען א צענטער פאר אלערליי קלאסען לייטישע מענשען. מיט זיין איבערגאנג צו דער השכלה האט ער די בריקען הינטער זיך ניט פערברענט. אין זיין הויז פלע־גען זיך צוזאמענקומען לומדים, געלעהרטע, פרומע, געבילדעטע, רייכע און ארימע און מען האט זיך דארטען גוט אונטערהאלטען.

הגם ער האט געקאנט גוט לשון קודש און דייטש, רוסיש און פויליש האט ער ניט געזוכט בעריהמט צו מאכען זיך אין אנדערע שפראכען און האט געשריעבען נאר אין אידיש. ער האט געוואוסט, אז ער האט געזעהן פיעל און געהערט פיעל און פערשטעהט פיעל און קאן דאריבער א סך לערנען דאס פאלק, וואס האט קיין זאך ניט געזעהן און קיין זאך ניט פערשטאנען, און אזוי ווי דאס פאלק פערשטעהט ניט קיין אנדער זאך, איז דער לאגישער שלום, אז רע־דען דארף מען מיט איהם אויף אידיש.

ישראל אקסענפעלד האט געשריעבען א סך, ער האט געשריע־בען דראמען, ערצעהלונגען, ראמאנען, ארטיקלען, און נאך זיין טוידט (ער איז געשטארבען אין פאריז אין 1866) זיינען געבליבען מאנוסקריפטען, וואס האבען געדארפט פערנעהמען אן ערך פון דריי הונדערט דרוק בויגען. עס איז געווען די איראניע פון שיקזאל, אז ער וועלכער האט נאר געשריעבען צו זיין נוצליך זיין פאלק און האט געגארט צו לערנען איהם, האט ניט זוכה געווען צו זעהן זיינע ווערק אין דרוק, און נאר ביי זיין סוף לעבען, אין 1862, הא־בען זיך אבגעדרוקט זיינע דריי זאכען.

אזוי ווי ער האט געשריעבען אין דעם משך פון עטליכע צעהנדליג יאהר און געשילדערט דאס לעבען פון זיין צייט, האבען זיינע ווערק בשום אופן ניט געקאנט דערגרייכען זייער געווינשטען צוועק, ווען זיי זיינען געדרוקט געווארען, נאכדעם ווי יענער ארט לעבען האט זיך שוין אין גאנצען געענדערט. אלעקסאנדער צע־דערבוים, רעדאקטאר פון „המליץ" און „קול מבשר", ווען זיי זייר־

נען נאָך ארויסגעגאנגען אין אדעס, איז געווען א פּערזענליכער פריינד פון ישראל אקסענפעלד און אין זיין נעקראָלאָג אין „קול מבשר“ איבער אקסענפעלד, שרייבט ער, אז „אלע זיינע דראַמאַ־נען און טהעאטער (דאָס הייסט דראמען) זיינען אמת'ע מעשיות און די קאראקטערע דרינען געשילדערט פון מענשען, וואָס מען האָט זיי געקענט, נאָר נאַטירליך אזוי אויסגעשטעלט, עס זאָל פּאַ־סען, אז יעדער זאָל דרינען געפינען א מוסר און דערקענען די פעה־לער פון גאנצע קלאסען עהנליכע מענשען.“

די דאָזיגע מעשיות און די דאָזיגע כאראקטערע זיינען איז עטליכע צעהנדליגע יאָהרען ארום געוואָרען ארכאאיש, און אויב זיי האָבען א ווערטה פון דעם שטאַנדפּונקט פון קונסט, האָט שוין זיי־ער מוסר השכל קיין שום ווערטה ניט געהאט, ווען יענער סאָרט לעבען האָט זיך אין גאנצען געענדערט. זייער הויפּט צוועק אויפ־צוקלערען די פּאָלקסמאסען איז אין גאנצען פערלאָרען געגאנגען.

די אידישע אדעסער אינטעליגענץ, וואָס האָט געהאט די געלעגענהייט צו לייענען די מאנוסקריפּטען האָט פון זיי געהאט גרויס פערגעניגען און אין 1864, דאָס הייסט צוויי יאָהר פאר י. אָקסענפעלד'ס טויט, האָבען זיך פאָרשטעהער פון דעם געביל־דעטען קלאס געווענדעט צו דער חברה מפיצי השכלה, אז זי זאָל ביסלעכווייז ארויסגעבען די דאָזיגע ווערק. און אזוי ווי פון דער דאָזיגער אונטערהאנדלונג ווערען מיר פערבייגעהענדיג געוואָר וועגען די שטרעבונגען פון די משכילים אין יענער צייט און וועגען דעם צושטאַנד פון דער דאמאָלסדיגער אידישער ליטעראטור, גיב איך דאָ איבער צוליעב דעם היסטאָרישען ווערטה די בקשה פון די פאָרשטעהער פון דער אדעסער אינטעליגענץ און דעם ענט־פער פון דער חברה מפיצי השכלה.

די פאָרשטעהער פון דער אדעסער אינטעליגענץ זיינען געווען דר. שוואבאכער, יוסף ראבינאָוויטש, דר. לעווענזאָהן און דר. פּינסקער. זיי האָבען זיך געווענדעט מיט א בריעף צום ועד פון דער חברה מפיצי השכלה אין פּעטערבורג, און דער בעריכט וועגען דעם בריעף לויטעט אזוי:

„ה שוואבאכער, ראבינאוויץ, פינסקער מאדעסא מציעים לפני הועד לקנות מאת ה' אקסענפעלד שני מאמרים וספורים מחיי היהודים בארץ פולין ורוסיא, כי לדעתם יוכלו החבורים האלו להיות לתועלת רבה לפקוח את עיני המון העם על חסרונותיהם ומצבם הרוחני. ובהיות כי אקסענפעלד כבר בא בימים ואין ביכולתו להתעסק בהדפסתם, ע"כ נרצה הוא למכרם במחיר ארבע מאות רוב' כמו שהם כתובים מעט תחת הערכת אחד מחבריו."

דאס הייסט, אז די דערמאנטע פארשטעהער פון דער אדעסער אינטעליגענץ האבען פארגעשלאגען דעם ועד אבצוקויפען ביי ה' אקסענפעלד צוויי ארטיקלען און ערצעהלונגען פון דעם אידישען לעבען אין פוילען און רוסלאנד, ווייל נאך זייער מיינונג קאנען די דאזיגע ווערק :: סך ווירקען צו עפענען די אויגען פון דעם פאלק אויף זיינע פעהלערען און זיין גייסטיגען צושטאנד. און אזוי ווי אקסענפעלד איז שוין אן אלטער מאן און קאן זיך ניט בעשעפטיגען מיט'ן דרוקען זיינע ווערק, איז ער צופריעדען צו פערקויפען זיי פאר דער סומע פון פיער הונדערט רובעל, ווי זיי שטעהען און געהען און דער ועד זאל זיי לאזען דרוקען ביסלעכווייז אונטער דער רעדאקציע פון זיינעם א מיטגליעד.

דערויף האט דער ועד געענטפערט אזוי:

22טען אפריל, 1864.

„על מכתב חברי החברה באדעסא, הרב דר. שוואבאכער, דר. לעווענזאהן, יוסף ראבינאוויטש ודר. פינסקער, המציעים לקנות מידי ה' אקסענפעלד את חבוריו בשפת יהודית המדוברת, מצא הועד כי עפ"י סעיף 1 של התקנות הזה ניתן הרשות להחברה להדפיס ספרים רק בשפת עבר ולשון רוסיא ולא בלשון יהודית המדוברת (זשארגאן) וע"כ

יחשוב הועד כי אין לו רשות לצאת מחוג פעולותיו הנגבל ע"י התקנות ולהסכים על הצעת החברים באלה."*)

בקיצור איז דער ענטפער, אז לויט דער קאָנסטיטוציע פון דער חברה האָט זי נאָר א רעכט צו דרוקען ביכער אין העברעאיש אָדער רוסיש אָבער ניט אין אידיש, און דאריבער קאָן דער ועד ניט אָננעהמען דעם פאָרשלאַג.

אויב עס איז טרויריג צו זעהן, אז פאר ווערק וואָס האָט גע־נומען א גאַנץ לעבען צו שרייבען און וועלכע די אידישע אינטעלע־גענץ האָט געפונען וויכטיג אין אלערליי הינזיכטען, האָט זיך ניט געפונען קיין בעלן צו בעצאָהלען אזא לעכערליכע סומע, ווי פיער הונדערט רובעל און דרוקען זיי, רעדט עס פון דער צווייטער זייט זעהר פיעל פאר אקסענפעלד'ס טרייעשאַפט און איבערגעבענקייט צו דער אידישער ליטעראַטור און צום פאָלק, פאר וועלכען ער האָט געשריעבען.

ישראל אקסענפעלד שטעהט אין זיינע דראמען גאַנץ אליין. ער האָט זיי געשריעבען, ווי ער וואָלט געוועזן דער ערשטער אויף דעם פעלד, און האָט קיין מאָל קיין דראמע ניט געזעהן. די געזעצע פון דראמאטישער קונסט זיינען ניט פאר איהם געשריעבען גע־וואָרען. עס איז אונמעגליך, אז אזא וועלטליכער מענש ווי ער איז געוועזן, האָט קיין טהעאטער ניט בעזוכט אָדער אז ער איז ניט גע־וועזן בעקאנט מיט דער דראמאטישער ליטעראַטור. ער האָט אבער דערמיט זיך ניט בענוצט און זיינע דראמען זיינען ארויסגעקומען היימיש געשאַפענע. ער האָט זיך אליין ניט קלאָר געמאכט דעם אונטערשייד פון א דראַמע און א נאָוועלע, פון האנדלונג און ער־צעהלונג. עס קאָן זיין, אז דאָס האָט זיך גענומען דערפון, וואָס איהם האָט זיך אפילו ניט גע'חלומ'ט, אז אידישע שטיקער וועט מען שפיעלען אויף א ביהנע. אין א הקדמה געשריעבען אין גראַ־מען צו זיין מעלאָדראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" שרייבט ער אזוי:

---

*) תולדות חברת מרבי השכלה בישראל בארץ רוסיא, חלק ראשון, 1885.

די אמת'ע מעשה קאן מען דאך ניט דערצעהלען איטליכען
באזונדער,
דעריבער האב איך עס דא באשריבען, לאזען עס לייענען
אידישע קינדער.
דערצו האב איך עס נאך ווי א טהעאטער געמאכט,
אף צו לייענען אין א קאמפאניע אין א ווינטער נאכט.

ער האט געשריעבען זיינע דראמען ניט צום שפיעלען, נאר צום לייענען, און האט געברויכט די פארמע פון דראמע, כדי מען זאל עס קאנען לייענען אין א קאמפאניע. פאר וואס די פארמע פון דראמע איז מעהר צוגעפאסט צו לייענען אין א קאמפאניע, ווי די פארמע פון א ראמאן, איז ניט פערשטענדליך. נאר עס איז קלאר, אז ער האט אפילו ניט געזעהן דעם שאטען פון האפנונג, אז מען זאל די דראמען שפיעלען אויף א ביהנע, און ער האט זיך דאריבער ניט געקימערט וועגען דער פארמע. דער עיקר איז נע־וועז צו אונטערהאלטען דעם לעזער און אויפקלערען איהם, ווייזען איהם אזעלכע זייטען פון לעבען, וואס ער וויים ניט און פער־שטעהט ניט.

דערפאר אויב די קאנסטרוקציאן הינקט אין זיינע דראמען, בעזיצט ער אין א העכערער מאס ווי אלע אנדערע פון זיין צייט די קראפט צו צייכענען בילדער אין עטליכע שטריכען. זיינע כא־ראקטערע זיינען ניט אויסגעגאסען פון איין שטיק וואס מען רופט מענש, נאר יעדער בעזונדער אונטערשיידט זיך פון דעם צווייטען און מען זעהט פאר זיך ניט סתם א מענשען, נאר א בעשטימטען מענשען מיט א בעשטימטען פנים, מיט א בעשטימטען דבור, מיט א בעשטימטען הלוך.

דאס קאן מען זעהן אפילו פון אזא קלייניגקייט, ווי פון דעם צעטיל פערזאנען אין דער שטיק „דער ערשטער אידישער רעקרוט". אט איז דער צעטיל:

ר' אהרן קליגער, בעל מחשבות, געלערנטער אין אלערליי חכמות און לשונות.

שלמה פסייאכא, פרנס אין שטאדט, א קרעמער א גראבער יונג.

ברכה זיין ווייב, א טויבע, רעדט שיפיליאווע און איז זעהר א בייזע. זי איז א בריה אין קלייט.

הערש לייב, זייער בן יחיד, א גרויסער שטאדט־נאר.

ציביה'לע, דעם שטאדטנארס ווייב, א שען ווייבעלע און איז ניט פרום.

וועלוועל גיליוואטע, אויך פרנס חודש, האנדעלט מיט פעל. אויך אן עם הארץ.

חאנצי, זיין ווייב, זייער (זעהר) קליג, א שרכנ'טע אין שטאדט.

גביאל שד, א גרויסער שכור, א לאווטשי (כאפער) צו די רעקרוטען.

ליפשה די מויד, א שענקערין, אן אלטע יודינע.

ישראל אקריינער, ער טויג צום אקסען משא ומתן, א קלוגער איד און אהרנ'ס שותף.

מחלי, זיין ווייב, א בלינדע אהןביידע אויגען, זי איז א גרויסע מיוחסת.

נחמן דער גרויסער, מחלי'ס א זוהן פון ערשטען מאן, ער איז א מה־יעשה'ניק, א צרה, א שעהנער קליגער יונג, אפילו מיט מעלות, נאר ניט קיין לייט.

פנחס דער רויטער, קלוגער איד, האלט שטאדט ארענדע.

ציפרה, זיין ווייב, זעהר שען און קלוג און זעהר גוט.

פרימה אדער פרימעלע — פנחס מיט ציפרה'ס איינציג קינד, זעהר א שען קלוג מיידעל פון 16 אדער 17 יאהר.

די אלע פארשוינען קומען שוין פון דעם צעטיל אליין ארויס לעבעדיגע מענשען. יעדער מיט זיין אינדיווידועלען פנים, און די גאנצע צייט וואס דער שרייבער שילדערט זיי, האט ער זיי פאר די אויגען.

אויב די אלגעמיינע האנדלונג פון דער דראמע ריהרט זיך אפט זעהר לאנגזאם, בעווענען זיך לעבעדיג די פערזאנען גופא. אין דעם „ערשטען אידישען רעקרוט“ ווערען אין ערשטען אקט

געשילדערט די סצענען, ווי אזוי אידען האָבען צום ערשטען מאָל בעגעגענט און אויפגענומען די גזרה וועגען רעקרוטען. די שילדערונג איז א מייסטערהאפטע. הגם דאָ טרעטען ארויס א סך פאַרשוינען, קומען אלע ארויס בולט. די ערשטע סצענע עפענט זיך אויף אין אונגעוואוינליכער אסיפה ביי פסאַיאכע אין שטוב. מען רעדט ארום דעם אוקאז וואָס צוויי סאָלדאטען האָבען געבראכט צום אונטערשרייבען. דער אוקאז איז וועגען דער צאָהל רעקרוטען, וואָס דאָס שטעדטיל דארף געבען. עטליכע שטאָדט חכמים דערוויזען מיט אלערליי ראיות, אז מען דארף דעם אוקאז ניט אונטערשרייבען, און אז מען וועט ניט אונטערשרייבען וועט מען ממילא פטור זיין פון געבען רעקרוטען. פסאַיאכעס ווייב ברכה איז די אידישע בריה, וואָס פערשטעהט א געשעפט. זי איז טויב, נאָר ווען זי כאפט, וועגען וואָס עס האנדעלט זיך, ווענדט זי אָן איהר גאנצען מענה לשון געגען איהר מאַן, אז ער זאָל ניט וואגען אונטערשרייבען. איהר זעהט פאר זיך די אשת חיל, די פרנסה געבערקע, די דעה זאָגערקע, און אלץ וואָס זי טהוט איז מיט שטורם, מיט ברען, מיט רוגזה. אבער ווען די געשרייען און דער ליארעם ווערען אביסעל שטילער און פנחס דער רויטער ערקלערט, אז דאָס איז טאקע א גרויסע צרה, נאָר מען קען זיך ניט העלפען, און אז מען וועט זיך שטעלען אנטקעגען וועט נאָך זיין א שטראף און די פרנסים גופא וועט מען אָבגעבען פאר סאָלדאטען, בעמערקט ברכה, אז עפעס אן ענדערונג איז געשעהן אין דער שטימונג, און ווען זי געפינט אויס, וואָס די ערקלערונג איז געווען פאלט זי אָן אויף איהר מאַן מיט'ן זעלביגען שטורם, מיט'ן זעלביגען ברען, מיט דער זעלביגער רוגזה, אז ער זאָל אונטערשרייבען.

איצט פאלט אָן א שרעק אויף די פערזאמעלטע, טאָמער וועלען די סאָלדאטען זיך ניט דערווארטען און וועלען אוועקגעהן. מען שיקט נאָך זיי, און אזוי ווי דאָס פאלט אויס שבת און מען קאָן ניט אונטערשרייבען ביז נאָך הבדלה בעט מען זיי, אז זיי זאָלעןווארטען ביז'ן אבענד. דערביי אָבער שענקט מען זיי אזוי פיעל אויפמערקזאמקייט, אז אפילו די פראָסטע ערלים שטויסען זיך אָן,

אז זיי זיינען צוליעב עפעס אן אורזאך א גאנצע מציאה און מ׳וויל זיי דא נויטיג האבען, און אז מען וויל זיי אזוי נויטיג האבען, ווילען זיי דוקא אוועקגעהן. די אשת חיל ברכה, די אידענע וואס נעהט אין ספאדעק, ברויכט איצט אן אמת׳ן ווייבערשען מיטעל און הויבט זיך אן צו שלאגען קאפ אן וואנד. דער מיטעל איז אפשר גוט פאר׳ן מאן און פאר׳ן זוהן, אבער ניט פאר צוויי גראבע ערלים.

די טרויריגע סצענע איז דורכגעדרונגען מיט א לייכטען הומאר, אבער דער הומאר איז ניט קיין אריינגעשטוקעוועטער. די סיטואציעס גופא זיינען אזעלכע, אין וועלכע דאס טרויעריגע איז אויסגעמישט מיט׳ן קאמישען.

דער גרעסטער פערדיענסט זיינער איז, וואס ער האט גענומען לעבעדיגע מענשען פאר זיינע דראמען. דאס האט איהם געגעבען די מעגליכקייט אויפצוהויבען זיך העכער פון אנגעבלאזענער געקינצעלקייט. די פערזאנען זיינען ניט נאר ריידען מיט א מענשליכען לשון, נאר יעדער רעדט אזוי, ווי זיין כאראקטער פאדערט. דאס האט איהם אויך אויסגעהיט פון געשטרויכעלט ווערען אין השכלה׳שע טענדענצען. דער גאנצער צוועק פון דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" איז צו ערקלערען די אידען, אז די גזירה צו נעהמען אידישע רעקרוטען איז גאר א טובה פאר אידען. דאס זעהט מען פון דעם דיאלאג אין צווייטען בילד צווישען אהרן קליגער און זיין ווייב, פערעלע.

פערעלע. און דאס וואס מע זאל נעמין יודין נעקריטין אדער פאר סאלדאטין, וויא דוא ריפססט, איז דאך אויך ניט קיין גזירה? דאס איז דעך אוודאי א ביטערע גזירה.

אהרן. ניין, פערילע, דיא זאך מוז מען אנדערש פערשטעהן. אונזער קייזער יר״ה, וויא איך מיין, וויל אין זיין מדינה, אלע אומות, וואס וואוינען אין זיין אימפעריע, גלייך מאכין, אונ איטליכער זאל גלייך א רעכט האבען צו וואוינען אדער צו האנדלין אימידים, ניט אזוי וויא ביז אהער איז גיוועזין, אז אין 15 גובערניעס נאר האבין יודין גמעגט וואוינין און האנדלין. פארשטעהט זיך, אז דער וואס וויל א גלייכען רעכט האבען ווי יענער, מוז נושא

בעול המדינה זיין, גלייך ווי יענער, היינט גיבין אבער יודין נישט קיין רעקרוטין. דעריבער הייסט דער קייזער, אז יודין זאָלען אויך געבין רעקרוטין, וועט שוין א רעכט זיין, אז זיי זאָלין מעגען גלייך מיט יענע אימידים וואוינען און אימידים האנדלין. אז דיא קויפסט א שטאט אין שול, צאָהלסט דיא פריהער געלט. דערנצמאָהל האסט דיא א רעכט צו זיצין און צו שטעהן אף דיין שטאָט. מיר דארפין און מיזין גלייבין אונזער קייזער יר"ה, אז דורך דעם וואָס יודין וועלען גיבין רעק־ריטין, וועט ער זיי גלייך מיט אלע גיבין א פראווע צו האנדלין און צו וואוינין אימידים. דאָס דארף א מענש פארשטעהן אליין.

עס פערשטעהט זיך, אז אהרן דריקט אויס די מיינונג און האָפנונג פון דעם פערפאסער. אהרן איז ביי דער אסיפה אין פסאיאכעס הויז ניטא. און דאָס ווייזט וואָס פאר א שעהנעם געפיהל פאר קונסט־ווארהייט אקסענפעלד איז בעזעסען. די זעל־ביגע ווערטער וואָס אהרן ערקלערט זיין ווייב וואָלטען געהאט א פנים פון חוזק ביי יענער אסיפה און וואָלטען געקלונגען אָנגעבלאָ־זען, פאלש. זיין אויג פאר ווארהייטליכקייט ווייזט ער ארויס דערמיט, וואָס אויף דער אסיפה זיצט פנחס דער רויטער, סתם א קלוגער איד, און יענער ערקלערט אויף א פראקטישען אופן, אז דאָס איז טאקע א צרה, נאָר דינא דמלכותא דינא און מען קאָן זיך ניט העלפען. א שרייבער מיט א וועניגערען געפיהל פאר קונסט ווארהייט וואָלט קיין מאָל ניט געקאָנט דערלאָזען פנחס דעם רויטען צו זאָגען אזעלכע ווערטער, ווייל דאָס שטימט ניט מיט דעם שרייבערס טענדענץ.

צוליעב דעם זעלביגען געפיהל פאר קונסט ווארהייט האָט ער ווי ווייט עס איז געווען מעגליך אין זיין צייט ניט געלאָזט זיינע פארשוינען צו ווערען דורכאויס מלאכים אדער דורכאויס מחבלים. די מייסטע זיינען אונטער אלע אומשטענדען מענשען, מיט מענש־ליכע מעלות און מיט מענשליכע חסרונות. אין דעם „ערשטע אידישען רעקרוט" איז דער העלד נחמן דער גרויסער. אזא פער זאָן האָט געדארפט ארויסקומען אדער א מלאך אדער א טייוועל. נאָר דאָ קומט ער ארויס, ווי אקסענפעלד אליין כאראקטעריזירט

איהם אין קורצען, „א מה יעשה'ניק, א צרה, א שעהנער קלוגער יונג אפילו מיט מעלות, נאר ניט קיין לייט."

די האנדלונג פון דעם ערשטען אידישען רעקרוט ווערט גע־דיכט גאר צום סוף. דער מה־יעשה'ניק נחמן דער גרויסער איז פערליעבט אין פרימעלען, נאר חנצי שמועסט איהם איין, אז פרי־מעלע פערלאנגט, ער זאל געהן פאר א סאלדאט און ער טהוט, ווי ער דענקט, איהר רצון. ווען פרימעלע ווערט געוואהר דערפון איז דער קלאפ פאר איהר א צו שטארקער און זי שטארבט. נחמנ'ס בלינדע מוטער קומט און מאכט א שרעקליכע יללה, וואס מען האט ביי איהר אוועקגערויבט איהר איינציג קינד.

ווי עס איז לייכט צו זעהן, שטימט ניט די האנדלונג מיט דער טענדענץ. אהרן דער קלוגער מעג דערצעהלען זיין ווייב, אז די גזירה פון רעקרוטען איז גאר א טובה פאר אידען, נאר שוין דער ערשטער רעקרוט מאכט אזא חורבן אין צוויי הייזער און פאדערט עטליכע קרבנות.

אקסענפעלד האט געשריעבען אויף פראסטען מאמע לשון, נאר זיין שפראך איז ניט קיין פאלירטע, ווי מען קאן עס זעהן פון דעם אויסצוג, וואס איך האב אויבען געבראכט. די שפראך איז אויך שטארק לאקאל, מיט א גרויסען צומיש פון רוסישע ווער־טער, ווי מען רעדט אין זיד־רוסלאנד. און זיין אויסלעגען איז אזוי, ווי מען רעדט.

אין זיין צווייטער דראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" ווייזט זיך נאך שטארקער, נאך בולטער ארויס דער אויסמיש פון אן ערצעהלער און דראמען־שרייבער. דא זיינען די שילדערונגען א סך, א סך שוואכער, און די גאנצע קראפט ליגט אויף א פערפלאנטעטער שטוינענדער מעשה. פון דעם שער ווערען מיר געוואר, אז „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" איז „אן אמת'ע מעשה בעארבייט אין א טהעאטערשטיק אין צוויי אקטען." אן אמת'ע מעשה אבער מאכט נאך ניט קיין דראמע.

דער סיוזשעט איז אזוי:

א מאן איז אנטלאפען פון א ווייב א פגע רע און האט איבערגע־לאזט איהר מיט צוויי קינדער, אן אינגעל און א מיידעל. די

מיידעל איז פערפאלען געווארען נאך אלס קינד, די מוטער האט איהר איבערגעלאזט אין וואלד, און דער אינגעל איז געבליבען אין זיין געבורטס־שטאדט און נאך דער מוטערס טויט האט ער זיך ערצויגען ביי אן ארימער שמש'טע, אן אלמנה. דער אנטלאפענער מאן האט דערוויל אנגעשפארט אין ענגלאנד און איז דארטען גע־ווארען זעהר רייך. אין צוואנציג יאהר ארום האט ער זיך פערביינקט נאך די קינדער וואס ער האט איבערגעלאזט אין דער היים און ער האט זיך צוריקגעקעהרט זוכען זיי.

זיין אינגעל איז דערוויל געווארען א גרויסער בחור, ער האט זיך אויסגעלערנט די מלאכה פון שניידעריי, אבער פון זיין אר־בייט האט ער קוים וואסער אויף קאשע. אזוי ווי פאר איהם איז שוין צייט חתונה צו האבען און ער האט ניט מיט וואס, זארגט די שטאדט פאר איהם און זוכט איהם אב א כלה. זי איז א פרעמדע און מען רופט איהר די נכפה'ניצע און האלט זיך אויף אין אן אכסניא. ווען מען געהט צונויפקלייבען הוצאות אויף דער חתונה, בעשליסט מען אז מען זאל מיטנעהמען דעם חתן און געהן נאך א נדבה צום רייכען ענגלענדער. עס געדויערט ניט לאנג און דער לעצטער דערקאנט זיין זוהן אין דעם ארימען שניידער־בחור. ער לאזט זיך אבער ניט דערקאנען, ווייל ער האט מורא, אז די פלעצ־ליכע עשירות וועט פון איהם מאכען א טויגעניכטס און א הולטאי. ער גיט זיין נדבה און לאזט אנגעהן מיט די הכנות צו דער חתונה. ער זאגט צו, אז ער וועט קומען צו דער חופה און וועט זיך משמח זיין מיט חתן־כלה. נאך דער חופה דערקענט ער אין דער כלה זיין טאכטער, און אויף אזא אופן האט דאס חתונה געהאט א ברודער מיט א שוועסטער. עס פערשטעהט זיך, אז ווייטער קאן ער עס ניט לאזען געהן און ער הויבט אן צו מאכען ספראוו־קעס. דערפון קומען ארויס נאך אנדערע דערקענונגען און איין איבערראשונג קומט נאך דער צווייטער.

כאראקטעריסטיש איז, וואס דער רב און רבי'צין, וואס קו־מען אריין אין „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער“, ווערען געשילדערט זעהר סימפאטיש. דער קאמפף פון השכלה, ווי ער האט זיך ארויסגעוויזען אין דער ערשטער אידישער קאמעדיע פון

וואלפסזאהן און שפעטער אין גאלדפאדענס צייטען, איז אקסענפעלד'ן געוועזן גאנץ פרעמד. וועדליג מען זעהט פון זיינע דראמאטישע ווערק, איז אקסענפעלד ניט ארויסגעטראטען אלס קעמפפער, נאר אלס לעהרער, אדער נאך ריכטיגער אלס עלטערער ברודער, וועלכער ווייסט מעהר און פערשטעהט מעהר. ער צייכענט זיך אויך אויס פון די אנדערע דראמען־שרייבער דערמיט, וואס זיינע העלדען ריידען ניט קיין דייטש, נאר פראסט אידיש.

די שטוינענדע מעשה פון „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער," האט אויך איהר טענדענץ, דער שרייבער וויל איינפרעסען אויפ'ן לעזער'ס געדאנקען, אז די גזירה פון מעטריקעס, איז ניט קיין גזירה נאר א טובה פאר אידען. דאס דריקט ער אויס אין גראמען אלס א הקדמה צו דעם טהעאטער־שפיעל:

דאס האט זיך געטראפען ביי יודישע קינדער
אין דער שטאדט ווימיסלע: דאס קען זיך אבער ניט
טרעפען אצינדער.
דערפאר אליין דארפען מיר בעטען פאר אונזער
קייסער'ס לעבען
וואס ער האט אונז דעם אוקאז געגעבען
אז פאטער און מוטער מוזען זעהן איטליכם מאל,
אז א קינד ווערט געבארען זאל מען עס פערשרייבען
ביי קהל.
אונ אז ביי א חתונה טאר מען ניט שטעלען דיא
חופה אהן קהלס א קוויטעל
זיי דארפען דרוף אכטונג געבען, אויף זיי איז דאס מוטל.

אקסענפעלד'ס פיעסען האבען ליעדלאך און אזוי ווי אין די דראמען האבען זיי ניט קיין פלאץ, ציהט פראפעסאר וויענער אין זיין „אידיש ליטעראטשור און דהי נייניטינטה סענטשורי" דערפון א שלוס, אז זיי זיינען געמיינט געווארען פאר א ביהנע. — אויבען איז שוין געוועזן ציטירט — וואס אקסענפעלד גופא האט געזאגט וועגען זיינע טהעאטער־שטיק, אז זיי זיינען געשריעבען אין א דראמאטישע פארם, כדי מען זאל זיי קאנען לייענען אין א קאמ־

פאניע, און דאס ווייזט, אז ער האט אפילו ניט געהאפט, אז מען וועט די דראמען שפּיעלען אויף א אידישער ביהנע.

א חוץ די צוויי דערמאנטע שטיקער האבען זיך געדרוקט נאך צוויי: „דער אוצר אדער די גנארטע וועלט", און „קבצן עושר־שפּיעל". דער ערשטער אידישער רעקרוט האט זיך געדרוקט פאר'ן אויטאר'ס לעבען אין 1862 אין לייפּציג, דרוק פון ק. א. פאללראט, די אנדערע צוויי זיינען ערשיענען נאך זיין טויט. אק־סענפעלד האט זיינע כתבים איבערגעלאזט ל. מארענעס און דער לעצטער צוזאמען מיט מ. ביילים האבען אין 1867 אבגעדרוקט „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" און די איבריגע צוויי אין עטליכע יאהר ארום.

עס איז מערקווירדיג, ישראל אקסענפעלד איז געווען ארומגע־רינגעלט מיט דער העכסטער אינטעליגענץ אין אדעס און זיינע פריינד האבען זיך שטארק משתדל געווען, אז זיינע ווערק זאלען זיך דרוקען, און ווי וויט מיר איז בעקאנט, האט זיך צווישען זיי ניט געפונען קיין איינציגער, וואס זאל געבען די כראנאלאגיע פון זיינע ווערק.

עס איז אונבעוואוסט, ווען יעדע ווערק איז געשריעבען גע־ווארען. אויפ'ן שער פון „ערשטען אידישען רעקרוט" איז אנגע־שריעבען אזוי:

דער ערשטער אידישער רעקרוט

בשנת התקפה, דענצמאל איז דער אוקאז אנגענומען

אדער א מעשה פון

קלאמערשט חתן־כלה.

דאס יאהר תקפה איז 1827 און איך נעהם דערפון, אז דעמאלט איז די פּיעסע געשריעבען געווארען, הגם עס איז אויך מעגליך, אז דער דאטום תקפה געהט אויפ'ן ערשטען אידישען רעקרוט. מיין שלום, אז די פּיעסע איז געשריעבען געווארען אין 1827, שטיצט זיך אויך אויף דעם דיאלאג צווישען אהרן קלוגער און זיין ווייב. עס וואלט געווען אונמעגליך אין 1862 צו שרייבען אין אזא טאן וועגען אידישע רעקרוטען. מען וואלט אויך געקאנט רעכטען וועגען דער צייט, ווען דאס ווערק איז געשריעבען געווא־

רעז, פון דער שפּראַך און פון אויסלעגען. דאָס אויסלעגען אין דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" שיידט זיך ראַדיקאַל אונטער פון דעם אויסלעגען אין „מאַן און ווייב," עס איז אבער זעהר מעגליך, אַז דער זעצער פון לייפּציג, וואו עס האָט זיך געדרוקט דער „ערשטער אידישער רעקרוט" האָט זיך ניט געהאַלטען ביים אָריגינאַל. און ווידער איז מעגליך, אַז די ארויסגעבער פון די אַנדערע דראַמען האָבען מאָדיפיצירט דאָס אויסלעגען. עס דאַרף אבער קיין שום פראַגע ניט זיין, אַז אקסענפעלד'ס פּיעסען זיינען געשריעבען געוואָרען א סך פריהער ווי זיי זיינען געדרוקט געוואָרען.

אקסענפעלד פערנעהמט גאָר א בעזונדער פּלאַץ צווישען די אידישע דראַמען־שרייבער.

נאָך עטינגער און אקסענפעלד פערדיענט די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט אברהם בער גאָטלאָבער.

א. ב. גאָטלאָבער איז גוט בעקאַנט דעם אידישען לעזער פון דער השכלה צייט אַלס העברעאישער משורר און רעדאַקטאָר פון „הבוקר אור". זיין וויכטיגסטע טהעטיגקייט איז געווען אויף דעם העברעאישען פעלד, נאָר ווי די מייסטע משכילים אין רוסלאַנד האָט ער אויך ליעב געהאַט דעם מאַמע לשון, און ווען ער האָט נאָר געהאַט א געלעגענהייט האָט ער געשריעבען אידיש.

אין זיינע „זכרונות" דערצעהלט גאָטלאָבער, אַז אונטער דעם איינפלוס פון „סערקעלע,, וואָס דר. עטינגער האָט איהם פּערזענליך איבערגעלייענט, האָט ער אָנגעשריבען א קאָמעדיע אונטער'ן נאָמען „דער דעקטוך" אָדער „צוויי חופּות אין איין נאַכט." דערפון דאַרף מען בשום אופן ניט דרינגען, אַז „דער דעקטוך" האָט אויף וועלכען עס איז אופן עפּעס א שייכות מיט „סערקעלע". ער האָט קיין זאַך פון עטינגער ניט גענומען, און דער „דעקטוך" איז געשריבען גאָר אויף אַן אַנדער אופן, האָט גאָר אַן אַנדער קאָנסטרוקציע און גאָר אַנדערע מאָטיווען. דער איינפלוס פון עטינגער איז נאָר בעשטאַנען דעריז, וואָס ער האָט ביי איהם ארויסגערופען א חשק צו נעהמען זיך צו דראַמע.

דער „דעקטוך" איז זעהר א וויכטיגער רינג אין דער קייט פון דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראַמע. די וויכטיגקייט

נעהמט זיך ניט פון א ליטעראַרישען אדער דראַמאַטישען ווערטה נאָר דערפון, וואָס די דאָזיגע קאָמעדיע האָט געוויזען גאָלדפאַדענען דעם וועג, מיט וועלכען ער זאָל צוטרעטען צו א פּראַקטישען אי־דישען טהעאטער.

גאָטלאָבער האָט דעם „דעקטוך“ אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1838, און זיין מזל איז ניט געווען בעסער, ווי פון די אַנדערע אידישע דראַמענשרייבער אין רוסלאַנד און די קאָמעדיע איז ערשט געדרוקט געוואָרען אין ווארשא אין 1876, דאָס הייסט כמעט מיט פיערציג יאָהר שפּעטער. ער איז אַלט געווען דריי און צוואַנציג יאָהר, ווען ער האָט דאָס שטיק געשאַפען און זיין איינציגער נחת איז געווען, וואָס עס איז ארומגעגאַנגען אין כתב יד פון האַנד צו האַנד, און עס איז זעהר מעגליך, אַז ווען דער ארויסגעבער ווערב־לינסקי האָט די קאָמעדיע אָבגעדרוקט, האָט ער אפילו ניט גע־וואוסט ווער איז איהר טאַטע און זי איז ערשיענען אָהן דעם נאָ־מען פון דעם שרייבער.

גאָטלאָבער איז געווען דער היפך פון עטינגער און אַקסענ־פעלד. די לעצטע צוויי האָבען ניט געהאַט צו שאַרפען קיין מעסערס געגען וועלכער עס איז פּאַרטיע און האָבען געלעבט בשלום מיט פרומע און מיט די געבילדעטע. זיי האָבען זיך גע'חבר'ט מיט אַלעמען און זיינען געווען אויסגעמישט מיט אַלעמען. זיי האָבען ניט געהאַט מיט קיינעם קיין שום חשבונות און ניט געהאַט קיין שום פערביטערטקייט געגען קיינעם, און אויב זיי האָבען ארום זיך פערשפּרייט השכלה, איז דאָס געטהאָן געוואָרען אויף א רוהיגען אופן.

אַנדערש איז אבער געווען דער פאַל מיט א. ב. גאָטלאָבער. ער איז קוים אַלט געווען דריי און צוואַנציג יאָהר, ווען ער האָט אָנגעשריבען דעם „דעקטוך“ און ער איז ערשט ארויס פון דעם חסיד'ישען קרייז און איז געווען נאָך גאָר פריש אין דער השכלה.

דער שאַרפער איבערגאַנג פון חבד'ער שטיבעל צו די בער־לינטשיקעס האָט איהם מעהר געטריבען ווי די אַנדערע צום קאַמפּ מיט די אַלטע מנהגים און דערצו האָט ער נאָך געהאַט פּערזענליכע חשבונות מיט די פאַרשטעהער פון חסידיזמוס. דער זשיטאָמירער

צדיק האָט זיך אריינגעמישט אין זיין פאמיליען־לעבען און האָט מיט גוואַלד אַבגעריסען פון איהם זיין יונגע ווייבעל און זיין קינד, וועלכע ער האָט ליעב געהאַט. דער צדיק האָט זיך דערוואוסט, אז דער יונגער גאָטלאָבער בעשעפטיגט זיך מיט טרייף פסול'ען און אז ער איז אראב פון דעם גלייכען דרך, און ער האָט גוזר געווען אויף גאָטלאָבער'ס שווער, אז ער זאָל איהם פערטרייבען פון שטוב, און אויף גאָטלאָבער'ן, אז ער זאָל זיין ווייב געבען א גט. דער ווילען פון דעם צדיק איז אויסגעפיהרט געוואָרען און דאָס האָט אַנגעפילט דאָס הארץ פון דעם יונגען משכיל מיט א גרויסער שנאה צו די חסידים און צו די רביים, און ער האָט זיך אריינגע־וואָרפען אין קאמף מיט א גרעסערען ברען, מיט א גרעסערען פייער ווי ער וואָלט עס געטהאָן אונטער אנדערע אומשטענדען.

מיר האָבען שוין געזעהן, ווי אין דער ערשטער מאָדערנער אידישער דראמע איז וואָלפסזאָהן ארויסגעטראָטען אלס פערביסע־נער געגנער געגען די פרומע, נאָר ער האָט זיין גאנצע פערביסענ־קייט אויסגעגאָסען אויף א צבוע'אק, ווי ער וואָלט דערמיט ווען ווייזען אז די השכלה קעמפט נאָר מיט אזעלכע אידען, געגען וועל־כע ינאי המלך האָט געוואָרענט אבער זי האָט נאָר ניט געגען אמת'ע פרומע.

גאָטלאָבער איז אין זיין „דעקטוך" אוועק א סך ווייטער. ער האָט אין זיין קאָמעדיע אריינגעשלעפט א רב און א גוטען אידען און געוויזען, אז דער רב איז אן עהרליכער איד נאָר א שוטה, און דער גוטער איד איז פשוט א שווינדלער. די גאנצע קאָמעדיע איז געבויט אויף דעם נארעשען גלויבען אין לצנים, טייוואָלים און גוטע אידען.

פאר גאָטלאָבער'ן איז געווען וועניג צו קעמפען מיט א צבוע'אק. ער האָט געזוכט צו אטאקירען דעם גאנצען בנין פון חסידיזמוס און ער האָט דערפאר אַנגענומען די הויפט זיילען און אַנגעווענדט זיין גאנצע גבורה איינצוּוואָרפען זיי. ער האָט דער־צו געברויכט אלע מיטלען אפילו שאַנסאָנעטקעס, וועלכע האָבען אין יענער צייט קיין שום זין ניט געהאט, וויל שאַנסאָנעטקעס זיינען געמיינט צום זינגען, און אין יענער צייט האָט א אידישער

דראמאטורג אפילו ניט גע'חלומ'ט צו זעהן זיינע א שטיק גע־שפיעלט. דאס העכסטע וואס א אידישער דראמענשרייבער האט געקאנט האפען איז געווען צו זעהן זיין ווערק געדרוקט.

דער העלד פון דער קאמעדיע איז ניט קיין קעמפער פאר השכלה, פרעדיגט ניט און פראפאגאנדירט ניט, ווי וואלפסזאהן'ס העלד. ער איז א פרעהליכער בחור'ל, א לץ און קלייבט נחת, ווען ער קאן אבטהאן עפעס א שפיצעל. ער האט אין זיך קיין זאך ניט פון דעם קעמפער, די ערשטע שטראהלען פון דער השכלה האבען ביי איהם נאר ארויסגערופען א פרייד צום לעבען. ער קלייבט אליין נחת פון זייער שיין און ווארעמקייט און ער הויבט זיך ניט אן צו קימערן, וואס זיינע מיטמענשען זיינען פערשטיקט אין פינסטערע לעכער און קאנען דערפון קיין הנאה ניט האבען. און אפילו ווען זיינע מיטמענשען זוכען צוצושטערען זיין גליק צוליעב זייער פינסטערקייט, פאלט איהם אויך ניט איין אריינצוברענגען א שטראהל פון ליכט צו זיי, נאר ער זוכט שפאס אין זייערע פינסטערע לעכער.

דער אינהאלט פון דעם „דעקטוך“ אדער צוויי חופות אין איין נאכט איז אזא:

יאסעלע רב חזקל דעם נאמנ'ס זוהן איז פערליעבט אין דער זעכצעהניעהריגער פריידעלען, צלאל דעם רענדארס טאכטער. נאר חזקל האט פאר זיין זוהן אבגעזוכט אן אנדער כלה, און צלאל האט פאר זיין טאכטער געפונען אן אנדער חתן. יאסעלע'ס כלה איז א בלינדע מיידעל, נאר זי איז א רב'ס א טאכטער, און פריידעלעס חתן איז א בעזנאסע, נאר דערפאר איז ער א מורה הוראה'ס א זוהן. זייערע חתונות זיינען בעשטימט אויף איינער און דער זעל־ביגער נאכט.

יאסעלע וועהרט זיך ניט נעגען זיינע עלטערן און קעמפט אויך ניט מיט פריידעלעס עלטערן, און ער נעהמט זיך אויך ניט צום הארצען, וואס מען שטערט איהם חתונה צו האבען מיט זיין געליעבטער פריידעלען. אין דעם טאג, ווען די חתונות דארפען זיין, איז ער גאנץ לצנות'דיג אויפגעראמט און פערברענגט גאנץ פרעהלאך מיט זיינע מחותנים, צווישען וועלכע עס איז אויך פאר־

האן א גוטער איד און וועלכער דערצעהלט נסים ונפלאות, וואס ער האט אליין דערוויזען. פארנאכט, ווען די מחותנים שטעלען זיך דאוונען מנחה, גנב'עט יאסעלע צו דעם גוטען אידענס קאפעליוש און ליולקע ציביק און דער מחותנת'טעס א רויטע דאמאשקענע יופע און כאפט זיך ארויס פון שטוב אנגעטהאן אין קיטעל און שטריימעל.

פריידעלעס חתן דארף אנקומען מיט די מחותנים פון אן אנ־דער שטעדטיל. אזוי ווי ער איז א בעזנאסע, איז בעשלאסען גע־ווארען פריהער, אז ער זאל טראגען א דעקטוך אויפ'ן פנים, כדי די כלה זאל ניט זעהן ביי דער חופה זיין מום. יאסעלע האט שוין פריהער אבגעמאכט מיט עזריאל דעם רענדארס משרת, אז ווען ער וועט ארויספאהרען בעגעגענען דעם חתן, זאל ער זיי ארומפיהרען אין וועלדעל פאר'ן שטעדטיל ביז עס וועט טונקעל ווערען.

יאסעלע טהוט אן די רויטע יופע און דעם קאפעליוש און לאזט זיך אוועק די מחותנים אנטקעגען. אין וועלדילווארט ער אב א ווייל, ביז ער זעהט, ווי דער חתן איז ארונטער פון וואגען צו דאוונען מנחה. איידער די מחותנים דערווייזען ארויסצושטייגען פון וואגען, בעווייזט זיך יאסעלע מיט דער לאנגער ליולקע ציביק. ער טהוט א פליעסק מיט די הענד, גיט א פייף און שרייט מיט א משונה'דיג קול:

„אהא! מיינע לייט זיינען דא! מיין מחותנ'דיל!“

און גיט ווידער א פליעסק און ווידער א פייף.

דער משרת עזריאל דערשרעקט זיך צום טוידט און שרייט אויס:

„געוואלד, א טשארט! א שליכמאץ אין זאקען! שמע ישראל.“

און מיט די ווערטער אנטלויפט ער רייטענדיג.

דער ארימער בעל העגלה וואס האט געפיהרט די מחותנים דערהערט דעם געשריי און לאזט זיך לויפען מיט די פאסאזשי־רען, און דער חתן בלייבט אליין.

יאסעלע פיהרט אוועק דעם חתן צו דער בלינדער כלה און לאזט איהם איבער פאר'ן שטוב, און אליין מיט'ן דעקטוך אי־

בער׳ן פנים איילט ער זיך צו זיין פריידעלען, מיט וועלכער ער געהט צו דער חופה, און דאס זעלבע קומט פאר מיט דעם צווייטען חתן־כלה. דארטען ווערט די חופה מעגליך דורך די נסים פון דעם גוטען אידען.

דער פערפאסער האט זיך געדארפט אנמהאן א גרויסען כח צו מאכען די צוויי חופות מעגליך אין איין נאכט. דערצו האבען זיך געפאדערט אזוי פיעל נסים, וואס קאנען זעהר זעלטען פאסירען. עס האט זיך געפאדערט, אז איין חתן זאל זיין א בעזנאסע און זאל ניט אנדערס טראגען א דעקטוך איבער׳ן פנים; עס האט זיך אויך געפאדערט, אז ווען דער שליכמאץ ווייזט זיך, זאלען די מחותנים אנטלויפען און איבערלאזען דעם חתן אליין; עס האט זיך אויך געפאדערט, אז דער חתן זאל יאסעלען נאכגעהן ווי א קוה נאך א קאלב און טהאן פונקט וואס ער הייסט איהם, און נאך און נאך דאס גלייכען. נאר אין יענע צייטען האט מען זיך וועגען אזעלכע זאכען ניט געקימערט און מען האט קיין גרויסע פאדערונגען פון קיין קאמעדיע ניט געקאנט האבען.

די פערזאנען פון דער קאמעדיע זיינען געשילדערט מעהר אדער ווייניגער מיט בעזונדערע פנים׳ער. זיי זיינען ניט סתם מענשען, נאר יעדער האט לייכטער אדער בולט׳ער זיין אינדיווידואליטעט. עזריאל דעם רענדארס משרת רעדט מיט א גראבען דארפישען לשון, דער מורה הוראה רעדט ווי א תלמודיסט. פריידעלע איז צייטענווייז א סענטימענטאלע מיידעל און צייטענווייז שפרינגט אין איהר ארוים די דארפס מיידעל. יאסעלע איז א פרעהליכער לעבעדיגער בחור׳ל.

אין דער קאמעדיע האט גאטלאבער געוויזען, אז ער האט דאס אויג צו בעמערקען וואס ארום איהם טהוט זיך און דעם אויער צו הערען וואס ארום ווערט גערעדט. כמעט אלע זיינע פארשוינען רעדען ניט נאר מיט א מענשליכען לשון, נאר זיי ברויכען די ריכטיגע ווערטער, וואס זיי דארפען זאגען. נאר אין דער זעלביגער צייט איז ער שטארק געווען אונטער דעם איינפלוס פון דער דעמאלסדיגער סענטימענטאלער ליטעראטור, און דאס רופט זיך אב אויף דער שילדערונג פון זיינע פאזיטיווע פערזאנען.

אזוי זעהען מיר, למשל, אז דעם רענדאר'ם טאכטער, פריידעלע, זינגט גאר אין אנהויב פון דעם ערשטען אקט א נאכאהמונג נאך שילער'ס „אן דער קוועלע זאס דער קנאבע."

בײ דער קוואל זיצט א אינגעל
פלעכט פון צאצקעס זיך א קרענציל.
ער זעהט זיא שווימען אויפן וואסער
די כוואליעס טאנצען זייער טענצעל.

גאטלאבער פערשטעהט, אז פריידעלע איז צו ווייט פון שי־לער'ן און ער איילט זיך באלד צו בעווארענען אין א מאנאלאג, וואס ער ניט איהר אריין אין מויל, אז דאס איז א ליעד וואס יאסעלע האט איהר געזונגען.

פריידעלע. מיט וועלכען חן, מיט וואס פאר איין געפיהל האט ער מיר דאס שיינע לידעל געזונגען, אקעגין אים וועלדיל באם טייכעל. טרערען זיינען איהם אין דיא אויגען געשטאנען, און מיר זיינען דיא טרערען ניט געשטאנען אין דיא אויגען, ביין, זיי האבען זיך ריקעס ווייס געגאסען, און מיטען וואסער האט עס זיי ווייט אוועקגעטראגען, און איך האב גע־טראכט ביי מיר: אזוי וויא דיא טרערען וועלין זיך שוין ניט אום קעהרען, אזוי קעהרען זיך אויך דיא יאהרען ניט אום. ביי דעם געדאנקען האב איך אנגעהויבען צו ציטערען, א דראסטש איז מיך בעפאלען, און יאסעלע האט מיך ביי דער האנד געכאפט און האט מיר דעם ערשטען קוש גע־טהאן. גאט, ווי האט מיך דער קוש דורך און דורך גינומען! ניין, גאט אין הימעל, דוא קענסט אויף אזא קוש ניט בייז זיין. אזוי קושען זיך דיא מלאכים אין הימעל. אזוי קושט דיא זון דיא רויזען און דיא בלומען אין א שיינעם זומער מאר־גען, אז דיא ראסע ציטערט אויף דיא בלעטלאך, אזוי וויא דיא טרערען האבען אויף מיינע באקען געציטערט, אזוי האט אדם הראשון חוה'ן דעם ערשטען קוש געגעבען, אז גאט אליין,

ניט דער רב, האט זיי מסדר קידושין געווען. מיין הארץ האט געפיהלט און פיהלט נאך, נאר דאס מויל מוז שווייגען וויא א שעפעלע, אז מען שעכט עס.

די דאזיגע סענטימענטאלע מיידעל, וואס רעדט מיט אזא שעהנער מליצה, געפינט גאר אן אנדער דבור, ווען יאסעלע קומט אריין און זאגט איהר, אז זיי וועלען מן הסתם ביידע חתונה האבען, און פריידעלע מיינט, אז ער וועט חתונה האבען מיט דער בלינדער כלה.

פריידעלע. וואס, מיט דער בלינדער קוה, מיט דער יאסטשערקע, מיט דער מומעס טעכטערל, מיט דעם רב'ס זאבערע, נו, און דוא וועסט געהן צו דער פאכערע?

פריידעלע וואס שילדערט דעם ערשטען קוש און פריידעלע פון דער „זאכערע מיט דער פאכערע" זיינען צוויי גאנץ בעזונדערע מיידלאך, דיא ערשטע איז פון די סענטימענטאלע ראמאנען און די צווייטע איז די, וואס ער האט געקאנט אין לעבען.

עס איז שוין פריהער געווען דערמאנט, אז גאטלאבער האט בשום אופן ניט געקאנט האבען קיין שום האפנונג אין יענער צייט צו זעהן זיין קאמעדיע געשפיעלט אויף א ביהנע, און דאך האט ער אריינגעשטעלט אין דעם „דעקטוך" ליעדלאך און קופלעטען, וואס האבען קיין שום שייכות ניט מיט דעם שטיק און וואס מען האקט אריין אין די היינטיגע פיעסען מיט דעם איינציגען צוועק צו געפעלען ווערען דער גאלארקע.

אויבען איז שוין געווען ערקלערט, אז אין דעם גרויסען קאמפלוסט האט ער זיך אנגעכאפט אן יעדען מיטעל, וואס האט נאר געקאנט העלפען איהם בייצוקומען די חסידישע רביים און גוטע אידען. עס איז דאריבער גאנץ פערשטענדליך דאס ליעדעל, אין וועלכער ער מאכט חוזק פון רבנים, רביים, מיוחסים. נאר ניט אזוי ערקלערבאר איז דער פאלגענדער קופלעט:

דארט פליעסקעט איינער מיט דיא הענט
און שאקעלט זיך אהין און אהער;
רייסט זיך אויף דיא גלייכע ווענט
און ריטשעט וויא א בער.

ער בויגט זיך מודים ביז צו דער ערד,
שפרינגט קדוש ביז צום הימעל,
שלאפט ביז חצות אויף דער הוילער ערד
און טיט שוין נאך חצות ניט א דרעמעל.

ער קומט אהיים נאר פרייטאג צו נאכט
און היינטיגס יאהר צוויי ברית'ן געמאכט.
ער האט מקיים געווען זעהר שיין
אף לאמתך תעשה בן.

און אויב אפילו מען זאל זיך וועלען אנשטרענגען און אויס־פשט'לען, אז דאס האט אויך א שייכות מיט דעם בנין, וואס ער האט געוואלט אומווארפען, קאנען מיר ניט געפינען קיין שום ער־קלערונג אויף אזא מין קופלעט:

און יענץווייבעל דארט
שווערט זיך אויף איהר ווארט
אז זיא האט ניט אין זינען קיינעם
נאר איהם אליין, נאר איינעם.

דער וויץ און דער הומאר אין דער קאמעדיע איז א גראבלי־בער. דער בעל העגלה ווען ער דערזעהט דעם שליכמאץ שרייט אויס: „שמאם ישראל." דער „שמאם" דארף כאראקטעריזירען דעם אנשמייסער, דעם בעל העגלה. ווען דער בדחן בעזעצט דעם חתן און בלייבט שטעהן אויף א רגע ביים ווארט שמארצען, ווייל ער קאן אזוי גרינג ניט געפינען קיין גראם, זאגט איהם יאסעלע אונטער אזעלכען, וואס לאזט זיך ניט דרוקען. דער חתן לעמעל איז

א פאנפאטש, דער רב איז א זאהיקע. דאס איז אלץ א ביליגער קאמיזם, נאר דערפאר איז ער זעהר נאהענט און פערשטענדליך דעם פראסטען פאלק, און דאס ווייזט, אז גאָטלאָבער האָט מעהר ווי די אנדערע דראמאטורגען פאר איהם געהאט א חוש פאר דער פראקטישער זייט פון א טהעאטער, א חוש וואס איז מעהר ווי אלץ נויטיג געווען צו דערגרייכען יענעם פראסטען פובליקום, פון וועל־כען א סטאבילער אידישער טהעאטער האט געדארפט זיין אב־הענגיג. עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז אונטער אנדערע אומ־שטענדען וואלט גאטלאבער געקענט ווערען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האט געהאט יענע מעלות, וואס האבען זיך מיט עטליכע יאהר שפעטער אזוי בריליאנט ארויסגעוויזען אין אברהם גאלדפאדען.

די שפראך אין דעם „דעקטוך" איז א ריינער אידיש און די פאזיטיווע פערזאנען, ווען אפילו זיי לאזען זיך אוועק אין מליצה, רעדען אויך דעם זעלביגען ריינעם אידיש.

אברהם בער גאטלאבער איז געבארען געווארען אין תקע"ה, אין אלט קאנסטאנטין. זיין פאטער איז דארטען געווען חזן און האט זיך ניט אויסגעצייכענט מיט קיין איבריגער פרומקייט. אברהם בער האט זיך אין די יונגע יאהרען אנגעהערט, ווי דער פאטער האט חוזק געמאכט פון גאטס סטראפציעס און פון צבוע'קעס און באלד האט ער זיך בעקאנט מיט א שטאדטישען משכיל, וועלכער האט איהם געבארגט עטליכע השכלה ביכער און אויך דערצעהלט די גאנצע גרויסקייט פון משה מענדעלסזאהן און פון זיין פריינד לעסינג. ער האט איהם אויך איבערגעגעבען דעם אינהאלט פון „נא־טהאן דער ווייזע" און ערקלערט איהם, וואס איז דראמא און וואס איז טהעאטער.

ווען עס איז ארויס די גזרה צו נעהמען אידישע רעקרוטען, איז דער יונגער גאטלאבער אוועק קיין אויסלאנד, און אין גאלי־ציען האט ער זיך בעקאנט מיט די בעוואוסטע משכילים פון יענער צייט און זיי האבען אין איהם ערוועקט א נייען גייסט.

עס איז שווין געווען דערמאנט, ווי דער בע־וואוסטער העברעאישער דיכטער אברהם גאטלאבער, צו יע־

נער צייט נאָך גאָר אַן אנפאנגער, איז אזוי שטארק בעאיינפלוסט געוואָרען פון „סערקעלע". וואָס דר. עטינגער האָט פאר איהם געלייענט, אז ער האָט אויך בעשלאָסען צו פּרובען זיינע כחות אויפ'ן אידישען דראַמאַטישען פעלד און האָט אָנגעשריבען אין 1838 א קאָמעדיע אין דריי אַקטען אונטער'ן נאָמען: "דאָס דעקטוך אָדער צוויי חופות אין איין נאכט." אַלע אזעלכע פּיעסען פון בעקאנטע משכילים זיינען ארומגעגאנגען אין כתב יד פון האנד צו האנד. מענשען וואָס האָבען זיך ניט געפּוילט האָבען פון זיי געמאכט קאָפּיעס און מיט די יאָהרען זיינען פון די קאָפּיעס געמאכט געוואָרען אנדערע קאָפּיעס און ביים איבערשרייבען האָט מען אָפט פערגעסען אָנצוגעבען דעם נאָמען פון דעם פערפאסער. און ווען אין אנהויב פון די זעכציגער יאָהרען האָט זיך אָנגעהויבען צו ווייזען א פאָדערונג אויף געדרוקטע דראמען, האָט א דרוקער געכאַפּט וועלכע קאָפּיע ער האָט געקראָגען און „דאָס דעקטוך אָדער צוויי חופות אין איין נאכט" האָט זיך אָבגעדרוקט אָהן גאָטלאָבער'ס נאָמען.

אויפ'ן אידישען דראַמאַטישען פעלד איז דאָס געווען גאָטלאָבער'ס איינציגער פערזוך, מעהר קיין אידישע דראַמען האָט ער ניט געשריעבען. שפּעטער אין די זעכציגער יאָהרען האָט ער געשאַפען אין העברעאיש זיין אַלעגאָרישע דראַמע „תפארת לבני בינה."

א חוץ עטינגער, אקסענפעלד, גאָטלאָבער האָבען נאָך אנדערע נעשריעבען טהעאטער שטיקער, איידער גאָלדפאַדען האָט געלעגט דעם ווינקעל־שטיין צום בנין פון דעם אידישען טהעאטער. אין די זעכציגער און אין אָנהויב זיבעציגער יאָהרען פון דעם לעצטען יאָהרהונדערט האָבען זיך געדרוקט נאָך אנדערע אידישע שטיקער. עס ווייזט אוים אז אין יענער צייט האָט זיך אויף זיי בעוויעזען א פאָדערונג. מיר האָבען געזעהן אין א פריהערדיגען ארטיקעל ווי שווער עס איז געווען פאר די ערשטע אידישע דראַמאַטורגען אין רוסלאַנד צו דערווייזען, אז זייערע דראַמען זאָלען געדרוקט ווערען, און צעהנדליגע יאָהרען האָבען זיי זיך אָבגעהאַלטען מיט זייערע פּיעסען און עס האָט זיך ניט געפונען קיין בעלן ארויסצוגעבען זיי. און ווען „סערקעלע" און דער „ערשטער אידישער רעק־

רוט" זיינען ענדליך ארויסגעגעבען געווארען אין סאמע אנהויב פון די זעכציגער יאהרען, האבען זיי זיך אלץ ניט געדרוקט אין רוסלאנד. „סערקעלע" איז ארויסגעגעבען געווארען אין 1861 אין וואלמאנען, אז ער זאל איהר לאזען דרוקען, און יענער האט שוין דרוקט אין 1862 אין לייפציג. נור ווי עס ווייזט אויס האט זיך דאמאלס געוויעזען א גרויסע פאדערונג אויף א געדרוקטע דראמאטישע ליטעראטור, ווייל באלד הויבען זיך אן צו ווייזען ניט נאר אריגינעלע נאר אויך בעארבייטע. אזוי האט זיך אין 1866 אבגעדרוקט „ר' חיימל דער קצין", איין טהעאטער אין 4 אקטען, בעארבייטעט נאך ק... און אין 1868 „רחל'ע די זינגערין" איין טהעאטער אין 4 אקטען, בעארבייטעט נאך ס. און ר. ק.

ביידע שטיקער זיינען איבערגעמאכט פון גוי'אישע נארישע פיעסען און האבען קיין שום ווערטה ניט, קיין דראמאטישען און ניט קיין ליטערארישען. דער בעארבייטער איז געוועזן י. ב. פאלקאוויטש, און וואס האט איהם געטריבען צו אזא ארבייט, ווען עס איז ניט געוועזן קיין האפנונג צו שטעלען זיי אויף א ביהנע, איז אונפערשטענדליך.

אין 1874 האט זיך אין ווילנא אבגעדרוקט א שטיק מיט'ן נאמען „די וויבערשע קניפלאך", איין טהעאטער שפיעל אין 5 אקטען. דער נאמען פון דעם שרייבער איז אנגעגעבען י. מ. וואלמאן, נאר ווי עס ווייזט זיך ארויס איז דער פערפאסער פון דער דאזיגען שטיק לודוויג לעווינזאן, וועלכער האט איהר געגעבען וואלמאנען, אז ער זאל איהר געבען צום דרוק, און יענער האט שוין פאר איין גאנג ארויפגעשטעלט אויף איהר זיין אייגענעם נאמען.

די „וויבערשע קניפלאך„ איז א קאמעדיע, וואס רופט ארויס א געזונטען געלעכטער. דער סיוזשעט צייכענט זיך אויס מיט א זעלטענער פשטות און די האנדלונג ענטוויקעלט זיך פון זיך אליין. אלץ וואס דא קומט פאר איז אזוי נאטירליך, לעבעדיג, אהן א שום אנשטרענגונג, אהן נסים. די פאנטאזיע פערשלעפט ניט דער שרייבער אן א זייט, הגם דער גאנצער יסוד פון דער קאמעדיע איז אַ שעהנער פייערווערק.

יעקיל איז א חסיד און ער האט מעהר הנאה צו פערברענגען

דעם אבענד מיט אנדערע חסידים אין שטיבעל, ווי אין דער היים מיט'ן ווייב, וועלכע האט א מויל אויף רעדער און א צונג אויף שרויפען. עס איז שוין שפעט ביינאכט און ער איז נאך ניטא. די ווייב ליגט אין בעט, נאר עס הויבט איהר אזוי, אז זי קען זיך ניט איינהאלטען צו לייענען איהם א תוכחה, הגם ער איז דערביי ניטא. זי רופט איהם מיט די ערגסטע נעמען, און אז די דיענסט דערמאהנט איהר, אז יעקעל איז אין דער היים ניטא, כאפט זי א גוטע פארציע.

איהר תוכחה ווערט נאך שטארקער ווען יעקיל קומט אריין, נאר ער ענטפערט קיין ווארט ניט. ער זיצט ווי א בעגראבענער און האלט אין איין זיפצען. ער עפענט ניט דאס מויל, ווען אפילו די ווייב הייסט דער דיענסט זי זאל איהם געבען זיין וועטשערע. אהא! מסתמא האט ער זיך שוין דער קארטעווניק אנגעפרעסען ביי די קארטען. נאר אז זי זעהט, ווי ער זיצט נאך אלץ מיט אן אראבגע־לאזטען קאפ און האלט אין איין זיפצען, פרעגט זי איהם שוין מיט א געענדערטען קול, וואס מיט איהם איז דערמעהר? און ער פער־טרויט איהר א סוד און זאגט איהר אן, אז למ"הש און למ"הש זי זאל זיך פאר קיינעם מיט קיין ווארט ניט ארויסכאפען. און דער סוד איז, אז קהל איז אין א גרויסער צרה. מען האט שוין א צייט לאנג ניט געצאהלט קיין צינזען דעם אלטען פריץ און איצט איז געקומען דער יונגער פריץ און פאדערט די גאנצע סומע פאר די אלע יאהרען. און אזוי ווי די שטאדט האט קיין געלד ניט און אלע תושבים זיינען אין א סכנה, איז בעשלאסען געווארען, אז מען זאל אבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם און יעדער תושב זאל נעהמען צו עטליכע ווייבער. אזוי ווי יעדע נייע ווייב וועט געבען א נדן, וועט מען פון דעם געלד אבצאהלען דעם יונגען פריץ.

די ווייב איז אן אנגעצונדענע געווארען דערפון און האט איהם אוועקגעגעבען א גאב, און די דיענסט האט בשעת מעשה געמאכט א חשבון פון דעם ביסעל געלד, וואס זי האט אנגעקליבען און אויסגערעכענט, אז זי וועט גאר אין גיכען ווערען דא א בעל הבית'טע אין שטוב.

פאר טאג איז די ווייב אוועקגעלאפען אין בית המדרש אין

עזרת נשים און האט מגלה געווען דעם סוד דער רבי'צין און באלד האט שוין יעדע ווייבעל און יעדע אידענע אין שטעדטעל געוואוסט פון דער צרה, וואס עס קלייבט זיך אויף זיי. מען האט זיך גענומען עצה'ן און מאכען פלענער, ווי אבצואווערען דעם גרויסען אונגליק און צום סוף איז בעשלאסען געווארען, אז אלע ווייבער זאלען ארויסשלעפען זייערע קניפלאך און שאפען די נויטיגע סומע צו בע־צאהלען דעם יונגען פריץ, אויף אזא אופן ניט צו דערלאזען, אז די מאנסביל זאלען אבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם.

— און וואס זאל א שטייגער טהאן אזא איינע ווי איך? האט געפרעגט וויינענדיג א יונגע ווייבעל, וואס האט ערשט ניט לאנג חתונה געהאט. — איך האב נאך קיין צייט ניט געהאט אנצוקליי־בען א קניפעל!

— אזעלכע ווי איהר דארפען פילעווען דעם מאן, מאכען פאר איהם אזעלכע פאטראוועס, אז ער זאל פון זיי לעקען די פינגער, נאכגעבען איהם אלץ און ניט מרגז זיין איהם. דעמאלט וועט ער ניט וועלען נעהמען קיין אנדער ווייב.

און כל זמן די קניפלאך האבען געדויערט, האבען די חסידים געלעבט א גוטען טאג.

מיט איהר איינפאכקייט, מיט איהר נאטירליכען דיאלאג, מיט איהר נאהענטקייט צום לעבען, איז די קאמעדיע „ווייבערשע קניפלאך" איינע פון די בעסטע פון דעם אידישען רעפערטואר.

די קאמעדיע „ווייבערשע קניפלאך" האט אין א קורצער צייט אויסגעהאלטען עטליכע אויסגאבען און אין דער געדרוקטער פארם איז זי זעהר ווארעם אויפגענומען געווארען פון דעם לעזענדען פובליקום.

פון די אלע וואס האבען געשריעבען דראמען אין די זעכציגער יאהרען, פערדיענט ספעציעל דערמאנט צו ווערען אונזער זיידע ש. י. אבראמאוויטש. אין 1869 איז ערשיענען זיין „טאקסע". זי איז איינגעטהיילט אין פינף אקטען, און יעדער אקט אין סצענען, נאר דאס איז ניט קיין דראמע. דא איז נאר גענומען די דראמאטישע פארם, אבער דער אינהאלט איז ניט קיין דראמאטישער. דא זיינען פארהאנען מאנאלאגען און דיאלאגען און וויטער גאר ניט. די

שארפע סאטירע וואס שפריצט פון אבראמאָוויטשעס פעדער האָט זיך געפּאסט פאר א קאָמעדיע. דער ענין פון דער „טאקסע“ איז גע־ווען אזא וואָס האָט זיך ממש געבעטען פאר סאטירע אָדער הומאָר. דערפון האָט געקאָנט ארויסקומען א אידישער „רעוויזאָר“. אבער ש. י. אבראמאָוויטש האָט אויפגעפאסט דעם ענין פון זעהר א טראַ־גישען שטאַנדפּונקט, און דער ענין איז צו וואַכעדיג פאר טראַגעדיע.

דער אינהאַלט פון דער „טאַקסע“ איז, ווי אזוי בעל־טובות פיהרען א שטאָדט פאר דער נאָז, שינדען די הויט פון די אָרימע מיט דער טאקסע אויף פליישׁ און ליכט און לעגען דאָס געלד צו זיך אין קעשענע. און די פּאָר שרייער וואָס קאָנען ניט צוזעהן די גרויסע עולות מוזען אנשווייגען ווערען. איינעם זעצט מען אריין אין תפיסה, און דער צווייטער גיט א מאַך מיט דער האנד און פער־לאָזט די שטאָדט.

די געשטאַלטען פון די פארשוינען זיינען ניט ארויסגעבראכט בולט. אַלע בעלי־טובות, אויסער איינעם, האָבען איין פּנים, און אַלע קבצנים האָבען איין פּנים. די ערשטע זיינען וועלף, שינדער, און די צווייטע זיינען שאָף.

דער גרויסער טאַלאַנט פון אבראמאָוויטשען זעהט זיך לחלוטין ניט אָן אין דער „טאַקסע“, נאָר זעלטען, זעלטען גיט א בליץ א פונק, אבער די פונקען זיינען אזוי ווייניג — אז זיי ווייזען זיך כמעט ניט ארויס.

אינטערעסאנטע טיפּען האָבען געקאָנט ארויסקומען ר' אהרן קנעכטבארג און רבי אייזיק זאַאיקע. דער ערשטער איז א ניט־גע־ראָטענער קאַבּלעפעל, און דער צווייטער איז אָן עהרליכער איד, וואָס קאָן קיין עולה ניט פערשווייגען. אבער זייערע געשטאַלטען זיינען נאָר אָנגעוואָרפען און ניט אויסגעארבייט.

די פּאָזיטיווע פארשוינען פון דער „טאַקסע“ זיינען שלמה וועקער און גדליה פיקהאַלץ. זיי זיינען די פארשוינען וואָס די השכלה האָט ארויסגעשטעלט צו בעקעמפען די אַלטע אָרדנונג אין דעם אידישען תחום און אוועקשטעלען דאָס אידישע לעבען אויף נייע געזונטע יסודות. שלמה וועקער איז א דיכטער וועלכער נעהמט זיך אזוי צום הארצען דעם טרויעריגען אידישען גורל, אז

ער צורייסט זיינע שירים, ווייל ווען די אידען זיינען אין א צרה דארף מען קיין שירים ניט זינגען. גדליה פיקהאָלץ איז א רב, דאָס הייסט א קאזיאָנער רב. זיי ביידע טרעטען ארויס אין קאמפף מיט די אלע וועלף און שינדער, נאָר איידער דער קאמפף דערוואַרעמט זיך, אנטלויפט פיקהאָלץ קיין פעטערבורג און שטודירט אויס דאָקטאָר און מאכט זיך א פיינע קאריערע. שלמה וועקער ענדיגט אויך דערמיט, וואָס ער פערלאָזט די שטאָדט, וואו ער האָט געקעמפפט מיט די בעלי־טובות.

לויט שלמה וועקער ווערט געשילדערט אין דער „טאָקסע", איז ער דער העלד, און הגם ער איז א העלד וואָס אנטלויפט פון שלאכט־פעלד, דארף דאָס איהם צו קיין גנאי ניט גערעכענט ווערען. ער אנטלויפט ניט דערפאר, וואָס ער האָט מורא, נאָר דערפאר וואָס ער זעהט איין, אז זיין קאמפף איז אן אומזיסטער. אלע יענע פאר וועמען ער אָפפערט זיינע כחות, זיין ענערגיע, זיינע בעסטע יאָהרען, זיינען גרייט די ערשטע אויף איהם צו ווארפען מיט שטיינער.

דאָס איז דער גרימצאָרן פון דעם משכיל, וועלכער איז געקומען מיט א ברייטען הארצען, מיט גוטע מחשבות, מיט א ווארעמען וואונש צו העלפען זיינע פינסטערע אָרימע ברידער און יענע, אנשטאט א דאנק, האָבען זיך געשטעלט קוממיות. שפעטער אין דער „קליאטשע" האָט זיך ביי אבראמאָוויטש'ען געעפענט א סך א וויי־טערער בליק און ער האָט פיעל טיעפער ארייגעדרונגען אין דער פסיכאָלאָגיע פון דער אידישער מאסע.

די העלדישקייט פון שלמה וועקער איז געווען דער אמת'ער אויסדרוק פון דער השכלה אין יענער צייט, נאָר אבראמאָוויטש האָט זיך אפילו דאמאָלט אויפגעהויבען א סך העכער פון זיינע חברים די משכילים, ווייל אויב עמיצער איז דאָרטען העלדיש, איז דאָס זיכער קיין אנדערער, ווי דער פרומער איד, ר' אייזיק זאאיקע. עס איז אמת, אז זיין קאמפף איז א גראָשענער, ער פיהרט א מלחמה מיט די שטאָדט בעלי־טובות, וואָס האָבען די טאקסע און מיט'ן רב, וואָס פסק'עט דינים לויט דעם וואונש פון די דאָזיגע בעלי טובות, און דער קאמפף איז פאר גאלגאנסקע היהנער. **די בעלי־טובות**

זיינען נעגען גאלגאנסקע היהנער, און דער רב האט זיך געמאטערט ארויסצופלפול'ען, אז גאלגאנסקע עופות זיינען פון דעם מין אד־לער און דעריבער טרפה. און אייזיק זאאיקע האט פערזעצט זיין שבת'דיגען בגד און איז אביסעל געפאהרען און אביסעל געגאנגען צופוס, ביז ער האט דערקראכען נאך לעמבערג און געקראגען דעם „מפרשי הים“ און דארטען שווארץ אויף וויים געפונען, אז גאל־גאנסקע היהנער זיינען כשר'ע עופות. און ווען די בעלי טובות קא־נען לענגער פון איהם ניט אויסהאלטען און מען פאקט איהם אריין אין תפיסה און מען באט איהם אן געלד, ער זאל האלטען זיין מויל פערמאכט, שיקט ער דורך זיין ווייב זאגען זיי:

„אייזיק געריסט אייך פון אסטראג! אייזיק דאנקט אייך פאר אייער ברויט און זאלץ! אייזיק וויל זיך ניט פערקויפען! אייזיק וויל שטארבען מיט דעם אמת! אייזיק וויל זיין די כפרה פאר די אונגליקליכע נעבאך און קומען אויף יענער וועלט ריין! אייזיק וועט דארטען זוכען א סוד, א ספראווע, אויב עס וועט איהם ניט געראטען צו געפינען עס אויף דער וועלט“...

אייזיק האט שטארקע איבערצייגונגען און ער איז גרייט מקריב צו זיין זיין לעבען פאר זיי, און דערין בעשטעהט די אמת'ע העלדישקייט.

וועגען אבראמאוויטש'עס שפראך פערשפארט מען צו רעדען: אין דער „טאקסע“ ווערט געברויכט די זעלביגע שפראך ווי אין זיינע אנדערע ווערק. שלמה וועקער און גדליה פיקהאלץ רעדען דעם אמת'ן אידישען אידיש.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז אבראמאוויטש רופט ניט די „טאקסע“ דראמע, אדער שוישפיעל, אדער טהעאטער שפיעל. ער רעדט וועגען דער „טאקסע“ — ווי וועגען אן אמת'ע „מעשה“, וואס איז פערלאפען אין גלופסק.

שפעטער האט אבראמאוויטש געשאפען אן אנדער דראמע, נאר וועגען דעם וועלען מיר רעדען ווען מיר וועלען קומען צו גאלד־פאדען'ס עפאכע.

מיר זעהען אויף אזא אופן, אז א דראמאטישע ליטעראטור איז שוין געווען, איידער גאָלדפאדען האָט געעפענט א טהעאטער, און ווען גאָלדפאדען האָט זיך בעוויזען, איז שוין געווען פארטיג א גאנצער אידישער רעפערטואר.

זיבעטער קאפיטעל.

די ערשטע טהעאטער פארשטעלונגען.

מען דארף אבער ניט מיינען, אז ביי אלע משכילים אין רוס־לאנד זיינען טהעאטער פארשטעלונגען אין אידיש געווען כשר וישר. די גע'ירש'עטע שנאה צו אידיש איז געבליעבען ביי א גע־וויסען טהייל משכילים, איבערהויפט אזעלכע, וואס האבען געהאט קאזיאנע שטעלען, און ווי ווייט עס איז געווען אין זייער קראפט האבען זיי געשטערט די אויפפיהרונג פון אידישע פיעסען.

אין די דרייסיגסטע יאהרען האט מען זיך שטארק משתדל געווען אין ווארשא צו קריגען אן ערלויבנים אויף געבען אידישע פארשטעלונגען. עס ווערט ניט דערמאנט, וואס פאר א מין פיע־סען מען האט געוואלט אויפפיהרען, און מיר ווייסען ניט צו דאס האט געזאלט זיין א פארטזעצונג פון די אלטע פורים שפיעלס אדער דער ערשטער פערזוך צו שפיעלען די מאדערנע אידישע פיעסען, וואס זיינען דעמאלט ארומגעגאנגען פון האנד אין האנד. אלץ וואס מיר ווייסען וועגען דעם איז, אז אין 1837 איז די שתדלנות געווען צו געבען א סצעניש שוישפיעל אין דער אידיש־דייטשער שפראך אויף פורים, און אין דריי יאהר ארום האט זיך א געוויסער דוד העלין משתדל געווען צו געבען פופצעהן פארשטעלונגען אין אי־דיש. נארביידע מאל איז דערפון גאר ניט געווארען צוליעב א מסירה פון דעם ווארשעווער דאזאר בוזשניטשי. ווען ניט די דאזי־גע מסירות וואלט מען דערפון גאר ניט געוואוסט, נאר זיי זיינען געבליבען אין ארכיוו און ווייזען מיט וואס פאר אן עקשנות ביידע צדדים האבען געקעמפפט. צוליעב זייער היסטארישען ווערטה גי־בען מיר דא איבער די מסירה און דעם ענטפער.

דער דאזאר צום ווארשעווער פאליציימייסטער, 8טען מערץ, 1837.

„צום דאזאר איז צוגעגאנגען א ידיעה, אז עטליכע אידען זיי־נען זיך משתדל, מען זאל זיי ערלויבען דעם קומעדיגען פורים פאר־צושטעלען א סצעניש שוישפיעל אין דער אידיש־דייטשער שפראך. דער אנגעזעהענער רב און א סך אנדערע מיטגליעדער פון דער הי־זיגער קהלה האבען זיך געווענדעט מכח דעם צום דאזאר בוזשני־טשי, און דער לעצטער האט די עהרע צו בעטען דעם געשעצטען גענעראל, ער זאל זיך רעכענען דערמיט, דאס אזא פארשטעלונג ניט נור וואס זי האט ניט קיין שום מאראלישען איינפלוס אויף די געמיטער פון די צושויער, נאר, פערקעהרט, זי איז אן אונאנ־שטענדיגע אבשפעטעניס, וואס פיהרט צו דעמאראליזאציע, און דאס איז לויט די רעליגיעזע דינים שטרענג פערבאטען — און זאל בעוויליגען ניט צו דערלאזען אזעלכע פארשטעלונגען זאלען פאר־קומען, ווי אויך אזוי גוט זיין, אויב עס וועט נויטיג זיין פארצו־שטעלען וואו מען דארף, אז אויך אן אנדער מאכט זאל ניט ארויס־געבען דערויף קיין ערלויבנים.

מיטגליעד פון דאזאר,

א. פאפראצקי."

אין דער מסירה ווערט אנגעגעבען, אז עטליכע אידען האבען געזוכט צו קריגען די ערלויבנים צו געבען א אידישע פארשטעלונג און צי זי האט געווירקט ווערט ניט דערצעהלט.

אין 1839 האט דער ווארשעווער דאזאר אריינגעגעבען א צווייטע מסירה צום וויצע־פרעזידענט, און זי פאלט ווידער אויס אין חודש מערץ, דאס הייסט פאר פורים.

נאר די שתדלנות צו געבען אידישע פארשטעלונגען הערט ניט אויף, ווייל אין א יאהר ארום הערט מען ווידער וועגען דעם, און דאס מאל פון דעם אבערפאליצמייסטער.

עס איז כאראקטעריסטיש, אז די רעגיערונג זעהט ניט קיין שום טרפות אין אידיש, און ווען דער דאזאר זאל ניט אויסברע־כען געגען אזעלכע פארשטעלונגען, איז פון איהר זייט קיין שום מניעה ניטא.

ענטפער פון אבערפאליצמייסטער.

ווארשאווער אבערפאליצמייסטער צום דאזאר בוזשניטשי.

12טען אפריל, 1840.

„אלס ענטפער אויף דער פארלעגונג פון דאזאר בוזשניטשי פון 10טען (22) פון דיעזען מאנאט, לויט נומער 155, גיט צו וויסען: היות די מיינונג פון דעם דאזיגען דאזאר, וואס ער האט אויפגע־שריעבען אויף דער ביטע פון איד דוד העלין, וועלכע יענער האט דערלאנגט דעם 13טען (25טען) פעברואר פון דיעזען יאהר וועגען אן ערלויבנים צו געבען 15 דראמאטישע פארשטעלונגען אין דער אידישער שפראך, איז געוועזן ניט גינסטיג, ווייל דער דאזיגער דא־זאר האט אנגעשריעבען, אז די שפיעל, וואס ווערט געגעבען אין דער אומריינער שפראך, מאכט ניט קיין מאראלישען איינדרוק אויף׳ן געמיט פון די צוהערער, נאר, פערקעהרט, ווערט אן אונאנשטענדיג געשפאט וואס פיהרט צו דעמאראליזאציע. דארי־בער האט דער הויכגעבארענער ה׳ גענעראל אדיוטאנט שיפאוו, וואס דערפילט די פליכטען פון מיליטערישען גובערנאטאר פון דער שטאדט ווארשע, פארשטעלענדיג דעם דאזיגען אומשטאנד זיין דורכלויכט, דעם פירסט פעלדמארשאל, אין נאמען פון זיין פירסטליכער מאכט בעפוילען צו וויסען צו געבען דעם איד דוד העלין, דורך דער קאנצעלאריע פון דער ווארשעווער פאליציי, אז אויב אזעלכע פארשטעלונגען קאנען, ווירקליך, ארויסרופען עפעס אן אונצופרידענהייט ביים דאזאר בוזשניטשי, אדער זיינען געגען דער אידישער רעליגיע, איז בעסער אבצוזאגען העלינ׳ס ביטע, ביז ער וועט ניט אויס׳פועל׳ן אן ערלויבנים ביי דעם דאזיגען דאזאר.“

די דאזיגע צוויי דאקומענטען זיינען ערשיענען אין דעם פוי־לישען פיערטעל־יעהריגען זשורנאל „קווארטאלניק“, וואס ווערט ארויסגעגעבען פון אידען אין ווארשא. דער רעדאקטאר פון דעם דאזיגען זשורנאל מאכט דערצו אזא פירוש:

„פון דער דאזיגער קארעספאנדענץ וואלט מען געקענט דריי־גען, אז דא איז געגאנגען אויסשליסליך וועגען דער טראדיציע און וועגען דער אידישער רעליגיע. פון אנדערע קוועלען איז אבער בעוואוסט, אז אין ווארשא, אין עטליכע פריוואטע הייזער, וואס האבען בעלאנגט צו דער אידישער אינטעליגענץ, זיינען דעמאלט

פארגעקומען פארשטעלונגען אויף ריין לשון קודש און צווישען די צושויער זיינען אויך געווען מיטגליעדער פון דאזאר.

עס איז זיך אויך צו חדוש'ען, אז מיט'ן פראטעסט איז ארויס־געטראטען דער מיטגליעד פון דאזאר, אברהם פאפראצקי, א לעה־רער פון דער ראבינער שול*), א מענש א ליכטיגער, א געבילדע־טער. זיין שווער איז געווען אנטאן אייזענבוים, דער דירעקטאר פון דער זעלביגער שול. דא האבען געמוזט זיין אנדערע טיע־פערע מאטיווען אויסער ריין רעליגיעזע."

קיין טיעפע סודות שטעקען דערין געוויס ניט, און עס דארף ניט זיין דער מינדעסטער צווייפעל, אז פאפראצקי האט זיך ניט גע־רעכענט מיט'ן אלטען איסר פון די חכמים אויפ'ן טהעאטער, און אין זיין מסירה האט ער עס אפילו ניט דערמאנט. דער שם פון דער ווארשעווער ראבינער שול צו יענער צייט איז ניט געווען אזא, אז א לעהרער פון דארטען זאל אנגעבען אזא מאטיוו. ער האט גאר ניט געהאט געגען פארשטעלונגען אין העברעאיש און ער האט גע־קעמפפט געגען אידישע פארשטעלונגען, ווייל ער פערזענליך האט געקאנט האבען א שנאה צו אידיש א־לא־דייטשער משכיל. אויב ער האט אנגעגעבען אין זיין מסירה א רעליגיעזען מאטיוו, איז דאס נאר געווען דערפאר כדי ארויסצוקריגען דעם פערבאט פון נאטשאלסטווא.

אבער ניט קוקענדיג וואס געוויסע משכילים מיט קאזיאנע שטעלען האבען זיך מיט אזא שנאה פערטראגען צו אידישע פאר־שטעלונגען, איז די גאנצע זריעה פון אידישען טהעאטער דוקא

---

*) די ראבינער שול, וואס ווערט דא דערמאהנט, איז ניט די בע־קאנטע זשיטאמירער און ווילנער. די דאזיגע ראבינער שול איז גע־גרינדעט געווארען מיט פיעלע יאהרען פריהער, ווי די אנדערע צוויי, אין ווארשוי און האט ארויסגעגעבען א היבשע צאהל משומדים. איי־נער פון די לעהרער אין דער דאזיגער שול איז געווען א. בוכנער, דער פערפאסער פון דעם ווערק „די ניכטיגקייט דעם טאלמודס." א צווייטער לעהרער איז געווען יעקב צענטנערשווער, א בעוואוסטער פריידענקער אין רעליגיעזע פראגען.

אויסגעוואקסען און צייטיג געוואָרען אין דעם סאמע אנשטאלט, וואו די דאָזיגע משכילים האָבען געהאט די דעה. איך מיין דערמיט די ראבינער שול.

דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו ערציהען א נייעם דור רבנים, וואָס זאָלען ניט נאָר קענען פסק'ענען שאלות, נאָר אויך האָבען א וועלטליכע בילדונג. זיי האָבען ניט נאָר גע־דארפט זיין בעהאווענט אין תלמוד, נאָר אויך האָבען א סיסטעמאַ־טישע אונטעררינכטונג אין וועלטליכע חכמות. פון דער ראבינער שול האָבען זיי זיך געדארפט צוריקקעהרען אין אלע תפוצות ישראל אין אן איצטלא דרבנן מיט א סמיכה אין איין האנד און מיט א דיפּלאָם פון א מיטעל־שול און מיט א פּאקעל פון בילדונג איז דער צווייטער און זעהן פערשפּרייטען ליכט אין דער גהעטא. אלס רבנים, אלס גייסטיגע פּאסטוכער האָבען זיי געדארפט האָבען אויפ'ן פאָלק די גוטע ווירקונג, וואָס מען האָט פון זיי ערוואַרט.

עס פערשטעהט זיך, אז אלס אזעלכע האָבען זיי קיין שייכות ניט געקאָנט האָבען מיט טהעאטראַלע פאָרשטעלונגען. אפילו גע־בילדעטע רבנים האָבען ניט געקאָנט זיין די פּיאָנערען אויף א פעלד פון קונסט, וואָס איז שטארק פערבאָטען פון דער אידישער אמונה. נאָר אויב דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו שאפען א נייען דור רבנים, איז אבער דער צוועק פון די מייסטע צוקינפטיגע רבנים ניט געווען צוריקצוקעהרען זיך אין דער גהע־טאָ און סקראָבען דעם שימעל, וואָס איז אָנגעוואקסען אויף די אל־טע אידישע ספרים, נאָר צו אנטלויפען פון דער גהעטאָ אזוי ווייט ווי מעגליך און ניט אָנצוריהרען אן אלטען אידישען ספר אפילו מיט א הענדשקע.

די ראבינער שול האָט געדיענט אלס א זאמעל פּלאץ, וואו אלץ וואָס האָט געטרוימט, געשווערמט, פאנטאַזירט, געהאָפט, געזוכט, געפאָרשט איז זיך צוזאמענגעקומען. פון אלע ווינקעלאך פון דער גהעטאָ, וואו נאָר א פונק פון דער השכלה איזי אריינגעפאלען, איז מען געלאָפען אהין. פערשיידענע זיינען געווען די טרוימען, די פּלענער פון די השכלה־זוכער, נאָר די גאנצע אטמאָספער פון דער ראבינער שול איז געווען מסוגל פאר דער ענטוויקלונג פון טהעאטער

קונסט. א גרויסער טהייל פון די צוקינפטיגע רבנים, וועלכע האבען אפילו אין זינען ניט געהאט צו סקראבען דעם שימעל פון די אלטע אידישע ספרים, זיינען געווען קאמפפס-לוסטיג, און טהאטער פאר-שטעלונגען זיינען געווען דער בעסטער מיטעל פאר דעם השכלה-קאמפף. און נאך א גרעסערען רייץ האט דראמע געהאט שוין דערפאר אליין, וואס די אלטע אידישקייט האט איהר ניט געדול-דעט. און דער עיקר איז, וואס די שאפונג פון א אידישע דראמע איז געווען א פאזיטיווע ארבייט. די קרעפטען וואס האבען גע-זוכט אויפצוטהאן עפעס פאר'ן אידישען פאלק, האבען אין דער פראגע געפונען א גרויסע דאנקבארע פעלד.

אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז דערמאנט געווען די בע-שרייבונג פון דעם בעוואוסטען העברעאישען שרייבער און קריטי-קער פאפערנא, אז די תלמידים פון ראבינער שול האבען אין 1862 געגעבען א פארשטעלונג פון „סערקעלע“, און גאלדפאדען האט דארטען געשפיעלט די הויפט ראלע. פאפערנא רופט עס דער ערש-טער אידישער ספעקטאקעל און מאכט אויפמערקזאם, אז דאס האט גאלדפאדען געגעבען דעם ערשטען שטויס צום אידישען טהעאטער.

עס איז ניט אין גאנצען ריכטיג, אז די פארשטעלונג פון „סער-קעלע“ אין זשיטאמיר אין 1862 איז געווען דער ערשטער אידישער ספעקטאקעל. פאפערנא איז אין ראבינער שול אנגעקומען אין 1862 און אין יענעם יאהר האבען די תלמידים פון ראבינער שול אויפגעפיהרט „סערקעלע“. ווי עס ווייזט אויס, איז איהם ניט בעקאנט, וואס עס האט זיך פריהער געטהאן אין דער ראבינער שול. די שייכות פון דער דאזיגער שול מיט'ן גרינדונג פון א אידישען טהעאטער האט זיך אנגעהויבען א סך פריהער.

אין די פופציגער יאהרען האבען צוויי תלמידים פון דער רא-בינער שול צוגעצויגען צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון זייערע חברים. אין די למודים פון שול האבען זיי זיך ביידע ווייניג אויס-געצייכענט, נאר ביידע האבען זיך אבגעגעבען מיט איין צווייג פון ליטערארישער טהעטיגקייט, וואס איז גאר ניט געגאנגען צו זייער בערוף אלס לעהרער און רבנים.

איינער פון די צוויי, א—, איז געווען א הויכער מיט א פער-

וואקסענעם שטערן, אויסגעבויגענער נאז, וואס איז געווען געריכט בעוואקסען מיט האהר, וועלכע האבען געמאכט זעהר אן אונאנגענעהמען איינדרוק. זיינע הענד זיינען געווען ברייטע און די קלענערע תלמידים האבען אפט פון זיי געליטען. זיינע אויגען נעבעלדיגע, בלאנדזשענדע, ווי זיי וואלטען אייביג עפעס געזוכט. די תלמידים פון שול האבען וועגען איהם געזאגט, אז ער געהט ארום אין עולם התהו. ער איז שטענדיג געווען פערטראכט און ווען עמיצער האט מיט איהם געוואלט ריידען, האט ער איהם אנגעכאפט פארביידע הענד און גענומען טרייסלען. ערשט דאן איז ער געקומען צו זיך און האט אויסגעשריען: „הא! הא!“ נאך דעם אויסגעשריי האט מען שוין מיט איהם געקאנט אנהויבען צו רעדען. אין שול האט מען איהם גערופען דולקאפ. אויסגעצייכענט האט ער זיך מיט א האס צו ליטוואקעס. א ליטוואק האט ביי איהם געהייסען דאס זעלבע וואס זשוליק.

און אויב אויפ׳ן וואהר איז שווער געווען צו ברענגען איהם צו זיך, איז נאך שווערער געווען אויפצוואוועקען איהם פון שלאף. איינמאל האבען די חברים געמאכט מיט איהם אזא מין ספעקטאקעל. ווען ער איז איינגעשלאפען, האבען די חברים אנגעקלעבט וועקסענע ליכט ארום זיין בעט און איהם אליין איינגעדעקט מיט א ווייסען ליילאך, און איינער פון די חברים האט אנגעטהאן א קיטעל, גענומען אין האנד א ליכט, די איבריגע האבען אויך גענומען ליכט אין די הענד און עס האט זיך אנגעהויבען די לויה. דער ערשטער האט געזונגען אל מלא רחמים און דער כאר האט איהם געהאלפען. דאס בעטעל האט מען ארויסגעטראגען פון דעם שלאףצימער אין גרויסען זאל. די פראצעסיאן און דער גאנצער גערויש האבען אויפ׳ן שלאפענדען קיין ווירקונג ניט געמאכט און ער האט פערבראכט די גאנצע צייט. דאן האט איינער געבראכט א גלאז קאלטע וואסער און האט אויף איהם אויסגעגאסען. פון דעם קאלטען וואסער האט ער זיך אויפגעכאפט. ער האט זיך אויפגעזעצט אין בעט און מיט מוטנע אויגען גענומען קוקען ארום זיך. ער האט דערזעהן, אז דאס איז א לויה און האט גענומען שרייען: „הא! הא!“ אנפאנגס איז ער געווען צומישט, נאר ווען ער האט דערזעהן,

ווי מען לעשט אוים די ליכט און דערהערט א געלעכטער, האָט ער פערשטאַנען, וואָס דאָ איז פארגעקומען און האָט זיך גענומען שטארק זידלען.

ער האָט געהאט א חבר ב. און יענער איז געווען א נידריגער, מיט א שפיציגען קאָפּ. דער חבר האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אן אונבעוועגליכקייט. ער האָט געהאט א לאנגע און דיקע נאָז, וואָס האָט ערטערווייז געבליהט. זיינע קליינע אויגען זיינען געווען אזוי אונבעוועגליך, ווי ער אליין. איהם האָט ניט אנגעהויבען צו האָרען, ווי די אנדערע תלמידים קוקען אויף איהם. אין קענטנים איז ער געשטאַנען אויף איין שטופע, ווי זיין חבר, נאָר ער איז ניט געווען אזוי אָריגינעל, ווי יענער. ער האָט זיך וועניג געקימערט וועגען דעם, וואָס עס טהוט זיך ארום איהם. די איינציגע זאך וואָס איהם האָט אינטערעסירט און וואָס ער האָט הויך געשעצט איז געווען דראמע, און דאָס האָט איהם ענג פערבונדען מיט א. ער האָט אין שול געהאט א ברודער, נאָר מיט איהם האָט ער וועניגער פערקעהרט, ווי מיט א. די אכילה האָט ביי איהם פערנומען זעהר א גרויסען פּלאַץ און צוליעב דעם איז ער געווען פריינדליך מיט'ן בופעטשיק, מיט'ן עקאָנאָמס טאָכטער, מיט דער אידענע וואָס האָט צוגעשטעלט מילך אין שול און מיט די קליינע תלמידים, וואָס פלעגען קריגען פון דער היים צוגעשיקט גוטע זאכען. אין שול האָט ער זיך ניט געקאָנט אויסצייכענען און ער האָט דאריבער געזוכט אן אנדער פעלד פאר רוהם.

ביידענס ספּעציאַליטעט איז געווען די ביהנע. מען האָט זיי דאריבער גערופען דראמאטורגען. ווען אלע תלמידים פלעגען שוין לאנג שלאָפען, האָבען זיי נאָך געארבייט. צייטענווייז פלעגט מען הערען, ווי זיי האָבען געזונגען מעלאָדיען פון פערשיידענע אָפּערעס. דאָס רוב פון „נאָרמא“. איינער פלעגט פאר'ן צווייטען לייענען עפּעס פון א מאנוסקריפּט, נאָר דאָס איז אלץ געטהאָן געוואָרען בסוד סודות. די אנדערע תלמידים האָבען זיך בשום אופן ניט געקאָנט אָנשטויסען וואָס זיי לייענען און וואָס זיי טהוען. מען האָט זיך נאָר אָנגעשטויסען, אז זיי קלייבען זיך צו טהאָן עפּעס אן אונגעוואוינליכע זאך, עפּעס אן אונגעהערטע אונטערנעהמונג.

אלע האָבען פערשטאַנען, אז דאָס וועט ניט זיין קיין חקירה אין תלמוד און אויך ניט קיין פאָרשונג אין דער אידישער געשיכטע, נאָר עפּעס א וועלטליכע זאַך. די נייגיערדע ביי די אנדערע תלמידים איז געוואקסען און אז מען האָט ניט געקאָנט אויסגע־פינען אויף א גלייכען וועג האָט מען זיך גענומען אויף א קרומען. מען האָט זיך פערקליבען צו זייער שאפע, האָט מען דאָרטען אויפ׳ן ערשטען פּלאַץ געפונען ווירגיל׳ס ענעאידא, איבערזעצט אין מאַ־לאַראָסיש, שילערס דראמאטישע ווערק און געטהעם און דאָס גליי־כען, ווי אויך מאנוסקריפּטען אין א י ד י ש און מאַלאָראָסיש, פערשיידענע לידער און דאָס גלייכען. עס איז געוואָרען קלאָר פאר אלעמען, אז מען גרייט זיך אויפפיהרען עפּעס פאר דער ביהנע. די פראגע איז נאָר געווען, ווי אזוי וועלען דאָס צוקינפטיגע רבנים און מוסר זאָגער ארויפטרעטען אויף א ביהנע. מען האָט פון די דאָזיגע צוויי אנטרעפּעניאָרען געלאַכט, מען האָט זיי גע־רופען שמעון און לוי, ברידער פון איין פּראָפעסיאָן. עס האָט זיך אויך פערענטפערט די פראגע, צו וואָס האָט אזא דרעה־קאָפּ, ווי ב—צוזאמענגעבונדען זיך מיט אזאַ פערשלאָפענע נשמה ווי א—. דער לעצטער איז געווען א מוזיקער און האָט געקאָנט מאַלאָראָסיש.

לאנג האָבען דאָך די צוויי ניט בעהאלטען זייער סוד. איינמאָל אין קאניקעל צייט האָבען זיך ביידע אוועקגעלאָזט קיין בערדי־טשעוו, וואו עס זיינען געווען א סך תלמידים פון ראבינער שול, גרויסע און קליינע. דאָרטען האָבען זיי אין דער גיך צוזאמענגעשטעלט א טרופּע פון חברים. עס פערשטעהט זיך, אז קיין פרויען האָבען זיך דעריין ניט בעטהייליגט. די שעהנערע תלמידים האָבען זיך אונטערגענומען צו שפּיעלען פרויען ראָלען. כדי עס זאָל ניט זיין קיין מניעה צו קריגען אן ערלויבניס אויף די פאָרשטעלונגען, האָט מען בעשלאָסען צו געבען א גאנצע רייהע ספּעקטאקלען און די הכנסה זאָל געהן אויף די פערוואונדעטע סאָלדאטען אין סעוואס־טאָפּאָל. די סעוואסטאָפּאָלער מלחמה האָט זיך ערשט דעמאָלט צופלאַקערט. אין בערדיטשעוו זיינען דעמאָלט געווען א סך חיל, און די גענעראלען האָבען זיך אָנגעכאַפּט אן דער אידעע, זיי האָ־בען גענומען דעם שטאָדטישען טהעאטער און איבערגעגעבען איהם

די צוקינפטיגע רבנים. אין יענער צייט האט מען אין דעם זיד וועסטערנעם ראיאן, וואו נאר עס איז געווען א טהעאטער, גע־שפיעלט אויסשליסליך פוילישע פיעסען, וועלכע די רוסישע האבען ניט בעזוכט. די אונטערנעהמונג פון די צוקינפטיגע רבנים האט דאריבער געמאכט א גרויסען רושם, ווען מודעות זיינען ארויסגע־לאזט געווארען, אז מען וועט שטעלען רוסישע, מאלאראסישע און אידישע פיעסען. די ערשטע פיעסע איז געווען א אידישע, אויפ־געפיהרט אין אידיש. די טעמא איז געווען פון אידישען קהל, נאר וואס די האנדלונג איז געווען ווערט ניט אנגעגעבען. די פיעסע ווערט נאר פערצייכענט אלס א מעלאדראמע מיט לידער. אלס פערפאסער זיינען אנגעגעבען געווארען די נעמען פוןביידע דראַ־מאטורגען, א. און ב. די ראלע פון ראש הקהל האט געשפיעלט ב. און ער האט דערביי ארויסגעוויזען טאלאנט פאר דער ביהנע. דער ראבינער וואס האט געשפיעלט די פרויען ראלע האט פשוט אויסגע־לעגט דאס טהעאטער. דאס פובליקום איז בעשטאנען פון אפיציע־רען, סאלדאטען און אידען.

די אפיציערען האבען שטארק געלויבט די בראווע צוקינפ־טיגע ראבינער פאר דעם מוטה ארויסצושטעלען אפען די מעשים תעתועים פון קהל. נאר די אידען האבען דערפון ווייניג נחת גע־האט.

אין יענער צייט האט נאך דער בעוואוסטער בערדיטשעווער האלפערין געהאט א גרויסע מאכט. ער האט אנגעווענדעט אלע זיינע קרעפטען ניט צו דערלאזען די דאזיגע פארשטעלונגען. ער איז ארוים פון דעם רעליגיעזען שטאנדפונקט, אז די צוקינפטיגע רבנים, וואס וועלען דארפען דאס פאלק לערנען אידישע דינים, טרעטען איבער בפרהסיא א בפירוש'ען איסר פון דער תורה, וואו עס ווערט פערבאטען א מאנסביל צו טראגען ווייבערשע קליידער.

די שטאדט איז געגאנגען כאדראם. אומעדום האט מען נאר גערעדט וועגען די דאזיגע פארשטעלונגען.

ניט קוקענדיג, וואס האלפערין האט פראטעסטירט, האבען די אפיציערען געפאדערט, מען זאל ווידער אויפפיהרען די זעלביגע אידישע פיעסע, וועלכע איז זיי שטארק געפעלען געווארען. הגם

זיי האָבען קיין אידיש ניט פערשטאַנען האָבען זיי אָבער גוט פער־שטאַנען די האנדלונג. דערביי האָבען די תלמידים גוט פאַרגע־שטעלט בעקאַנטע לאָקאַלע טיפּען, וועלכע זיינען געווען ניט פרעמד די אַפּיצערען אין לעבען.

דאָס האָט נאָך מעהר אויפגערייצט די אידען. זיי האָבען דע־רין געזעהן א חוזק־מאַכעריי פון אידען. און ווער טרייבט דעם שפּאָס? זייערע אייגענע ברידער! און מיט מעהר אייפער האָ־בען זיי געזוכט צו שטערען די דאָזיגע פאָרשטעלונגען.

דער קאַמפּף איז אָנגעפיהרט געוואָרען ביים גאָראָדניטשי, וועלכער האָט דאָס געדאַרפט געבען די ערלויבניס. ביידע צדדים האָבען געקעמפּפט מיט אַלע כחות, די אידישע פאָרשטע־הער — אַז מען זאָל קיין אידישע פאָרשטעלונגען ניט געבען, און רוסישע אָפּיצערען — אַז מען זאָל שטעלען אידישע פּיעסען. און דער סוף איז געווען, אַז געזיעגט האָבען די אָפּיצע־רען: דער פּאַטריאָטישער מאָטיוו פון די פאָרשטעלונגען האָט פערשלאָגען אַלץ.

די פּיעסען זיינען ניט געווען צענזורירט, ווייל זיי זיינען גאָר ניט לאַנג צוריק פערפאַסט געוואָרען, נאָר די אידען האָבען וועגען דעם ניט געוואוסט.

די אידישע פּיעסע איז געשטעלט געוואָרען עטליכע מאָל און יעדעס מאָל איז זי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס בעגייסטערונג. נאָכדעם האָט מען געשטעלט א מאָלאָראָסישע פּיעסע און נאָכדעם א רוסישע. אין דער לעצטער האָט געמאַכט א פּוראָר א יונגער ראָ־וויניסט, וואָס האָט געשפּיעלט די ראָלע פון א יונגע מיידעל. דער פּוראָר איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט איהם געשלעפּט פון איין לאָזשע אין דער צווייטער און מען האָט פון איהם נחת גע־קליעבען.

ווען די קאַניקולען האָבען זיך געענדיגט איז געוואָרען אויס טרופּע, אויס טהעאטער און אַלע האָבען זיך צוריקגעקעהרט אין שול. שפּעטער איז אָנגעקומען אן אַלערהעכסטער דאַנק פאַר די נדבה, וואָס די פאָרשטעלונגען האָבען איינגעבראַכט פאַר די פער־

וואונדערטע. בעדאנקט זיינען געווארען אלע, וואס האבען אנטהייל גענומען אין די דאזיגע פארשטעלונגען.

ווי לאנג א. און ב. זיינען נאך געבליבען אין זשיטאמירער ראבינער שול איז ניט בעוואוסט און עס איז אויך ניט נויטיג צו וויסען. נאר זייערע אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו מיט'ן אנטהייל פון פיעלע ראוויניסטען, פארשטעלונגען וואס האבען פון איין זייט ארויסגערופען אזא ביטערען קאמפף פון די פרומע אידען און פון דער צווייטער זייט פערדיענט אן אלערהעכסטען דאנק, האבען לאנג-לאנג געדארפט לעבען אין די מוחות פון די תלמידים און שטענדיג האלטען פאר זייערע אויגען די מעגליכקייט פון א אידישען טהעאטער.

אויף אזא אופן זיינען די תלמידים פון דער ראבינער שול געווארען פאר דער מאדערנער אידישער דראמע דאס, וואס מיט אנדערהאלבען הונדערט יאהר פריהער זיינען די תלמידים פון די ישיבות געווען פאר'ן פורים-שפיעל.

עס איז געווען ניט קיין בלינדער צופאל, וואס דער פעסטער גרונדשטיין פון דעם אידישען טהעאטער איז שפעטער געלעגט געווארען דורך א תלמיד פון דער ראבינער שול.

אין די פופציגער יאהרען האט זיך בעוויזען א נייער מין אונ-טערהאלטונג צווישען אידען, אן אונטערהאלטונג וואס האט נאר געקאנט געמאלט זיין, ווען די שול און דער בית-המדרש און די קלויז האבען אויפגעהערט צו פערשפרייטען זייער גייסטיגע השפעה אויף א געוויסען טהייל אידען. עס האבען זיך בעוויזען, די אזוי גערופענע, „בראדער זינגער". מיט'ן נאמען „בראדער זינגער" ווערט ניט געמיינט א בעשטימטע פערזאן אדער א בעשטימטע קאמפא-ניע, דאס איז א כלל-נאמען פאר די זינגער, וואס האבען אונ-טערהאלטען אידען מיט זייערע ליעדער און פרימיטיווע פארשטע-לונגען אין די פופציגער, זעכציגער און זיבעציגער יאהרען, ביז גאלדפאדען האט זיך בעוויזען, און וואס האבען געשטאמט פון בראד.

דאס זיינען געווען פראפעסיאנעלע זינגער, וואס האבען מיט חזנות גאר ניט געהאט צו טהאן. זיי פלעגען זינגען אין לאקאלען,

וואו דער עולם איז געזעסען פאר א גלאז וויין און משמח געווען זיך. זיי האבען געזונגען פערשיעדענע ליעדלעך, וואס האבען געהאט א קאפע־שאנטאן כאראקטער, מיט דער מימיק און תנועות, ווי אזעל־כע ליעדלאך ווערען געוועהנליך בעגלייט אין א קאפע שאנטאן.

דער ערשטער פון די „בראדער זינגער“ איז געווען יאקאווקע מיט א קאמפאניע פון דריי אדער פיער פערזאן. ער איז געווען א בעקער יונג און ווען מען האט איהם אבגעגעבען פאר א סאלדאט, האט ער געדיענט אין וויען. דארטען האט ער געזעהן דייטשע קאפע שאנטאנען און איהם איז איינגעפאלען, אז דערפון קען מען מאכען א פרנסה ביי אידען. א שטימע האט ער געהאט א גוטע, ער האט אויך געקאנט אליין פערפאסען ליעדלאך, און ווען ער האט זיך צור־ריקגעקעהרט פון דיענסט, האט ער צוזאמענגעשטעלט א קליינע קאמפאניע און זיי האבען געזונגען אין לאקאלען.

שפעטער האט זיך בעוויעזען אפרים בראדער, ער איז געווען מעהר אינטעליגענט. ער איז פריהער געווען א בעל תפילה און האט געהאט א גוטע שטימע. ער האט צוזאמענגעשטעלט א קליינע קאמ־פאניע און האט אונטערגעהאלטען דעם עולם מיט ליעדלאך, וואס האבען געדארפט שילדערן דאס חסידישע לעבען. עס פערשטעהט זיך, אז די ליעדער זיינען בעגלייט געווארען מיט חסידישע הא־וואיעס און תנועות.

נאך שפעטער, ביים סוף זעכציגער יאהרען, האט זיך בעווי־זען משה קאפ, וועלכער האט געהאט מעהר ערפאלג ווי אלע. ער פלעגט זיך אקאמפאנירען אויף א הארמאניק. אין זיין קאמפאניע איז געווען משה טייך, וועלכער איז שפעטער געווען איינער פון די ערשטע אקטיארען.

וואס נעהענטער צו די זיבעציגער יאהרען אלץ גרעסער איז געווארען די צאהל פון אזעלכע זינגער קאמפאניעס און זיי האבען זיך פערשפרייט אין גאליציען, רומעניען און פון דארט קיין רוס־לאנד. וואס ווייטער בעקומט די דאזיגע אונטערהאלטונג מעהר א פנים פון א פארשטעלונג. עס איז שוין ניט גענוג צו בעגלייטען די ליעדלאך מיט תנועות און האוואיעס. מען דארף שוין די ליעדלאך

איינפלעכטען אין פראזע און עס זאל אויסקומען עפּעס א היתר צום ליעדעל. די זינגער טרעטען ניט ארויס פאר'ן עולם ווי זיי שטעהען און געהען, און האבען בעזונדערע מלבושים וואס זאלען פאסען צום כאראקטער פון דעם ליעדעל. האט דאס ליעדעל צו טהאן מיט חסידים, טהוט זיך אן דער זינגער ווי א חסיד, אין א לאנגער אטלעסענע קאפאטע מיט א גארטעל, מיט א טלית קטן, מיט שיכלאך און לאנגע זאקען. דערצו פאדערט זיך אויך א שטריימעל מיט א געוויסען סארט פאות, וואס מען קען זעהן נאר אויף דער ביהנע, מסתמא דערפאר וואס אזוי געהען די חסידים אין גאליציען און וואס די אבי־אבות פון די זינגער זיינען געווען בראדער. האט א ליעדעל געהאט צו טהאן מיט א דייטש, האט זיך דער זינגער אריינגעווארפען אין א לאנגע פאר הויזען, קורצען רעקיל און געפוצטע שיך. דערצו האט מען שוין אויך געדארפט אביסעל גרימירען זיך, אלץ אויף א פרימיטיווען אופן. עס פערשטעהט זיך, אז די זינגער זיינען נאך ניט דערוואקסען צו אזא הרחבה, אז זיי זאלען האבען אונטער דער האנד שמינקע און א פענזיל און פודרע און א פארוקמאכער. אן אבגעברענטע שוועבעלע איז געווען איבערגענוג צו מאכען שווארצע פאסען אויפ'ן פנים, און א רויט שטיקעל פאפיער, אין וועלכען מען וויקעלט איין צוקערקעס, איז געווען די והותר אנצופארבען א פנים רויט.

ווי שוין געזאגט, איז פאר די ערשטע זינגער געווען גענוג צו בעגלייטען זייערע ליעדלאך מיט תנועות און האוואיעס און שפּעטער איז שוין געווען נויטהיג צו געבען די זינגער א פתחון־פה ארויסצוטרעטען מיט א ליעד, כדי עס זאל ניט אויסקומען, אז מען שטעלט זיך אוועק זינגען סתם אין דער וועלט אריין. דאס האט מען דערוויזען דערמיט, וואס די זינגער האבען גערעדט אדער פארגעשטעלט עפּעס אזוינס וואס האט געהאט צו טהאן מיט דעם ענין פון דעם ליעדעל, און נאכדעם אז מען האט דערצו צוגעפיהרט ווי געהעריג איז, איז מען ארויס מיט'ן ליעד.

אט זיינען א פאר ביישפּיעלע פון די פרימיטיווע פארשטעלונגען, וואס זיינען געגעבען געווארען אין די וויין־קעלערען אין רומע־

ניען און אין רוסלאנד איידער גאָלדפאדען האָט זיך בעוויעזען אויף דער ביהנע.

„דער גנב“ איז א ליעד, וואָס איז געשריעבען געוואָרען פון דעם בעוואוסטען פאָלקס־דיכטער וועלוועל זבארזשער (עהרענ־קראַנץ). א קאָמפּאניע זינגער האָבען גענומען דאָס ליעד און צו־געגעבען דערצו א סצענקע. א איד זיצט אויפ'ן בעט און לייענט קריאת־שמע און ווען ער לעגט זיך שלאָפען, קומט אריין א גנב דורכ'ן פענסטער און פאקט איין די זאכען. דער איד כאפּט זיך אויף פון דעם גערויש און מאכט א גוואלד. דער גנב אנטלויפט. נאָר מען כאפּט איהם און ווען דער פּאָליסמאן פיהרט איהם אריין צוריק אין שטוב, שטעלט זיך דער גנב זינגען דאָס ליעד: „דער גנב“.

„דער וכוח צווישען חסיד און דייטש“ איז איינע פון יענע ליעדער, וואָס זיינען געשאפען געוואָרען אין א גרויסער צאָהל אין דער צייט פון השכלה. די זעלביגע קאָמפּאניע, וואָס האָט „פער־זינגערט“ דעם „גנב“ האָט דאָס זעלביגע געטהאָן מיט'ן וכוח. עס ווערט פאָרגעשטעלט, ווי א מלמד לערענט מיט א אינגעל אין חדר און כאפּט זיך אז עס איז שוין צייט צו געהן דאווענען. ער געהט ארויס פון שטוב און ער קעהרט זיך באלד צוריק אלס דייטש. פון דעם שמועס מיט'ן אינגעל ווייזט זיך ארויס, אז דער דייטש איז דעם מלמד'ס א ברודער. ער איז מיט יאָהרען צוריק אוועקגעפאָהר־רען שטודירען און האָט זיך יעצט צוריקגעקעהרט אהיים. ער ער־קלערט דעם אינגעל די גרונדלאגען פון השכלה און לעגט חסידות אין דר'ערד אריין. עס פערשטעהט זיך, אז ער רעדט דייטש, און דער אינגעל פערשטעהט ניט א וואָרט, און אז ער איז פארטיג מיט'ן רעדען הויבט ער אָן צו זינגען א ליעד און דער אינגעל ענט־פערט איהם, און עס קומט ארויס א מין דועט.

די „פּראָזע“, אָדער די ווערטער וואָס די זינגער האָבען גע־רעדט, איידער זיי זיינען צוגעקומען צום ליעד, איז ניט געווען קיין געשריבענע, דאָס האָבען די זינגער אליין פערפאסט און האָבען עס גערעדט בעל פּה. זיי האָבען געקאָנט בייטען די ווערטער, צוגעבען המצאות און טהאָן וואָס זיי האָבען געוואָלט.

דער עיקר ביי אזא מין פארשטעלונג זיינען געווען די ליע־דער, און עס איז מערקווירדיג, הגם זייער מקור איז געווען א קאפע שאנטאן, זיינען זיי אין יענע צייטען ווייט ניט געווען קיין קאפע שאנטאנישע. די דאזיגע לידער האבען מיט זייער כאראקטער, מיט זייער גייסט, מיט זייער אינהאלט אין גאנצען זיך אונטערשיידעט פון די לידלאך, וואס זיינען שפעטער איינגעפיהרט געווארען אין טהעאטער אין אמעריקא. דאס רוב לידער זיינען געווען פון א העכערען סארט. זיי זיינען געווען געשריעבען פון וועלוועלע זבאר־זשער, אליקום צונזער און אין אנהויב פון די זיבעציגער יאהרען אויך פון גאלדפאדען און לינעצקי. גאלפאדען'ס לידער זיינען גע־זונגען געווארען אין רוסלאנד, רומעניען און גאליציען א סך פריי־הער, ווי ער האט עפעס געהאט צו טהאן מיט טהעאטער, און דער עולם האט פון זיי געלעקט די פינגער. קאפע שאנטאניש זיינען מייסטענס געווען די דועטען.

פון די זינגער זיינען ניט נאר די „בראדער" געווען מפורסמים. יעדע געגענד האט געהאט איהרע גדולים. אין רוסלאנד זיינען אין אנהויב פון די זיבעציגער יאהרען געווען די מפורסמים גראדנער און פינקעל. זייער הויפט מקום מנוחה איז געווען אין אדעס און זיי האבען געזונגען דארטען אין די וויין־קעהלערען.

אין אדעס האט שטארק אויסגענומען דאס ליעד „דאס אדע־סער וויבעל." ווי אלע לידער פון דעם סארט אין יענער צייט, איז דאס „אדעסער ווייבעל" געווען פערזעהן מיט פראזע, וואס האט געדארפט רעכט מאכען דאס זינגען. אין דער „אדעסער ווייבעל" קומען אריין דריי פערזאן. א חסיד, א לעהרער און א פרוי. עס איז פערשפארט צו זאגען, אז קיין פרויען האבען דאמאלט ניט געזונגען און ניט געשפיעלט אין די לאקאלען. גראדנער האט זיך אנגע־טהאן ווי א חסיד'ל, און פינקעל האט זיך פערקליידט פאר א ווייבעל.

דער אינהאלט פון „אדעסער ווייבעל" איז אזא:

א ווייבעל האט געהאט א מאן א חסיד. ער איז געזעסען אין בית־המדרש און האט גע'שכור'ט. א לעהרער איז אריינגעקומען. זי קלאגט זיך פאר איהם, אז איהר מאן איז א לא יוצלח, א באנק־

קוועטשער. דער מאַן קומט און עס הויבט זיך אַן אַ קריעג צווישען איהם און איהר אין דער פאָרם פון אַ דועט:

ע ר. זאָג מיר, דו ווייבעל, דו שעהנע, דו פיינע,
וואָס זיינען דיר פערוויינט די אויגען דיינע?
ז י. וואָס זאָל איך ניט וויינען, אין דר'ערד ניט אריין,
איך האָב אַזאַ חסיד, אַ פּליאַסקע אַ מאַן.

אַזוי זיינען געווען געבויעט אַלע ליעדער, וואָס די זינגער האָבען געזונגען אין אָנהויב פון די זיעבעציגער יאָהרען, סיי אין רוסלאַנד, סיי אין רומעניען און סיי אין גאַליציען. שטימען אַליין זיינען נים געווען גענוג פאַר די דאָזיגע ליעדער, די זינגער האָבען געדאַרפט קאָנען געבען אַ מין פאַרשטעלונג. וואָס לעבעדיגער איינער האָט זיך ארויסגעוויזען אין אַזאַ פאַרשטעלונג, אַלץ גרעסער איז געוואַקסען זיין נאָמען צווישען די בעזוכער פון די וויין־קעהלערען.

ווי פּרימיטיוו אַזעלכע פאַרשטעלונגען זיינען ניט געווען, זיינען די זינגער אין אַ קליינעם פאָרמאַט געווען אַקטיאָרען, און הגם זיי האָבען נאָר געהאַט געצעהלטע ראָלען — אַ חסיד'ל, אַ „דאַטש", אַ ווייבעל — האָבען זיי אבער געוואוסט, ווי אַ קעהר צו טהאָן זיך אויף אַ ביהנע און ווי פאַרצושטעלען אַ לעבעדיגען מענשען.

די פערשיעדענע קאָמפּאַניעס, וואָס האָבען ארומגעוואָגעלט איבער די גרעסערע שטעדט אין רוסלאַנד, רומעניען האָבען געווי־זען, אַז עס האָט זיך שוין פאָרמירט אַ היבש פּובליקום, וואָס לעקט די פינגער פון אַזאַ מין אונטערהאַלטונג וואָס האָט אַ שייכות מיט אַ טהעאַטער־פאַרשטעלונג, און צו טהעאַטער איז געווען אין אידי־שען גייסט צו ניט, דער עולם האָט זיך שוין איבער אַזעלכע פראַגען ניט פערטראַכט און איז מיט אַ גרינגען הארצען געגאַנגען זעהן און הערען די זינגער אין די וויין־לאָקאַלען.

אויף אזא אופן זעהען מיר, אז די נויטהיגע שטיינער פאר א בנין פון א טהעאטער זיינען שוין געוועזן אנגעגרייט און עס האט זיך נאר געפאדערט דער בוימייסטער, וואס זאל פערשטעהן, וואס מען קאן אויסבויען פון דעם גרייטען מאטעריאל.

אכטער קאפיטעל.

דער גרינדער פון אידישען טהעאטער.

אין אנהויב פון די זיבעציגער יאהרען זיינען שוין אלע דריי נויטיגע עלעמענטען פאר א אידישען טהעאטער געווען פארטיג. עס זיינען געווען די דיכטער וואס האבען פערשטאנען צו שאפען דראמאטישע זאכען פאר דער ביהנע; עס זיינען געווען די פאלקס־זינגער, וואס האבען געגעבען אין וויין־קעהלערען מיניאטורע פאר־שטעלונגען און עס איז שוין געווען א היבשע פובליקום וואס האט זיך לחלוטין ניט געקימערט וועגען „מושב לצים„ און וואס האט געפאדערט אזא אונטערהאלטונג, וואס מען געפינט אין א טהעא־טער.

אין דער צייט האט זיך בעוויזען אברהם גאלדפאדען. נאך זיינענדיג א תלמיד פון דער זשיטאמירער ראבינער־שול האט ער ארויסגעוויזען א תשוקה צו טהעאטער. אין די זעכציגער יאהרען האבען די תלמידים מיט דער צומוטהיגונג פון די אידישע לעהרער געגעבען א פארשטעלונג פון „סערקעלע“, און גאלדפאדען האט גע־שפיעלט די הויפט־ראלע אין דער דאזיגער פיעסע. אט דער פאקט דארף אויסגעטייטשט ווערען, אז די היסטריאנישע קונסט איז איהם געווען נאהענט צום הארצען און זיינע חברים האבען געוואוסט, וואס ער קאן דערינען אויפטהאן.

די אטמאספער פון דער זשיטאמירער ראבינער־שול צו דער צייט וואס גאלדפאדען האט דארטען געלערענט איז געווען אזא, וואס האט געוועקט די תשוקה פון די תלמידים צו דער דראמאטי־שער קונסט. דער גרויסער ערפאלג פון די תלמידים, וועלכע האבען אין די פופציגער יאהרען געגעבען עטליכע אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו און דער אפיציעלער דאנק וואס זיי האבען גע־קריגען פון דער רעגיערונג פאר זייער גוטער ארבייט, האט ממש

אנגעצונדען די פאנטאזיע פון די אנדערע תלמידים און די ווענד אליין פון דער ראבינער־שול האבען גערעדט וועגען טהעאטער.

אברהם גאלדפאדען איז געווען דורכגעדרונגען מיט דער דאזיגער אטמאספערע און דערצו האט אויף איהם געמאכט אזא שטארקען איינדרוק דר. עטינגער'ס דראמע אז נאך מיט עטליכע יאהר פריהער, ווי ער האט זיך גענומען צו א אידישען טהעאטער, האט ער אנגעשריבען א קאמעדיע אדער א פארס, וואס ווייזט דייטליך און בולט דעם איינפלוס פון „סערקעלע."

די קאמעדיע הייסט „די מוהמע סאסיע" און איז גאנץ לעבעדיג געשילדערט. דער סיוזשעט איז א ביסעל א פערפלאנטערטער, גאר ניט ווי אין די אנדערע שפעטערדיגע פארסען. סאסיע ווי סערקעלע איז די עקרת הבית און געהט אין ספאדעק. זי וויל זעהר אויסגעבען איהר שוועסטער און געפינט א שניידער א ליטוואק, וועלכער איז פיקס און פארטיג צו געהן צו דער חופה. נאר אין דעם טאג פון דער חתונה קומט אן דעם ליטוואק'ס ווייב און דערלאזט ניט איהר מאן עובר זיין אויפ'ן חרם דרבנו גרשם. אין דער שטיק איז נאך איינגעוויקעלט א צווייטער סיוזשעט. סאסיע האט א פלימעניצע און טהוט איהר אן געבראטענע צרות. דער מאן וואלט זיך וועלען אננעהמען פאר איהר, האט ער אבער מורא פאר זיין פלונית'טע (גראד ווי אין סערקעלע). זיין פריינד איספאנסקי קומט צו הילף און דורך א רמאות געלינגט זיי חתונה צו מאכען די ארימע פלימעניצע. די בילדער זיינען אזוי לעבעדיג, אז דער דאזיגער פארס איז א סך בעסער פון די אלע אנדערע פון דעם מין, וואס גאלדפאדען האט נאכדעם געשריבען.

אין 1872 האט גאלדפאדען אויך געדרוקט א דיאלאג, אונטער'ן נאמען „צוויי שכנות". דאס איז א שמועס צווישען צוויי ווייבער, וועמעס קינדער, אלטערוניו און זיידוניו, שפיעלען זיך אן א זייט. שיינדעלע און גנעסיע מאכען איינע די צווייטע אמת'ע ווייבערשע קאמפלימענטען און געפינען ניט גענוג ווערטער אויסצודריקען זייערע הייסע ווינשעוואניעס איינע פאר דער צווייטער:

שיינדעלע. און איך וועל טאנצען ביי אייער זוהן אויף דער חופה!

גנעסי. און איך וועל אייערען צוטראגען די גילדערנע יויך!

שיינדעלע. און איך וועל טאנצען א קאזאטשאק מיט'ן מחותן.

גנעסי. און איך וועל טאנצען מיט די מאנסבילען אין מיטען.

שיינדעלע. א פאר לייכטער דרשה־געשאנק אייער אלטע־רוניון!

גנעסי. און איך א פאר פריאלען אייער זיידוניון!

שיינדעלע. און איך וועל אייער פאר־פאלק אונטערבעטען דאס קישען.

גנעסי. אוי, דאס איז א גוטער פריינד, לאמיר זיך צוקושען.

און בשעת די דאזיגע הייסע ווינשעוואניעס פליהען פון איי־נער צו דער צווייטער און די הערצער פון די יונגע מאמעס זיינען אזוי דערוואַרעמט, אז די שכנות כאפען זיך אזש קושען, קאנען זיך די קינדער צווישען זיך מיט עפעס ניט צוטהיילען און הויבען זיך אן צו שלאגען.

די הייסע פריינדשאפט צווישען די שכנות ווערט תיכף איי־בערגעריסען. יעדע גיט זיך א ווארף צו איהר קינד און איינע הויבט אן אויסצו'בטל'ען אלע איהרע חלומות אויף דער צווייטער און איינע אויף דער אנדערער לייענט אוים א צעטיל פון כל דבר אסור.

אברהם גאלדפאדען איז געבארען געווארען דעם 20טען יולי, 1840, אין אלט קאנסטאנטין, וואלינער גובערניע, רוסלאנד. זיין פאטער איז געווען א זייגער־מאכער, וועלכער איז געווארען אנגע־שטעקט פון דער השכלה. דעמאלט איז געווען די צייט פון פאי־מאניקעס און געוועהנליך האט מען פאר רעקרוטען געכאפט די קינ־דער פון בעלי מלאכה'ס. די קינדער פון רייכערע בעלי בתים האט מען ניט אנגעריהרט, נאר בעלי מלאכה'ס האבען אויך געהאט א מיטעל ווי אזוי צו בעווארענען זייערע קינדער פון די כאפערס, און דער מיטעל איז געווען צו שיקען זיי, די קינדער הייסט עס, אין שקאלעס. אברהם גאלדפאדען איז געווען צווישען די ערשטע קינדער אין דער קאזיאנער שקאלע. ער האט ארויסגעוויזען גרויסע פעהיגקייטען און צו צעהן יאהר האט ער אנגעשריבען א לשון־

קודש'דיגען שיר. דער בעוואוסטער שרייבער אברהם בער גאָט־לאָבער איז דעמאָלט געווען לעהרער אין דער דאָזיגער קאַזיאָנער שול און האָט זיך פּראַינטערעסירט מיט דעם גראַטענעם אינגעל און האָט זיך בעזונדערס אָבגעגעבען מיט איהם, געלערענט איהם העברעאיש און געוועקט אין איהם דעם פּאָעטישען געפיהל.

גאָטלאָבער איז אבער ניט נאָר געווען א העברעאישער שריי־בער און דיכטער, ער האָט אויך געשריבען אידישע ליעדער. פון זיין טאַטען דעם חזן האָט ער גע'ירש'עט א גוטע שטים און א ליעבע צו נגינה. ער פלעגט אליין שאפען די נגונים צו זיינע ליעדער. די דאָזיגע ליעדער מיט די נגונים האָט גאָלדפאדען איבערגענומען און פלעגט זיי שפּעטער מיט חשק זינגען אין דער ראבינער שול.

ביי גאָטלאָבער'ן האָט ער זיך אויך באקאנט מיט דער אידישער דראמע, און אויב גאָלדפאדען האָט אין דער „מוהמע סאָסיע" ארויסגעוויזען דעם שטארקען איינפלוס פון „סערקעלע", האָט ער אין די שפּעטערדיגע פּארסען געוויזען דעם איינפלוס פון גאָטלאָ־בער'ס „דעקטוף".

די אידישע לעהרער און ראבינער־שול האָבען געהאלטען אז עולם ומלאה פון דעם יונגען דיכטער גאָלדפאדען און געלעגט אויף איהם גרויסע האָפנונגען און נביאות געזאָגט, אז ער וועט אמאָל זיין א ציערונג פאר דער העברעאישער ליטעראטור, און דאָס האָט איהם געהאָלפען ארויסצוקומען פון די עקזאמענס מיט גאנצע ביי־נער. ווי די מייסטע פּאָעטען האָט ער ניט ליעב געהאט קיין מא־טעמאטיק און די טרוקענע חשבונות זיינען איהם געווען דערווידער. ער וואָלט קיין מאָל ניט אויסגעהאלטען דעם עקזאמען אין דער דאָ־זיגער חכמה, נאָר א דאנק זיין וואקסענדען, פערשפּרעכענדען טא־לאנט, איז ער נצול געוואָרען פון דעם גזלן דעם לעהרער פון מא־טעמאטיק.

נאָכ'ן ענדיגען די ראביענר־שול איז ער געוואָרען א לעהרער פון קאַזיאָנער שול, פריהער אין סימפעראָפּאָל און נאָכדעם אין אדעס, וואו ער האָט חתונה געהאט מיט ווערבעלס טאָכטער.

גאָלדפאדען איז געווען צו לעבענס־לוסטיג פאר אזא טרוקענע פּראָפעסיע און א חוץ דעם איז דער געהאלט פון א לעהרער דע־

מאַלט געווען נאָך צרה'דיגער ווי איצט. „18 רובעל מיט קאָפּי־קעס האָט א לעהרער דעמאָלט בעקומען געהאַלט!“ האָט גאָלדפאַ־דען שפּעטער געמאַכט חוזק דערפון. און דאס קומט אויס א פיער רובעל א וואָך, כמעט אזוי פיעל, וואָס אן אָרימער מלמד האָט גע־קריגען אין א קליין שטעדטעל. ער האָט אוועקגעוואָרפען חרפה אן א זייט און איז אריין אלס קאסיר אין א מאַגאַזין פון דאַמען־היט.

די שכירות פון א קאסיר אין אזא געשעפט זיינען אויך ניט געווען אזעלכע, וואָס האָבען איהם געקאָנט צופריעדען שטעלען. נאָר ווי עס שיינט האָט ער דערביי געהאַט אן אַנדער כונה. ער האָט זיך געוואָלט בעקאַנען מיט'ן דאָזיגען געשעפט, כדי ער זאָל שפּעטער קענען אליין עפענען אזא מאַגאַזין. און טאקע אזוי איז גע־ווען. ס'האָט לאַנג ניט געדויערט און אויף איינער פון אדעסער גאַ־סען האָט זיך געעפענט א מאַגאַזין פאַר פרויען־היט מיט א שילד, פון וואַנען עס האָט ארונטערגעקוקט דער נאָמען גאָלדפאַדען.*) דאס געשעפט איז אַנגעגאַנגען גאַנץ לעבעדיג כל זמן מען האָט גע־געבען סחורה אויף קרעדיט, נאָר ווען די קרעדיטאָרען האָבען גענו־מען פאָדערען געלד, האָט זיך ארויסגעוויזען, אז עס איז ניטאָ מיט וואָס צו בעצאָהלען זיי, און איידער ער האָט זיך נאָך רעכט צוגע־

*) ווען ער איז אריינגעטראָטען אין ראַבינער־שול האָט ער געהייסען גאָלדענפאָדים און האָט נאָך דעם דאָזיגען נאָמען געברויכט, ווען ער האָט געלאָזט דרוקען זיין זאַמלונג פון אידישע ליעדער „אידעלע“ (1866). דאָס לעצטע ליעד אין דער דאָזיגער זאַמלונג ענדיגט זיך מיט'ן פערז:

„מיר נעהמען ניטביידע מיט פון דאַנען,
מיר זיינען ביידע גלייכע צדדים;
מיך וועט מען באַטש אַ צייט דערמאַנען:
דאָס האָט געשריבען א. גאָלדענפאָדים.

נאָר אויף דער עצה פון אַ לעהרער אין ראַבינער־שול האָט ער גע־ענדערט דעם נאָמען אויף גאָלדענפאַדען, כדי אָבצורייבען פון איהם דעם פּראָסט־אידישען קלאַנג און נאָך שפּעטער האָט ער שוין אַליין פער־קירצט אויף גאָלדפאַדען.

וואוינט צום נאמען „געשעפטסמאן," איז ער געצוואונגען געווען צו ערקלערען זיך באנקראט. און שוין גאר ניט ווי א געשעפטסמאן איז ער אוועק ניט נא פון אדעס נאר אויך פון רוסלאנד.

ער איז אנגעקומען אין מינכען און דארטען געוואלט שטודירען מעדיצין. אלס געענדיגטער פון ראבינער־שול, זיינען פאר איהם געווען אפען די אוניווערזיטעטען אין רוסלאנד, נאר מסתמא צוליעב דעם באנקראט האט ער דארטען שטודירען ניט געקענט. נאר אין מינכען האט ער געטראפען א געוועזענעם לעהרער פון אלט קאנסטאנטין, וועלכער האט דארטען אויסגעשטודירט אויף דאקטאר מעדיציין. יענער האט איהם קלאר געמאכט, אז מיט זיינע פאר־דערונגען פון לעבען וועט ער לאנג קיין סטודענט ניט בלייבען און ער וועט גאר אומזיסט זיך פלאגען און ער האט די עצה געפאלגט און אבגעזאגט זיך פון דעם געדאנק צו שטודירען ווייטער.

אין דער צייט איז שוין זיין נאמען געווען פאפולער צווישען די העברעאישע און אידישע לעזער און מעהר צווישען די אידישע, ווייל דערצו האבען געהאלפען זיינע ליעדער, וואס מען האט צו דער צייט געזונגען אין א סך, א סך אידישע הייזער.

ער האט זיך מיישב געווען, אז נאך אלעמען איז זיין פאך ליטעראטור און ער האט אנגעהויבען צו טראכטען וועגען א אידישע צייטונג. אין רוסלאנד האט ער קיין צייטונג ניט געקאנט ארויס־געבען — דערצו האט זיך געפאדערט א ספעציעלע ערלויבניס פון דער רעגיערונג און דאס איז געווען שווער אדער גאר אונמעגליך צו קריגען. נאר דערפאר האט א צייטונג, וואס האט זיך געדרוקט אין אויסלאנד, געמעגט אריין אין רוסלאנד. ער איז אוועק אין לעמבערג און צוזאמען מיט יואל לינעצקי צוגעטראטען צו א וועכענטליכער הומאריסטישער צייטונג אונטער'ן נאמען „ישראליק." דאס איז געווען אין 1875. נאר די צייטונג האט לאנג זיך ניט גע־האלטען, און אין א יאהר ארום, אין 1876, גיט ער שוין ארויס אין בוקאווינא אן אנדער צייטונג אונטער'ן נאמען „דאס בוקאווינער איזראעליטישע פאלקס בלאט." די צווייטע צייטונג האט געהאט נאך אן ערגערען מזל און נאר א קליינע צאהל נומערען זיינען פון איהר ארויס. אין דער צייט איז איהם אנגעקומען א בריעף פון

זיינעם אן אבאנענט, מיט'ן נאמען יצחק ליברעסקו, וועלכער איז געווען איינער פון די משכילים אין יאסי, רומעניען, און וועלכער האט איהם געמאכט דעם פארשלאג, אז ער זאל די רעדאקציע פון דעם בלאט איבערטראגען אהין. א. גאלדפאדען האט זיך אן דעם פארשלאג אנגעכאפט און איז אנגעקומען קיין יאסי, צווישען די ימים טובים אין 1876.

אין יאסי איז דעמאלט געווען דער ליעדער־זינגער גראדנער, וועלכער האט יעדען שבת צו נאכט אבגעגעבען „זמירות“ אין א קליין גערטענדעל ביי שמעון מארק.

גראדנער איז געווען יאקאווקע'ס א תלמיד און זיין רעפּוטאציע האט צו יענער צייט דערגרייכט אין דריי מדינות: רוסלאנד, עסטרייך און רומעניען. ער איז געווען א פרעמדער פלאנץ אויף דעם דאזיגען פעלד. ער איז אפשר געווען דער איינציגער ליטוואק צווישען די ליעדער־זינגער און דאך האט ער פערנומען צווישען זיי דעם אויבען־אן.

עס איז שוין געווען דערמאנט וואס די ארבייט פון א ליעדער־זינגער איז געווען. פאר א ליעדער־זינגער איז ניט געווען גענוג צו זינגען א ליעד; ער האט דאס זינגען געדארפט בעגלייטען מיט תנועות און העויות און מיט טענץ. איז דאס ליעד געווען וועגען א חסיד, האט ער זיך אנגעטהאן ווי א חסיד'ל, און אויפ'ן לשון פון די בעזוכער האט עס געהייסען „פערשטעלען“ זיך. איז דאס ליעדעל געווען וועגען א בעל־העגלה, האט ער זיך אנגעטהאן ווי א בעל־העגלה. איז דאס ליעדעל געווען וועגען א מלמד, האט ער זיך אנגעטהאן ווי א מלמד, און דאס גלייכען. דערביי האט ער געמאכט די מימיק פון די פארשוינען וואס ער האט פארגעשטעלט. אויפ'ן לשון פון די בעזוכער האט די מימיק געהייסען „מאכען אנשטעלען.“

ווען א ליעד האט געפאדערט א צווייטע פערזאן האט דער זינגער גענומען א מיטהעלפער, וועלכער האט אויך געמאכט די זעלבינע קונצען. און אזוי ווי די ליעדער האבען צו דער צייט געהאט דעם כאראקטער פון מיניאטורע פארשטעלונגען האבען זיך געוועהנליך געפאדערט דערצו לכל הפחות צוויי פערזאן.

גראדנער האט זיך אויסגעצייכענט פון אנדערע ליעדער־זינגער סיי מיט זיין טאלאנט, וואס איז דעמאלט נאך געווען אין א רוי־ העו, ווילדען צושטאנד, און סיי מיט זיין מוטה, ענערגיע און אונ־ טערנעהמונגס־גייסט. ער איז געווען געבענשט מיט א געבארענעם טאלאנט, וואס האט נאר געפאדערט ענטוויקלונג און שולונג. ביי די ערשטע ווארימע שטראהלען פון א ביהנע האט זיך זיין טא־ לאנט צובליהט און ער האט זיך אויסגעצייכענט סיי אין קאמישע ראלען און סיי אין טראגישע, און ער איז געווארען דער גרעס־ טער אקטיאר פון זיין צייט.

גאלדפאדען האט איהם כאראקטעריזירט אין די ווערטער:

„גראדנער האט שעהנע פעהיגקייטען: ער בעזיצט א געזונ־ טע אנגענעהמע נישט נאר אויסגעארבייטע באריטאן־שטימע. זיינע בעוועגונגען און מימיק איז בעפריעדיגענד נאר ווילד. ער פאדערט איינע רעגעלמעסיגע ענטוויקלונג און מעלאדיע."

דאס איז די כאראקטעריסטיק פון גראדנער, ווען גאלדפאדען האט איהם ערשט דערקאנט.

מען ווייסט זעהר ווייניג וועגען דעם ערשטען בעדייטענדסטען אקטיאר. אלץ וואס מען ווייסט וועגען איהם איז, אז ער איז גע־ בארען געווארען אין דער ליטא און דארטען האט ער זיך אויסגע־ האדעוועט. אלס יונגער בחור'ל האט ער געהאט די מלאכה פון א פאפיראסענמאכער און האט געארבייט אין ווילנא ביי שישמאן און דורונטש אין פאבריק. נאר די דאזיגע ארבייט איז איהם ניט געפעלען געווארען און ער האט זיך אוועקגעלאזט איבער דער וועלט פרובען זיין מזל. ווי אזוי ער איז געווארען א ליעדער זינגער איז ניט בעקאנט, נאר ווען גאלדפאדען האט איהם בעגעגענט אין יאסי, האט ער ארויסגעוויזען מעהר אנטרעפעניארישען גייסט ווי די אנ־ דערע.

גראדנער האט זיך ניט בענוגענט ווי די אנדערע ליעדער־זינ־ גער צו געבען א „פארשטעלונג" ערגעץ אין א שטוב ביי א בעל־ הבית אדער אין א שיינק. ער האט געשטרעבט נאך גרעסערעס און האט אויסגעקליבען די גרויסע שטעדט פאר זיין טהעטיגקייט. ווען ער איז אנגעקומען אין א גרויסער שטאדט האט ער גענומען א

גרויסען לאָקאַל, געמאכט דאָרטען א פּלאַטפאָרם, געלאָזט נומערירען די ביינקלעך און אָבדרוקען קליינע אַפּישען מיט דער מעלדונג, אַז ער זינגט די בעסטע לידער פון די בעליעבטע פאָלקס־דיכטער: אליקום צונזער, וועלוויל זבאַרזשער, יואל לינעצקי און אברהם גאָלדפאַדען.

ווען גאָלדפאַדען איז אָנגעקומען קיין יאַסי, מיט'ן צוועק איבערצוטראַגען אהער זיין רעדאַקציע, האָט גראָדנער געגעבען זיינע זמירות אַדער קאָנצערטען אין א קליינעם גאָרטען און זיין מיטהעלפער איז געווען שכר גאָלדשטיין.

גראָדנער איז געווען פון די ערשטע צו קומען אָבגעבען איהם א ווארימען שלום עליכם. זיי האָבען ביידע נים פערשטאַנען די בעדייטונג פון דער דאָזיגער היסטאָרישער בעגעגעניס. גראָדנער האָט זיך פּשוט דערפרעהט מיט'ן דיכטער, וועמעס לידער ער האָט געזונגען און וועלכער איז פאַר איהם געווען א קוואַל פון פּרנסה. לידער קאָן מען ניט זינגען שטענדיג די זעלביגע און מען דאַרף האָבען פון צייט צו צייט נייע. גאָלדפאַדען האָט אין איהם געזעהן א קונד, וועמען ער וועט קאָנען פערקויפען עטליכע נייע לידער. און אין זיין דאַמאָלדיגען צושטאַנד וואָלט איהם דאָס ביסעל געלד זעהר צוניץ געקומען. עס איז אָבער געווען פון ביידע זייטען א מקח טעות. גאָלדפאַדען דערצעהלט מיט א ווייכען הומאָר, ווי גראָדנער האָט איהם ערקלעהרט, אַז דעם שכר פאַר זיינע לידער בעקומט ער אין פּאָפּולאַריטעט. אָט איז ער, גאָלדפאַדען, ערשט געקומען אין א פרעמדער שטאָדט, און זיין נאָמען איז שוין דאָ בעקאַנט פון איין עק ביז'ן צווייטען, און דאָס איז דערפאַר וואָס ער גיט אָן דעם נאָמען פון דעם דיכטער פון יעדען ליעד וואָס ער זינגט. קיין אַנדער שכר קאָן מען פון קיין לידער זינגער ניט ערוואַרטען, ווייל קיין גרויסע גליקען מאכט ער דאָך אַליין ניט.

גאָלדפאַדענס פערעהרער האָבען איידער וואָס ווען געזוכט צו מאכען פאַר איהם אַביסעל געלד, וואָס ער האָט געדאַרפט זעהר נויטיג. זיי האָבען דערוויזען מיט אַלע ראיות דעם אייגענטהימער פון דעם גערטעל, וואו גראָדנער האָט געזונגען, וואָס פאַר א פּוראַר עס וועט מאכען גאָלדפאַדען, ווען עס וועט אָנאָנסירט ווע־

רען — אז ער אליין וועט ערשיינען פאר'ן פובליקום און דעקלא־מירען זיינע אייגענע ליעדער. דער בעל הבית פון דעם גערטעל האט זיך אנגעכאפט אן דעם און איז מרוצה געווארען צו געבען גאלדפאדען הונדערט פראנק פאר דעם אבענד און די איינטריט פרייזען זיינען פאר דעם אבענד געהעכערט געווארען.

די ראל פון א דעקלאמאטאר איז פאר גאלדפאדען ניט געוועזען ניי. מיט עטליכע יאהר צוריק האט ער געגעבען אזא אבענד אין אדעס פאר דער אינטעליגענץ און דער אבענד איז געקרוינט געווא־רען מיט גרוים ערפאלג.

גאלדפאדען דערצעהלט וועגען דעם אבענד אין יאסי אזוי:

דער גערטעל איז געוועזען געפאקט, ווען גאלדפאדען איז ער־שיענען אויף דער עסטראדע אין א פראק, אין ווייסע גלאסעע האנד־שוה, און האט ארונטערגענומען זיין צילינדער און פערנייגט זיך פאר'ן פובליקום. ער האט ערווארט דונערענדע אפלאדיסמענטען, נאר א חוץ עטליכע פערעהרער האט קיינער קיין האנד ניט אויפגע־הויבען און דאס פובליקום איז געבליבען ווי פערשטיינערט.

ער האט אבער בשעת מעשה ניט פערשטאנען די ריכטיגע בע־דייטונג דערפון און האט זיך גענארט מיט'ן געדאנק, אז דאס האט ער מיט זיין ערשיינונג אזוי איבערראשט די פערזאמעלטע, אז זיי האבען זיך אין גאנצען פערלארען און ניט געוואוסט וואס צו טהאן. ער האט קיין שהיות ניט געמאכט און דעקלאמירט „דאס פינטעלע איד." ווען ער האט דאס ליעד געענדיגט, האט ער זיך גראציעז פערנייגט צום צייכען, אז מען קאן שוין אפלאדירען, נאר צו זיין טרויעריגער איבערראשונג, האבען זיך נאר אויפגעהויבען די עט־ליכע הענד פון די פערעהרער און דער גאנצער עולם איז געבליבען שטיל.

„דאס פינטעלע איד" איז אן ערנסטע ליעד און גאלדפאדען האט א טראכט געטהאן, אז אפשר איז דאס צו ערנסט פאר'ן פובליקום און ער האט אנגעהויבען צו דעקלאמירען א הומאריסטיש־סאטירישע געדיכט „דער מלאך", וואס בעשטעהט פון צוויי אב־טהיילונגען: די יונגע נשמה און די אלטע נשמה. ער האט אבגע־דעקלאמירט „די יונגע נשמה."

דער עולם שווייגט.
דעקלאמירט „די אלטע נשמה.“
דער עולם שווייגט.

ער האט זיך געלאזט געהן פון דער ביהנע, איז געווארען נאך ערגער. דער עולם האט פערלארען די געדולד און האט אנגעהויבען צו פייפען, וואס האט בעדייט: אי טייער געצאהלט אי פערפוילטע פיש געגעסען.

די פיאסקא איז געוועזן די גרעסטע, וואס מען האט זיך אפילו ניט געקאנט פארשטעלען.

גראדנער איז די גאנצע צייט געשטאנען אן א זייט און האט דערפון גרויסען צער געהאט. ער איז ארויף אויף דער פלאטפארם און האט אויסגעזידעלט דאס „ווערטהע פובליקום“ מיט די ערגסטע ווערטער. דער עולם איז גאר לעבעדיגער געווארען און האט איהם אפלאדירט.

פארטיג געווארען מיט'ן גאב, איז גראדנער ארונטערגעלאפען פון דער פלאטפארם, צוגעגאנגען צו גאלדפאדען און געטרייסט איהם און אין קורצע ווערטער ערקלערט איהם די אורזאך פון דער פיאסקא. דער עולם וואס האט געזעהן גראדנער'ן, וועלכער האט נאר געזונגען גאלדפאדען'ס ליעדער, פלעגט זיך ווייזען אין לאנגע פאות'ן און אין א שטריימעל און געמאכט האפקעס, האט ערווארט, אז דער מאן וואס מאכט אליין די ליעדער וועט מסתמא ערשיינען און וועט ווייזען אזעלכע האפקעס, וואס מען האט דאס נאך ניט געזעהן, און ווער ווייסט, אפשר וועט ער אויך ציהען רויטע שטעגנעם פון נאז. ענטמוטישט אין זיין ערווארטונג איז דער עולם, נאטירליך, געווען בייז און אויפגעבראכט.

גראדנער האט זיך דערמיט ניט בענוגענט און געסטארעט זיך צו פערגלעטען דעם שלעכטען איינדרוק. ער האט זיך גיך אריינגעווארפען אין א כאלאטעל, ארויפגעכאפט א פאר פאות און א שטריימעל און איז ארויפגעשפרונגען אויף דער פלאטפארם. פון גרויס איילעניש האט ער פערגעסען אנצוטהאן א בארד, נאר דאס האט גאר ניט געשטערט. ער האט אנגעהויבען צו זינגען „דאס

פרעהליכע חסיד'ל" פון גאָלדפאדען און דערביי געקרימט זיך און געטאַנצט און דער עולם האָט איהם דערפאר בעלוינט מיט דונערענ־דע אפּלאָדיסמענטען.

גראָדנער האָט געראטעוועט דעם אָבענד און פערמידען אַ מיאוס'ען סקאנדאל.

דאָס איז געווען די ערשטע גרויסע לעקציע אין דעם געשמאַק פון יענעם עולם, וואָס האָט פערלאַנגט אַזא אונטערהאלטונג, וואָס האָט דערמאנט טהעאטער. אויב גאָלדפאדען האָט פריהער געהאט טהעאָריעס וועגען אַ ביהנע, זיינען זיי נאָך דעם דאָזיגען אבענד צושפּרונגען געוואָרען, ווי אַ זייפענבלאָז. דאָ האָט ער זיך בעגעג־גענט פּנים אל פּנים מיט יענעם עלעמענט, וואָס וועט בעזוכען אַ אידישען טהעאטער און ער האָט בעשיינפערליך געזעהן, וואָס דער דאָזיגער עלעמענט פערלאַנגט, און ווי אַזוי מען קאָן צו איהם צו־קומען.

דאָס אַלץ ערקלערט גאָלדפאדען אַליין.

די נאָהענטע שייכות פון גאָלדפאדען'ס ערשטער ערשיינונג אויף אַ ביהנע אַלס דעקלאַמאטאָר אין יאַסי מיט דעם ווינקעל־שטיין פון דעם אידישען טהעאטער, און די וויכטיגקייט פון דעם דאָזיגען מאָמענט פאַר דער אידישער ביהנע פון אַ היסטאָרישען שטאַנדפּונקט איז אַזוי גרויס, אַז דאָס פערדיענט אַ גענויערע בע־טראַכטונג און עס איז כדאי לענגער דערויף אָבצושטעלען זיך.

מען דאַרף קיינעם קיין פינגער ניט לעגען אין מויל, פאַר וואָס גאָלדפאדען האָט איבערגעגעבען אַלע איינצעלהייטען פון דעם דאָ־זיגען דעביוט זיינעם אין יאַסי. ער האָט געשילדערט יענעם אָווענד ביי שמעון מארק אין גערטעל מיט יאָהרען און יאָהרען שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען מעהר אַ זייטיגער צושויער און האָט גע־קוקט אויפ'ן אידישען טהעאטער מיט די אויגען פון אַ היסטאָריי־קער. עס איז פאַר איהם ניט געווען קיין סוד, אַז מען בעטראַכט איהם אַלס פאָטער פון אידישען טהעאטער און ער האָט גוט געדענקט ווי מען האָט איהם אויפגעוואָרפען פאַר וואָס זיינע ערשטע שטי־קער זיינען געווען אַזעלכע נארישע בורלעסקעס. ער האָט דאריבער געוואָלט וויַזען, אַז דער פאָטער פון אידישען טהעאטער האָט קיין

אנדער ברירה ניט געהאט און ער האט געמוזט געהן מיט'ן וועג, מיט וועלכען ער איז געגאנגען.

דאס איז אזוי ריכטיג, אז קיין צוויי מיינונגען קאנען גאר ניט זיין דעריין.

דער טעות אבער שטעקט אין די מאטיוועז. גאלדפאדען האט געגלויבט, אז דער דעביוט זיינער אין יאסי איז געווען דער פינגער פון גאט, וואס האט איהם געוויעזען דעם ריכטיגען וועג צו ערפילען זיין גרויסע מיסיאן צו ווערען דער פאטער פון איצטיגען טהעאטער, און אין יענעם אווענד, ווען ער איז געשטאנען פאר א גרויסען פובליקום און דעקלאמירט זיינע ליעדער, איז איהם אנטפלעקט געווארען ווי און וואס ער זאל שאפען. דאס איז ניט ריכטיג שוין דערפאר אליין, ווייל ווען ער װאלט צוגעטראטען צו זיין מיסיאן מיט אן אויסגערעכענטקייט, וואלט ער קיין מאל ניט געווארען דער גרינדער פון דער אידישער ביהנע.

דער בעגעהר צו ווייזען, ווי אויסגערעכענט עס זיינען געווען די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער האט איהם געטריבען איבערצוגעבען די איינצעלהייטען פון זיין דעביוט אין יאסי אין א ראטושירטער פארם. גאלדפאדען האט פערפעהלט צו דערצעהלען נאך א פאר איינצעלהייטען, וועלכע בעלייכטען בעסער זיין ריכטיגע פיזיאנאמיע און ערקלערען בעסער פיעלע פונקטען, וואס זיינען אונפערשטענדליך פאר דעם וואס שטודירט יענע צייט. ער האט די דאזיגע אנדערע איינצעלהייטען דורכגעלאזט, ווייל זיי האבען ניט הארמאנירט מיט דער קאנצעפציע, וואס ער האט געמאכט פון זיך גופא.

דער ערשטער אונפערשטענדליכער פונקט איז, ווי קומט איינער, וואס האט זיך יאהרען־לאנג מכין געווען צו רבנות, זאל זיין אפילו קאזיאנע רבנות, אנשליסען זיך אז די פאלקס־זינגער און ארומפאהרען מיט זיי און געבען נארישע פארשטעלונגען. מען דארף זיך דאך ניט נארען, די מחיצה צווישען א ראבינער און א פאלקס־זינגער איז געווען אזוי הויך, אז זיי האבען ניט געקענט האבען קיין שום מגע ומשא איינער מיט'ן צווייטען: דאס וואס מען האט דערמאלט גערופען טהעאטער איז געווען ניט מעהר ווי א שמוציגער

שענקעל, און די ערשטע שטיקער זיינען געווען די נארישסטע, ווילדסטע, אומגעלומפערטסטע זאכען, וואס מען קען זיך נאר פאר־שטעלען, און ביי אן אינטעליגענטען מענשען האט דאס פנים גע־דארפט פלאמען פאר בושה, אז עפעס אזוינס זאל טראגען זיין נאמען.

גאלדפאדען גופא האט עס ניט געקענט פערשטעהן. ערגעץ שרייבט ער אזוי:

„איך האב ניט געקענט בעגרייפען וויפיעל מאל אין מיין יו־גענד, ביי אזא ענערגיע, ווילען און פעהיגקייטען, וואס איך האב דעמאלט געהאט און האב מיך בעשטרעבט גלייך מיט אלע מיינע שול־קאמעראדען, מיר מאכען א דעפיניטיווע קאריערע און גלייך ווי זיי ענדיגען איינע האהע־שולע אלס יוריסט אדער מעדיצינער, און ווי אויף צו להכעיס, נאר איבער א קליינע אורזאך איז דאס מיר איבערגעשלאגען געווארען. ענדליך אין דער קריעגס־צייט האב איך געהאט די געלעגענהייט גלייך ווי אנדערע פאדריאטשיקעס פער־דיענען ממון קרח און ווערען א גביר, נאר עפעס איבער א נארי־שער קלייניגקייט האט זיך דאס דריידעל א קעהר געטהאן קאפויר...“

און די קאריערע פון זיין לעבען האט ער אנגעהויבען, ווי ער דריקט זיך אויס, פון שמוציגסטען שענקעל.

ער האט פערגעסען אדער גערעכענט פאר איבעריג אנצוזונגע־בען די קליינע אורזאך, וואס האט איהם געשטערט צו מאכען א „דעפיניטיווע קאריערע“, נאר דאס איז פאר אונז ניט נויטיג. דאס שטודירען אין ראבינער־שול האט ארויסגערופען ניט נאר גרויסע האפנונגען אויף עולם־הזה, נאר אויך געשאפען גרויסע פאדערונ־גען פון לעבען. א גוטער יוריסט, א גוטער דאקטאר האט געלעבט אין גרויס רחבות און דער דאזיגער וועג איז געווען אפען פאר די תלמידים פון ראבינער־שול. ווען אבער א געענדיגטער ראבינער האט צוליעב וועלכער עס איז אורזאך ווייטער ניט שטודירט, האט ער זיך געמוזט בענוגענען מיט א קאזיאנער קרוין פון רבנות אדער גאר ווערען א לעהרער. גאלדפאדען איז געווען צופיעל הומאריסט פאר א מין רבנות וואס איז בעשטאנען אין שרייבען מעטריקעס און האלטען א סטערעאטיפישע דרשה אין טאבעלנע טעג. ער האט דע־

ריבער קיין אנדער ברירה ניט געהאט ווי צו נעהמען זיך צו לעה־רעריי. נאר ווי שוין געזאגט אין דעם פאריגען ארטיקעל, איז ער געווען צו לעבענסלוסטיג פאר אזא ארימער און טרוקענער פראפע־סיע. און ביי דער ערשטער געלעגענהייט האט ער די לעהרעריי א שליידער געטהאן און ארייגעווארפען זיך אין מסחור.

ווען מסחור געלינגט, גיט ער א סך מעהר רחבות ווי די בעסטע פראפעסיע. און גאלדפאדען האט ניט סתם געוואלט זיין א סוחר׳על. ער האט חשק געהאט צו לעבען גאר אויפ׳ן ברייטען פוס און האט זיין מסחור געפיהרט פון דער גרויסער האנד. ווערליג בעקאנטע זיינע זאגען, האט דער באנקראט זיינער אין אדעס בעטראפען א סומע פון אכציג טויזענד רובעל, ווען ער האט געמוזט אויפגעבען זיין מאגאזין פון דאמען־היט.

נאכדעם זיינען שוין פאר איהם אבגעהאקט געווארען אלע וועגען פון א לעבען און ער איז געבליבען נאר מיט די גרויסע פא־דערונגען און אהן שום מיטלען.

אבער דער בייטש פון לעבען האט איהם געטריבען צו געפי־נען עפעס א וועג פאר זיך. פאר איהם איז נאך געווען אפען איין וועג, וואס האט געהאט א שייכות מיט זיינע פריהערדיגע פארבע־רייטונגען און מיט זיין טאלאנט און דאס איז געווען דאס פעלד פון זשורנאליסטיק. ער האט אין גאר א קורצען משך געגרינדעט איין צייטונג נאך דער אנדערער און זיי האבען זיינע האפנונגען ניט פערווירקליכט.

אין יאסי איז ער פערוואגעלט געווארען צוליעב די אינטערע־סען פון א נייער צייטונג, וואס ער האט געהאפט דארטען צו גרינ־דען נאר ער האט זיך אן דעם אנגעכאפט ווי איינער וואס טרינקט זיך אן א שטרוי. ער האט שוין געוואוסט, אז דאס זשורנאליסטי־שע פעלד פערמאגט זעהר ווייניג פאר איהם. ער האט נאר געקענט האפען אויף א חיי שעה, און ערגער דערפון האט שוין קיין זאך ניט געקאנט זיין. ער איז איצט געווען גרייט צו ווארפען זיך אויף אלץ, און אין דעם מאמענט פון זיין לעבען האט זיך פאר איהם געוויעזען דער פאלקס־זינגער גראדנער.

א דינער פעדימעל, וואס גאלדפאדען וואלט אונטער אנדערע אומשטענדען קיין מאל ניט בעמערקט, האט געמאכט א פערבינדונג צווישען דעם פאלקס־זינגער און דעם פאלקס־דיכטער. גראדנער האט געזונגען גאלדפאדען'ס ליעדער און דאס האט איצט צווישען זיי געמאכט א מין שייכות ווי פון א תלמיד און א רבי'ן. גראדנער האט ניט נאר גערעכענט פאר זיין היילינסטען חוב צו קומען אבגעבען כבוד זיין רבי'ן, נאר דאס איז ביי איהם אויך געווען א פראגע פון פרנסה. גאלדפאדען, ווען די צורה פון א מטבעה איז שוין באלד געווארען פרעמד, האט איצט געדארפט דענקען זעהר פלינק און ער האט אויך גלייך אבגעלערענט א קל וחומר פון גראדנער'ען, אז דאס עפענט זיך פאר איהם א ברייטע פעלד פון פערשיעדענע מעגליכקייטען. וואס ניעדריגער ער האט ארונטערגעקוקט אויף די פאלקס־זינגער, אלץ מעהר אפטימיסטיש איז ער געווארען וועגען זיך אליין און אלץ מעהר האפנונגען האט ער געלעגט אויף זיין געבילדעטקייט און קענטנים פון דער וועלט. ער האט זיך איצט ניט געקימערט, וואס ער וועט טהאן אויף דעם דאזיגען פעלד; ער איז געווען גרייט אויף אלץ.

אין זיין שילדערונג וועגען זיין דעביוט אין יאסי האט גאלדפאדען פערגעסען צו דערמאנען איין קלייניגקייט, וועלכע ווייזט אונז, וואס ער איז געווען גרייט צו טהאן אין יענער צייט. ער האט ניט דערמאנט, אז ווען ער איז ארויס אויף דער עסטראדא האט ער זיין ליעד ניט דעקלאמירט, נאר געזונגען. גאלדפאדען האט געהאט א גוטען קול און האט ליעב געהאט נגינה. די חברים אין ראבינער־שול האבען געלעקט די פינגער פון זיין זינגען און פון זיינע אידישע ליעדער. נאר ער האט ניט פערשטאנען, אז דאס וואס איז געווען גוט פאר חברים, האט ניט געטויגט פאר א פובליקום, וואס איז געקומען אבגעבען כבוד דעם גרויסען דיכטער. דעם אווענד האבען פאר איהם געמאכט זיינע פערעהרער און עס פערשטעהט זיך, אז זיי זיינען געקומען פארטיג צו אפלאדירען איהם, און ווען ער וואלט טאקע דעקלאמירט קען זיין, אז דער פראסטער עולם וואלט געבליבען זיצען שטיל, אבער די פערעהרער וואלטען געפאטשט בראווא מיט אלע כחות. ווען אבער דער גרויסער פאלקס־דיכטער

איז ארויסגעטראטען אלס א פאלקס־זינגער, האבען זיי דערפיהלט א פאטש אין פנים און ביי זיי האט זיך קיין האנד ניט געקענט הויבען. און דער פראסטער עולם האט פון זיין זינגען קיין התפעלות ניט געקענט כאפען און דער אווענד האט זיך געמוזט ענדיגען מיט א פיאסקא.

נאך גאלדפאדען׳ס ארויסטרעטען אלס זינגער ווייזט ווי אזוי דער שיקזאל האט איהם פערבונדען מיט די ערשטע אידישע אקטיא־רען און ווי אזוי אויף זיין גורל איז אויסגעפאלען צו ווערען דער גרינדער פון אידישען טעהאטער.

גאלדפאדען האט אין דעם מאמענט פון זיין ערשטער פיאסקא גלייך איינגעזעהן, אז אלס זינגער וועט ער זיך קיין רעפוטאציע ניט שאפען און עס איז געווען לאגיש פאר איהם צו קומען צום שלום, אז ער קען א סך מעהר אויפטהאן, ווען ער שטעלט זיך בראש פון די זינגער און ווערט זייער וועג־ווייזער. אויב זיי האבען דעם טאלאנט צו זינגען און צו טאנצען און צו מאכען די נויטיגע תנועות און האוואיעס, בעזיצט ער דעם טאלאנט אריינצובלאזען דעם גייסט פון לעבען אין זייער אונטערהאלטונג און ער האט דעם פיינערען געשמאק צו פערוואנדלען די ווילדע תנועות און האוואיעס אין א גוטער מימיק. מיט איין ווארט, ער קען ווערען דער דירעק־טאר, דער דראמאטורג, דער רעזשיסער און אלץ וואס איז נויטיג פאר א טהעאטער.

ניינטער קאפיטעל.

דער ווינקעלשטיין געלעגט.

די פיאסקא פון גאלדפאדען'ס דעביוט אין יאסי און די דאנק־באַרקייט צו גראדנער'ן פאר זיין קומען איהם צו הילף אין אזא קריטישען מאמענט, האט זיי נאך דעם דאזיגען אווענד געמאכט א סך נעהענטער איינער צום צווייטען און פון דעם דינעם פעדימעל איז צווישען זיי געווארען א שטארקער באנד, און ווען אויף מארגען נאכ'ן דעביוט איז גראדנער געקומען בעטען ביי גאלדפאדען עטליכע נייע ליעדער, איז שוין אין גאלדפאדען'ס קאפ פארטיג געווארען דער גאנצער פלאן.

גאלדפאדען האט מיט'ן אויג פון א קענער ריכטיג אבגעשאצט גראדנער'ס פעהיגקייטען און האט תיכף איינגעזעהן, אז פון איהם קען ארויסקומען א פיינע כלי. ער האט איהם ערקלעהרט, אז עס איז א שאד, אז אזא טאלאנט זאל פערלארען געהן אויף ליעדלעך און האפקעס און האט איהם גלייך געמאכט דעם פארשלאג, ער זאל זיך האלטען אן איהם, וועט ער איהם געבען די מעגליכקייט צו שפיעלען אין אמת'ע טהעאטער־שטיקער.

און אין יענעם מאמענט איז געלעגט געווארען דער גרונד־שטיין פון א אידישען טהעאטער.

גראדנער איז געווען אן אמת'ער ארטיסט און די פערספעקטיוו פון ווערען אן אמת'ער אקטיאר אויף אן אמת'ער ביהנע, אין אן אמת'ען טהעאטער, איז געווען מעהר, ווי ער האט ווען געקענט האפען און חלום'ען, און ער האט זיך דעריין אנגעכאפט מיט ביידע הענד. ער איז איצט געווען גרייט צו דיענען דאס גאנצע לעבען גאלדפאדענען, אבי צו זעהן די פערווירקליכונג פון אזא שעהנעם חלום. אויס זינגער, נאר שוין אקטיאר! אויס שענקעל, נאר שוין א טהעאטער! אויס קרימען זיך, נאר טאקע אמת שפיעלען! און

דאָס אַלע אונטער דער השגחה און פּערזענליכער לייטונג פון אזא געבילדעטען מענשען ווי גאָלדפאדען!

גראַדנער'ען האָט זיך ניט געוואָלט גלויבען אזא גליק, נאָר גאָלדפאדען האָט איהם ערקלערט, אז דאָס איז זיין ערנסט, און ער האָט טאַקע גלייך גענומען פערווירקליכען זיין פּלאַן.

דעם גרעסטען פערדיענסט האָט זיך גאָלדפאדען געמאכט דערמיט, וואָס ער האָט ריכטיג פערשטאַנען אָבצומעסטען די סי־טואַציאָן און בויגען זיך צו די אומשטענדען. ער האָט שוין מיט יאָהרען פריהער אָנגעשריעבען א קאָמעדיע „די מוהמע סאָסיע", וועלכע ווערט גערעכענט אלס איינע פון זיינע בעסערע שטיקער. נאָר ער האָט פערשטאַנען, אז פאר'ן פּובליקום פון די זינגערס איז אזא פּיעסע קיין סחורה ניט און מיט'ן איינציגען טאַלאַנטירטען זינגער קען מען צום טיש ניט געהן. ער האָט פּערשטאַנען, אז דאָס טהעאַטער דאַרף אויסוואַקסען פון די ליעדלעך און זינגער, וואָס ער האָט דאַ געטראָפען אין יאסי, און די ענטוויקלונג פון דער ביהנע און פון דעם געשמאַק פון דעם פּובליקום קען נאָר צוגעהן בהדרגה. ווען ער זאָל עס ניט פערשטעהן, וואָלט ער קיין מאָל ניט געוואָרען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאַטער.

גאָלדפאדען איז געווען א קינד פון זיין פאָלק. ער האָט געקענט אויסגעבונדען אלע שיכטען פון דער געזעלשאַפט. ער האָט אויסגע־צייכענט געוואוסט דעם געשמאַק פון די בעזוכער פון די שיינקען און רעסטאָראַנען און פון דער אידישער אינטעליגענץ. ער האָט אינסטינקטיוו געפיהלט, אז א אידישער טהעאַטער קען ערוואַרטען די שטיצע נאָר פון יענעם עלעמענט, וואָס האָט פּאַטראָניזירט די זינגער. ער האָט געזעהן, ווי אזוי ניינציג פּראָצענט פון זיינע גע־וועזענע חברים אין ראבינער שול האָבען זיך פערהאַלטען צו אי־דיש. ער האָט ניט געקענט האָבען דעם מינדסטען צווייפעל, אז דער אינטעליגענטערער אידישער עולם וועט קרימען די נאָז אויף אידישע פאָרשטעלונגען.

פאר די אידישע אינטעליגענטען זיינען געווען אָפען די טהי־רען פון אלע טהעאַטערס, וואו עס האָבען געשפּיעלט געשולטע אַק־טיאָרען און וואו מען האָט אויפגעפיהרט פּיעסען פון א ליטעראַרי־

שען און דראמאטישען ווערטה. און ווי שוין געזאָגט, ווען אפילו די אינטעליגענטען וואָלטען זיך ניט געקרימט אין יענער צייט אויף „זשארגאָן", האָט מען דעמאָלט פשוט ניט געקענט אויפפיהרען קיין בעסערע פּיעסען, ווייל א בעסערע פּיעסע פּאָדערט בעסערע אקטיאָרען, און זיי קען מען פון פינגער ניט אויסברעכען.

גאָלדפאדען האָט דעריבער געטהאָן דאָס בעסטע אונטער די אומשטענדען. ער האָט זיך גלייך אנידערגעזעצט און אויף דער הייסער מינוט אָנגעשריבען עטליכע ערנסטע און קאָמישע ליעדלעך און זיי באלד איינגעשטודירט מיט זיינע צוויי אקטיאָרען גראדנער און שכר גאָלדשטיין.

דאָס איז געווען די ערשטע שטיק, וואָס גאָלדפאדען האָט צוגעגרייט ביים לעגען דעם גרונדשטיין פון דעם אידישען טהעאטער. ווי דאָס שטיק האָט געהייסען, האָט ער שפּעטער אליין ניט געוואוסט, נאָר דער עיקר פון דער דאָזיגער פּיעסע זיינען געווען די ליעדלאך. די צוויי אקטיאָרען האָבען אויסגעלערנט די ליעדלאך. ער האָט זיי ערקלערט, וואָס די האנדלונג דארף זיין, וואָס זיי האָבען צו טהאָן און וואָס צו רעדען. אויסער די ליעדלאך איז קיין זאך ניט געשריבען געוואָרען און קיין ראָלען האָט מען ניט געמאכט. בשעת מען האָט שטודירט די ליעדלאך, איז אויסגעארבייט געוואָרען די „פּראָזע", וואָס די אקטיאָרען האָבען געדארפט רעדען לויט דער האנדלונג. עס האָט ניט אויסגעמאכט צו די אקטיאָרען וועלען געדענקען אקוראט צו ניט. עס איז קיין בייז ניט געווען, אז זיי זאָלען זאָגען, וואָס אין מויל וועט זיי אריינפאלען. די הויפּט־זאך איז געווען, אז זיי זאָלען וויסען, ווען צו קושען זיך, ווען צו שלאָגען זיך און ווען צו טאנצען.

דאָס דאָזיגע „שטיק" איז ארויסגעקומען אין צוויי אקטען און גאָלדפאדען דריקט זיך אויס וועגען איהם אזוי:

„וואָס זאָג איך א שטיק! א — איך וויים אליין ניט וואָס —
א מין דולענים, אן אונזין, א קאָלאָטוכע—"

און דאָס איז ניט געווען קיין עניוות פון זיין זייט.

אין דעם דאָזיגען שטיק איז גראדנער געווען א יונגער חסיד און גאָלדשטיין זיין יונגע ווייבעל. די האנדלונג אין ערשטען

אקט איז בעשטאנען דעריז, וואס זיי האבען זיך געקריעגט און גע־זונגען, געזונגען און געזידעלט זיך.

אין צווייטען אקט איז דאס ווייבעל מגולגל געווארען אין א בחור׳על, וועלכער איז געזעסען ביי א נעה־מאשין און האט געזונ־גען. גראדנער שטעקט אריין דעם קאפ אין טהיר און דערקענט אין איהם דעם קאמוניסט, וואס האט געוואלט אברעדען זיין ווייב, און בשעת ער שטעהט אזוי מיט׳ן קאפ אין טהיר דערצעהלט ער דעם עולם, אז ער לויפט נאכ׳ן שמש און מען וועט איהם אבנעבען פאר א סאלדאט.

ווען דער חסיד פערמאכט די טהיר, כאפט דער אינגעל א קליידעל מיט א שאל, טהוט זיי אן און נעהט ווייטער.

דער חסיד קעהרט זיך אום צוריק און טרעפט א שעהנע מיי־דעל ביי דער מאשין. ער ווערט דערפון איבערראשט און באלד הויבט ער זיך אן צו שארען צו איהר און ערקלערט איהר, אז ער וועט שלאגען כפרות מיט זיין ווייב און חתונה האבען מיט איהר.

די מיידעל גיט זיך ארויס פאר א יונגער אלמנה און שטימט איין אויף זיין פארשלאג, נאר זי בעדויערט דעם גרויסען חסרון וואס זי האט, און דער חסרון איז, וואס איהר טויטער מאן וויל איהר ניט אבלאזען און אלע האלבע נאכט יאוועט ער זיך אין איהר צימער און קנייפט איהר.

דער חסיד לאכט זיך אויס דערפון און ערקלעהרט איהר, אז ער איז שוין גאר ניט פון די שרעקעדיגע און ביי איהם איז דאס קיין חסרון ניט. דערווייל ווערט האלבע נאכט און דער זייגער שלאגט צוועלף. די טהיר עפענט זיך, און א בחור אין ווייסען שטעהט פאר איהם.

דער חסיד דערשרעקט זיך צום טויט און פאלט אנידער מיט׳ן פנים צו דער ערד. דער טויטער רעכענט איהם אויס אלע זיינע חטאים און דער חסיד קלאפט זיך על חטא אין הארצען און דער טויטער צעהלט איהם מיט א בעזים פיערציג מלקות.

נאך די מלקות רופט זיך דער טויטער אב:

— איצט פערשווינד איך און דו מעגסט נעהמען מיין ווייב. דער בחור׳ל ווארפט דערווייל אראב דאס קליידעל און שאל

און שטעלט אוים דעם חסיד א צונג, און דער חסיד בלייבט מיט א נאז.

דאס דאזיגע שטיק איז אויפגעפיהרט געווארען אין יאסי ארום די ימים טובים אין 1876, גאלדפאדען אליין האט עס ניט בע־טראכט פאר קיין דראמאטישע ווערק און ער האט דערויף געקוקט ניט מעהר ווי אויף א פראבע צו מעסטען זיינע אייגענע און די זינגערס קרעפטען. ווי עס שיינט, איז ער מיט דער דאזיגער פראָ־בע ניט געבליבען צופריעדען און עס איז זעהר מעגליך, אז מעהר ווי איין מאל האט מען דאס „דולענים" ניט געשפיעלט. אבער דאס האט איהם ניט אבגעשלאגען די פליגלען. ער נעהמט זיך ווייטער מיט מעהר מוטה און מעהר ענערגיע צו דעם בנין וואס ער האט אנגעהויבען.

פאר יאסי איז זיין דעביוט און די ערשטע שטיק געווען אי־בערגענוג און ער האט בעשלאסען צו פרואווען זיין מזל אין אן אנדער שטאדט. און גלייך נאך די ימים טובים האט ער זיך אוועקגעלאזט אויף זיין ערשטער רייזע מיט א טרופע, וואס איז בעשטאנען פון אנדערטהאלבען אקטיארען פון יאסי, נאך באטור־שאני. ער האט גלייך געדונגען א לאקאל און געווענדט זיך צום פרימאר נאך אן ערלויבנים צו שפילען.

דאס האט געדארפט געדויערען א קורצע צייט און אין מי־טען האט דארטען אויסגעבראכען די בהלה.

דאס איז געווען א האלב יאהר פאר דער רוסיש־טערקישער מלחמה, און רומעניען האט שוין אנגעהויבען צו מאכען הכנות צו דעם קריעג. די הויפט־זאך איז געווען אנצוגרייטען חיל און דארטען איז דאס צוגעגאנגען ניט ווי אין אנדערע לענדער. א בע־פעהל איז ארויסגעגעבען געווארען צו כאפען יונגע מענשען און אב־געבען זיי פאר סאלדאטען. אין רומעניען זיינען געווען פיעל רו־סישע אידען, וואס זיינען אריבער דעם גרענעץ מיט דעם צוועק צו בעפרייען זיך פון דיענסט. איצט זיינען בעאמטע אין דער בע־גליימונג פון זשאנדארען בעפאלען אלע קאפע־הייזער און אז מען האט געכאפט יונגע מענשען, האט מען קיין שאלות ניט געמאכט און מען האט זיי אבגעגעבען פאר סאלדאטען. פאר א יונגען מענ־

שען איז ניט געווען זיכער צו ווייזען זיך אין גאס, און אפילו אזעל־כע, צו וועמען רומעניען האט קיין שליטה ניט געהאט, האבען זיך געמוזט בעהאלטען, ווייל איידער וואס ווען האט מען זיי שוין אריינגעהאקט אין די קאזארמעס, און אויב שפעטער האט זיך ארויסגעוויעזען, אז זיי זיינען פרעמדע אונטערטהאנען האט מען זיי ארויסגעלאזט.

די יונגע לייט זיינען זיך צולאפען וואו די אויגען האבען זיי געטראגען. מייסטענס האט מען זיך אריבערגעכאפט דעם גרענעץ נאך בוקאווינא און מען האט דארטען געווארט, ביז די בהלה וועט אריבער.

איצט איז ניט נאר ניט געווען קיין צייט צו שפיעלען טהעא־טער, נאר גאלדפאדען מיט זיינע צוויי אקטיארען האבען זיך גאר מורא געהאט צו ווייזען, און דער בעל אכסניא האט זיי געטהאן א גרויסע טובה, וואס ער האט זיי בעהאלטען ביי זיך אויף א בוידעם.

ווען די בהלה וועט זיך ענדיגען, האט קיינער ניט געוואוסט און ליעגענדיג אויפ'ן בוידים האט גאלדפאדען מיט גראדנער'ען גע־האט צייט צו בעטראכטען בעסער זייער נעקסטען שריט. נאך דער ערשטער אונגעלונגענער פראבע מיט א „דולענים" האט זיך ביי גאלדפאדען געוויעזען די אמביציע צו שטעלען א בעסערע זאך און ער האט פאר זיינע צוויי אקטיארען איבערגעלייענט די „מוהמע סאסיע." נאר נאך א קורצען ישוב הדעת זיינען זיי געקומען צום שלום, אז די דאזיגע שטיק פאדערט פינף פרויען־ארטיסטקעס און א מענער־פערסאנאל פון לכל הפחות ניין ארטיסטען און דאס איז געווען אונמעגליך, און ער האט זיך גענומען צו א נייער שטיק.

די בהלה האט איהם אריינגעגעבען א געדאנק וועגען אידישע רעקרוטען און דעם פארם וואס ער האט געשאפען אויפ'ן בוידים האט צוליעב דעם געקריגען דעם נאמען „די רעקרוטען."

עס וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאגען, אז די בהלה אליין האט איהם בעגייסטערט פאר א שטיק וואס זאל האבען צו טהאן מיט רעקרוטען. ווען ער זאל שעפען די בעגייסטערונג פון דער בהלה גופא, וואלט דערפון ארויסגעקומען מעהר טראגעדיע ווי פארס. מיר האבען שוין געזעהן ווי איינע פון די ערשטע פיע־

סען געשריעבען מיט א פופציג יאָהר פאר גאָלדפאדען׳ס שטיק און וואָס האָט געהאט צו טהאָן מיט רעקרוטען איז ארויסגעקומען א טראגעדיע. די בהלה האָט נאָר דערמאָנט גאָלדפאדענען, אז ביי די אומות העולם זיינען געשריבען געוואָרען א סך פארסען, וואו דעם גאַנצען שפאס גיט דער נארישער פויערשער רעקרוט, און דאָס האָט געטריבען זיינע געדאנקען אין א בעשטימטער ריכטונג און געגעבען איהם שוין א פארטיגע פאָרם. אבער, ניין, אפילו די דאָזיגע פארטיגע פאָרם האָט זיך נאָך ניט געפאסט פאר א טרופע, וואָס איז בעשטאַנען פון פוטהאלבען שפיעלער. ער האָט געדארפט האָבען אַזאַ פארם, וואָס זאָל קאָנען אויסגעפיהרט ווערען פון דעם איינציגען שפיעלער אויף וועלכען ער האָט געבויט, דאָס הייסט גראָדנער, און אין דער זעלביגער צייט זאָל דער פארם האָבען אונטערהאלטונג גענוג, אז דעם עולם זאָל ניט דערעסען צו זעהן דעם איינציגען שפיעלער א לענגערע צייט. ער האָט זיך דערמאָנט, אז ער האָט געזעהן „אז ווען איין אקטיאָר וויל אויספילען אליין א סאָלאָ שפיעל — עס זאָל דויערען לאנג און דאָך אונטערהאלטען דאָס פובליקום, האָבען זיך אלע קאָמיקער פון יעדער נאַציאָן געוועהלט איינעם און דעם זעלביגען סיוזשעט פאָרצושטעלען אין קאָמישער וויַיזע דעם „רעקרוט“, דאָס הייסט די פלומפהייט פון א דויהען דומען בויער־יונג, ווען מען נעהמט איהם פאר א רעקרוט.“

ער איז געוועזן טריי צו זיין כלל, „אז מען מוז שטרעקען נאָך די עקען“ און ניט פערמעסטען זיך גרעסער, ווי זיין מאטעריאל האָט איהם ערלויבט.

גאָלדפאדען האָט זיך מישב געווען מיט גראָדנער׳ען וועגען דעם און יענער האָט איהם ערקלעהרט, אז ער האָט שוין ניט איין מאָל פרובירט פאָרצושטעלען א בילד פון א אידישען רעקרוט און טאקע גלייך דאָרטען אויפ׳ן בוידים געוויזען די גרימאסען. גאָלדפאדען איז געבליבען צופריעדען און האָט זיך גענומען מאכען א שטיק אין דריי אקטען. אזוי ווי פאר א דריי אקטיגע שטיק זיינען צוויי פערזאָן וועניג, איז בעשלאָסען געוואָרען צו דינגען א זעקס אָדער אכט אינגלעך פון גאס אלס סטאַטיסטען און אויב זיי וועלען האָבען עפעס צו זאָגען אָדער צו זינגען, וועט ער מיט זיי

איינשטודירעו, און די גרעסערע ראָלען וועלען שפּילען די צוויי אַקטיאָרען. אַזעלכע ראָלען זיינען געווען מעהר ווי צוויי, נאָר גראַדנער און גאָלדשטיין האָבען זיך גיך גערארפט איבערטהאָן און ערשיינען אין די דאָזיגע אַלע ראָלען. עס פערשטעהט זיך, אַז דערביי האָט זיך געפאָדערט ניט מעהר ווי צוויי גרעסערע ראָלען אין איין צייט אויף דער ביהנע.

די בהלה האָט לאַנג ניט אַנגעהאַלטען און אַלע אַנטלאָפענע און בעהאַלטענע האָבען זיך געמעגט פראַנק און פריי און זיכער אומקעהרען אהיים און אַלע באַטושאַנער יונגע לייט האָבען זיך צוריקגעקעהרט. דער עולם איז געוואָרען לעבעדיגער און פרעהלי־כער. גאָלדפאַדען מיט זיין טרופּע איז אויך אַרונטער פון בוידעם און האָט זיך גענומען צום אויפפיהרען די שטיק אונטער'ן נאָמען „די רעקרוטען“.

צווישען די טהעאַטער בעזוכער וועט מען טרעפען זעהר, זעהר ווייניגע, וואָס האָבען געהערט פון דער דאָזיגער שטיק און אַזוי ווי אין איהר ווייזט זיך שוין אַרויס גאָלדפאַדען מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות, וועלען מיר איבערגעבען דעם אינהאַלט מיט מעהר איינצעלהייטען.

ערשטער אַקט. שטעלט פאָר אַ קלויז. פיעלע בטלנים לוי־פען אַרום הין און הער. מאַנכע זיצען אויף אַ באַנק, קוקען אַריין אין אַ ספר, וואַרפען זיך און שרייען, מאַנכע זיצען רוהיג און לער־נען שטיל. מאַנכע טענה'ן גלאַט צווישען זיך. אַרום איינעם שטעהט אַ רעדעל און מען הערט ווי ער דערצעהלט דעם נס, ווי דער רבי האָט געמאַכט דעם הויפּט־טרעפער אין דער לאָטעריע דוקא אָהן אַ לאָטעריע־צעטעל. עס ווערט אַ מהומה, אַ געפּילדער, אַ גע־שריי. אַלע ריידען, אַלע שרייען. איינער גיט אַ שטאַרקען גע־שריי „שאַט!“ אַלע שרייען „שאַט“. איינער שלעפּט אַרויס אַ צווייטען און פרעגט:

— אנו, לאָמיר הערען, למשל, וואָס וואָלסטו געטהאָן, ווען דו זאָלסט געווינען דעם גרויסען געווינס?

דער צווייטער ענטפערט מיט געזאנג:

וועז מיר זאָל נאָר באשערען מיין בעשעפער
ביי דער הייננטיגער לאָטעריע, ביים היינטיגען ציהען,
אז איך זאָל קענען מאכען דעם הויפּט־טרעפער,
ווייסט איהר וואס איך וואָלט געטהאָן?

אלע אין איינעם:

וואס? וואס? וואס?

צווייטער זינגט:

נאָר דיך אליין וואָלט איך געדיענט, טייערער טאטע,
נאָר דיך אליין, זיסער גאָט!
און דו אליין וואָלסט טאקע געבען מיר לעת עתה
אויך הנאה געהאט.
איך וואָלט געמאכט און געמאכט און גע...

אלע:

וואס וואָלסטו געמאכט?

צווייטער זינגט:

א פאבריק פון גרענגערס און המן־קלעפּליך
פון דריידלעך און פאָהנען גאר א פּראכט;
א קאנדיטאריי פון קוגעלעך און קרעפּלעך
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
גאנצע סלויעס פון המוציא מיט האָניג
אין די שאפעס שעהן אויסגעשטעלט,
און פלוימעניוויך מיט א גרויסען פּאָלאָניק
וואָלט איך געזופּט ביי מיר אָהן געלד.

א דריטער חסיד טרעט ארויס און פאנגט אָן זינגען פון אָנ־פאנג „ווען מיר זאָל נאר בעשערען מיין בעשעפער“ כסדר אין דער ארדנונג ווי פריהער, ביז ער קומט צו „און וואָלט געמאכט.“

אלע: וואס וואלסטו געמאכט?

דער דריטער:

א שיינק פון ראזינקעס־וויין אין טעפליך
פעסליך מיט פסח'דיגען בארשט א פראכט.
אן אפאטהייק פון קאנעס און האניג צעפלאך
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
מים שלנו וואלט איך פערקויפט אויפ'ן שעפיל
מוהל מעהל זעהר וואלוועל אויף דעם פוד,
און „מרור" וואלט ביי מיר געגעסען גאנצע לעפיל
יעדער עהרליכער כשר'ער איד.

דער פיערטער (ווידערהאלט זיך דער זעלביגער סדר):

א קאנטאר פון גבאים און מצוה שלוחים
פון בטלנים און לעהרנערס־משניות ביי נאכט;
א מאנופאקטור קלייט פון תכריכים
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
כ'וואלט אבגעקויפט מיט רוחים
אויף א בית הקברות א פעלד א פוסט,
ביי די דייטשען וואלט איך גענומען גוטע מקחים,
און חסידים געלאזט בעגראבען גאר אומזיסט.

מען שמועסט ווייטער און דא קומט פאר א קאמישער דיאלאג צווישען צוויי חסידים וועגען תכסיסי מלחמה, ביז עס עפענט זיך די טהיר און עס קומט אריין דער כאפער מיט א רויטען גארטעל און טהוט א קלאפ מיט זיין שטעקען. אלע כאפען זיך ארויס פון קלויז. נאר א יונג חסיד'על פערטיעפט אין לערנען האט ניט בעמערקט דעם כאפער. דא קומט פאר א קאמישע סצענע, וואו דער כאפער פרואווט איהם נעהמען און ער לאזט זיך ניט. ביז ענדליך דער סאלדאט, וואס איז געקומען מיט'ן כאפער, שלעפט איהם מיט געוואלט אוועק.

דער כאפער געהט צו איינעם צדוק, וועלכער שטעהט די גאנצע צייט און ווארימט זיך ביים אויוועז. ער שטעהט רוהיג און ווארט

געלאסען אויף זיין אורטהייל, אלס קאנטראסט פון דעם רעקרוט, וואס האט ניט געוואלט געהן פריייוויליג. ווען דער כאפער ערקלעהרט איהם, אז ער מוז איהם נעהמען פאר א סאלדאט, ענטפערט צדוק, אז ער וועט ג ע ר ן טהאן זיין פליכט און שולדיגקייט צו דיענען זיין פאטערלאנד, נאר פאר'ן אוועקגעהן זאל ער איהם ערלויבען אויף א ווײלע צו זעגענען זיך מיט דעם ווינקעל, וואו ער האט פער־בראכט די יוגענד און וועט דאס אפשר שוין מעהר ניט וויעדערזעהן.

דאס ליעד וואס צדוק זינגט איז א פאראדיע אויף יאהאנאס אבשיעד אין שילער'ס „יונגפרוי פאן ארלעאנס“:

זייט געזונד, איהר סטענדערס, וואס איך פלעג ביי אייך שוויצען
איהר אבגעריבענע ביינק — זייט געזונד!
צדוק וועט אויף אייך שוין מעהר ניט זיצען,
צדוק זאגט אייך אויף אייביג — זייט געזונד!
איהר, אלטע ספרים, וואס איך פלעג אייך קנייטשען דא,
רוהט אייך וויטער, רוהט אייך אין א גוטער שעה!
זייט געזונד, איהר גרילצען, אויך איהר אלע פליגען,
וואס איהר פלעגט מיר אונטערהאלטען צו מיין גמרא־ניגון,
ווען איך פלעג מיר לערנען ביי נאכט אין קלויז אליין,
צדוק געהט — און קומט מעהר ניט צוגעהן.

ער זינגט נאך עטליכע קופלעטען און דא פאלט דער פארהאנג אויפ'ן ערשטען אקט.

דער צווייטער אקט שטעלט פאר א פעלד אונטער דער שטאדט: פאר א פעסטונג שטעהט א סאלדאט אויף דער וואך און זינגט א סאלדאטסקע ליעדעל. דער סאלדאט איז צדוק און אז ער ווערט פארטיג מיט'ן זינגען קומט אריין דער רעקרוט חיים שעיה. צוויי־שען זיי קומט פאר א קאמישער דיאלאג און דאן קומט אריין אן אונטער־אפיציער און הויבט אן צו לערנען דעם רעקרוט גימנאס־טיק און דער אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס מען הערט טראמ־פייטען און פויקען אלס סיגנאל צום עסען. דער טאמבור מאזשאר אין בעגלייטונג פון אייניגע סאלדאטען מארשירען ארויף אויף דער ביהנע. דער רעקרוט שלעפט זיך נאך אין א קאמישער פאזע.

דער דריטער אקט שטעלט פאר דאס זעלבע פעלד. אז א זייט שטעהען ביקסען צוזאמענגעשטעלט אין פיראמידען־פארם. אייניגע רעקרוטען ליגען אויסגעלעגט אויף דער ערד, זיי רוהען זיך אוים. אויסער חיים שעיה'ן געפינען זיך אויך די אידישע רעקרוטען: עוזר לאזער, געצעל מיכאל. זיי דערמאהנען די גליקליכע יאהרען פון דער היים. איינער הויבט זיך אויף און זינגט דאס הומאריסטישע ליעד „רבש"ע, הורא!" דער אונטער־אפיציער קומט אריין. אלע כאפען זיך אויף, נעהמען די ביקסען און שטעלען זיך אוים אין א רייהע. דער אונטער־אפיציער ערקלעהרט, אז היינט וועט ער זיי לערנען שיסען, און אז ער וועט זאגען „פייער!" מוזען אלע אוים־שיסען. ער ווייזט זיי דעם ערשטען ביישפיעל און שיסט אוים. אלע פאלען אנידער אהן לשון מיט די פנים'ער צו דער ערד. דער אונטער־אפיציער זעהט, אז ער קאן מיט זיי גאר ניט מאכען, געהט ער אוועק מיט'ן ענטשלוס צו בעפרייען זיי אלעמען פון מיליטער־דיענסט. באלד קומט ער ווידער אריין און זאגט זיי, אז זיי קענען געהן אהיים, נאר זיי זאלען אומבייטען זייערע קליידער, און ווען זיי ווייזען זיך ווידער אמאל אויף דער ביהנע, זיינען זיי שוין אנגעטהאן ווי חסידים און זינגען און טאנצען א חסידים־טאנץ.

די הויפט־ראלע פון דער שטיק איז פון דעם רעקרוט חיים שעיה, דאס הייסט די קאמישע, און געשפיעלט האט איהר גראד־נער. דעם נאמען חיים שעיה האט גראדנער אליין אויסגעקליבען און דאס ווייזט, אז ער האט אויך געהאט א האנד אין די רעק־רוטען.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז די סאלדאטען וואס מאר־שירען אריין מיט'ן טאמבור מאזשאר צום שלום פון צווייטען אקט, זיינען ניט געווען סטאטיסטען נאר אמת'ע זעלנער. עס איז ניט בעקאנט, צי דאס איז געטהאן געווארען מיט אן אויג פאר עקאנא־מיע, דאס הייסט אז עס איז געווען ביליגער צו בעשטעלען עטליכע אמת'ע סאלדאטען, אז זיי זאלען ארויפמארשירען אויף דער ביהנע, ווי צו דינגען סטאטיסטען און לערנען זיי ווי צו מארשירען און שאפען פאר זיי די נויטיגע סאלדאטסקע קליידער, אדער דאס איז געטהאן געווארען מיט אן אויג פאר רעאליזם. דער אמת'ער סאל־

דאס האט געמארשירט בעסער ווי א סטאטיסט וואלט עס דערוויזען און ער האט געהאט מעהר פנים פון א סאלדאט. גאלדפאדען האט געהאט אזא אויג פאר רעאליזם. אזוי ווי ער האט אנגעהויבען צו גרינדען דעם טהעאטער אהן אקטיארען און ער האט געדארפט זוכען מיט ליכט בחורים און יונגע לייט פאר די ערשטע שטיקער און זיי זיינען געווען פערזאנען, וועמען די קונסט פון שפיעלען איז געווען פרעמד, האט ער זיך געקליגט צו העלפען זיך דערמיט. וואס פון צייט צו צייט האט ער פון גאס ארויפגעשלעפט אויף דער ביהנע די מענשען, וואס האבען אין לעבען קארעספאנדירט מיט די פערזאנען, וואס מען האט געדארפט פארשטעלען. אין דעם פאל פון די „רעקרוטען" האבען מיר געזעהן, ווי ער האט ארויפגעבראכט אויף דער ביהנע אמת'ע סאלדאטען אנשטאט סטאטיסטען אדער אקטיארען וואס זאלען זיך פערקליידען פאר סאלדאטען. אין אנדערע פיעסען איז ער געגאנגען פיעל ווייטער. אזוי, למשל, האט גאלדפאדען דערצעהלט, אז פאר איינער פון זיינע ערשטע שטיקער האט ער געדארפט האבען א שוסטער אויף דער ביהנע. ער האט געטראפען אזא כוואטסקען שוסטער און טאקע אויפ'ן ארט האט גאלדפאדען איהם געהייסען זיך פארשטעלען, אז ניט ווייט פון איהם שטעהט זיין ווייב און זי גיט איהם א גאב און ער ענטפערט איהר מיט פראצענט. גאלדפאדען האט איהם סופלירט וואס צו זאגען און יענער האט עס ארויסגעבראכט מיט דער ריכטיגער פארב און מיט'ן ריכטיגען טראפ.

עס זיינען ניט וויכטיג די איינצעלהייטען, ווי אזוי גאלדפאדען מיט זיין קליינער טרופע האט זיך ארומגעשלעפט דעם ערשטען ווינטער איבער די קלענערע שטעדט אין רומעניען, און מיר ווילען נאר דערמאנען די שטאדט גאלאץ, וואו גאלדפאדען האט אנגעשפארט ארום פורים צייט אין 1877. זיין אנקומען אין גאלאץ ווארפט א ליכט, ווי אזוי ער האט אין יענער שווערער און ביטערער צייט „געהויבען הקפות" און ווי אזוי ער האט דערוויזען אריבערצופיהרען זיינע „פוטהאלבען" אקטיארען פון איין שטעדטעל אין דעם צווייטען.

אין רומעניען האבען די אידען דעמאלט געהאט א פעראיין,

וואס האט געהייסן „לעבאנאן.“ די לעבאניסטען אין יאסי האבען מקרב געווען גאלדפאדען און האבען איהם געמאכט פאר זייער עהרען־פרעזידענט. און איידער ער איז אוועקגעפאהרען קיין גאלאץ, האט דער פרעזידענט פון די יאסער לעבאניסטען געלאזט וויסען די גאלאצער לעבאניסטען, אז דער עהרען־פרעזידענט א. גאלדפאדען, דירעקטאר פון אידישען טהעאטער מיט זיין קאמפאניע, קומט צו זיי און זיי זאלען איהם געבען א פיינעם קבלת פנים.

עס האט זיך געגרינדעט א קאמיטעט פון פינף און צוואנציג פערזאן, וועלכער איז ארויס מקבל פנים זיין איהם. זיי האבען ערווארט צו בעגעגענען אן אימפאזאנטע טרופע, די זיילען פון דעם אידישען טהעאטער מיט'ן בעוואוסטען דיכטער אלס דירעקטאר, און צו זייער גרויסער פערוואונדערונג האבען זיי געטראפען איין מענשען, און דאס איז געווען גאלדפאדען.

ער האט זיי לאנג ניט געלאזט וואונדערען זיך און האט זיי ערקלערט, אז זיין קאמפאניע איז געבליבען אין וועג, ווייל ער האט פשוט ניט געהאט אויף הוצאות.

מען האט איהם געשאפען די נויטיגע הוצאות און ער האט תיכף ארא־בגעבראכט זיינע צוויי אקטיארען.

אין א רעסטאראן האט מען פאר איהם געדונגען א זאל, וואו מען האט אויפגעבויט א ביהנע, און ער האט דארטען אויפגעפיהרט די „רעקרוטען“ מיט ערפאלג. דארטען האט ער אויך געשפיעלט די „באבע מיט'ן איניקעל.“

אין א וואך צוויי ארום איז גאלדפאדען מיט זיין טרופע אוועקגעפאהרען קיין בוקארעסט. עס האט זיך איהם אפילו ניט געחלום'ט, ווען ער איז אריינגעפאהרען אין בוקארעסט אהן א פרוטה אין קעשענע, מיט א טרופע פון צוויי אקטיארען, מיט א טהעאטער מעהר אין דער פאנטאזיע ווי אין דער ווירקליכקייט, מיט אויסזיכטען אויף א ציגיינערשען ארומוואנדלען פון שטאדט צו שטאדט, מיט פלענער ווי צו „הויבען הקפות“, אז אין עטליכע וואכען ארום וועט פאסירען אזעלכעס, אז מען וועט האבען צו דערצעהלען וועגען דעם צו קינד און קינדס קינדער.

גאלדפאדען איז געקומען קיין בוקארעסט מיט א רעקאמענ־

דאציע צו א געווויסען אהרן שנאפּ, וועלכער האט איהם געהאלפען צו קריגען דעם טהעאטער „זשיגניצע“ און ער האט דארטען גע־שטעלט די „רעקרוטען“. מען האט אין דעם דאזיגען טהעאטער געשפּיעלט נאר איינמאל, און ביי יענער פארשטעלונג איז צוגע־קומען נאך אן אקטיאר, שאפּירא, דער פאטער פון דער אקטריסע שאפּירא, וועלכע שפּיעלט איצט אין ניו יארק.

נאך דער דאזיגער פארשטעלונג האט גאלדפאדען גענומען א האל ביי א געוויסען לאזאר.

די גאנצע צייט האט גאלדפאדען געזוכט קרעפטען ווי מיט ליכט. די דריי אקטיארען, וואס ער האט איצט געהאט, זיינען געווען ווייניג אפילו פאר די „רעקרוטען.“

ווי מיר האבען שוין געזעהען, זיינען די ערשטע קרעפטען זיי־נע געווען ליעדער זינגער אדער פאלקס זינגער. אזעלכע זיינען געווען גראדנער און שכר גאלדשטיין, און שפּעטער האבען זיך א שאט געטהאן די ליעדער זינגער פון אלע זייטען צום אידישען טהעאטער.

נאר די לאקאלען זיינען ניט געווען דער איינציגער קוואל, פון וואנען גאלדפאדען האט גענומען זיינע קרעפטען. שוין גלייך ביי זיין אנקומען אין בוקארעסט האט ער ענטדעקט א צווייטען קוואל, און דאס איז געווען די חזנ׳ישע וועלט.

די חזנ׳ישע וועלט האט שוין ביי די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער ארויסגעוויזען א פיינדשאפט צו איהם. די חזנים גופא, אלס פארשטעהער פון שוהל און בית המדרש, האבען ניט געוואלט האבען קיין מגע ומשא מיט אן אינסטיטוציאן, וואס האט פערשפּראכען צו פערשפּאטען אידישע טראדיציעס און אלס מנגנים האבען זיי גערעכענט פאר א פּחיתת הכבוד צו האבען עפּעס א שייכות מיט א קונסט וואס האט איהר מקום מנוחה געפונען אין טראקטירען און סטאדאלעס.

אבער די חזנ׳ישע וועלט איז ניט בעשטאנען בלויז פון גע־צעהלטע חזנים. די חזנים וועלט איז געווען א סך, א סך רייכער אין משוררים, און פאר יענע האט דאס טהעאטער געהאט מעהר רייץ ווי די שוהל. די משוררים, אלס א קלאס, זיינען גייסטיג גע־שטאנען מיט איין פוס אויסער בית המדרש. די שוהל איז פאר זיי

געווען ניט מעהר ווי א פרנסה, און אזוי גיך ווי זיי זיינען אוועק פון עמוד, האבען זיי אויסגעטהאן דעם גייסטיגען טלית און גע־פיהרט א לעבען פון הפקרות. אין יעדער שטאדט און שטעדטעל זיינען די משוררים געווען די פרעהליכסטע קונדסים. אין א לוס־טיגער געזעלשאפט האבען זיי נאכגעקרימט און איבערגעמאכט די תנועות און האוואיעס פון אנגעזעהענסטע בעלי בתים, ווי אויך פון די חזנים, קיינער איז פאר זיי ניט געווען צו חשוב, קיין זאך איז פאר זיי ניט געווען צו הייליג.

ווען גאלדפאדען איז אנגעקומען קיין בוקארעסט, איז דארטען דער חזן געווען דער בעוואוסטער קופער. צווישען זיינע משוררים זיינען געווען זעליג מאגולעסקא, לייזער צוקערמאן, זילבערמאן, דינמאן. אין דער זעלבער צייט וואס מאגולעסקא, דעמאלט א אינ־געל פון זיבצעהן יאהר, און צוקערמאן מיט א יאהר אדער צוויי על־טער זיינען געווען אנגעשטעלט אלס משוררים ביי קופער'ן, האבען זיי אויך געזונגען אין א קירכע. עס פערשטעהט זיך, אז דער חזן און די בעלי בתים האבען דערפון ניט געטארט וויסען. זיי האבען אויך שוין געהאט געלעגענהייטען צו זינגען אלס כאריסטען אין אפערעס, און דאס שפיעלען, וואס זיי האבען געזעהען ביי די דא־זיגע געלעגענהייטען, האט געמאכט אויף מאגולעסקא'ן אזא איינ־דרוק, אז ווען מען פלעגט צו א שמחה פעררופען די משוררים, פלעגט מאגולעסקא אונטערהאלטען דעם עולם ניט נאר מיט זינ־גען, נאר אויך מיט נאכמאכען געוויסע רומענישע אקטיארען. אויך פלעגט ער אזעלכע שטיקלאך ווייזען ביים חזן אין הויז, ווען די משוררים און פיינע בעלי בתים פלעגען זיך צוזאמענקלייבען ביי איהם א שבת־צו־נאכט און דער עולם האט פון זיי געלעקט די פינ־גער.

דאס האט דערגרייכט צו גאלדפאדען, און ער האט תיכף נאך זיין קומען קיין בוקארעסט געשיקט רופען צו זיך די אויבענדער־מאנטע פיער משוררים: מאגולעסקא, צוקערמאן, דינמאן און זיל־בערמאן. ביים פערהער האט מאגולעסקא פארגעשטעלט א סצענע פון דעם רומענישען שטיק „וולאדוצו מאמו", און דאס איז געווען דער אריגינאל פון דער צוקונפטיגער פיעסע „שמענדריק."

גאָלדפאַדען איז געווען אַזוי געפעלען די פאַרשטעלונג, אז ניט נאָר האָט ער צוגענומען מאַגולעסקא אין זיין טרופע, נאָר ער האָט איהם אויך צוגעזאָגט, אז ער וועט לאָזען דאָס שטיק איבערזעצען און דערפון וועט ער מאַכען אַ אידישע פיעסע פאַר איהם.

צוקערמאַן האָט געקראָגען ביים פערהער צו זינגען עפּעס פון „לוטשיא“. ער האָט זיך זעהר אויסגעצייכענט מיט זיין שטים און אַלע צוזאַמען מיט מאַנולעסקא זיינען אריינגענומען געוואָרען אין דער טרופע.

דינמאַן האָט געקריגען לאַמפּען־פיעבער, פּשוט געזאָגט, ער האָט זיך געשראָקען, און דערצו האָט ער ניט געקענט קיין אידיש. און הגם ער האָט געהאַט אַ גוטע טענאָר שטימע, איז ער פערבראַ־קירט געוואָרען. דאָך בעגעגענט מען איהם אין אַ קורצער צייט אַרום אויף דער ביהנע. דאָס איז געווען אין גאַלאַץ, נאָכדעם ווי גאָלדפאַדען האָט אָנגעשריעבען „ני בע ני מע ני קוקי רעקו“. גאָלד־פאַדענ׳ס קאָמפּאַני איז געווען צושלאָגען און ער האָט אוועק־געשיקט צוקערמאַן ער זאָל ברענגען דינמאַן. ער איז אויפגעטראָטען אין דער ראָלע פון פּראָקוראָר. מיט זיין זינגען האָט ער געמאַכט אַ פוראָר, נאָר די מורא פאַר דער ביהנע האָט ער ניט געקענט ביי־קומען. אין דעם לעצטען אקט האָט ער געדאַרפט מיט בייזקייט פרעגען: ווער זייט איהר? איז ער אבער געווען אַזוי דערשראָ־קען, אז ער האָט די דריי ווערטער ניט געקענט אויסרעדען. און דער קאָמיקער צוקערמאַן האָט זיך צו איהם אנגערופען טאַקע אויף דער ביהנע:

— האָט קיין מורא ניט, מיר זיינען דאָ ניט קיין גזלנים.

ער האָט געשפּיעלט נאָר עטליכע וואָכען און איז אוועק פון דער ביהנע. מיט יאָהרען שפּעטער איז ער געוואָרען קאַנטאָר אין ווין.

אויך משה זילבערמאַן איז אָנגענומען געוואָרען און גאָלדפאַ־דענ׳ס טרופּע איז מיט אַמאָל אויסגעוואַקסען.

סיי דער פערשטאַרבענער מאַגולעסקאַ, סיי צוקערמאַן און סיי אַלע יענע, וואָס האָבען זיך פערבונדען מיט גאָלדפאַדען ביי זיין אָנקומען קיין בוקארעסט אדער באַלד נאָכדעם האָבען אַלע בפה אחד דערצעהלט, ווי אַזוי שמענדריק איז איבערגעמאַכט געוואָרען אויף

זייערע אויגען פון „וולאדוצו מאמו." פון מאגולעסקא'ס רייד איז אויסגעקומען, אז איהם האט געלדפאדען געהאט צו פערדאנקען פאר דעם דאזיגען שטיק, און די אנדערע וואס זיינען דערביי געווען האבען מיט זייערע אייגענע אויגען געזעהן, ווי געלדפאדען האט עס פערפאסט. עס איז מערקווירדיג דערביי, וואס די אלע גע־דענקען גוט דעם נאמען פון דעם אריגינאל, הגם צעהנדליגע יאה־רען זיינען זייט דעמאלס אריבער. עס קען דאריבער קיין שום ספק ניט זיין, אז „שמענדריק" איז געשאפען געווארען פון געלד־פאדען אין בוקארעסט באלד נאך זיין קומען אהין, דאס הייסט אין 1877.

מיר מוזען דאריבער קומען צום שלוס, אז דער „שמענדריק", וואס איז געווען געדרוקט אין לעמבערג אין 1875 איז ארויסגעגע־בען געווארען אונטער א פאלשען דאטום.

דער דערמאנטער „שמענדריק" איז ארוים פון דעם דרוק און פערלאג פון ב. ל. נעבעלעס, און דער דאטום איז דארטען אנגעגע־בען 1875. די דאזיגע פיעסע הייסט אין יענעם פערלאג:

די קאמישע חתונה

פאן

שמענדריק

מיט די כלה

אין דריי אקטען.

דער שער האט אויך אן אויפרוף צו די קונים:

„צו שמענדריק מיט די כלה. לויפט קוינים (קונים) אלו. וועט אור האבען א שיינום אונטערהאלט. וועט עטץ זעהן וואס מוט אוז גישעהן באלד. מען האט די כלה פאר בוטען (פערביטען) אונ־טער די חופה אין מיטען.

„עס איז איין פערגנוגען פאר די וועלט. איר וועט דאס קענון קויפין פאר א שפאט געלד."

דער דאזיגער לשון און אויסלעגען דארפען ווייזען אויף גאַ־ליציען, אז דארטען איז עס געשריעבען געווארען. אבער אלע אויספארשונגען האבען געוויזען, אז „שמענדריק" איז גענומען פון א רומענישער שטיק און דער פערפאסער איז געווען געלדפאדען.

די לעמבערגער אויסגאבע גיט ניט אן דעם נאמען פון דעם פערפאסער און מען דארף קומען צום שלוס, אז אדער עס איז ארייגעפאלען א גרייז אין דעם דאטום אדער דער דאטום איז מיט א כיון פערגרייזט געווארען.

גאלדפאדען האט אין יענער צייט ניט ארויסגעלאזט קיין מאַ־נוסקריפט פון האנד און קאפירען זיינע א פיעסע איז געווען כמעט אונמעגליך. ווען אקטיארען פון זיין טרופע זיינען אוועק פון איהם און געמאכט שבת פאר זיך, האבען זיי קיין קאפיעס פון זיינע פיע־סען ניט געהאט. זיי האבען אונגעשטעלט געקענט שפיעלען זיינע שטיקער, ווייל אין רומעניען איז דער זכות פון מחבר געזעצליך ניט אנערקענט געווארען. ווען אזא טרופע האט יא אויפגעפיהרט א פיעסע פון גאלדפאדענ'ס רעפערטואר, האבען די אקטיארען גע־דארפט זאגען זייערע ראלען פון זכרון. עס קען דאריבער זיין, אז עפעס אן אקטיאר פון גאליציען האט אנגעווארפען די ראלען פון זכרון און דערפון איז ארויסגעקומען די „קאמישע חתונה“, וואס האט זיך געדרוקט אין לעמבערג. ער האט דערביי אויך געברויכט זיין אייגענעם פערגרייזטען אויסלעגען און לאקאלע ווערטלאך און דער־פון איז ארויסגעקומען א מיש מאש פון גאלדפאדענ'ס זיד־רוסי־שען לשון מיט א גאליצישען אויסלעגען און גאליצישע ווערטלאך. עס פערשטעהט זיך ממילא, אז ווען מיר נעהמען אן די דאזיגע הנחה, מוזען מיר בעשליסען, אז דער דאטום פון דער לעמבערגער אויסגאבע איז א פערגרייזטער.

מיט דער נייער קאמפאניע האט גאלדפאדען אויפגעפיהרט די „באבע מיט'ן אייניקעל“. דאס דאזיגע שטיק בעשטעהט פון עטלי־בע ליעדער, צו וועלכע מען האט פון פארענט און פון הינטען און אין מיטען צוגעגעבען אביסעל פראזע. גראדנער האט געשפיעלט די ראל פון דער באבע, מאגולעסקא פון אייניקעל, פנחס שאפירא — שדכן, זילבערמאן — פון דער לעהרער און צוקערמאן די ראל פון דעם טערק אין דעם לעצטען אקט.

די באבע און אייניקעל זיינען צוויי פרויען ראלען, נאר די ערשטע פאר חדשים אין בוקארעסט האט מען נאך ניט געקענט בעי־וועגען קיין מיידעל אדער ווייבעל אויפצוטרעטען אויף דער אידי־

שער ביהנע, ווייל דאס האט זיך געריכט צו עס דער וויס אונאנשטענ־דיג, און מאנכע האבען געשפיעלט פרייע־ראלען.

גראדנער האט זעהר שטארק אויסגענומען אין דער ראל פון דער באבע, און דער איינדרוק איז געווען אזוי גרויס, אז מיט יאהרען און יאהרען שפעטער, ווען די ביהנע האט געצעהלט ניט ווענינער פרויען ווי מענער, האבען די גרויסע קאמיקער, ווען נאר זיי האבען געהאט די געלעגענהייט, געשפיעלט די באבע.

דאס פובליקום איז געווען פון די סאמע פראסטע עלעמענטען און בעשרענקט אין צאהל. דער אינטעליגענטער טהייל פון שטאדט האט פון דעם טהעאטער ניט געוואלט וויסען און אין זיינע אויגען איז עס ניט געשטאנען פיעל העכער פון א שטאל, וואו מען קען זעהן קאמעדיאנשטשיקעס. און אזוי ווי די צאהל טהעאטערגעהער איז געווען ניט קיין גרויסע, האט מען אלע ווילע געדארפט האבען נייע שטיקער, כדי אויפצוואוועקען א נייעם אינטערעס אין די צו־שויער.

נאך דער „באבע מיט'ן איניקעל" איז אויפגעפיהרט געווארען די „אינטריגע", אדער „דוואסיע די פליאטקעמאכערין." אדער „דוואסיע די ספלעטניצע". אין דעם דאזיגען שטיק האט מאגולעס־קא געשפיעלט צוויי ראלען, איינע פון א יונגער ווייבעל רחל'ע און די צווייטע פון א משרת א זאאיקע. די דראמאטישע ראל האט גע־שפיעלט גאלדפאדען, און מאגולעסקא האט אזוי גוט קאפירט א יונג ווייבעל, אז ווען גאלדפאדען'ס פרוי איז געזעסען אין טהעאטער און האט דערזעהן, ווי איהר מאן קושט זיך אויף דער ביהנע מיט א שעהנער מיידעל, איז זי געווארען אייפערזיכטיג.

„שמענדריק" האט גאלדפאדען געשריעבען מיט אן אויג פאר א ראל פאר מאגולעסקא, און אזוי ווי דאס איז געווען די הויפט ראל, האט גראדנער'ן פערדראסען, וואס אין זיינע שיך טרעט אריין א פרעמדער. די קנאה צווישען אקטיארען פאר ראלען איז שטענ־דיג זעהר גרויס. איינער פערגינט ניט דעם צווייטען איבריגע עט־ליכע ציילען און בפרט ווען עס האנדעלט זיך וועגען א הויפט ראל. אין יענער צייט איז די ראל געווען כמעט די איינציגע בעלוינונג, וואס דער אקטיאר האט געהאט. ווען אן אקטיאר האט זיך געקלאגט

פאר גאָלדפאדען, אז ער האָט ניט אויף הצטרכות, האָט ער איהם ניט פערשפּראָכען קיין שפּעטערע מאטעריעלע גליקען, נאָר האָט איהם געוואוינליך געענטפערט:

— איך וועל דיר אנשרייבען א ראָל. אי, וועט דאָס זיין א ראָל! דאָס וועט דיר מאכען א נאָמען און דו וועסט ווערען גרויס!

און דאָס איז געווען די בעסטע הבטחה.

מען קען זיך דאריבער לייכט פארשטעלען, ווי גראדנער איז פערביטערט געוואָרען, ווען די הויפּט ראָל פון „שמענדריק" האָט געקריגען מאָגולעסקאָ. דאָס איז געווען ניט נאָר א פּאטש אין פּנים דעם לייכטענדען שטערען, ווייל גראדנער איז געווען די וויכטיגסטע קראפט אויף דער ביהנע און ביז „שמענדריק" האָט ער פערנומען דעם אויבען אָן, נאָר דאָס איז אויך געווען א פערראטה צו איהם, וועלכער האָט גאָלדפאדענען געהאָלפען טראָגען די שטיינער צום פונדאמענט פון אידישען טהעאטער. ער האָט זיך געבויגען פאר גאָלדפאדען, אבער ער האָט זיך ניט געוואָלט בויגען פאר קיין אנדערן אויף דער ביהנע, און די אויפפיהרונג פון „שמענדריק" מיט מאָגולעסקאָ אין דער הויפּטראָל איז געווען דער סוף פון דער פריינדשאפט און געמיינזאמער ארבייט צווישען גאָלדפאדען און גראדנער. און דער פּועל יוצא דערפון איז געווען, אז די ערשטע קאָמפּאניע, וואָס האָט זיך קוים געהאַלטען אויף די פיס און האָט נאָך קיין ריכטיגען טהעאטער ניט געהאט, האָט זיך צושפּאָלטען, און גראדנער איז אוועקגעפאָהרען קיין יאסי און האָט געמאכט שבת פאר זיך.

און אויף אזא אופן, איידער גאָלדפאדען האָט נאָך צייט געהאט דורכצולעגען א וועג פאר איין טהעאטער, האָט זיך שוין געוויזען א צווייטער און די קרעפטען זיינען צושפּאָלטען געוואָרען.

וועדליג די אָרימע קרעפטען פון דער ערשטער קאָמפּאניע, האָט גראדנער'ס ארויסטרעטען געדארפט רואינירען די גאנצע עקזיסטענץ פון דעם אידישען טהעאטער, וואָס האָט זיך דעמאָלט געהאלטען אויף היהנערשע פיסלאך, נאָר דאָס האָט קיין ווירקונג ניט געמאכט און די פאָרשטעלונגען זיינען אָנגעגאנגען אָהן גראדנער'ן ווי מיט גראדנער'ן. דער עולם האָט אזוי געלעקט די פינגער פון

מאַגולעסקא ווי פריהער פון גראַדנער, און ווען אין א קורצער ווײלע אַרום איז מאַגולעסקא אוועק פון גאָלדפאַדען, האָט עס ווידער קיין ווירקונג ניט געמאַכט אויפ׳ן טהעאַטער.

נאָך גראַדנער׳ס אוועקגעהן האָט גאָלדפאַדען אַריינגענומען צו „שמענדריק" א נייעם אַקטיאָר אין דער טרופּע. דאָס איז געווען משה טייך (גאַזניק). ער איז געווען א פאָלקס־זינגער און איז גע־קומען פון גאַליציען.

משה טייך איז אינטערעסאַנט צוליעב דעם, וואָס ער איז גע־ווען א טויבער און אַלס אַזעלכער האָט ער, פערשטעהט זיך, ניט געקענט הערען וואָס מען רעדט צו איהם אויף דער ביהנע. נאָר ער האָט שטענדיג געמאַכט זיין רעפּליק ריכטיג. ער האָט אין די ליי־פּען דערקענט, וואָס דער צווייטער זאָגט. אַלס אַקטיאָר האָט נאָר מאַגולעסקא געהאַט וועגען איהם א גוטע מיינונג און האָט זיך וועגען איהם אויסגעדריקט, אַז ער איז געווען א וואונדערבאַרער כאַ־ראַקטער־שוישפּיעלער.

אַלע אַנדערע האָבען פון איהם ניט געהאַלטען און יעקב אַדלער האָט איהם שפּעטער כאַראַקטעריזירט אַזוי:

„משה טייך, א טויבער איד, מיט קרומע אויגען, א נידעריגער, זעהר א מיאוס׳ער מענש און קיין טאַלאַנט. ער איז געווען דער ליעב־האָבער, דער טראַגיקער. זיינע ראָלען האָט ער אויסגעפּויקט ווי א פּאַנאָגראַף."

ווען מאַגולעסקא איז אוועק פון גאָלדפאַדען און, ווי שוין גע־זאָגט, איז דאָס געשעהן אין א פּאָר חדשים אַרום, איז לייזער צור־קערמאַן געוואָרען די הויפּט־קראַפט פון דער טרופּע.

די ערשטע און וויכטיגסטע פאָדערונג פון אַן אַקטיאָר אָדער אַקטריסע איז דעמאָלס געווען, ער אָדער זי זאָל קענען זינגען. עס האָט געזונגען דער קאָמיקער, עס האָט געזונגען דער ליעבהאָבער, עס האָט געזונגען די פּרימאַדאָנאַ, עס האָט געזונגען די סובּרעטין. אַלע האָבען געדאַרפט זינגען. צוקערמאַן האָט געהאַט א פיינע שטים און אַלס זינגער איז ער אפשר בעסער געווען פון מאַגולעסקאַ, הגם דער לעצטער האָט זיך מעהר אויסגעצייכענט אַלס מנגן. ער, צור־קערמאַן הייסט עס, איז אויך געווען א פיינער טענצער און בכלל

זעהר א לעבעדיגע סחורה. זיין גרויסער חסרון איז געווען, וואס ער האט ניט געהאט קיין מאס, און זיין האלטונג אויף דער ביהנע איז געווען א ווילדע. ער האט ניט געוואוסט פון קיין ווייכע איבערגאנגען, פון ווייכע שאטירונגען און אלץ וואס ער האט געטהאן איז געווען איבערטריבען.

איבריגענס, וועדליג גאלדפאדען כאראקטעריזירט גראדנער'ן, איז דער לעצטער אויך אזוי געווען אין יענער צייט, און אפשר זיינען אלע אזוי דעמאלט געווען. אלענפאלס האט דער עולם בעסער ניט פערשטאנען און האט געפאדערט גראבע פארמען.

צוקערמאן איז אפשר געווען דער איינציגער וואס איז פון דעמאלט אן געבליבען מיט גאלדפאדען, ביז דאס אידישע טהעאטער איז מיט יאהרען שפעטער פערבאטען געווארען אין רוסלאנד. און צוליעב זיין איבערגעבענהייט צום גרינדער פון אידישען טהעאטער האבען די אנדערע אקטיארען איהם גערופען: אליעזר עבד אברהם.

דערווייל האט אויסגעבראכען די רוסיש-טערקישע מלחמת און פון רוסלאנד האבען זיך א שאט געטהאן קיין רומעניען מחנות מענשען אין דער האפענונג צו פערדיענען א לייכטען רובעל. דער קאמיסאריאט פון דער רוסישער ארמעע האט זיין הויפט-קווארטיר געמאכט אין בוקארעסט און פון דארטען האט א שטראם גאלד געפליצט איבער די קעשענעס פון אלע יענע, וואס זיינען נאר ניט פויל געווען עס צו נעהמען. קיין זאך איז אזוי ניט ביליג געווען, ווי געלד. מענשען וואס זיינען געקומען ארים, זיינען אין א קורצער צייט עשירים געווארען. און מיט'ן לייכט געקריגענעם געלד איז געקומען א פאדערונג אויף לעבען א גוטען טאג, הוליאנקעס און דאס גלייכען.

דאס טהעאטער איז געווען ווי פשוט בעשאפען פאר זיי. און דער גרויסער אנגעלאפענער, רייך געווארענער עולם האט זיך ממש דערפרעהט מיט אזא אונטערהאלטונג. מען האט איצט געשפיעלט פאר געפאקטע הייזער, און אין טהעאטער איז געווארען א גרויסע שפע. פון לעדיגע בענקלאך האט מען שוין מעהר ניט געוואוסט און די אקטיארען האבען פערגעסען די הונגעריגע טעג.

דאס פובליקום האט אויך בעקומען גאר אן אנדער פנים. אנ־

שטאָט וואָס ביז איצט זיינען די בעזוכער נאָר געווען פון די סאַמע נידריגע שיכטען, האָט מען שוין איצט געקענט דאָ זעהן דעם פיי־נעם היימישען בעל הבית, דעם משכיל און דער טהעאַטער ווערט אין אַ קליינעם מאַסשטאַב אַן אינסטיטוציאָן פון דעם גאַנצען פאָלק.

אין טעהאַטער זעהט מען איצט אויך אַ צומיש פון רוסישע אָפּיצירען. די פּזמונים און טענצלאך מיט וועלכע די ערשטע שטי־קער זיינען געווען דורכגעפלאָכטען, זיינען פערשטענדליך און צו־געננגליך פאַר אַלעמען, בפרט ווען די האַנדלונג איז דורכאויס פון אידישען לעבען און די לאַנגע קאַפּאָטעס און בערד מיט פּאות'ען זיינען גוט בעקאַנט דעם רוסישען. אויב דער דאָזיגער צומיש האָט ניט געהויבען די ביהנע, האָט ער אָבער פיעל געהאָלפען דער קאַ־סע.

דער קליינער האָל, וואָס גאָלדפאַדען האָט געהאַט ביי לאַ־זאַר'ן אין שיינק, איז געוואָרען צו קליין פאַר דעם גרויסען פּובלי־קום, און דאָס טהעאַטער האָט זיך אריבערגעצויגען אין דעם גרע־סערען האָל „פאַמול ווערדי" (גרינער בוים).

צווישען די אַנגעלאָפענע אין בוקאַרעסט איז אויך געווען משה פינקעל. ער איז געקומען פערדיענען אַ גרינגען רובעל ביים קאָמי־סאַריאַט, נאָר ער איז באַלד אריינגעפאַלען אין גאָלדפאַדענס טרופּע.

משה פינקעל איז געווען אַ וואַנדערער פאָלקס־זינגער און, ווי עס זעהט אויס, האָט ער אַלס אַזעלכער שוין געגעבען פריהער פאָר־שטעלונגען אין רומעניען, נאָך איידער גאָלדפאַדען איז אַהין געקו־מען. דערפון וואָרשיינליך האָט זיך גענומען דער פערשפּרייטער איינדרוק, אַז גאָלדפאַדען האָט ביי זיין אַנקומען אין רומעניען גע־טראָפען גראַדנער'ן און פינקלען, און מיט זיי האָט ער געגעבען זיינע ערשטע שטיקער.

מאַגולעסקאַ דערצעהלט עס אין זיינע ערינערונגען אַלס אַ פאַקט און פיעלע, וואָס געדענקען נאָך די ערשטע גאָלדפאַדען שטי־קער, זיינען אויך אונטער דעם זעלבען איינדרוק. נאָר דאָס איז ניט ריכטיג. פינקעל איז ניט געווען אין גאָלדפאַדענ'ס טרופּע ביז דער

רוסישער קאמיסאריאט איז אריבער אין בוקארעסט.

באלד קומט אויך אריין אין גאלדפאדענ'ס טרופע דער קאמי־קער ווייגבלאט. ער איז געווען א משורר און האט זיך געלערנט שחיטה, נאר איהם איז בעסער געפעלען געווארען דאס זארגלאזע און פרעהליכע לעבען פון די קעלער־זינגער און ער האט זיך געלאזט געהן אויף בעם דאזיגען וועג. דערפון האט ער אבער ניט געקענט מפרנס זיין קיין ווייב, און ער האט גענומען טראכטען וועגען א תכלית. א נשמה־זארגער האט איהם צוגערעדט צום שמד, און ער איז מיט דעם צוועק געפאהרען קיין בוקארעסט, און איז ארייגגע־פאלען אין גאלדפאדענ'ס טרופע. אין טהעאטער איז די שפע געווען גרוים און דאס לעבען איז געווען זעהר א פרעהליכס.

גראדנער איז אונטער דער צייט ניט געזעסען ליידיג. ער איז אוועק פון גאלדפאדען איידער עס איז אזוי לעבעדיג געווארען אין בוקארעסט. ער איז אוועקגעפאהרען קיין יאסי און דארטען געגרינ־דעט אן אייגענע קאמפאניע. קיין גרוים הכבדה איז דעמאלט ניט געווען צו עפענען אליין א טהעאטער. די הינטער־שטוב אין א שיינק איז געווען איבער גענוג דערצו, און די עטליכע גראשען וואס מען האט געדארפט האבען אין אויסלאג האט אזא ווי גראדנער שטענדיג געקענט קריגען ביי א מלוה. יענער האט אין דער קאסע ארייגגעזעצט זיינעם א מענשען, וועלכער האט קודם־כל ארונטער־גענומען דעם חוב און די פראצענטען, און אויף אזא אופן איז די הלואה געווען מעהר אדער וועניגער געזיכערט. און ווען די נויטיגע קרעפטען און די נויטיגע עטליכע גראשען זיינען פארהאן, איז די איינציגע זארג נאר געבליבען וועגען פיעסען. נאך אפילו מיט שטיקער האט מען זיך אויך געקענט ווי עס איז אן עצה געבען. אין רומעניען האט מען ניט אנערקענט דעם זכות פון אן אויטאר, בפרט ווען די ערשטע שטיקער זיינען געווען גענומענע אדער צוזאמענ־געשטעלט פון עטליכע ליעדלאך מיט אביסעל פראזע. גראדנער האט זיך אויף אזא אופן גרינג געקענט אן עצה געבען מיט גאלדפאדענ'ס שטיקער, וועלכע ער האט פריהער געשפיעלט.

מיט א טרופע האט קיין גרויסע שוועריגקייט ניט געקענט זיין. אלע, וואס האבען דעמאלט געשפיעלט, זיינען געווען ביי־געבאקענע

אקטיארען, און אזעלכע האבען זיך געפונען אין יעדער שטאדט.

גראדנער׳ס אונטערנעהמונג האט אין יאסי פינאנסירט דער שיינקער מאריץ ראט, און יאסי האט געקריגען אן אייגענעם אידי־שען טהעאטער.

עס איז כאראקטעריסטיש וואס גראדנער האט באלד אריבער־גענומען מאגולעסקא׳ן פון גאלדפאדענ׳ס בוקארעסטער טרופע צו זיך, דעם זעלביגען זעליגעל מאגולעסקא צוליעב וועלכען ער האט צוריסען מיט גאלדפאדען. ער האט אויך אבגערעדט זילבערמאנען, וועלכער האט ארויסגעוויזען געשעפטס־פעהיגקייטען, און שכר גאלדשטיין איז שוין פון פריהער געווען מיט איהם. אויף אזא אופן האט די טרופע פון יאסי געקענט זיך בעריהמען מיט עטליכע פון די בעסטע קרעפטען פון יענער צייט און האט זיך בשום אופן ניט גע־דארפט שעהמען פאר דער בוקארעסטער טרופע.

נאר די ערשטע עטליכע פיעסען, וואס גראדנער האט מיט זיך געהאט זיינען באלד אלט געווארען און מען האט דעם עולם גע־דארפט געבען נייע. אלס ליעדער־זינגער פלעגט גראדנער אמאל אנשרייבען פאר זיך אן אייגענעם קליינעם וואדעוויל, אבער גאלד־פאדען האט שוין געגעבען א געוויסע פארם פאר שטיקער, און אזעלכע האט ער אליין ניט געקענט שאפען. ארום דער צייט איז אין דער יאסער קאמפאניע אריין יוסף לאטיינער אלס סופלער, און די אויגען פון דעם דירעקטאר און פון דער קאמפאניע האבען זיך גע־ווענדעט צו איהם, אלס צום מאן וואס פערשטעהט זיך אויף די שווארצע פינטלאך.

יוסף לאטיינער איז געווען א געבארענער א יאסער (1853) און האט ביז זיעבצעהן יאהר געקראגען א אידישע ערציהונג, נאר די כוואליע פון השכלה האט אויך דערגרייכט אהין און ער האט זיך גענומען צו חכמות חיצוניות. מיט גאלדפאדענ׳ס אנקומען אין יאסי האט זיך ביי איהם דערוועקט א חשק צו שרייבען טהעאטער־שטיקער, און ווען גראדנער האט דערפיהלט א דוחק אין פיעסען, איז לאטיינער ארויסגעקומען מיט זיין ערשטען שטיק „יענטע די פיפערנאטערין.“ באלד נאכדעם האט ער גענומען איבערמאכען פון דער דייטשער פיעסע „נאטהאן שלומיאל“ א אידישע שטיק, וואס

שכר גאָלדשטיין און פרוי גאָלדשטיין

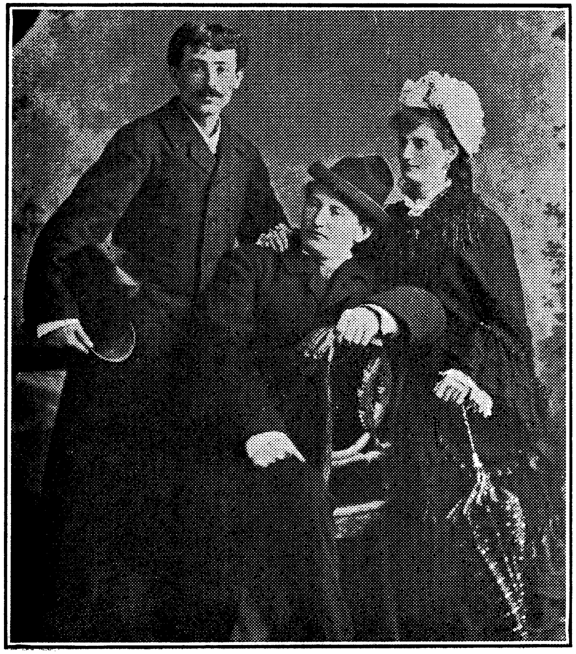

פון רעכטס צו לינקס:

חיד שרה שעהנגאָלד, אבא שעהנגאָלד און מאַקס קאַרפּ

ער האט א נאמען געגעבען „שמואל שמעלקעס“, און גאלדפאדען האט באלד דערפון געמאכט דעם בעקאנטען פארם „ביידע קוני לעמילס.“

אין דער צייט האט גאלדפאדען דערוויזען צו קריגען א פרוי פאר דער ביהנע אין בוקארעסט. ווי שוין געזאגט, האבען די ערשטע צייט מאנסביל געשפיעלט פרויען־ראליען. ווייל אידישע מיידלאך און ווייבלאך האבען מורא געהאט איינצושטעלען זייער רעפוטאציע. דער טהעאטער האט קיין גוטען נאמען ניט געהאט, די בעזוכער זיינען געווען דער גרעבסטער עלעמענט. די מייסטע אקטיארען האבען זיך אויפגעפיהרט ווי הפקר־יונגען, און פאר א מיידעל אדער ווייבעל ארויפצוגעהן אויף דער דעמאלטדיגער אידישער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי צו געהן אין א שיינק צווישען שלעכטער קאמפאניע. נאר דער דראנג איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט אפילו בייגעקומען די איינגעבארענע צניעות פון דער אידישער פרוי. עס איז נאר געווען שווער, אז די ערשטע פרוי זאל זיך ווייזען אויף דער ביהנע און באלד נאכדעם האבען זיך א שאט געטהאן פרויען פון אלע זייטען.

ווער איז געווען די ערשטע פרוי?

די געשעהעניסען אין יענער צייט זיינען געקומען אזוי האסטיג איינע נאך די אנדערע, אז אפילו אזא וויכטיגע און אינטערעסאנטע פאסירונג ווערט איבערגעגעבען אנדערש פון פערשיעדענע פערזאנען. דער פערשטארבענער דראמען־שרייבער הורוויטש האט מיר דערצעהלט, אז איהם קומט דער קרעדיט פאר ארויפברענגען די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע. אבער צו דער צייט איז נאך זיין נאמען גאר ניט פערבונדען מיט'ן אידישען טהעאטער, און ערשט אין עטליכע חדשים ארום ווייזט ער זיך מיט זיינער א טרופע.

אין זיינע עראינערונגען, גיט אונז איבער זעליג מאגולעסקא, אז די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע איז געווען ראזא פריעדמאן. ער דערצעהלט, אז איידער דאס אידישע טהעאטער האט זיך בעוויזען, האט ראזא פריעדמאן געטאנצט און געזונגען אין די קאנסטאנטינאפאלער קאפעס, זי האט זיך דעריבער ניט גע־

האט וואס צו שעהמען פאר'ן אידישען טהעאטער און זי איז געוואָרען די ערשטע אידישע אקטריסע און איז אוועק אין גאָלדפאדען'ס טרופּע.

לייזער צוקערמאן בעהויפּטעט, אז מינדעל צוקערמאן און גאָלדיצע זיינען געווען די ערשטע אקטריסעס און שוין ביי „שמענדריק" האבען זיי זיך געוויזען אויף דער ביהנע.

נאָר דער אלגעמיינער איינדרוק ביי טהעאטער־מענשען, וואס האבען גוט געדענקט יענע צייט, איז געווען, אז די ערשטע אקטריסע איז געווען שרה, אדער ווי זי איז שפּעטער בעסער בעוואוסט געוואָרען אונטער'ן נאָמען סאָפיע קארפּ, די מוטער פון ראָזא קארפּ. און דער דאָזיגער איינדרוק איז ניט קיין אומזיסטער.

ווען גראָדנער האט דערהערט, אז גאָלדפאדען האט אריינגעקריגען א פרוי אין זיין טהעאטער, האט ער ניט גערוהט און אנגעהויבען צו זוכען א פרוי מיט ליכט. שכר גאָלדשטיין, וועלכער האט געשפּיעלט צוזאמען מיט איהם, האט זיך ארויסגערופען צו העלפען איהם קריגען א פרוי, און א דאנק איהם איז שרה אריין אין גראָדנער'ס קאָמפּאניע. נאָר איידער דאס איז געשעהן, האט גראָדנער געשריבען צו זיין ווייב אין קרעמענטשוג, אז זי זאָל צו איהם קומען קיין יאסי, און גלייך ווי זי איז געקומען איז זי אריין אין זיין קאָמפּאניע. און ווען גאָלדשטיין איז אנגעקומען מיט שרה, האט שוין פרוי גראָדנער געשפּיעלט.

נאָר ווי עס ווייזט זיך ארוים איז שרה'ס דעביוט ניט געווען אין יאסי און איהר ערשטער אויפטריט אויף דער ביהנע איז זעהר אינטערעסאנט.

זי איז ערשיענען צום ערשטען מאָל אויף דער ביהנע מיט גאָר דער ערשטער קאָמפּאניע, נאָך איידער גאָלדפאדען איז צוגעקומען צו בוקארעסט. דאס איז געווען אין גאלאץ, ווען גאָלדפאָדען'ס קאָמפּאניע איז בעשטאנען פון דריטהאלבען אקטיארען. אין א פריהערדיגען קאפּיטעל איז שוין געווען בעשריבען ווי אזוי גאָלדפאדען האט געגעבען די ערשטע פאָרשטעלונג אין גאלאץ. ער האט געדארפט האבען מעהר קרעפטען, ווי ער האט פערמאָגט, און ער האט זיי געזוכט מיט ליכט. אין גאלאץ איז זיין בליק געפאלען

אויף א יונגע מיידעלע, א נייטערקע מיט'ן נאמען שרה, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט מיט א זיסען קול'כעל. פאר איהר זיס זינגען האט מען איהר געריפען „פאסאריקא," דאס איז א רומעניש ווארט וואס בעדייט פויגעלע. און גאלדפאדען האט געבראכט דערצו, אז זי האט איינגעוויליגט צו שפיעלען א ראל אין דעם שטיק, וואס ער האט זיך געקליבען צו שטעלען. זי האט איין אבענד אבגעשפיעלט, נאר איהר מוטער האט ערקלערט מיט'ן האר־בען ווארט, אז זי וועט ניט לאזען איהר טאכטער מעהר שפיעלען און שרה'ס שידוך מיט דער ביהנע האט זיך נאך יענעם אבענד געענדיגט אין גאלאץ.

אבער די יונגע שרה האט דוקא חשק געהאט צו שפיעלען און זי האט אריינגע'טענה'ט מיט איהר מאמען. נאר די טענות האבען איהר גאר ניט געהאלפען און די מוטער האט קאטעגאריש ער־קלערט, אז כל זמן זי איז ביי איהר טאר קיין טהעאטער ניט גע־דאכט ווערען. נאר ווען זי וועט חתונה האבען, וועט זי קענען טהאן וואס זי וויל.

שרה האט געלאזט וויסען גאלדפאדענ'ען דעם אורטהייל, וואס איהר מוטער האט ארויסגעגעבען, און דער גרינדער פון אידישען טהעאטער האט צוזאמענגערופען זיינע צוויי אקטיארען און האט מיט זיי געהאלטען א ראט. ער אליין האט געהאט א ווייב, גראד־נער איז אויך געווען א בעווייבטער און אויף אזא אופן איז שכר גאלדשטיין געווען דער איינציגער וועלכער האט מיט איהר געקענט חתונה האבען מיט'ן צוועק צו געווינען איהר פאר דער ביהנע. גאלד־פאדען און גראדנער האבען איהם איבערגערעדט, אז ער זאל עס טהאן נאר ווי עס ווייזט אויס האט דאס אנפאנגס געקלונגען ווי א המצאה, נאר ווי עס האט זיך ארויסגעוויזען אין עטליכע חדשים ארום, איז שכר גאלדשטיין טאקע אריבערגעפאהרען קיין גאלאץ, האט מיט איהר חתונה געהאט און געבראכט איהר קיין יאסי שפיעלען.

ארום דער צייט האט זיך אין בוקארעסט געוויזען א נייער אנטרעפעניאר מיט א נייער טרופע אקטיארען.

דאס איז געווען משה הורוויטש.

משה הורוויטש איז געבארען געווארען אין סטאניסלאוו, גא־

ליציען, אין 1844, ביי פרומע עלטערען און האט געקראגען א אידי־שע ערציהונג. ביז פופצעהן יאהר האט ער געלערנט אין ישיבות און נאכדעם האט ער זיך גענומען לערנען שחיטה. נאר אין דער צייט איז ער געכאפט געווארען פון דער השכלה און ער האט זיך אבגעגעבען מיט זייטיגע למודים. צו אכטצעהן יאהר האט ער פערלאזט גאליציען און איז אוועק נאך רומעניען און איז געווארען א לעהרער פון העברעאיש אין יאסי. אין 1871 האט ער אנגעהויבען ארויסצוגעבען א צייטונג אין העברעאיש און רומעניש, וועלכע האט געהייסען „טימפול" (די צייט), נאר זי האט קיין ערפאלג ניט געהאט. ווען יאסי איז פאר איהם געווארען צו ענג איז ער אוועק קיין בוקארעסט. הורוויטש האט בעהויפטעט, אז ער איז געווען א לעהרער פון געאגראפיע אין דעם בוקארעסטער אוניווערזיטעט און דערפון האט ער זיך גענומען די פרעטענזיע אויפ'ן טיטעל פראפעסאר. ווי ווייט די דאזיגע פרעטענזיע האט א ממשות איז ניט בעשטימט, נאר זיכער איז, אז ער איז געווען א דירעקטאר פון א אידישער שולע אין בוקארעסט. די אידישע בעלי בתים פון בוקארעסט זיינען מיט איהם צוליעב וואס עס איז ניט געווען צופריעדען און זיי האבען איהם ארויסגעיאגט פון זיין שטעל. ער האט זיך דערפאר מיט זיי אבגערעכענט אויפ'ן סאמע נארעשסטען אופן און האט זיך גע'שמד'ט.

אלס איינער וואס האט זיין חיונה געדארפט זוכען פון א אידישער שולע האט דאס איהם קיין גוטס ניט געקענט טהאן און אויב ער האט ערווארט אז די קריסטליכע נשמה־פערזארגער וועלען איהם קומען צו הילף, האט ער זיך אין זיין חשבון גענארט. און ארום דער צייט וואס גאלדפאדען האט געגרינדעט זיין טהעאטער אין בוקארעסט, איז משה הורוויטש ארומגעגאנגען אהן א קנעלונג און האט ניט געוואוסט, צו וואס צו נעהמען זיך.

די קורצע צייט וואס דער רוסישער קאמיסאריאט איז געזעסען אין בוקארעסט האט מען אין אידישען טהעאטער געמאכט גלענצענדע געשעפטען און דאס האט באוואויגען משה הורוויטש צו פרובירען זיין מזל אויפ'ן נייען פעלד.

נאך פסח אין 1878 האט ער געעפענט א טהעאטער אין בוקא־

רעסט. זיין טרופע איז בעשטאנען פון אבא שעהנגאלד, וועלכער האט זיך דעמאלט בעוויזען צום ערשטען מאל, משה טהייך, הער־שעל גאלדענבערג און א געוויסע גאלדשטיין.

זיין ערשטע שטיק איז געווען „דאס פוילישע אינגעל", גענו־מען פון לינעצקי'ס ווערק אונטער דעם זעלביגען נאמען. דערביי איז נויטיג צו בעמערקען, אז דאס דאזיגע שטיק האט גאר ניט צו טהאן מיט'ן „פוילישען אינגעל", וואס הורוויטש האט אנגעשריבען מיט יאהרען שפעטער און וואס איז עד היום געבליבען אין רעפער־טואר.

באלד נאכדעם האט ער אנגעשריבען א צווייטע שטיק „באנ־קיי טיראן", נאר זי איז מאוס דורכגעפאלען און א דריטע שטיק „די וויסטע אינזעל", אן איבערזעצונג פון רומעניש.

גאלדפאדען'ען איז ניט געפעלען געווען צו האבען א קאנקור־רענט ביי דער זייט, און כדי פטור צו ווערען פון איהם, האט ער געשיקט נאך אבא שעהנגאלד, וועלכער איז געווען די הויפט קראפט פון הורוויטש'עם טרופע און האט איהם אריינגענומען צו זיך.

אהן אבא שעהנגאלד האט זיך די טרופע ניט געקענט האלטען און זי איז גלייך צופאלען געווארען.

אבער דאס האט הורוויטש'ן ניט געמאכט פאר אויס דירעק־טאר. ער האט שוין דעם טעם פון טהעאטער פערזוכט און ער האט שוין געוואוסט מיט וואס מען עסט עס. אין בוקארעסט איז פאר איהם בעת מעשה קיין פלאץ ניט געבליבען, האט ער זיך אוועקגע־לאזט איבער די אנדערע רומענישע שטעדט.

אויף דער פראווינץ האט ער זיך געטראפען מיט גראדנער און אזוי ווי איצט זיינען זיי ביידע געווען דורכגעדרונגען מיט א שנאה צו גאלדפאדען האבען זיי צוזאמען געשלאסען איין קאמפאניע און אוועקגעלאזט זיך צוריק קיין בוקארעסט צו לערנען מיט איהם בלק.

די טרופע האט איצט געטראגען דעם דאפעלטען נאמען פון גראדנער און הורוויטש, און דער לעצטער האט דא אויך פערנומען א פלאץ אלס שוישפיעלער. צוזאמען מיט זיי איז אויך געקומען פייוועלע פריעדמאן.

אבער הורוויטש און גראדנער האבען ניט געקענט הויזען צו־

זאמען. מען דארף פערשטעהן, אז זיי האבען קיין גלענצענדע געשעפטען ניט געמאכט און דערצו נאך האט זעהר פיעל געהאט צו זאגען, וואס יעדער פון זיי האט זיך גערעכענט פאר דאס אויבערסטע פון שטויסעל, און זיי האבען זיך ניט נאר געריסען נאר עס פלעגט אפט קומען ביי זיי צו א געשלעג. די געשלעגען זיינען געווען אזוי אפט, אז עס איז געווארען א ווערטעל: ווען מען זעהט צוויי צילינדערס וואלגערען זיך אין גאס, זאל מען וויסען אז זיי זיינען גראדנערס און הורוויטשעס.

דאס האט לאנג ניט געקענט אנהאלטען און זיי האבען זיך צוטהיילט. הורוויטש האט צוזאמענגעשטעלט א נייע טרופע, אין וועלכע עס זיינען אריין זיין טאכטער שארלאטע, צלאל גרינבערג (שפעטער זיין איידעם) און אנדערע, וועלכע זיינען לאנג ביי דער ביהנע ניט געבליבען. ער האט אויך אריינגעקראגען צוריק אבא שעהנגאלד און אוועקגעלאזט זיך אויף דער פראווינץ. אין בערלאט איז צו דער טרופע צוגעקומען א נייע אקטריסע, דאס איז געווען חיה שרה אדער קלארא, מיט וועלכער שעהנגאלד האט חתונה געהאט און א לאנגע צייט האבען זיי ביידע פערנומען דעם אויבען אן אויף דער אידישער ביהנע.

גראדנער און זיין ווייב האבען זיך אוועקגעלאזט געבען קאנצערטען, ווי ער האט עס געטהאן פאר גאלדפאדען. ער האט געהאפט, אז צוזאמען מיט מרס. גראדנער וועלען די קאנצערטען צוגעהן לעבעדיגער, נאר דער דאזיגער סארט אונטערהאלטונג איז אין די פאר יאהר פון מאדע ארויס און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאהרען קיין קאנסטאנטינאפאל.

איידער גראדנער האט שותפות געמאכט מיט הורוויטשען, האט ער געהאט זיין אייגענע טרופע אין יאסי. אלס דירעקטאר האט ער געטהאן אלץ וואס ער האט געקענט, אז זיינע פארשטעלונגען זאלען אויסנעהמען ביים עולם און ער האט דאריבער אבגערעדט מאגולעסקא פון גאלדפאדען און געווירקט דורך שכר גאלדשטיין, אז ער זאל מחנך זיין זיין יונגע ווייבעל שרה צו דער ביהנע. נאר אלס שוישפיעלער האט ער ניט געקענט פערטראגען, ווען דער עולם האט אפלאדירט מאגולעסקא און מרס. גארדנער, האט ניט געקענט

פערטראגען די אפלאדיסמענטען, וואס מען האט געשענקט שרה גאלדשטיין (שפעטער בעוואוסט אלס סאפיע קארפ). די קנאה צווי־שען די אקטיארען און די אקטריסעס איז געווארען אזוי גרויס, אז זיי האבען מעהר ניט געקענט שטעהן צוזאמען.

נאר מיט'ן אבפאהרען פון די גראדנערס איז די טרופע גע־בליבען אין יאסי, און איצט איז דער הויפט פון דער קאמפאניע גע־ווארען זעליג מאגולעסקא און זי האט געטראגען זיין נאמען. פון אקטיארען און אקטריסעס איז שוין איצט קיין מניעה ניט געווען. אין דער צייט האט מען שוין מעהר קיין שהחיינו ניט געדארפט מאכען אויף א אידישען אקטיאר אדער אידישע אקטריסע. אזוי ווי שוועמלאך נאך א רעגען זיינען זיי ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואקסען. דער צעטיל פון אקטיארען און אקטריסעס איז גאר אין קורצען משך אויסגעוואקסען גאר א היבשער. איידער די ביהנע איז אלט געווארען א יאהר צו צוויי, האט מען שוין אנגעצעהלט עט־ליכע צעהנדליג שוישפיעלער און שוישפיעלערינס. אזוי בעגעגענען מיר שוין אין די פערשיעדענע שטעדט אין רומעניען, אין דער צייט פון דעם רוסיש טערקישען קריעג: גראדנער, גאלדשטיין, שאפירא, מאגולעסקא, צוקערמאן, זילבערמאן, מיכל גליקמאן, ישראל ווייב־בלאט, משה טהייך, בויקע, אבא שעהנגאלד, משה פינקעל, ראזענ־בערג, ספיוואקאווסקי, וואלף שפייזער, וויינבערג, מאריס קריץ, לייזער שווארץ, שמחה דיימאנד, בערגמאן, צלאל גרינבערג, פייוועל פריעדמאן, עדעלמאן, גארטענשטיין, און נאך פיעלע אנדערע, וואס האבען זיך אויף דער ביהנע לאנג ניט געהאלטען. אויך דער צעטיל פון פרויען אויף דער ביהנע איז אין דעם משך פון די ערשטע צוויי יאהר היבש אויסגעוואקסען. אזוי בעגעגענען מיר שוין דעמאלט די אקטריסעס: ראזע פריעדמאן, מארגארעטע שווארץ, אנעטא שווארץ (פינקעלס ערשטע ווייב), גאלדיצע, שרה נאטהאן, שרה גאלדשטיין (שפעטער סאפיע קארפ) אנעטע גראדנער, מינדעל צוקערמאן, שארלאטע הורוויטש (שפעטער גרינבערג), ראזע אקסעלראד, קלא־רא שעהנגאלד, פאלינע פינקעלשטיין (שפעטער עדעלשטיין) און איהר שוועסטער, וועלכע איז שפעטער געווארען פרוי מאגולעסקא און נאך אנדערע. עס איז שוין דעמאלט אפילו געווען א יונגע מיי־

דעלע, א קינד, וואס פלעגט ערשיינען אויף דער ביהנע און זינגען קופלעטען, לאקסער האט זי געהייסען, און זי איז איצט אויך בע־קאנט אונטער דעם נאמען אויף דער ביהנע.

אונטער דער צייט האט גאלדפאדען געשאפען נאך עטליכע אפערעטקעס, אויפ'ן זעלביגען שניט ווי די פריהערדיגע. די דאזיגע אפערעטקעס זיינען איצט איבערגעמאכט געווארען פון גוישע בי־ליגע שטיקער אהן שום פרעטענזיעס אויף ליטעראטור. זיינע שטי־קער פון דער דאזיגער צייט זיינען געוועזן: „א מאן מיט הערנער" אין דריי אקטען, „טודרוס בלאז" אין דריי אקטען (די לצים צווי־שען די אקטיארען האבען גערופען די דאזיגע שטיק „טודרוס דוי"), „די שטומע כלה" אין דריי אקטען (מיט יאהרען שפעטער האט זא־לאטארעווסקי פון דאנען ארויסגענומען די גאנצע סצענע מיט'ן רבי און גבאי און מיט אלע וויצען פאר זיין „ישיבה בחור"), „בריינ־דעלע קאזאק", „די כישוף מאכעריז," „ני־בע ני־מע, ני־קוקעריקו", און נאך אנדערע. די דאזיגע ווי אויך גאר די ערשטע שטיקער זיי־נען שטענדיג געשטעלט געווארען מיט א צוגאב, דאס הייסט מיט א קליינעם וואדעוויל. „אזוי למשל, איז צו „שמענדריק" צוגעגעבען געווארען „א גלאז וואסער", צו אן אנדער שטיק — „דער קאטאר" צו נאך אן אנדערער — „די שוועבעלעך" און דאס גלייכען.

און ווי דער מנהג איז דעמאלט געוועזן צווישען די דראמענ־שרייבער האט גאלדפאדען אויך איבערגעמאכט דעם „באנקיי טי־ראן" און „די וויסטע אינזעל" און אריינגענומען זיי אין זיין רע־פערטואר. דערביי איז אפשר כדאי צו בעמערקען, אז גאלדפא־דענ'ס „באנקיי טיראן" האט געהאט מעהר ערפאלג ווי הורוויטשעס.

אין יאסי האט לאטיינער אונטער דער צייט געגעבען „לומפא־ציוס וואגאבונדוס" (איבערזעצט פון רומענישען) און „די ליעבע פון ירושלים."

די „ליעבע פון ירושלים" איז טהיילווייז געוועזן גענומען פון מפו'ס „אהבת ציון" און טהיילווייז פון ווערבעל'ס „חולדה ובור", און דאס הייסט, אז דער אינהאלט איז עהנליך געוועזן צו גאלד־פאדענ'ס מייסטערווערק „שולמית", וואס איז געשריבען געווארען מיט עטליכע יאהר שפעטער. דערביי איז אויך כדאי צו בעמער־

קען, אז ווערבעל, דער פערפאסער פון „חולדה ובור" איז געווען גאלדפאדענ'ס שווער.

די שפע איז געווען גרויס אין אידישען טהעאטער אין דער דאַזיגער צייט. די גרעסטע שפע איז געווען אין גאלדפאדענ'ס טהעאטער אין בוקארעסט און דער דירעקטאר און די אקטיארען האבען זיך ממש געבאדען אין כל טוב. און דערצו איז אפילו ניט געווען נויטיג, אז די אקטיארען זאלען קריגען זעהר גרויסע שכירות. אזוי ביך ווי א פארשטעלונג אין טהעאטער האט זיך געענדיגט, האבען שוין פאדריאטשיקעס געווארט אויף זיי און געפיהרט זיי אין די רייכסטע רעסטאראנען, וואו מען האט געגעסען, געטרונקען און געהוליעט ביז גרויסען טאג. אזוי איז געווען נאכט איין נאכט אויס און די טייערסטע וויינען האבען זיך געגאסען ווי וואסער.

מען דערצעהלט אן אנעקדאט, וואס כאראקטעריזירט גוט יענע צייט. דער אקטיאר נ. נ. איז פלוצים קראנק געווארען און א דאקטאר האט איהם ערקלערט, אז ער דארף האבען אן אפעראציע. ווען ער האט זיך אנגעפרעגט, וואס דאס איז פאר א חלאת, האט איהם דער דאקטאר געזאגט, אז ער ליידט פון וואסער אין מאגען. ער האט זיך צולאכט, און דער דאקטאר האט נאך אזא מין ערקלערונג געקראגען א פנים פון חוזק אין זיינע אויגען, ווייל דאס איז געווען אין דער סאמע צייט פון דער גרויסער שפע אין טהעאטער און ער האט געקענט שווערען אז זינט די אידישע פאדראטשיקעס זיינען אנגעלאפען אין בוקארעסט, איז אפילו א טראפען וואסער ניט אריין אין זיין מויל, און ער האט זיך ממש געבאדען אין שאמפאניער.

און די שפע איז ניט נאר געווען אין בוקארעסט; אין יעדער היבשער שטאדט, וואוהין גאלדפאדען איז געקומען גאסטראלירען מיט זיין טרופע, איז דאס טהעאטער געווען געפאקט. אין גאלאץ האבען זיך צוויי אונטערנעהמער ארויסגערופען צו בויען א טהעאטער ספעציעל פאר גאלדפאדען. דאס איז שוין געווען אין די לעצטע חדשים פון דעם קריעג.

אויך דארף מען פערשטעהן, אז אין דעם טהעאטער אין יאסי האט מען אויך ניט געמאכט קיין שלעכטע געשעפטען. אזוי, למשל,

זעהען מיר, אז דער אקטיאר ישראל ווײנבלאט, וועלכער איז ארי־בער פון גאלדפאדען צו מאגולעסקא אין יאסי האט געקריגען 250 פראנק א חודש. ביי גאלדפאדען אין בוקארעסט האט ער געקרי־גען 170 פראנק א חודש.

געשפיעלט האט מען דעמאלט ניט מעהר ווי פיער מאל א וואך: שבת צו נאכט, זונטאג ביי נאכט, דינסטאג און דאנערש־טאג. ווי עס איז צו זעהן האט מען זיך דעמאלט געהיט ניט אויפ־צורייצען די פרומע אידען געגען טהעאטער און אזא אבענד ווי פרייטאג צו נאכט, ווען אלע אידען סיי פרומע און סיי ניט פרומע זיינען פריי, האט מען ניט געשפיעלט, הגם אין די פיעסען פון יע־נער צייט איז אנגעגאנגען א שטענדיגער „קאמף מיט'ן פאנאטיזם" און מען האט חוזק געמאכט פון די פרומע אידען.

הגם מען האט זיך געדארפט רעכטען, אז די מלחמה וועט איי־ביג ניט געדויערען און פריהער אדער שפעטער וועט זי זיך ענדי־גען, האט אבער קיינער וועגען דעם ניט געטראכט. מען האט גע־גלויבט, אז אזא איז געווארען דער צושטאנד פון אידישען טהעא־טער און די שפע וועט אלע מאל אנהאלטען. נאר דא איז אנגע־קומען איין בעריכט נאכ'ן צווייטען, אז די מלחמה האט זיך געענ־דיגט און דער גאנצער קאך ארום דעם קאמיסאריאט איז מיט אמאל שטילער געווארען. איינער נאכ'ן צווייטען האבען די אידישע פאר־ריאטשיקעס פערפאקט זייערע זאכען צוזאמען מיט'ן אנגעקליבענעם געלד און געלאזט זיך פאהרען צוריק אהיים, און איידער מען האט זיך גוט ארומגעקוקט, איז קיינער פון די אנגעלאפענע ניט געבלי־בען, א חוץ יענע וואס האבען ניט געהאט אויף הוצאות.

מיט'ן אויפהערען פון דעם גאלדענעם מבול האט אויך אויפ־געהערט די שפע אין אידישען טהעאטער. עס איז ווידער געבליבען דער זעלביגער ארימער עלעמענט, וואס האט פאטראניזירט די אי־דישע ביהנע פאר דער מלחמה. די ביינקלאך זיינען געבליבען האלב אדער דריי פיערטעל לעדיג, אין דער קאסע איז געווען א חושך. נאר אויב פאר דער מלחמה האבען די דירעקטארען און אקטיארען צופריעדענגעשטעלט זיך מיט אזא צושטאנד אין דער האפנונג אויף בעסערע צייטען, האבען זיי איצט בשום אופן ניט געקענט בלייבען

צופריעדען נאכדעם ווי זיי האבען געלעבט אזא גוטען טאג.

אין יאסי איז מאגולעסקא'ס טרופע באלד נאך דער מלחמה צושלאגען געווארען און די אקטיארען האבען זיך צושפרייט אי־בער'ן לאנד.

אין בוקארעסט האט גאלדפאדען איינגעזעהן אז דארטען איז שוין מעהר פאר איהם קיין פלאץ ניט געבליבען און ער האט איצט אנגעהויבען צו טראכטען וועגען רוסלאנד.

פאר פסח אין 1879 האט גאלדפאדען איבערגעלאזט זיין טרופע אין רומעניען און איז צוזאמען מיט זיין סעקרעטער יצחק ליברעסקו אוועקגעפאהרען קיין אדעס.

צעהנטער קאַפּיטעל.

טהעאטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאנד.

איידער גאָלדפאדען האָט בעשלאָסען צו פאָהרען קיין רוסלאנד, האָבען זיך פון זיין טרופע אָבגעטהיילט עטליכע אקטיאָרען און זיינען אוועקגעפאָהרען קיין אדעס. צווישען זיי זיינען געווען ישראל ראָזענבערג און ספּיוואקאָווסקי.

ראָזענבערג איז פריהער געווען אַן אדעסער וואוילער יונג, האָט זיך געריבען ארום געריכט, געשריבען פּראָשעניעס און תמיד געזוכט א גרינגען רובעל צו פערדיענען. בשעת די מלחמה האָט אויסגעבראָכען, איז ער אוועק קיין בוקארעסט, וואוהין עס זיינען געלאָפען אלע, וואָס האָבען געהאט אַן אויסקוק אויף א גרינגען פערדיענסט, נאָר א ליץ פון דער נאָטור, און אָהן א בעשטימטען צוועק אין לעבען, איז ער אריינגעפאלען אין גאָלדפאדען'ס טרופע און איז געוואָרען אַן אקטיאָר. ער איז געווען א קאָמיקער און האָט זיך דעמאָלט אויסגעצייכענט מיט זיין שפּיעלען. אזוי גיך ווי ער האָט דערזעהן, אז אין טהעאטער אין בוקארעסט ווערט אומעדיג, האָט ער זיך מיישב געווען און אוועקגעלאָזט זיך צוריק קיין אָדעס. איהם זיינען געווען בעקאנט אלע וועגען און שטעגען פון דאָרטען און האָט ריכטיג אויסגערעכענט, אז אין אָדעס איז פארהאַן א גוטער פּלאַץ פאר א אידישען טהעאטער.

ראָזענבערג און ספּיוואקאָווסקי האָבען צוגעצויגען צו זיך די אָדעסער פאָלקס זינגער, צוזאמענגעשטעלט א טרופּע, אין וועלכע

עם זיינע אריין יאנקעל קאצמאן, מענדעל אבראמאוויטש (ער איז שפעטער געווארען דער מאן פון דער בעקאנטער אקטריסע מרס. אבראמאוויטש, וועלכע איז איצט מרס. יאוועליר) אריה שראגע, אהרן טאגער, בארים אלטמאן און סאפיע אבערלענדער, וועלכע האט געשפיעלט אונטער'ן נאמען מיכעלסאן (זי האט שפעטער חתונה געהאט פאר דעם בעוואוסטען שוישפיעלער יעקב אדלער), געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב און צום ערשטען מאל אין אדעס האט מען גענומען שפיעלען אידישע שטיקער.

דעם ערשטען אבענד האט מען געשפיעלט דריי וואדעווילען: „פיער פאר פארצעלייענע טעלער", „די שוועבעלאך," און „די דריי טויבע," אלע געשריעבען פון א. גאלדפאדען; א חוץ דעם האבען די נעכטיגע פאלקס זינגער געזונגען קופלעטען פון גאלדפאדענ'ס רעפערטואר.

דער עולם האט דערפון געלעקט די פינגער און מען האט דעם זעלבינען פראגראם אנגעהאלטען עטליכע מאל.

עם ווייזט אויס, אז ראזענבערג און ספיוואקאווסקי, וועלכע האבען זיך שוין בעטראכט אלס גרויסע קינסטלער, האבען מורא געהאט צו פערלאזען זיך מיט א גאנצע שטיק אויף די נעכטיגע פאלקס זינגער און דעריבער האבען זיי אנגעהויבען מיט וואדעווילען, וועלכע זיינען געווען נעהנטער צו זיי.

די ערשטע גאנצע שטיק איז געווען „ברײנדעלע קאזאק", פון א. גאלדפאדען.

מען איז פשוט געשטאנען אויף די קעפ, אזא גרויסער עולם איז געקומען זעהען די קאמעדיע. די פאדריאדטשיקעס, וואס האבען זיך צוריקגעקעהרט פון בוקארעסט, האבען זיך גנים אנדערצעהלט פון אידישען טהעאטער. די פאלקס זינגער האבען אויפגעכאפט די קופלעטען פון גאלדפאדענ'ס שטיקער און אריינגעבראכט זיי אין די אידישע הייזער. און דאס אלץ האט אנגעצונדען די נייגיערדע צו זעהן, וואס מען שפיעלט אין א אידישען טהעאטער.

מען האט נאכדעם געשטעלט „שמענדריק„ און די „קאפריזנע טאכטער". די הויפט ראל פון „שמענדריק" האט געשפיעלט קאצמאן און ער האט זיך אין איהר אויסגעצייכענט און גלייך בעקומען

די העכסטע אנערקענונג.

די „קאפריזנע טאכטער" פערדיענט דא צו ווערען ספּעציעל דערמאנט, ווייל אין דעם דאזיגען שטיק, אין „רעמעסלעני קלוב" האט יעקב אדלער געמאכט זיין דעביוט. ער האט נאך דעמאלט ניט געהאט די זכיה צו קריגען א ראל מיט ווערטער, נאר ער האט געהאט א צד אין דער קאמפאניע, ער איז געווען א גוטער ברודער מיט ראזענבערג און דער לעצטער האט איהם איינגעטהיילט א שטומע ראל. דאס איז די ראל פון דער שיקסע מארדיאלא, וואס קבצנזאן פיהרט ארויף אויף דער ביהנע ביים סוף פון דריטען אקט. מארדיאלא טאנצט א קאדריל און דער פארהאנג פאלט.

יעקב אדלער איז ניט קיין פאלקס-זינגער און זינגען איז געווען זיין אכילעס'עס פיאטע, דאס הייסט זיין שוואכסטער פונקט. ער איז געווען א בן יחיד ביי ארימע עלטערען און אלס אזעלכער האט ער איבער זיך ניט געהאט קיין אויבער האר. ער האט קיין חשק ניט געהאט צום לערנען און איז לאנג אין קיין חדר ניט געזעסען און אויך ניט אין קיין שקאלע. די גאס איז איהם געווען בעסער געפעלען און ער האט זיך אין גיכען קונה שם געווען אלס מזיק ווען ער איז אביסעל אונטערגעוואקסען האט ער זיך אויסגעצייכענט אין געשלעגען און מען האט איהם דערפאר גערופען „יאנקעלע קולאק".

זיין פאטער האט איהם אריינגעגעבען אין א שניט קראם, כדי ער זאל האבען א בעשעפטיגונג. ער האט דא געדארפט טראגען קלומקעס צו די קונים און דאס איז איהם נאך ווייניגער געפעלען געווארען. ער האט געהאט א שעהנע האנדשריפט און ער האט גענומען זוכען א פרנסה אלס איבערשרייבער. ער האט זיך געווארפען פון איין בעשעפטיגונג אויף דער צווייטער, פון איין שטעלע אויף דער צווייטער, און האט זיך ביי קיין זאך ניט אבגעשטעלט, און די לעדיגע צייט האט ער מיט יונגע חברה פערבראכט אין דעם שטאדטישען טהעאטער, וואו ער האט זיך דערהויבען צו דער מדרגה פון א משגיח איבער קלאקיארען. אין די לאקאלען, וואו ער האט געהערט די פאלקס-זינגער, און געמאכט אליין הוליאנקעס, איז ער געווען דער קאמיקער און נאכשפּאטער. ער האט געהאט א

תשוקה צו דעקלאמירען און איבערקרימען און נאכשפעטען יעדען און אלעם.

אלס משגיח איבער קלאקיארען איז ער אין טהעאטער ניט גע־גאנגען ווי א געוועהנליכער בעזוכער. ער האט זיך ניט אזוי אינ־טערעסירט מיט די פיעסען, ווי מיט די אקטיארען. ער האט געהאט זיינע אקטיארען, פאר וועלכע ער איז כורעים געפאלען און וועלכע ער האט פערגעטערט, און צוזאמען מיט אנדערע העלדען פון דער גאליארקע האט מען אויסגעדריקט די בעגייסטערונג פאר זיי מיט דונערענדע אפלאדיסמענטען. און פערקעהרט, ווען אן אקטיאר איז זיי ניט געפעלען געווען האט מען איהם אויסגעפייפט. אין אמע־ריקא אויפ'ן אידישען טהעאטער לשון הייסען אזעלכע „פאטריא־טען“, און פיעלע אקטיארען זיינען ארויסגעקומען פון די דאזיגע „פאטריאטען“.

דאס אידישע טהעאטער איז געווען ווי געוואונשען פאר איהם. און ער איז גלייך געווארען א בן בית הינטער די קוליסען. אין דער שטיל האט ער זיך גענומען צוגרייטען פאר א טהעאטער קאריער. ווען ער פלעגט בלייבען אליין, איז ער לאנג געשטאנען פאר'ן שפיעגעל, געמאכט פערשיעדענע גרימאסען, געגלאצט מיט די אויגען און געזוכט אויסצודריקען אלערליי געפיהלען. ער האט אויך פערלאזט מעשה ארטיסט, לאנגע האר און געווארט אויף דער געלעגענהייט צו ערשיינען אויף דער ביהנע און ווערען אן אקטיאר מיט אקטיארען גלייך. נאר ווענען אדלער אלס שוישפיעלער וועלען מיר רעדען שפעטער.

ביי א פראבע פון דער נעקסטער שטיק האט זיך ארויסגע־וויזען, אז איינער פון די אקטיארען איז ניט געקומען. מען האט זיך געקליבען שטעלען אויף מארגען גאלדפאדען'ס „סצוציק און מר־ציק“ און די ראל פון אבעלע איז ניט געווען בעזעצט. די דאזיגע ראל האט געדארפט שפיעלען „בארים באד גוי“ און דאס איז געווען די ערשטע געלעגענהייט, וואס אדלער האט געקריגען צו שפיעלען א ראל מיט ווערטער. ביים אויפטרעטען אין דער דאזיגער ראל איז איהם די נשמה ארויסגעפאלען. ער האט ניט געזעהן, וואס עס טהוט זיך אויף דער ביהנע און האט ניט געהערט דעם סופלער, נאר

פון דעם אבענד אַן האָט מען איהם אַפּט איינגעטהיילט קליינע, אונבעדייטענדע ראָלען, און ער איז שוין געווען פּעררעכענט אַזוי גוט ווי איינער פון דער קאָמפּאַניע.

די פיהרער פון דער טרופּע האָבען געלעבט אַ גוטען טאָג, די געשעפטען אין טהעאטער זיינען געווען גוט און די אַקטיאָרען האָבען אָנגעטהאָן צילינדערס, לאַנגע „ווינטשיקאַוס“, וואָס זיינען דערמאָלט געווען אין דער מאָדע און זעמשענע הענדשקעס.

אַרום דער צייט האָט זיך גאָלדפאַדען אויסגעקליבען צו פאָהרען קיין אָדעס.

אין אַ פריהערדיגען קאַפּיטעל איז שוין געווען דערמאָנט, אַז צוליעב אַ באַנקראָט האָט גאָלדפאַדען געמוזט פערלאָזען אָדעס און צוליעב די בעלי חובות האָט ער אַהין ניט געקענט קומען. עס איז שווער אויסצוגעפינען, ווי אַזוי גאָלדפאַדען האָט איצט געמאַכט די רייזע קיין אָדעס. די מיינונגען זיינען וועגען דעם גרונט פערשיעדען. מען זאָגט, אַז אַרום יענער צייט איז אָבגעשאַפט געוואָרען דער שולד געזעץ און אויף אַזאַ אופן האָט ער מעהר ניט געדאַרפט מורא האָבען פאַר זיינע קרעדיטאָרען. מען זאָגט אויך, אַז אויס כבוד אויפ׳ן דיכטער און דראַמאַטורג האָבען די קרעדיטאָרען בעשלאָסען ניט צו פערפאָלגען איהם און ער האָט איצט געקענט זיין פראַנק און פריי אין אָדעס. נאָר ווי דאָס זאָל ניט זיין, איז ער פאַר פסח, צוזאַמען מיט יצחק ליברעסקו, אַוועקגעפאָהרען קיין אָדעס. זיי זיינען געקומען אַליין, אָהן דער טרופּע, נאָר דאָס איז געווען געננג, אַז ראָזענבערג און ספּיוואַקאָווסקי זאָלען אויפהערען צו געבען זייערע פאָרשטעלונגען. אין רומעניען איז ניט אַנערקענט געווען קיין אויטאָרס רעכט, נאָר אין רוסלאַנד איז דער זכות פון דעם שרייבער בייגעשטאַנען איהם, אַז פרעמדע זאָלען זיך מיט זיינע ווערק ניט בענוצען.

אַ חוץ דעם איז געווען געננג, וואָס גאָלדפאַדען אַליין איז געקומען, אַז די פריהערדיגע קאָמפּאַניע זאָל אָבטרעטען אָן אַ זייט. די דאָזיגע קאָמפּאַניע האָט געהאַט אַנדערע פּיעסען — לאַטיינער׳ס און הורוויטש׳עס, נאָר מיט זיין קומען איז ביי זיי אָבגעפאַלען יעדער חשק צו מאַכען שבת פאַר זיך. די מורא און דרך ארץ פאַר

בונע אבראמאָוויטש

מ. היינע (הײמאָוויטש)

סאַבינאַ לאַקסער אַלס קינד.
(דאָס ערשטע קינד אויף
דער אידישער ביהנע)

קלמן יאָוועליר

יעקב קאַצמאַן

פישקינד אַלס האָצמאַך

גאָלדפאַדען איז געווען זעהר גרויס צווישען די אקטיאָרען, און זיי האָבען איהם גערופען „רבי“ און „טאַטע“.

גאָלדפאַדען האָט גלייך געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב, און ווען ער האָט מיט ליבערעסקו געמאַכט דעם חשבון, זיינען זיי געקר־מען צום שלום, אז מען דאַרף דערצו האָבען לכל הפחות פינף טוי־זענד רובעל.

און עס האָט זיך איצט אויסגעוויזען, אז פון די אלע גליקען, וואָס גאָלדפאַדען האָט געמאַכט אין רומעניען, איז איהם ניט גע־בליבען געגוג אפילו אויף אריבערצוגעהמען די טרופע פון בוקאַ־רעסט קיין אָדעס. נאָך דעם גרויסען גאָלדענעם מבול איז ער אין אָדעס אָנגעקומען אָרימער, ווי ער איז מיט עטליכע יאָהר צוריק אנטלאָפען פון דאָרטען. די סומע פון פינף טויזענד רובעל איז נאָר אַן אונבעדייטענדע און יעדער איינער, וואָס האָט געהאַט עפּעס אַ שייכות מיט׳ן טהעאטער וואָלט עס געקענט גרינג שאַפען פאַר אזא אונטערנעהמונג, בפרט דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. נאָר דער פריהערדיגער באַנקראָט איז איהם געווען אין וועג, און ער האָט געמוזט אוועקשיקען זיין סעקרעטאַר ליבערעסקו צוריק קיין רומעניען און יענער זאָל דאָרט הויבען אַן הקפה. עס האָט לאַנג ניט גענומען ליבערעסקו צו שאַפען אין רומעניען די נויטיגע סומע און חל המועד פסח איז ער צוזאַמען מיט דער קאָמפּאַניע אוועק־געפאָהרען קיין אָדעס. ער האָט מיטגעפיהרט מיט זיך צוויי און פערציג פּערזאָן, צווישען וועלכע עס זיינען אויך געווען קרעדי־טאָרען.

די קרעפטען פון דער קאָמפּאַניע זיינען געווען: צוקערמאַן, פינקעל, טהייך, אנעטע שווארץ, מאַרגאַריטע שווארץ, מינדעל צו־קערמאַן, בויקע, יאַנקעלע ראָזענפעלד, הערשעל גאָלדענבערג און אַנדערע.

אין אָדעס האָט גאָלדפאַדען אריינגענומען אין זיין טרופּע פון דער פריהערדיגער קאָמפּאַניע: אריה שראַגע, יאַנקעל קאַצ־מאַן, באַרים באַר־גוי, באַראַדקין, שאול וויינשטיין און פּאַשענקאַ מאַשקאָוויטש, און געשטעלט די „כשוף מאַכערין“, „ברײַנדעלע קאַ־זאַק,“ „קאַפּריזנע טאָכטער“, און „שמענדריק“. צוקערמאַן איז

געווען דער פּער פון דער קאָמפּאַניע און די פּרעסע האָט איהם זעהר געלויבט און ער איז געווען דער ליעבלינג פון טהעאטער.

מען האָט אַזוי אָבגעשפּיעלט עטליכע חדשים און עס האָט אויסגעזעהן, אַז דאָס אידישע טהעאטער האָט שוין געפונען זיין ריכטיגע היים, נאָר דאָ האָבען זיך אָנגעהויבען מסירות און אין אַ שעהנעם טאָג איז אָנגעקומען פון פּעטערבורג אַ בעפעהל, מען זאָל ניט לאָזען שפּיעלען קיין אידיש טהעאטער.

אין אָדעס איז דעמאָלט געווען אַ געוויסער קאַף-לעפעל מיט'ן נאָמען קרוג. ער איז געווען בעקאַנט מיט'ן פּעטערבורגער גאָלאָווא און איז געווען אויסגעמישט מיט „נאַטשאַלסטוואָ". ער האָט זיך אַרויסגערופען אויסצוכלאָפּאָטשען אַז ערלויבנים, אַז מען זאָל מעגען שפּיעלען אידיש טהעאטער, ניט נאָר אין אָדעס נאָר אין גאַנץ רוס-לאַנד, און דערפאַר האָט ער פערלאַנגט, אַז גאָלדפאַדען זאָל מיט איהם מאַכען דעם טהעאטער שותפות. גאָלדפאַדען איז דערויף איינגעגאַנגען און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאָהרען קיין פּעטער-בורג.

נאָר אַזוי ווי קיינער האָט ניט געקענט וויסען אויף זיכער, צי פון דער שתדלנות וועט עפּעס אַרויסקומען, און סתם זיצען און וואַרטען איז ניט געווען קיין פּלאַן, האָט די טרופּע דערווייל גע-מאַכט אַ רייזע צוריק קיין רומעניען און האָט זיך אָבגעשטעלט אין יאַסי, און געשפּיעלט דאָרטען פינף וואָכען צייט. דאַן איז אָנגעקו-מען אַ טעלעגראַמע פון רוסלאַנד, אַז מען מעג שוין ווידער שפּיע-לען אידיש טהעאטער און די טרופּע האָט מיטגענומען מיט זיך אַבאַ שעהנגאָלד און אַ נייע אַקטריסע, ליזע איינהאָרן, וועלכע האָט שעהן געשפּיעלט פּיאַנאָ און גוט געזונגען.

איצט איז שוין דער רעמעסלעני קלוב געווען צו קליין, צו אונבעדייטענד פאַר'ן אידישען טהעאטער און גאָלדפאַדען האָט גע-דונגען דעם מאַרינסקי טהעאטער. די קאָמפּאַניע האָט זיך געהאַל-טען אין איין סטאַלירען, קרעפטען האָבען זיך געביטען, אייניגע זיינען צוגעקומען און אַנדערע זיינען אָבגעפאַלען. באַלד איז דאָ אַריין ספּיוואַקאָווסקי און אויך גראַדנער מיט זיין פרוי. גראַדנער האָט געמאַכט אַ גרויסען פוראָר אין דער ראָלע פון דער באָבע אין

דער „כשוף מאכערין", נאָר ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט א ווידערשפעניגסטען גייסט און האָט ניט געקענט פערטראָגען צו האָבען איבער זיך אן אויבערהאר. ער האָט געהאט זיינע אייגענע צוויי שטיקער און האָט געקריגען אן ערלויבנים צו שפּילען זיי אין ניקאָלאיעוו. ער האָט אבגערעדט פינקלען, משה טהייך און שעהנגאָלד און נאָך אנדערע און צוזאמענגעשטעלט אן אייגענע טרופּע. גראדנער האָט אבער געמאכט א טעות, ווען ער האָט געמיינט, אז עס איז גענוג צו האָבען אן ערלויבנים צו שפּיעלען. ער האָט ניט געוואוסט, אז א חוץ דער ערלויבנים דארפען די פּיעסען זיין צענזורירט און זיינע פּיעסען האָבען דעם הכשר פון דער צענזור ניט געהאט. דער ניקאָלאיעווער פּאָליצמייסטער האָט איהם די ערלויבנים אונטערגעשריעבען, נאָר ווען עס איז געקומען צו די פּיעסען, האָט מען זיך געכאפּט, אז זיי זיינען ניט צענזורירט. האָט זיך גראדנער אן עצה געגעבען אויף'ן רומענישען אופן און האָט אויסגעקליבען די „כשוף מאכערין", וואָס האָט געהאט דעם נויטהיגען הכשר, נאָר גוטע מענשען האָבען וועגען דעם געלאָזט גלייך וויסען גאָלדפאדען, וועלכער האָט תיכף טעלעגראפירט צום פּאָליצמייסטער, אז די „כשוף מאכערין" איז זיינע און האָט איהם אויפגעפאָדערט ער זאָל ניט ערלויבען צו שפּיעלען איהר. דער פּאָליצמייסטער האָט געשיקט רופען גראדנער'ן און געמאכט איהם א שארפען אויסרייד. גראדנער איז גלייך אבגעפאָהרען פון ניקאָלאיעוו און די טרופּע איז דאָרטען געבליבען שטעקען אויף גרויסע צרות. נאָר אין שטאָדט האָט מען זיך אויף זיי מרחם געווען און מען האָט זיי אבגעשיקט קיין אָדעס. דאָ האָבען זיי אָנגעשטעלט מענשען, אז מען זאָל זיך אריינלעגען אין א שלום, און גאָלדפאדען האָט זיך געלאָזט איבערבעטען און צוריק אריינגענומען זיי אין זיין טהעאטער.

אין דער צייט האָט זילבערמאן פערלאָזט מאָגולעסקאָ'ס רומענישע טרופּע און איז אָנגעקומען צו גאָלדפאדען און האָט דאָ אויך געמאכט א גרויסען פּוראָר.

אין אדעס איז איצט אויך אָנגעקומען מאקס קארפּ. ער איז נאָך קיין אקטיאָר ניט געווען, נאָר ער האָט געהאט א נאָהענטע בע־

קאנטשאפט מיט'ן אידישען טהעאטער. און אזוי ווי ער האט גע־האט א גוטע שטים האט מען איהם באלד אריינגענומען אין טהע־אטער.

ווען גאלדפאדען האט אין אדעס גענומען מארינסקי טהעא־טער, האט ער קיין חשק ניט געהאט צו מאכען שותפות מיט קרוג, הגם בשעת עס איז פערבאטען געווארען צו שפילען אידיש טהעא־טער און קרוג האט זיך אונטערגענומען אויסצואווירקען אן ער־לויבנים, האט איהם גאלדפאדען צוגעזאגט צו מאכען איהם פאר א שותף אין טהעאטער, אויב פון זיין שתדלנות וועט עפעס ארויסקו־מען. אבער דערפאר האט גאלדפאדען צוזאמענגעשטעלט א קאמ־פאניע פאר דער פראווינץ אונטער דער דירעקציאן פון זיין ברו־דער טוביא און קרוג און האט זיי אוועקגעשיקט איבער זיך רוס־לאנד.

די קאמפאניע איז בעשטאנען פון ראזענבערג, קאצמאן, סא־ניע אבערלענדער, שבתי (עלטערער ברודער) און אנדערע. מיט דער קאמפאניע איז אויך מיטגעפאהרען אדלער און עס האט געדויערט א קורצע צייט ביז ער איז געווארען א גאנצער אקטיאר.

עס פערשטעהט זיך, אז די קאמפאניע האט קיין נייע זאכען ניט געשפיעלט און ניט געדארפט. פאר די שטעדט און שטעדטלאך, וואו די קאמפאניע האט אנגעשפארט, איז אלץ וואס מען האט גע־שפיעלט געווען שפאגעל ניי.

קיין איבעריגע קרעפטען האט די קאמפאניע ניט פערמאגט און אויב עס האט אויסגעפעהלט א קראפט אין א שטאדט האט מען זי דארטען גופא געזוכט און געפונען. די הויפט פאדערונג פון אן אקטיאר איז דעמאלט געווען, אז ער זאל קענען זינגען.

אזוי האט שוין ביים ערשטען ארויספאהר אין כערסאן אויס־געפעהלט דער קאמפאניע א קאמיקער פאר דער ראל פון האצמאך אין דער כשוף־מאכערין. נאר גלייך האט זיך אבגעזוכט א בחור, וואס איז געווען בעקאנט מיט'ן גאנצען רעפערטואר פון די פאלקס־זינגער און אין א פאר טעג האט ער אבגעקנאקט זיין ראל אזוי, אז ער האט אויסגענומען ביי די דירעקטארען און איז פערבליבען אין דער קאמפאניע און איז מיטגעפאהרען איבעראל און האט גע־

שפיעלט יונגע און אלטע פרויען און אויך קאמישע ראָלען. דאס איז געווען דער בעקאנטער קאמיקער אברהם פישקינד.

אין קעשענעוו האט די דאָזיגע קאמפאניע געגעבען דוד קעס־לער'ן די ערשטע געלעגענהייט צו פערזוכען דעם טעם פון א ביהנע. ער האט ניט געהאט אזא גליק אריינצושפרינגען גלייך אין א ראָל. פאר דער ערשטער צייט איז געווען איבער גענוג, אז ער האט גע־קראָגען די זכיה צו שטעהן אויף דער ביהנע אלס סטאטיסט. נאר ער האט געהאט א גוטע שטים און ער האט געקענט האפען צו שטייגען העכער און דערגרייכען צו דער מדרגה פון אן אקטיאָר.

אין קעשענעוו זיינען אויך אריינגעקומען די פאלקס־זינגער מ. היימאָוויטש (היינע) און גרודבערג. אלס פאלקס־זינגער האָ־בען זיי שוין קיין אונטעררריכטונג אין דער קונסט פון שפיעלען ניט געדארפט האבען און זיי זיינען גלייך אריין אלס אקטיאָרען.

ווען די דערמאָנטע קאמפאניע איז אָנגעקומען קיין סמילע, האט אויסגעפעהלט אן אקטריסע. ביז איצט האט אין דער קאמ־פאניע געשפיעלט פריילין דאיען (שפעטער מרס. קאצמאן), נאר דעם פאטער איז ניט געפעלען געווען, וואס זי פאהרט ארום מיט אקטיאָרען און ער איז געקומען און אוועקגענומען איהר. נאר אפילו אין אזא קליינעם שטעדטעל ווי סמילע האט מען לאנג ניט גע־דארפט זוכען א נייע קראפט. דא האט די קאמפאניע געטראָפען פריילין סאָניעם און זי איז ארויף אויף דער ביהנע. פריילין סאָ־ניעם איז קיין אנדערע ווי די שפעטער געוואָרענע בעוואוסטע שוי־שפיעלערין קעני ליפצין.

ווי עס זעהט אויס, איז אלץ וואס האט זיך געפאָדערט איז געווען צו געבען נאר א רוף, און פארטיגע אקטיאָרען זיינען ווי דורך א כשוף פון אונטער דער ערד אויסגעוואקסען. אין די שטעדט, וואו מען האט נאך קיין טהעאטער אין די אויגען ניט געזעהען, האט מען שוין געזונגען פיעלע טהעאטער ליעדלאך מיט'ן אמת'ן טראַפּ און מיט די ריכטיגע האוואיעס פון טהעאטער און דאס זיינען געווען ניט נאר פאלקס־זינגער נאר אויך יונגע פועלים, וואס האבען שוין געטראָפען דעם וועג אין א קעלער. אלע אזעלכע, אויב זיי האבען נאר געהאט שטימען, זיינען געווען פיקס און פארטיג פאר

דער ביהנע און מען האט זיי נאר געדארפט ווייזען דעם שניט און זיי זיינען געווארען פארטיגע אקטיארען.

נאר איין זאך איז שווער צו ערקלערען. מיר האבען געזעהן ווי אזוי איידער דאס אידישע טהעאטער איז אלט געווארען עטליכע חדשים האבען מיר שוין אויף דער אידישער ביהנע געהאט אזעלכע אקטיארען ווי ישראל גראדנער, זעליג מאגולעסקא און איידער דאס אידיש טהעאטער איז אלט געווארען א יאהר אין רוסלאנד האבען מיר שוין געהאט יעקב אדלער, דוד קעסלער, קעני סאניעס. עס איז אמת, גראדנער און מאגולעסקא זיינען געוועו דעמאלט נאך גאר רויהע טאלאנטען און סיי אדלער און סיי קעסלער און סיי סאניעס האבען נאך ניט דערגרייכט אפילו צו דער מדרגה פון וואס מען רופט אויפ'ן טהעאטער לשון פורציעס. אדלער איז געוועו א קטן שבקטנים אין אן אונבעדייטענדע פראווינציעלע קאמפאניע און קעסלער איז געוועו ניט מעהר ווי א סטאטיסט, נאר זיי זיינען שוין פון דער ביהנע מעהר ניט אבגעשטאנען און עס האט ניט געדויערט זעהר לאנג און זיי האבען זיך גענומען רוקען צום אויבען אן אויף דער ביהנע מיט זיכערע טריט און זיינען דארטען פערבליבען ביז היינטיגען טאג.

מאכט מען א חשבון פון אלע שטערען וואס האבען געלויכ־טען אויף דער ביהנע מיט א שטענדיגען שיין, געפינען מיר גיך אוים, אז מיט דער אויסנאהם פון מאדאם קאליש, זיינען קיינע אידישע ערשטע קלאסע אקטיארען ניט צוגעקומען דורך אלע יאהרען. עס איז אמת, אז עס זיינען געוועו א סך, א סך שטערען אין אידישען טהעאטער די ערשטע יאהרען, נאר זייער שיין האט לאנג ניט אנגעהאלטען, און איידער מען האט זיך ארומגעקוקט, זיינען זיי אויסגעלאשען געווארען. שטערען וואס האבען אויסגע־האלטען די פראבע פון צייט, זיינען געוועו מאגולעסקא, גראדנער, אדלער, קעסלער, ליפצין, דאס הייסט די זעלביגע וואס האבען זיך בעוויזען די סאמע ערשטע צייט אין רומעניען און אין רוסלאנד. און דורך אלע יאהרען און וואנדערונגען פון דער אידישער ביהנע איז אויסער מאדאם קאליש ניט צוגעקומען קיין איינציגער גרוי־סער שטערן. עס זיינען צוגעקומען פיעל גוטע, אמת גוטע אק־

טיארען און אקטריסעס, נאר ניט קיין שטערען. און פאר דער דא־זיגער ערשיינונג איז ניטא קיין שום ערקלערונג.

מיר האבען שוין דערמאנט, אז קיין מניעה פון שפיעלער איז ניט געווען. אפילו אין די פערווארפענסטע שטעדטלאך האט מען זיי געקענט שאפען, אויב מען האט זיי געדארפט. עס פערשטעהט זיך, אז דאס איז געווען דערפאר, וואס דער מאסשטאב פון שפיע־לען איז געווען זעהר א נידריגער — און די וואס האבען פערנומען דעם אויבען אן אויף דער ביהנע זיינען געווען אויך ניט מעהר ווי אנפאנגער. און דער דאזיגער צושטאנד האט גרינג געמאכט פאר יעדען וואס האט געוואלט ווערען אן אקטיאר ארויפצוגעהן אויף דער ביהנע.

נאר וואס איז געווען די צויבערקראפט, וואס האט אזוי גרינג צו זיך צוגעצויגען אזוי פיעל יונגע מענשען צו דער ביהנע?

א מאטעריעלען געווינס האבען די דאזיגע יונגע מענשען ניט געקענט ערווארטען. די מאטעריעלע לאגע פון די אידישע אקטיא־רען די ערשטע יאהרען אויף דער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי פון די משוררים'לאך ביי די חזנים אין די קלענערע שטעדט. די דאזיגע משוררים'לאך האבען ניט אלע מאל געהאט אפילו ריכ־טיג אבצועסען און ווען ניט די „גוטע ברידער", וואס מען קען געפינען אין יעדען שטעדטעל, וואלטען זיי נאך מעהר צוגעהונ־גערט. די גוטע ברידער, וואס האבען ליעב געהאט די נגינה, פלעגען אונטערדרוקען די משוררים עפעס א ביס אדער א נאשעריי און שטילען זייער הונגער. מיט דער אויסנאהם פון דער צייט וואס דער רוסיש־טערקישער קריעג האט געדויערט, און א גאלדענער מבול האט זיך א גאס געטהאן אויף אלעמען, האבען די קלענערע אקטיארען די ערשטע יאהרען נאר ניט געקענט ערווארטען פון דער ביהנע. עס האט געהייסען, אז די אקטיארען קריגען בעשטימטע שכירות, נאר דאס רוב זיינען די שכירות געווען אויפ'ן צעטעל און מעהר ניט. ווען גאלדפאדען האט אויסגעריכט די ערשטע קאמפא־ניע פון אדעס און אוועקגעשיקט איהר אין די אנדערע שטעדט, האבען די אקטיארען אין אדעס גופא א לענגערע צייט זייערע שכירות ניט בעקומען, ווייל עס איז פשוט ניט געווען מיט וואס

צו צאהלען זיי. נאר דאס האט ניט אבגעהאלטען סיי פארטיגע אקטיארען און סיי אזעלכע וואס האבען ערשט געזוכט צו ווערען אקטיארען אנצושליסען זיך אין דער קאמפאניע, וואס האט זיך אוועקגעלאזט איבער די קלענערע שטעדט. די דירעקציאן פון דער דאזיגער קאמפאניע האט אויך אויפגעהערט צו צאהלען שכירות אזוי גיך ווי די קאסע איז געווארען שוואכער. און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג פאר דער קאסע צו ווערען שוואכער, אז די פער־שפראכענע שכירות זאלען ניט אויסגעצאהלט ווערען פינקטליך. די דירעקציאן איז ניט געווען בלינד, די דירעקטארען האבען גע־זעהן, וואס פאר א גדלות עס ווערט אויף א בחור אדער א מיידעל, אז מען נעהמט איהם אדער איהר אריין אין טהעאטער און מען לאזט איהם אדער איהר ערשיינען אויף דער ביהנע, און זיי האבען זיך אנגעשטויסען, אז די גדולה אליין איז א גענוגענדע געצאהלט פאר דער ארבייט. און דאס איז טאקע געווען אמת, פיעלע פון דער קאמפאניע זיינען געווען העכסט צופריעדען מיט די בעסארא־ביער וויינען, וויינטרויבען און פאסטראמא און האבען מעהר גאר ניט פערלאנגט.

הייסט עס אז קיין מאטעריעלען געווינס האבען די יונגע קרעפ־טען ניט געזוכט ביים אריינטרעטען אין טהעאטער, און נאך ווע־ניגער וואלט געווען צו פערדעכטיגען אין די דאזיגע קרעפטען א שטרעבונג צו קונסט. דעמאלט איז קונסט געווען נאך גאר א פרעמדע זאך פאר די יונגע בחורים און מיידלאך, וואס האבען גע־וואלט ארויפטרעטען אויף דער ביהנע.

עס פערשטעהט זיך, אז די ביהנע האט דעם צויבער פון אויפ־הויבען עטליכע פערזאנען איבער טויזענדע. די וואס שטעהן אויף א ביהנע פיהלען, ווי טויזענדע אויגען זיינען צוגעשמידט צו זיי, ווי טויזענדער הערצער קלאפען מיט שמחה אדער טרויער פון זייערע ווערטער און פון זייערע האנדלונגען, און זיי פיהלען זיך ווי העלדען צווישען א מאסע. אזא מין גרויסע אויפמערקזאמקייט ווי דער אקטיאר אדער אקטריסע ציהט צו זיך, קען פערדרעהען דעם קאפ פיעלע מענשען, און עס דארף ניט זיין קיין צווייפעל, אז די דא־זיגע גרויסע אויפמערקזאמקייט, די דאזיגע מדרגה פון העלדיש־

קייט, וואס די שפּיעלער פיהלען אויף דער ביהנע איז געווען און איז און וועט זיין דער טריב צו ווידמענען זיך דער ביהנע.

נאָר עס וואלט געווען א גרויסער טעות צו ערקלערען דערמיט אליין, פאר וואס יונגע מענשען האבען אזוי אבגעשלאגען די שוועלען פון דער ביהנע. נאָך אלעמען דארף מען זיך ניט נארען, מען האט דעמאלט געקוקט אויף די שפּילער ווי אויף די פּסולת פון דער געהעטא. אין בעסטען אופן האט מען זיי גערופען פורים שפּיעלער, אקטיארסטשיקעס, קאמעדיאנסטשיקעס און אנשטענדיגע מענשען האבען זיך געהאלטען פון זיי פון דערווייטענס. און דאס האט בשום אופן ניט געקענט געבען דער ביהנע אזא צויבער, וואס זאל צוציהען יונגע לייט אין אזא גרויסער צאהל.

קוקט מען זיך גוט צו ווי די שפּיעלער האבען דעמאלט פערבראכט זייער צייט, געפינען מיר א שטארקערע צויבערקראפט פאר דער ביהנע. די ביהנע האט געהאט דעם זעלטענעם גלאנץ פון הפקרות. אזוי גיך ווי איינער איז ארויף אויף דער ביהנע, האט זיך פאר איהם אנגעהויבען א לעבען, וואו עס זיינען אבגעשאפט געווארען אין גאנצען אזעלכע ווערטער ווי „עס איז ניט שעהן", „עס פאסט ניט," „מען טאר ניט." ווען מען איז אריין אין דער חברה שפּיעלער איז שוין אלץ געווען שעהן, אלץ האט געפּאסט און אלץ האט מען געמעגט.

אין יענער צייט און אפילו נאך איצט אויף אין אזעלכע פלעצער וואו א טהעאטער שטעהט אויף היהנערשע פיסלאך זיינען געוועהנליך די מעצענאטען דער סאמע פּסולת פון דער שטאדט. אלע וואס זיינען מעהר אדער ווענינער בעקאנט מיט'ן אידישען טהעאטער ווייסען, אז די דירעקטארען זוכען שטענדיג צו געפעלען ווערען דער מאסע. דאס טהוט מען בשום אופן ניט אויף צו להכעיס די אינטעליגענטערע טהעאטער־בעזוכער אדער אויס שנאה צו דער בעסערער דראמע. די דירעקטארען זיינען איבערצייגט, אז זייער ברויט קומט פון דער גרויסער מאסע, און ניט ווייל די מאסע איז אזוי גרויס און די צאהל אינטעליגענטערע בעזוכער איז א קליינע, נאר ווייל דער פּראסטער עולם איז טאקע מעהר פּעראינטערעסירט אין טהעאטער. די ערשטע יאהרען פון א טהעאטער איז ער איג־

גאנצען אבגעלעגט אויף דעם סאמע פראסטען עולם. נאר דער פראסטער עולם איז ארים און דאס העכסטע וואס ער קען איז קויפען א בילעט און ווייטער גאר ניט. ווען דער דאזיגער עולם איז זעהר א גרויסער, דארף דער טהעאטער צו קיינעם ניט אנקומען, נאר ווען דער עולם איז ניט זעהר קיין גרויסער, פאדערען זיך שוין מעצענאטען. און אזוי ווי די בעלי בתים, די נגידים ווייכען אין אזא צייט פון דעם טהעאטער, נעהמען אויף די ראל פון מעצענאטען אזעלכע, וועמען א קערבעל קומט אן זעהר גרינג. און דאס זיינען געוועהנליך פערזאנען פון דער אונטער־וועלט. די דאזיגע חברה־לייט פיהלען זיך בעשמירט, וואס זיי קענען זיך קאמפאנירען מיט מענשען, וואס טראגען צילינדערס, פאלירטע שיך, זעמשענע הענדטשעקעס און פעלערינעס. צוזאמען מיט די חברה־לייט הויבט מען אן צו לעבען א גוטען טאג. אזוי גיך ווי מען ווישט אב די שמינקע פון געזיכט נאך א פארשטעלונג שטעלט מען זיך אין גאנצען אין דעם רשות פון די חברה לייט און מען שלעפט זיך איבער שענקען, רעסטאראנען, וואו מען עסט און מען שכור'ט אויף וואס די וועלט שטעהט און פון דארטען לאזט מען זיך אוועק איבער די פרעהליכע הייזלאך און מען הוליעט כל זמן מען קען נאר האלטען זיך אויף די פיס.

אן אנצוהערעניש ווי אזוי מען האט די ערשטע יאהרען זיך אויפגעפיהרט ביים טהעאטער, גיט דער בעוואוסטער שוישפיעלער יעקב אדלער:

„...וואס זאל מען זיך לייקענען, איך בין קיין צדיק פריהער אויך ניט געווען, נאר פריהער איז דאס געווען מעשה יונגערמאן, דאן און וואן, אבער איצט האט מיך געצווינגען יעדע נאכט צו פערברענגען ביז'ן פריהמארגען אין לוסטיגע געזעלשאפטען, וואו עס שפאצירען א סך מאמזעלען פאר'ן שיין פון פיעלע ליכט... עס האבען זיך פערברידערט מיט אונז מענשען מיט א שלעכטען רענאמע און די קליינע פאליציי בעאמטע, ווי פריסטאווס, נאדזיראטעלס, צוזאמען מיט דעם ביינאכטיגען פאטרול קאזאקען. זיי האבען אנגעטהאן קאפאטעס אין אונזער גארדעראב, און מיר אין זייערע שינעלען און

מיר זיינען כלומרשט געווען די נאטשאלסטווא און אזוי האבען מיר געהוליעט גאנצע נעכט.

„אין מיין נייער קאריערע האב איך נאך קיין וואונדער ניט דערוויזען, נאר אין דער קורצער צייט האב איך שוין בתכלית השלמות אויסגעלערענט די תורה צו קומען יעדען פריהמארגען אהיים מיט ניט זיכערע טריט, מיט א ברוישטען מוח און צו שלאפען א גאנצען טאג ווי אן אונפערשעהמטער פוילענצער. אין מיין טהיר האבען אנגעהויבען צו קלאפען אונגעבעטענע געסט; איך האב אנגעהויבען צו בעקומען ליעבעס־בריעף... קורץ, מיין אויפפיהרונג איז געווען מעשה אקטיאר."

און אויב דאס איז געווען דער בעגריף וועגען דער אויפפיהרונג פון אן אקטיאר, דארף גאר קיין וואונדער ניט זיין, פאר וואס אזוי פיעל יונגע בחורים האבען מיט קנאה ארויפגעקוקט צו די אקטיארען און פאר וואס זיי האבען אזוי אבגעשלאגען די שוועלען פון דער ביהנע.

אזא אויסגעלאסען לעבען האט א רייץ פאר א געוויסען סארט מענשען. בפרט ווען די הפקרות איז צוגעדעקט מיט דעם שעהנעם מאנטעל פון קונסט.

אברהם גאלדפאדען האט זיך אין אדעס איצט דערפיהלט טאקע ווי גאט אין אדעס. ער האט זיך ניט נאר געזעהען אלס גרינדער פון אידישען טהעאטער, נאר אלס פערקערפערטער אידישער טהעאטער. ער איז געווען דער טהעאטער און אהן איהם האט זיך די אידישע ביהנע ניט געטארט א ריהר טהאן. אונטער דער פאפירענער קרוין פון דער ביהנע האט ער זיך פארגעשטעלט אלס אבסאלוטער הערשער אין דעם אידישען טעמפעל פון קונסט. אויף זיינעם א מאך מיט'ן פינגער איז זיינער א ברודער, אן איינפאכער בעל מלאכה, געווארען אן אנטרעפאנאר און האט מזכה געווען די אידען אויף דער פראווינץ מיט טהעאטער פארשטעלונגען, און אויף זיינעם א וואונק האט יעדע אידישע פארשטעלונג געמוזט גלייך אויפהערען. ער האט זיך אין דער צייט גאר ניט געקענט פארשטעלען, אז ער זאל דארפען קאנקורירען מיט וועמען עס איז אויף דעם דאזיגען פעלד.

די געשעפטען אין אדעס זיינען אוועק זעהר גוט. די אידישע בעפעלקערונג האט שטארק פאטראניזירט די קונסט, וואס איז גע־ווען אזוי נײ ביי אונז, און צום טהעאטער זיינען כסדר צוגעקומען נייע קרעפטען און אנדערע זיינען אוועק. די לייכטקייט מיט וועל־כע נייע קרעפטען זיינען געשאפען געווארען האט געפיהרט דערצו, וואס גאלדפאדען האט איבער זיי ניט געציטערט און מיט זיי קיין צערעמאניעס ניט געמאכט. און יענע אקטיארען וואס זיינען פון איהם אוועק האבען אויף איהם קיין גוט הארץ ניט געהאט.

איינער פון די דאזיגע אונצופרידענע אקטיארען איז געווען ספיוואקאווסקי. אנגעהויבען צו שפיעלען האט ער אין רומעניען אין דער צייט פון דעם קריעג. ער איז אין בילדונג געשטאנען מיט פיעל קעפ העכער פון אלע אידישע אקטיארען, זיין האלטונג און בענעהמונג איז געווען אריסטאקראטיש און ער איז געווען דער ליעבהאבער פאר עקסעלאנס. מיר זעהען, אז באלד ווי גאלדפאדען האט גענומען דעם מארינסקי טהעאטער, האט ספיוואקאווסקי גע־שפיעלט אין זיין טרופע און אין א קורצע צייט נאכדעם טרעפען מיר איהם שוין אויף דער פראווינץ אין טוביא גאלדפאדענס טרופע. עס איז גרינג אנצושטויסען זיך, אז דאס האט ער ניט געטהאן פאר נחת, און ער איז געווען זעהר אויפגעבראכט אויפ'ן גרינדער פון טהעאטער.

די גוטע געשעפטען, וואס גאלדפאדען האט געמאכט אין מא־רינסקי טהעאטער האבען געריסען די אויגען דעם בעל הבית פון דעם דאזיגען טהעאטער. דער אייגענטימער איז געווען א גרעק און געהייסען האט ער אמער. גאלדפאדען האט דעם טהעאטער פון איהם געדונגען, נאר ווען אמער האט דערזעהן וואס פאר גוטע גע־שעפטען דער דירעקטאר מאכט, האט ער אנגעבאטען גאלדפאדענ'ען צו ווערען מיט איהם א שותף. גאלדפאדען האט דערפון ניט גע־וואלט הערען, און דאס האט דעם גרעק בייז געמאכט.

אמער אליין האט קיין בעגריף ניט געהאט וועגען די אנדערע אידישע אקטיארען אין רומעניען, נאר דא האט זיך ארייגגעמישט ספיוואקאווסקי און איהם ערקלערט וועגען דער גרויסער רעפוטאציע וואס מאגולעסקא האט זיך ערווארבען, און וואס פאר א פוראר ער

וועט מאכען אין אדעס. ער האט זיך אונטערגענומען אריבערצו־ברענגען מאגולעסקא'ן מיט זיין קאמפאניע, מיט זיין רעפערטואר.

מיר קענען ניט בעשטימען, צי ספיוואקאווסקי איז געוועזען דער ערשטער, וואס האט אריינגעגעבען שכל אמער'ן און אויפגעגעבען איהם דעם דאזיגען פלאן, צי עס האבען זיך שוין געפונען פאר איהם אזעלכע וואס האבען געוואלט רעכענען זיך מיט גאלדפאדען. נאר זיכער איז, אז אמער האט געשיקט ספיוואקאווסקי'ן אלס שליח קיין רומעניען, ער זאל ברענגען מאגולעסקא'ן מיט זיין טרופע. אין יאסי האט ספיוואקאווסקי געטראפען יצחק ליברעסקו, וועלכער איז ביז א קורצע צייט צוריק געוועזען די רעכטע האנד פון גאלדפאדען. אין אדעס האט גאלדפאדען איהם אבגעזאגט פון זיין שטעל און צו־ריקגעשיקט איהם אהיים קיין יאסי. ער האט דערפאר געהאט א כעס אויף גאלדפאדען און צו איהם האט זיך ספיוואקאווסקי גע־ווענדעט, אז זיי זאלען אלס גאלדפאדענס שונאים צוזאמענשטעלען א טרופע און פאהרען קיין אדעס.

מאגולעסקא און לאטיינער זיינען דעמאלט געוועזען אין באטור־שאן און זיי האבען קוים קוים זיך דורכגעשלאגען. זיי האבען זיך אנגעכאפט אן דעם פארשלאג ווי אן א הייסען שטיין און אלע פיער זיינען גלייך אוועק קיין אדעס.

ליברעסקו האט אין גרונד קיין זאך דארטען ניט געהאט וואס צו טהאן, נאר פאר זיין הילף האט מען איהם איינגעטהיילט אן ארבייט איבערצושרייבען פיעסען.

דאס אלץ איז געטהאן געווארען בשתיקה, כדי גאלדפאדען זאל דערפון ניט געוואהר ווערען, איידער מען וועט זיין זיכער, אז מא־גולעסקא קען האבען א קיום אין רוסלאנד און צי ער וועט האבען פיעסען פאר'ן טהעאטער.

עס פערשטעהט זיך, אז אמער האט געגארט צו האבען גאלד־פאדענ'ס רעפערטואר, נאר מען האט איהם ערקלערט, אז פון שטי־קער וועט קיין מניעה ניט זיין. לאטיינער האט שוין עטליכע אויס־געפרובירטע שטיקער געהאט און מאגולעסקא האט אויך מיטגע־בראכט דעם „פוילישען אינגעל“ פון הורוויטש. אמער איז מיט די דא־זיגע שטיקער אוועקגעפאהרען קיין פעטערבורג און געלאזט זיי צענ־

זורירען, און ווען ער איז געוואָרען זיכער מיט א טרופע און פּיע־סען, האָט ער אָהן צערעמאָניעס ארויסגעוואָרפען גאָלדפאדען פון טהעאטער און ארייגגענומען מאָגולעסקא מיט זיין קאָמפּאניע.

דאָס ערשטע שטיק האָט מען געשטעלט „יענטע פּיפּערנאָטער" פון לאטיינער, און זי איז דורכגעפאַלען בתופים ובמחולות. נאָר דאָס צווייטע שטיק, וועלכע איז אויך געווען לאטיינערס און האָט געהייסען „שמואל שמעלקעס", האָט זעהר אויסגענומען.

גאָלדפאדענ'ען האָט זיך אָנפאנגס ניט געגלויבט, אז א טהעאטער וועט זיך קענען האלטען אָהן איהם. נאָר איצט, ווען ער האָט דערזעהען, אז מאָגולעסקא האָט גענומען אדעם מיט שטורעם און אז לאטיינער'ס שטיק האָט אויסגענומען, האָט ער צוזאמענגענומען א קאָמפּאניע און האָט זיך אוועקגעלאָזט איבער דער פּראָווינץ. זיין ערשטער אָבשטעל איז געווען אין ניקאָלאיעוו, וואו זיין קאָמפּאניע האָט געשפּיעלט דריי חדשים נאָכאנאנד, און ביי יעדער פאָרשטעלונג איז דער טהעאטער פול געווען.

גאָלדפאדען איז אהין אָנגעקומען חנוכה צייט אין 1880 און ער האָט גענומען דורכלופטערן זיין אלטען רעפּערטואר, און די קאָמפּאניע האָט געשפּיעלט „שמענדריק", „כשוף מאכערין," „ברייגדעלע קאָזאק" און דאָס גלייכען. דערוויל האָט גאָלדפאדען דערוואוסט זיך, אז מאָגולעסקא קלייבט זיך צו שטעלען לאטיינער'ס פּיעסע „די ליעבע פון ציון", א שטיק וואָס איז געווען גענומען פון ווערבעל'ס „בור וחולדה" און פון מפו'ס „אהבת ציון." איצט האָט זיך גאָלדפאדען דערמאָנט אז נאָך אין רומעניען האָט ער אָנגעהויבען צו שרייבען א פּיעסע „שולמית" וואָס האָט זיך אויך געשטיצט אויף „בור וחולדה", און ער האָט זיך ענערגיש גענומען צו דער ארבייט. ער האָט איצט געפּיהלט, אז ער דאַרף עפּעס אויפטהאָן, און אויפטהאָן עפּעס אזוינס, וואָס זאָל קלאָר און דייטליך מאכען, אז די ביהנע האָט נאָר איין צויבערער און דאָס איז קיין אנדערער ווי גאָלדפאדען.

אין ניקאָלאיעוו האָט ער „שולמית" געענדיגט און דאָרטען אויפגעפיהרט, און זי האָט געמאכט א גוואלדיגען רעש. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, ווי מען האָט געזעהען אויף דער אידישער

ביהנע א היסטארישע פיעסע. דער ערפאלג איז געווען אזא גרויסער, אז מען האט אנגעהויבען צו שפיעלען יעדען אבענד, אויך פרייטאג צו נאכט. ביז דעמאלט, סיי אין רומעניען, סיי אין אדעס און סיי אויף דער פראווינץ, האט מען נאר געשפיעלט עטליכע מאל א וואך און קיין מאל ניט פרייטאג צו נאכט.

אבער עס האבען זיך גלייך א שאט געטהאן בריעף צו גאלדפאדען, אז אויב ער וועט ווייטער מחלל שבת זיין און ניט אויפהערען צו שפיעלען פרייטאג צו נאכט, וועט מען מאכען אין טהעאטער אזעלכע סקאנדלען, אז ער וועט דארפען אנטלויפען פון שטאדט און ער האט זיך בערעכענט אז עס לוינט ניט איינצורייסען מיט'ן פרומען עלעמענט, און ער האט נאכגעגעבען.

„שולמית" איז דאס בעסטע ווערק, וואס גאלדפאדען האט אנגעשריבען. זי צייכענט זיך אויס מיט אזא איינפאכקייט, מיט אזא פשטות, וואס מען בעגעגענט ניט אין די אנדערע שטיקער, און זי איז געווען דאס ערשטע שטיק וואס האט געגעבען דער אידישער ביהנע א רעכט צו רופען זיך מיט אזא נאמען און געוויזען איהר דעם ריכטיגען וועג אויף וועלכען צו געהן.

„שולמית" איז אן אפערעטע און די מוזיק האט גאלדפאדען אליין געשאפען. גאלדפאדען איז ניט געווען קיין מוזיקער, נאר ער האט ליעב געהאט נגינה און האט געהאט דערין א בעל-הבית'שען בעגריף. ווי שוין געזאגט, האט ער זיך צו שולמית גענומען נאך אין רומעניען, און טאקע באלד ווי ער האט געגרינדעט א טהעאטער אין בוקארעסט. ער האט אויף דער אפערעטע געלייגט גרויסע האפענונג און האט אבגעשאצט איהר ריכטיגען ווערטה. דעמאלט האט מאגולעסקא געשפיעלט אין זיין קאמפאניע, און אזוי ווי דער לעצטער איז געווען א מנגן, האט ער זיך מיט איהם מיישב געווען וועגען דער מוזיק.

און מאגולעסקא'ס השפעה פערשפרייט זיך כמעט איבער דעם גאנצען ערשטען אקט. דאס האט ער צוגעפאסט וועלוועלע טשעמטאפאלער'ס „לך, השם, הגדולה" צום ערשטען כאר: „אנגעלאדען." די סאלא וואס שולמית זינגט, ווען זי פערבלאנדזשעט: „לאז זשע דיין נס" איז גענומען פון דעם זעלביגען וועלוועל טשעסטאפא־

לער׳ס „ד׳ זכרני“ (הלל). און אזוי כמעט דורך דעם גאנצען ערשטען אקט. נאר ווי עס ווייזט אויס, איז מאגולעסקא ארויסגעטראטען פון זיין קאמפאניע איידער גאלדפאדען איז פארטיג געווארען מיט דער מוזיק פון דעם ערשטען אקט, און דאס האט איהם אבגעהאלטען פון ענדיגען די אפערעטע די ערשטע עטליכע יאהר.

דערמיט דארף אויך ערקלערט ווערען, ווי אזוי לאטיינער איז געקומען צו דעם זעלביגען סיוזשעט אין זיין „ליעבע צו ציון“. פון גאלדפאדענ׳ס טרופע איז מאגולעסקא אוועק קיין יאסי און דארטען איז לאטיינער געווארען זיין סופלער און פערפאסער. און עס איז מעהר ווי וואהרשיינליך אז מאגולעסקא האט איהם אויפמערקזאם געמאכט אויף „בור וחולדה“ און ער אליין האט שוין צוגעגעבען דערצו דעם „אהבת ציון.“

עס איז אויך נויטיג צו בעמערקען, אז גאלדפאדען האט אליין אויך געשאפען נגונים פאר שולמית. אין צווייטען אקט איז גאלדפאדענ׳ס „קום צו מיר, דו שעהנער בחור“, ווי אויך דער געזאנג פון חתן און כאר, און דאס גלייכען: די מוזיק פון דעם „פאסטורבעל“ האט געגעבען מינדעל צוקערמאן פון א טערקישען ליעד. און דערפאר איז גרינג צו זעהען, אז ביים שאפען די מוזיק פאר שולמית האט גאלדפאדען געהאט שטארק אין זינען צוצופאסען זיך צום אמת׳ען אידישען גוסט.

דער ערפאלג האט אריינגעגעבען גאלדפאדענ׳ען פרישען מוטה און ער איז באלד אוועקגעפאהרען צוזאמען מיט פינקעל קיין ווארשא, מיט דער האפענונג צו קריגען דארטען א „ראזרעשעניע“ (ערלויבנים) צו עפענען א אידישען טהעאטער. נאר זיין מיה איז געווען אומזיסט.

און גאלדפאדען האט געמוזט נעהמען דעם וואנדער־שטעקען און געהן פון איין שטאדט אין דער צווייטער. פון ניקאלאיעוו איז ער אוועק קיין יעליסאוועטגראד, קיין קרעמענטשוג, קיין כארקאוו. דא האט ער אוועקגעשיקט צוקערמאנען קיין פאלטאווע, וואו עס האט געשפיעלט טוביה׳ס קאמפאניע און אין פאלטאווע האט ער זיך בעגעגענט מיט טאבאטשניקאוו, וועלכער האט געזונגען ביי א חזן און אין אן איטאליענישער אפערע. אין דער אפערע

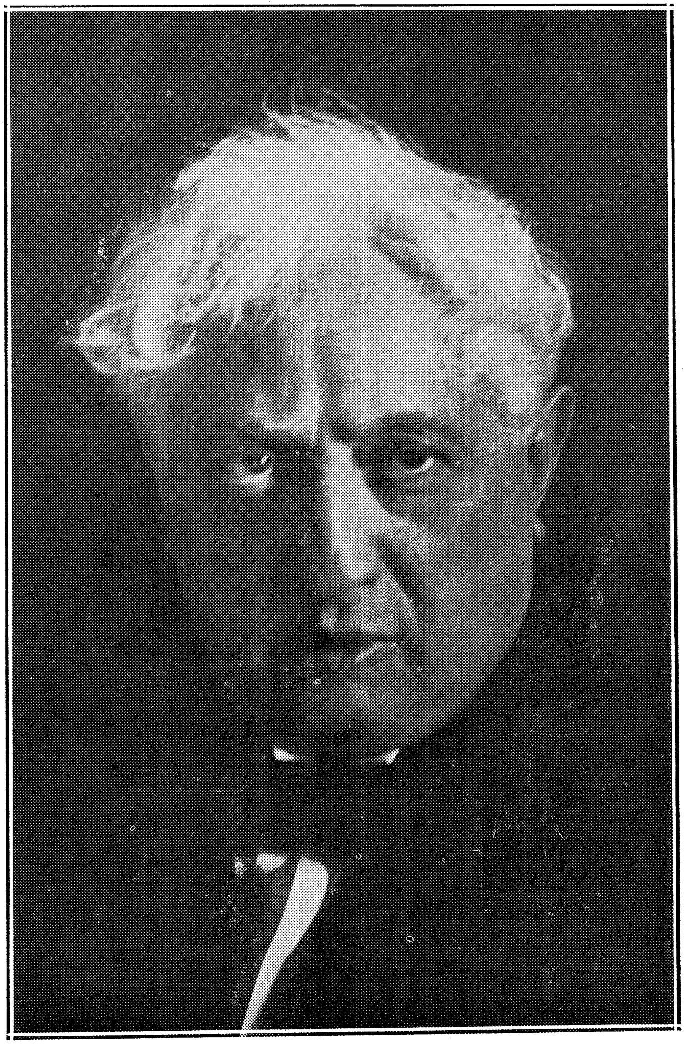

יעקב אַדלער

איז ער געווען א כאָריסט און מען האָט איהם אויך אנפערטרויט קליי־נע ראָלען. צוקערמאן האָט איהם אוועקגעפיהרט קיין כארקאָוו, וואו ער איז אריין אין גאָלדפאדען׳ס טרופּע. אין כארקאָוו איז די טרופּע געשטאַנען זעקס וואָכען, און דאָ האָט שוין „שולמית“ ניט אזוי שטארק נושא חן געווען. נאָר דערפאר האָט מען דאָ געלעקט די פינגער פון „שמענדריק“ און „קוני לעמעל.“

טאבאטשניקאָוו איז גלייך אריין אויף ליעבהאָבער ראָלען, וועלכע ביז איצט האָט געשפּיעלט זילבערמאן. דער לעצטער איז דערפאר ארויס פון דער קאָמפּאַניע און איז אוועק פון כארקאָוו.

נאָך די זעקס וואָכען איז גאָלדפאדען מיט זיין טרופּע אוועק־געפאָהרען קיין מאָסקווע, וואו ער איז געשטאַנען דריי חדשים. דאָ איז די גאנגבארסטע סחורה געוואָרען „שמענדריק“ און דאָס פּוב־ליקום איז געווען א געמישטע. מען רעכענט, אז א העלפט בעזו־כער זיינען געווען קריסטען און אזוי גיך ווי די ערשטע פאָרשטעל־לונגען זיינען געגעבען געוואָרען, האָט מען אָנגעהויבען צו בעגריסען אידען אין די מאָסקווער גאסען מיט׳ן נאָמען „שמענדריק“. וואו נאָר א קריסט האָט בעגעגענט א אידען האָט ער איהם גערופען שמענד־ריק.

דאָס איז זעהר ניט געפעלען געוואָרען די מאָסקווער אידען און זיי האָבען אָנגעהויבען צו מורמלען געגען גאָלדפאדען. די אי־דישע אינטעליגענץ האָט איהם אויפגעוואָרפען, אז מיט זיינע שטי־קער ברענגט ער א חרפּה אויפ׳ן אידישען נאָמען און מ׳איז איהם אזוי דערגאַנגען די יאָהרען, אז נאָכדעם ווי זיין טרופּע האָט דאָר־טען געשפּיעלט דריי חדשים, האָט ער ערקלערט צוקערמאנ׳ען, אז ער איז שוואַך און אויסגעמאַטערט און ער וויל אברוהען, און דער־ביי האָט ער איהם געמאכט א פאָרשלאַג, אז ער זאָל נעהמען די טרופּע און אוועקלאָזען זיך אין דער ליטע. און אליין איז גאָלד־פאדען אוועקגעפאָהרען נאָך קיעוו.

פינקעל האָט זיך געפונען בעליידיגט, וואָס די ממשלה איבער דער טרופּע איז איבערגעגעבען געוואָרען צו צוקערמאן. ער האָט גענומען אנעטע שווארץ, מיט וועלכער ער האָט חתונה געהאט און איז מיט איהר אוועקגעפאָהרען קיין אדעס.

צוקערמאן האט איבערגענומען די ממשלה איבער דער טרו־פע, נאר קיין געלד מיט וואס צו פאהרען איז ניט געווען. ער האט דאריבער איבערגעלאזט די קאמפאניע אין מאסקווע און איז אליין אוועקגעפאהרען קיין מינסק. דא האט ער ניט נאר געדארפט בע־זארגען א טהעאטער, נאר אויך שאפען געלד אויף אריבערצוברענ־גען די קאמפאניע. אין שטאדט האט מען איהם אנגעוויזען אויף א מלוה און ווען ער האט זיך צו איהם געווענדעט נאך דער הלואה האט יענער געפרעגט:

— און וואס איז דער משכון?

— די גארדעראב פון שולמית.

נאר אזוי ווי די סומע וואס צוקערמאן האט געבעטען איז גע־ווען טויזענד רובעל, האט ער זיך געקוויינקעלט און נאך א לענגע־רען ישוב הדעת האט ער געפרעגט:

— און וואס איז מכח די פערד?

צוקערמאן האט גלייך פערשטאנען, אז דער מלוה מיינט, אז ער האט דא צו טהאן מיט א צירק און ער האט איהם געענטפערט:

— אה, מיר האבען פערד און שקאפעס!

און די הלואה איז געשאפען געווארען.

די טרופע איז געשטאנען אין מינסק זעקס וואכען און האט געמאכט גלענצענדע געשעפטען. די גאנצע אינטעליגענץ פון שטאדט איז געקומען זעהען די אידישע פארשטעלונגען און האט אנגעקוואלען פון „שמענדריק“ און „קוני לעמיל“ און די „בשוף־מאכערין.“ דאס זעלביגע איז געווען אין קאוונע — פון וואנען די טרופע איז אוועקגעפאהרען קיין דינאבורג. דא איז צו דער טרופע צוגעקומען י. אדלער און זיין ווייב.

אונטער דער קורצער צייט איז שוין אדלער געווארען אן אמת'ער אקטיאר און האט חתונה געהאט מיט סאפיא אבערלענדער. אזוי ווי ער האט קיין גוטע שטימע ניט געהאט, האט ער געזוכט אויס־צוצייכנען זיך מיט עפעס אנדערש. און ער איז געווען דער ערש־טער אקטיאר צו ווייזען, אז א חוץ זינגען דארף מען אויך שפיע־לען אויף דער ביהנע. זייער ערשטער אויפטריט אין דינאבורג איז געווען אין דער דראמאטישער ראל פון יאזעף אין דער „אינטריגע“

(„דוואָסיע די פּליאַטקע מאַכערין“) און ער האָט געמאַכט אַ גרויסען פוראָר.

אזוי וויית איז „שולמית“ געווען די איינציגע נייע פּיעסע וואָס איז געשאַפען געוואָרען צווישען ויסעו און ויחנו אויף'ן וועג. ווען מען האָט געהאַלטען אין איין ארומפאָהרען פון איין שטאָדט אין דער צווייטער, איז ניט געווען קיין שום נויטיגקייט צו שאַפען נייע פּיעסען. די אַלטע שטיקער זיינען געווען ניי אין יעדער פּראָווינציעלער שטאָדט, וואוהין אַ נע ונד קאָמפּאַניע איז אָנגעקומען. און די קאָמפּאַניעס האָבען געקענט ארומפאָהרען יאָהרענלאַנג און די ביהנע זאָל גאָר ניט געווינען.

אָבער אַנדערש איז די זאַך געווען אין אדעס. דאָרטען איז דאָס פּובליקום שטענדיג געווען כמעט דאָס זעלביגע און די אַלטע פּיעסען האָבען דאָרטען ניט געקענט געהן. מען האָט געדאַרפט האָבען עפּטער און עפּטער נייע שטיקער און דער טהעאַטער האָט שוין מעהר ניט געקענט זיין דער רשות היחיד פון איין פּערפאַסער.

אונטער דער צייט האָט דער בעל הבית פון מארינסקי טהעאַטער אַמער געהאַט אויף זיך עפּעס אַ פּראָצעס און ער איז געווען געצוואונגען צו פּערלאָזען אדעס. דעם טהעאַטער האָט איבערגענומען לערנער.

לערנער איז ניט אַראָבגעפאַלען פון הימעל, ווען ער האָט איבערגענומען דעם מארינסקי טהעאַטער. ער איז בעקאַנט געווען מיט'ן אידישען טהעאַטער פון דער ערשטער שעה, וואָס ער האָט זיך נעגרינדעט אין בוקארעסט.

ווי עס זעהט אויס פון דעם אָנהויב פון זיין קאַריער איז ער געווען אַן אומרוהיגע נאַטור און האָט זיך געוואָרפען אויף אַלע זייטען. געענדיגט די גימנאַזיע אין זשיטאָמיר, האָט ער אַ יאָהר שטודירט אין אדעסער יורידישען פאַקולטעט, נאָר ער איז ווייטער ניט נעגאַנגען און גענומען זיך צום זשורנאַליזם. ער איז באַלד אריין אין „אדעסקי וויעסטניק“ און איז דאָרטען געוואָרען אַ שטענדיגער מיטאַרבייטער. נאָר ווען דער רוסיש־טערקישער קריעג האָט אויסגעבראָכען, טרעפען מיר איהם שוין אין בוקארעסט אַלס ארויסגעבער און רעדאַקטאָר פון אַ טעגליכער רוסישער צייטונג „זאַפּיסקי

גראזשדאנינא.״ אזא בעשעפטיגונג האט נאר געקענט זיין א צייט־ווייליגע, ווייל לאנג האט די מלחמה ניט געקענט אנהאלטען, און בוקארעסט איז ניט געווען דער פלאץ פאר א רוסישער צייטונג.

דערווייל האט ער געהאט די מעגליכקייט צו זיין ביים ברית פון אידישען טהעאטער און שליסען מיט איהם א נאהענטע בעקאנטשאפט.

אליין וואלט לערנער׳ן קיינמאל ניט איינגעפאלען, אז די צייט איז געקומען פאר א אידישען טהעאטער. ער איז געווען ווייט פון יענעם אידען, וועלכער האט זיך געניוטיגט אין אזא אונטערהאלטונג, וואס א אידישער טהעאטער האט געקענט געבען. נאר ווען דער טהעאטער איז שוין געווען א טהאטזאך, איז איהם אריין א געדאנק, אז דאס איז א פרוכטבארע פעלד, ווען מען זאל עס בעארבייטען ווי געהעריג איז.

לערנער האט בעלאנגט צו אן אנדער פליגעל פון דער אידישער אינטעליגענץ. ער האט זיך ניט געשטעלט צופריעדען מיט גאלדפאדען׳ס אראבלאזען זיך צום פאלק. ער האט גערעכענט, אז די אויפגאבען פון א אידישען טהעאטער איז אויפצוהויבען דאס פאלק צו זיך. און אזוי ווי איהם איז אויסגעקומען צו זעהען אין בוקארעסט די ערגסטע בורלעסקעס אין אידישען טהעאטער, האט זיך אין איהם גענומען ענטוויקלען א פערלאנג צו ווייזען וואס מען קען אויפטהאן מיט א אידישען טהעאטער און ער האט געווארט אויף אזא געלעגנהייט.

די דאזיגע געלעגענהייט האט זיך געמאכט אין אדעס. נאר צו געבען די בעסערע פיעסען פון וועלכע ער האט געטרוימט האבען זיך געפאדערט שרייבער, וועלכע זאלען זיי קענען שאפען. מיר האבען שוין דעמאלט געהאט גוטע טאלאנטפולע אידישע שרייבער, נאר זיי האבען ניט געהאט קיין בעקאנטשאפט מיט דער ביהנע. לערנער האט די דאזיגע שווערע פראגע פערענטפערט דערמיט, וואס ער האט זיך געווענדעט צו די שרייבער פון די אומות העולם. ער האט בעגריפען, אז דער גאנצער אויפטהו וועט ניט ווערטה זיין קיין שאס פולווער, אויב די בעסערע שטיקער וועלען ניט האבען אידישעס אין זיך. ער האט בעגריפען, אז עס וועט זיין נאר א קנאפער קונץ

צו נעהמען א גוטע דראמע פון די גוים און דערלאַנגען איהר די בעזוכער פון אידישען טהעאטער. דער פּראָסטער טהעאטער בעזוכער וועט אויף אזא דראמא קוקען ווי א האָהן אויפ'ן בני אדם, און די אידישע אינטעליגענץ וועט אויס'בטל'ען אלע בייזע חלומות צום דירעקטאָר פון טהעאטער. וואָס פאר א פּנים האָבען געקענט האָבען די פאָרשטעלונגען פון גוטע אייראָפּעאישע פּיעסען אויף דער אידישער ביהנע, ווען די נייגעבאקענע אידישע אקטיאָרען האָבען אפילו ניט געוואוסט דעם אלף־בית פון שפּיעלען?

לערנער האָט דעריבער געמאכט א קאָמפּראָמיס. ער האָט אויסגעקליבען ביי די אומות העולם אזעלכע פּיעסען אין וועלכע די האנדלונג און די פּערזאָנען זיינען געווען אידישע. פון דעם דייטשען רעפּערטואר האָט ער אויסגעקליבען גוצקאָוו'ס „אוריאל אקאָסטא". פון דעם פראנצויזישען האָט ער גענומען סקריב'ס „די יודין" און האָט זיי איבערגעזעצט אין א ריינעם אידיש. די דערמאָנטע פּיעסען האָבען ניט נאָר געהאט די מעלה, וואָס זייער אינהאלט איז געווען א אידישער און פערשטענדליך פאר דעם דורכשניטליכען אידישען טהעאטער געהער, נאָר זיי זיינען געווען אין דעם רעפּערטואר פון יעדער אייראָפּעאישער מדינה און די אידישע אקטיאָרען האָבען געקענט געהן זעהן בעריהמטע רוסישע אָדער דייטשע אקטיאָרען שפּיעלען אין די דאָזיגע פּיעסען, און אויב זיי האָבען נאָך אליין דעמאָלט ניט געקענט אויפפאַסען אזעלכע ראָלען האָבען זיי עס געקענט אָבלערנען פון בעריהמטע אקטיאָרען.

די הויפּט־ראָלען אין די דאָזיגע צוויי פּיעסען האָבען געשפּיעלט אבא שעהנגאָלד און סאָפיע גאָלדשטיין (קארפּ) און האָבען זיך אויסגעצייכענט אין זיי. און יאָהרען־לאנג איז געווען די שטרעבונג פון יעדען אמביציעזען אקטיאָר און אקטריסע, וואָס האָבען געשפּיעלט די ראָלען פון ליעבהאָבער און ליעבהאָבערין צו ערשיינען אין „אוריאל אקאָסטא," וואָס איז ביז היינטיגען טאָג געבליבען א רעפּערטואר שטיק. און אויב „זשידאָווקא" (די יודין) האָט ניט אזוי מאריך ימים געווען, איז דאָס געווען דערפאר, וואָס זי איז ניט נאָר א דראמא, נאָר אויך אן אָפּערא (די מוזיק האָט גע־

שריבען האלעווי) און שוין א לאנגע צייט ווי אפעראס זיינען פערשוואונדען פון דער אידישער ביהנע.

עס וואלט אבער געווען א גרויסער טעות צו דענקען, אז לער־נער איז געווען דער איינציגער, וועמען עס איז איינגעפאלען צו געבען דער אידישער ביהנע א ליטעראַרישען פנים.

אין אן אנדער פלאץ איז געווען בעמערקט, אז אין דער זעל־ביגער צייט האט גאלדפאדען פערענדיגט די ערשטע פיעסע, וואס האט דעם אידישען טהעאטער געגעבען א רעכט צו טראגען אזא נאמען. און דארטען איז אויך געווען בעמערקט, אז גאלדפאדען האט די דאזיגע פיעסע „שולמית“ אנגעהויבען צו שרייבען נאך אין בור־קארעסט.

אונטער די בעסטע אומשטענדען האט דער אידישער טהעא־טער אין בוקארעסט געהאט ניט מעהר ווי א לאקאלען כאראקטער, און א נאציאנאלע בעדייטונג האט ער ערשט געקראגען ווען זיין השפעה האט זיך גענומען פערשפרייטען איבער א גרויסען טהייל פון פאלק. און דאס איז געשעהן, ווען דער טהעאטער איז ארי־בערגעטראגען געווארען פון רומעניען נאך רוסלאנד, וואו עס איז געווען דער ראשו ורבו פון דעם אידישען פאלק. און עס איז געווען דא מעהר ווי צו ערווארטען אז די אנשטרענגונגען זאלען זיין גרע־סער פאר א נאציאנאלער ביהנע, ווי פאר א לאקאלען טהעאטער. אין בוקארעסט האט דער שרייבער ניט געפיהלט קיין גרויסע פער־אנטווארטליכקייט און זיין גאנצע שטרעבונג איז געווען צו שטע־לען צופריעדען דעם ארטיגען בעזוכער, וועד ער איז ניט געווען. נאר אפילו דארטען זעהען מיר, ווי גאלדפאדען האט שוין דעמאלט גע־טראכט וועגען עפעס אזוינס, וואס זאל האבען א גרעסערען און שטארקערען קיום. אין אדעס האט דער דראמענשרייבער אויף זיך דערפיהלט א נאציאנאלע פעראנטווארטליכקייט און גאלדפא־דען האט איצט מיט מעהר התמדה גענומען זיך צו „שולמית“. לערנער האט זיך גענומען צו בעקאנטע דראמען פון די אומות העולם מיט א אידישען אינהאלט און איבערזעצט זיי. די בעוואוס־טע אידישע שרייבער, וואס האבען אין יענער צייט געוואוינט אין אדעס האבען זיך ערנסט פעראינטערעסירט מיט׳ן טהעאטער. מענ־

דעלע מוכר ספרים איז געווען אן אפטער בעזוכער און האט געהאט דעם חשק צו שאפען עפעס פאר דער ביהנע. אין א דראמאטישער פארם האט ער שוין מיט יאהרען פריהער געשאפען א ווערק און ער האט געוואלט שרייבען אזא פיעסע, וואס מען זאל אויך קענען שפיעלען. די שטיקער וואס ער האט געזעהן האבען צו זיין הארצען ניט געגרעדט און זיין וואונש איז געווען צו געבען א ווערק, וואס זאל האבען א העכערען פאעטישען און ליטעראַרישען ווערטה, א חוץ דעם דראמאטישען. אין טהעאטער איז אויך געקומען משה ליב ליליענבלום און האט געזוכט נעהענטער צו בעקאנען זיך מיט די ספעציעלע פאדערונגען פון דער אידישער ביהנע. אן אפטער בעזוכער איז אויך געווען יצחק יואל לינעצקי, וועלכער האט מיט עטליכע יאהר פריהער ארויסגעגעבען צוזאמען מיט גאלדפאדען א צייטונג. זיי זיינען געקומען ניט נאר זעהן ווי מען שפיעלט אידיש טהעאטער, נאר טאקע מיט א הייסען בעגעהר צו העלפען פארמירען די אידישע ביהנע און מאכען פון דעם אידישען טהעאטער א נאציאנאלע אינסטיטוציאן.

ארום דער צייט אדער אביסעל שפעטער האט לערנער אנגעשריבען „מנחם בן ישראל“, קאצענעלענבויגען איז ארויסגעקומען מיט א דראמא „רשי“, ליליענבלום האט צוגעגרייט א שטיק, וואס האט געהייסען „דוואיעזשאנעץ“. פון דעם רוסישען נאמען האט מען געדארפט שליסען, אז דאס איז געווען אן איבערזעצונג, נאר די אקטיארען וואס געדענקען נאך די צייט ווען מען האט די דאזיגע שטיק אויפגעפיהרט זיינען אונטער דעם איינדרוק, אז עס איז געווען אן אריגינעלע פיעסע, און עס איז אונפערשטענדליך, פאר וואס ליליענבלום האט געמוזט אנקומען צו אזא רוסישען ווארט, וואס איז ניט אין געברויך ביי די אידען אין רוסלאנד.

ביי דער ערשטער אויפפיהרונג פון דער דערמאנטער פיעסע איז ליליענבלום געווען הינטער די קוליסען אין טהעאטער. ער האט זיך צוגעקוקט צו דער פארשטעלונג פון הינטער א קוליסע מיט א גרויסער געשפאנטקייט. עס האבען זיך געקייקעלט טרערען פון זיינע אויגען ווען עס איז צוגעקומען נעהנטער צום קלימאקס אין דריטען אקט. נאר דא האט ער פלוצים דערזעהן עפעס אזוינס, וואס

האט איהם בשעת מעשה אביסעל צומישט. פאר'ן שלום אקט האט זיך אבגעשפיעלט א סצענקע, וואס איז איהם געווען אין גאנצען פרעמד. ער האט אויף דער ערשטער מינוט ניט פערשטאנען, וואס דאס איז אזוינס און פון וואנען דאס האט זיך גענומען. נאר באלד האט ער זיך אנגעשטויסען, וואס דאס איז. די צוויי קאמיקער, וואס האבען געשפיעלט אין דעם שטיק, מאגולעסקא און וויינבלאט, האבען ניט אנפרעגענדיג זיך ביים פערפאסער, אליין אריינגעשטוקעוועט א קאמישע סצענע, וואס האט זיך לחלוטין צו דער פיעסע ניט געפאסט. ליליענבלום האט זיך דערפיהלט דערפון אזוי ניט גוט, אז ער האט אוועקגע'חלש'ט אויפ'ן ארט.

דער אידישער טהעאטער אין אדעס האט אויך ביי ליגעצקי'ן ארויסגערופען א חשק צו נעהמען זיך צו דער דראמא. אזוי ווי ער האט געהאט א גוטען חוש פאר הומאר, האט מען פון איהם ערווארט א צאפעלדיגע קאמעדיע. דער פאקט, אז אין רומעניען האט הורוויטש דראמאטיזירט זיין „פוילישען אינגעל“, האט איהם געוויזען, אז ער קען שאפען אריגינעלעם פאר דער ביהנע. און ער האט זיך טאקע גענומען צו א פיעסע, וועלבע איז פארטיג געווארען, ווען גאלדפאדען האט זיך צוריקגעקעהרט קיין אדעס.

גאלדפאדען און די גאנצע קאמפאניע איז געקומען הערען ליגעצקי'ס נייעסטע שאפונג. ליגעצקי האט געליינט און גאלדפאדען און די אקטיארען האבען זיך געהאלטען אין די זייטען פון לאכען. פלוצים האט זיך ליגעצקי איבערגעהאקט אין מיטען. ער איז געקומען צו א שטעלע, וואס הייסט אויף דעם לשון פון דער ביהנע „אפארט“ אדער „ביי זייט“. דאס רעדט איינער ארוים אויף דער ביהנע וואס ער טראכט אין הארצען און די צושויער דארפען פערשטעהן, אז ווען ער רעדט אזוי, הערען ניט די אנדערע וואס שטעהען לעבען איהם אויף דער ביהנע וואס ער זאגט.

עס איז גראד אויסגעקומען, אז די רייד, וואס זיינען געווען בעצייכענט אפארט האבען אויסגעזאגט א סוד, וואס די אנדערע פערזאנען אויף דער ביהנע האבען בשום אופן ניט געטארט וויסען, און ווען זיי ווערען דערפון געוואר האט די גאנצע ווייטערע

האנדלונג קיין שום מַמשות ניט און קריגט א פנים פון חוזק. דער אבסורד דערפון האט אזוי א קיצעל געטהאן דעם הומאָריסט, אז לינעצקי האט אויסגעשאָסען אין א געלעכטער און אויסגערופען:

— צו אַלדי רוחות! דאָס איז דאָך נארעש. אין אַלע ווינקעד לאך פון טהעאטער וועט מען הערען, וואָס ער זאָגט, נאָר די וואָס שטעהען לעבען איהם דארפען אויף דער מינוט טויב און בלינד ווערען און קיין זאך ניט הערען און קיין זאך ניט זעהן. פוי!

ער האט ענטשלאָסען פערמאכט די העפט און ניט געוואָלט לייענען ווייטער. און פיעל גאָלדפאדען איז צו איהם ניט צוגע־שטאַנען און ערקלערט איהם, אז דאָס איז גוט אזוי, אז דאָס איז די ליסענץ פון דעם דראַמאטורג און אז אנדערש קען גאָר ניט זיין. האט ניט געהאָלפען. וואָס איז געוואָרען פון יענע שטיק, איז ניט בעוואוסט. זי איז קיין מאָל ניט געדרוקט געוואָרען. און שפּע־טער האט ער זיין חשק צו דראַמא געשטילט דערמיט, וואָס ער האט איבערזעצט לעסינגס „נאַטהאן דער ווייזע.“

עס איז א פערדרוס, וואָס א שרייבער מיט אזא געפיהל פאר ווארהייטליכקייט אויף דער ביהנע און מיט אזא טאלאנט האט ניט געהאט די געלעגענהייט צו בעקאַנען זיך מיט דער נייערער ביהנע־טעכניק, וואָס האט אָבגעשאַפט די „אַפּארטס“ און „ביי זייט“ און וואָס וואָלט איהם געוויזען א וועג, ווי אויסצוקומען אָהן זיי.

דערווייטערט פון דעם טומעל פון טהעאטער האט זיך גאָלד־פאדען גענומען פאר א נייער פּיעסע, וואָס זאָל מעהר ענטפערען די שטרענגערע פאָדערונגען, וואָס זיינען געשאַפען געוואָרען ארום דער ביהנע אין אָדעס. אזעלכע דראַמען ווי „אוריאל אקאָסטא“ האָבען צו איהם ניט אַפּעלירט און ער איז געבליבען טריי זיין טאַקטיק צו געבען דעם פאָלק אַפּערעטענמעסיגע שטיקער. און די ווארימע אויפנאהמע פון „שולמית“ האט איהם געוויזען דעם אויסוועג. ער האט זיך ווידער גענומען צו א היסטאָרישען שטיק און דאָס איז געווען „בר כוכבא“. נאָר מיט דער מוזיק איז ער ניט פארטיג געוואָרען, ביז ער האט זיך צוריקגעקעהרט קיין אָדעס, וואו מאגולעסקא איז איהם געקומען צו הילף.

נאָר סיי פּיעסען אין דעם גוסט פון לערנער און סיי אזעלכע

ווי „שולמית“ און „בר כוכבא“ זיינען געשאפען געווארען ניט אזוי גרינג. און אין דעם אייראפעאישען רעפערטואר זיינען זיי געווען זעהר ווענינ. און דער אידישער טהעאטער איז אדעם האט געפאדערט נייע שטיקער. לערנער האט זיך געווענדט צו מאיר שייקעוויטש (שמ"ר), וועלכער האט דעמאלט געוואוינט אין אדעס און דער לעצטער האט זיך גענומען צו דראמאטיזירען זיינע אייגענע ראמאנען. ער האט דראמאטיזירט דעם „אידישען פריץ“, דעם „קאטארזשניק“, דעם „פראצענטניק“ און זיי האבען אויסגענומען ביים עולם.

דאס האט אריינגעגעבען שייקעוויטש'ען א געדאנק, אז ער זאל אליין ווערען אן אנטרעפעניאר. פון קיין אקטיארען איז שוין דעמאלט קיין מניעה ניט געווען און א פלאץ צום שפיעלען האט מען געקענט געפינען אין יעדער שטאדט. דער עיקר איז געווען פיעסען, און א פערפאסער וואס האט געקענט צוזאמענשטעלען א קליינעם רעפערטואר האט גרינג געקענט ווערען א דירעקטאר. שמ"ר האט צוזאמענגעשטעלט א קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון גראדנער און פרוי גראדנער. מאירסאן, היינע (חיימאוויטש), קנעלער, קויפמאן, פריילין זאקס, געלים און פרוי געלים, קאצמאן, וואכטעל, פרידזעל, וועלכער איז געווען א כאהר דיריגענט און אקטיאר און נאך אנדערע.

אבער שייקעוויטש איז געווען א צו רוהיגער און שטילער מענש, אז ער זאל קענען אויסהאלטען פון די אקטיארען, צוווישען וועלכע עס זיינען געווען אייניגע, וואס האבען זיך ספעציאליזירט אין אינטריגעס און מחלוקות און ער האט זיך באלד אבגעטרייסעלט פון זיי. די קאמפאניע איז געבליבען אליין און די דירעקציאן האט איבערגענומען היינע. ער האט זיך בעזארגט מיט שייקעוויטש'עס פיעסען און אוועקגעלאזט זיך איבער דער פראווינץ. די דאזיגע קאמפאניע האט צו זיך צוגעצויגען א נייע קראפט, א יונגע אדעסער מיידעל. דאס איז געווען שרה לעוויצקי, די איצטיגע מרס. אדלער. זי האט געהאט א גוטע שטים און איהר ערשטער אויפטריט איז געווען אין כערסאן אין א ראל אין „פראצענטניק“ און זי האט שטארק אויסגענומען.

ווען לערנער האט זיך דערפיהלט זעהר ענג אין פיעסען, האט ער זיך געווענדעט צו גאלדפאדען און אויסגעווירקט ביי איהם, אז ער זאל איהם ערלויבען צו שטעלען זיינע שטיקער.

עס איז אינטערעסאנט צו בעמערקען, אז ווי חריף פיעסען זיינען דעמאלט ניט געווען, האבען די צוויי אויטארען וועלכע האבען מיט עטליכע יאהר שפּעטער געהאלטען די גאנצע ביהנע אין אמעריקא אין זייערע הענד, גאר ניט געשאפען אין רוסלאנד. אין אן אנדער ארט איז שוין געווען בעמערקט, אז יאזעף לאטיינער איז געקומען צו אמער אלס אויטאר און די ערשטע צייט האט מען נעשפּיעלט זיינע שטיקער, וואס ער האט מיטגעבראכט פון רומעניען און צווישען וועלכע איז אויך געווען די „ליעבע פון ציון“. אויך משה הורוויטש איז אנגעקומען אין אדעס, ווען שייקעוויטש האט פארטיג געמאכט זיין „פּראצענטניק“ און ער איז אנגאזשירט געווארען אלס אקטיאר צו שפּיעלען א ראל אין דעם דאזיגען שטיק, נאר אלס אויטאר האט ער קיין פּלאץ ניט געפונען.

ארום דער צייט האט שלום יעקב אבראמאוויטש גענומען שרייבען דעם „פּריזיוו“ פאר דער אידישער ביהנע. זיינע אפטע בעזוכען אין אידישען טהעאטער האבען איהם געוויזען, וואס א נייע ביהנע פאדערט און ער האט געזוכט צו שאפען א שטיק לויט דעם מוסטער וואס ער האט דארטען געזעהן.

ער האט דעם שניט געכאפּט און טאקע דערפאר איז דער „פּריזיוו“ ארויסגעקומען אהן א פּנים. ער האט זיך געקליגט אריינצוברענגען דעם קאמישען עלעמענט און האט אפילו ניט פערגעסען קיין פּזמונים און טענצלאך, נאר אנשטאט צו קאנצענטרירען זיך אויף דער דראמע איז ער פערקראכען אין זייטיגע דרכים. אויב אבראמאוויטשעס ווערק געווינען פיעל חן פון זיין „ניט דאס בין איך אויסען“ איז דאס געגוג צו הרג'ענען א דראמע. אין „פּריזיוו“ קומען אריין פיעל סצענעס, וואס האבען מיט דער דראמע ניט צו טהאן, די סצענקעס גופא זיינען מייסטערהאפט געשילדערט, נאר זיי געהערען זיך ניט אן מיט דער דראמע, און דער פועל יוצא דערפון איז, אז די ענטוויקעלונג פון דער דראמע בלייבט אפט שטעהן און נאכדעם גיט זי מיט אמאל א שפּרונג.

עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין „פריזיוו“ האט אבראמאוויטש אנגעוויזען אויף א רייכען קוואל פאר ליעדלאך. אין גאלדפאדענס שטיקער האבען די ליעדלאך פערנומען א בכבוד׳יגען פלאץ און די ערנסטע זיינען דורכגעדרונגען מיט א פאעטישען געפיהל. ער האט די ליעדער אליין געשאפען און אפט זיינען זיי געווען דער בעסטער טהייל פון זיינע שטיקער. די אנדערע דראמענשרייבער זיינען ניט געווען געבענשט מיט אזא מתנה צו שאפען ליעדער מיט א פאעטישען פונק און זיי האבען ענטוועדער געהאלפען זיך מיט פרעמדע אדער אליין געמאכט גראמען, וואס האבען קיין שום טעם ניט געהאט. אבראמאוויטש איז געווען דער ערשטער וואס האט זיך בענוצט מיט פאלקס ליעדער און אין „פריזיוו“ זינגט די דיענסטמיידעל דוואסיע אזעלכע ליעדלאך ווי „אויפ׳ן פריפעטשאק“, „צו מיר, צו מיר, דו נשמה מיינע,“ „אבינו מלך“, און אין דער הינזיכט פון ליעדלאך וואלט די אידישע ביהנע א סך געוואונען, ווען די דראמענשרייבער וואלטען זיך דערמיט בענוצט.

ווי עס ווייזט אויס, האט אבראמאוויטש שפעטער איינגעזעהן, אז ער איז צו דער ביהנע צוגעטראטען מיט א פאלשען דרך, ווייל אין א פאר צעהנדליג יאהר ארום אין א געשפרעך מיט א ניו יארקער דירעקטאר האט ער זיך אויסגעדריקט, אז זיין וואונש איז צו שאפען א פאעטישע דראמע אין דעם גייסט פון לוצאטא.

אבראמאוויטש איז פארטיג געווארען מיט זיין פיעסע, ווען דער אידישער טהעאטער אין רוסלאנד האט שוין געצעהלט זיינע לעצטע טעג.

עס האט לאנג ניט גענומען און גאלדפאדען איז ווידער געווארען דירעקטאר אין דעם טהעאטער אין אדעס. נאר יעצט איז די מלוכה געווען צוטהיילט צווישען איהם, לערנער און שייקעוויטש. אבער באלד האט זיך אנגעהויבען א רייסעריי צווישען זיי און גאלדפאדענען איז געלונגען ארויצושטופען לערנער׳ן פון טהעאטער.

גאלדפאדען האט ביים צוריקקעהרען זיך קיין אדעס מיטגעבראכט זיין צווייטע היסטארישע פיעסע „בר כוכבא“ און מיט מאגולעסקא ביי דער זייט איז ער גיך פארטיג געווארען מיט דער מוזיק. „בר כוכבא“ האט שטארק אויסגענומען. נאר איידער גאלד-

פאדען האט נאך צייט געהאט אנצופרעהען זיך מיט דעם ערפאלג, איז ארויסגעגעבען געווארען די ביטערע גזרה, וואס האט פערבאטען אידישען טהעאטער אין גאנץ רוסלאנד.

דאס איז געווען אין סעפטעמבער 1883.

מען זאגט, אז די גזרה האט זיך גענומען פון א מסירה. עמיצער האט גע׳מסר׳ט, אז „בר כוכבא" איז ניט קיין כשר׳ע שטיק און אז דער פראלאג איז געציעלט געווארען געגען דער רעגיערונג. מען זאגט אויך, אז די מסירה איז געקומען פון א פערפאסער, וועלכער האט ניט אזוי שלעכט געמיינט, ווי עס האט זיך אויסגעלאזט. ער האט געהאפט צו ווערען צענזאר און דאס וואלט איהם געגעבען די אויבערהאנד אין טהעאטער.

נאר ווי אזוי דאס איז ניט געשעהן, האט דער אידישער טהעאטער אין רוסלאנד געקריגען א טוידט קלאפ און זיינע טהויערען זיינען אין אלע שטעדט פערשלאסען געווארען.

די וואנדערענדע טרופען האבען זייערע אויגען ניט געוואלט גלויבען און דער גרעסטער טהייל פון זיי האבען זיך געאיילט צו קומען קיין אדעס. זיי האבען געהאפט, אז אלע צוזאמען וועלען אפשר געפינען א מיטעל געגען דער גזרה. אלענפאלס וועט מען זיך קענען קלאר מאכען, וואס מען האט צו ערווארטען. נאר אין אדעס איז צווישען די אקטיארען די פערצווייפלונג געווען נאך גרעסער, און אלע האבען זיך גענומען צום וואנדער־שטעקען.

מאגולעסקא, די פינקעלס, וויינבלאט, קעסלער, פיינמאן, מארגארעטא שווארץ, אסתר פינקעלשטיין און פאלינע ערדעלשטיין זיינען אריבער דעם רומענישען גרעניץ און געלאזט זיך וואנדערען איבער רומענישע שטעדט, וואו די מייסטע פון זיי האבען זייער קאריער אנגעהויבען. די קאמפאניע איז געווען אויך גרויסע צרות און נאכדעם ווי זיי האבען זיך א פאר יאהר אבגעמאטערט, האבען זיי אוועקגעשיקט פינקלען קיין גאליציע, אז ער זאל דארטען אויסבלאפאטשען א קאנצעסיע, אהן וועלכער מען טאר דארטען ניט שפיעלען. דאס איז געווען אנהויב זומער אין 1886 און אין א וואך ארום איז פון איהם אנגעקומען א בריעף, אז מאגולעסקא זאל קור־

מען צו איהם אין לעמבערג. באלד איז פון מאגולעסקא אנגעקומען א ידיעה, אז ער און פינקעל זיינען אוועקגעפאהרען קיין אמעריקא.

א צווייטע טרופע וואס איז בעשטאנען פון צוקערמאן, ספּי־וואקאווסקי, שעהנגאלד, שרה גאלדשטיין, גאלדשמיט, וויינשטאק, וויינשטיין, קויפמאנס און נאך אנדערע האט אריבערגעוואנדערט קיין דייטשלאנד. דער פיהרער פון דער קאמפּאניע איז געווען דער סופלער בערגער, וועלכער איז אוועקגעפאהרען פריהער און געגר־מען אין קעניגסבערג מייערס לאקאל. בערגער האט שוין געהאט אביסעל ערפאהרונג אין דייטשלאנד, וויל מיט א פּאר יאהר פריי־הער, ווי דער טהעאטער איז פערבאטען געווארען, איז אין אדעס געקומען ליברעסקו נאך פיעסען, און אין יענער צייט איז א חוץ דעם פערפאסער דער סופלער געווען די איינציגע פערזאן ביי וועל־מען מען האט זיי געקענט קריגען. בערגער האט פערשטאנען זיין גרויסע וויכטיגקייט און האט געפאדערט א חלק אין געשעפט, און דער סוף איז געווען, אז ער איז אוועקגעפאהרען צוזאמען מיט לי־ברעסקו קיין גאליציען און דארטען האבען זיי צוזאמענגענומען מענ־שען פון גאס, צוזאמענגעשטעלט א קאמפּאניע און האבען אנגע־שפּארט אין בערלין, וואו זיי האבען גענומען דעם אלעקסאנדער טהעאטער און מזכה געווען דאס בערלינער פּובליקום מיט אידישער קונסט. דאס ערשטע שטיק איז געווען „די רעקרוטען“ און געקו־מען זיינען ניט נאר אידען נאר אויך קריסטען. אין טהעאטער האט זיך באלד אנגעהויבען א פּייפעריי און געשריי: „ניעדער מיט די יודען!“. די אידישע בעזוכער, אויב זיי האבען קיין נחת ניט געהאט פון דער קונסט וואס מען האט זיי געוויזען, האבען אין די געשרייען געזעהן אן אנטיסעמיטישע שטעלונג און האבען געענט־פערט: „ניעדער מיט שטעקער!“ דאס איז געווען די צייט פון שטעקער'ס גדולה אין דייטשלאנד. ביים דריטען אקט איז געווארען א גרויסער סקאנדאל אין טהעאטער, און דער דירעקטאר האט געמוזט ארויסטרעטען פאר'ן עולם און בעטען, מען זאל זיך האלטען אנשטענדיג.

פון דעסטוועגען האט ליברעסקו אויסגעווירקט ביים דירעק־טאר פון טהעאטער ער זאל געבען א צווייטע פארשטעלונג, נאר דא

האט זיך דער סקאנדאל אנגעהויבען גלייך ווי דער פארהאנג האט זיך אויפגעהויבען און מען האט מעהר דעם אבענד ניט געקענט שפיעלען און די אקטיארען האבען געמוזט אנטלויפען דורך א היג־טער טהיר.

נאר ווי טרויריג דער רעזולטאט איז דעמאלט ניט געווען, האט שוין בערגער געוואוסט דעם וועג קיין דייטשלאנד און ווען אידישער טהעאטער איז פערבאטען געווארען אין רוסלאנד, האט ער זיך ארויסגערופען צו זיין דער וועג־ווייזער פאר דער דערמאנ־טער קאמפאניע אין דייטשלאנד און בזכות זה איז ער געווארען איהר דירעקטאר.

עס ווייזט אויס, אז אין קעניגסבערג האט מען ביז דעמאלט קיין אידישע שפיעלער ניט געזעהן, און עס איז געווען גרינג פאר דער קאמפאניע צו קריגען א טהעאטער. דאס ערשטע שטיק איז געווען „שולמית“ און האט שטארק אויסגענומען ביים קעניגסבער־גער פובליקום. נאך „שולמית“ זיינען געקומען „קוני לעמילם“, „שמענדריק“ און די קאמפאניע איז דארטען געשטאנען צוויי חדשים. אן אגענט איז אין דער צייט געקומען נאך דער קאמפא־ניע פון דאנציג, וואו זי האט געשפיעלט צוויי וואכען און פון דארטען איז זי אוועקגעפאהרען קיין בערלין.

דא האט מען די אידישע שפיעלער ניט בעגעגענט מיט קיין סבר פנים יפות. אזוי גיך ווי מען האט זיך דערוואוסט, אז זיי זיי־נען אידישע אקטיארען, האט מען פאר זיי קיין אנדער נאמען ניט געהאט ווי „חיים שאיע“. דאס איז דער נאמען פון דעם קאמישען כאראקטער אין די „רעקרוטען“, וואס די ליבערעסקו־בערגער קאמ־פאניע האט דא געשפיעלט מיט א יאהר צוריק און וואס האט זיך געענדיגט מיט אזא ביטערע ניעדערלאגע. קיין דירעקטאר האט איצט צו די אידישע אקטיארען קיין צוטרוי ניט געהאט און עס האט געדויערט א וואך צייט ביז מען האט קוים גע׳פועלט צו גע־בען זיי א פראבע און זיי זאלען ווייזען וואס זיי קענען. די פראבע איז געווען פאר קריטיקער און קינסטלער, אויף וועלכע די נייע קאמפאניע האט געמאכט א גוטען איינדרוק. די פראבע האט מען

געמאכט פון „שולמית“ און נאָך דער פאָרשטעלונג איז יאָאכים ארויף אויף דער ביהנע, האָט געבעטען ארויסרופען צוקערמאן און געפרעגט איהם, וועמעס איז די מוזיק פון צווייטען אקט? צוקער־מאן האָט געענטפערט, אז די מוזיק איז גאָלדפאדענס און יאָאכים האָט איהם געבעטען, ער זאָל אין זיין נאָמען שיקען גאָלדפאדענען א דאנק.

די קאָמפּאַניע האָט איצט געקריגען דעם טהעאטער, קווארקס פלאַץ, אויף זעהר גוטע בעדינגונגען. לויט דעם קאָנטראקט האָט די קאָמפּאַניע בעקומען זעכציג פּראָצענט פון הכנסה. זעקס חדשים נאָכאַנאַנד האָט מען געשפּיעלט „שולמית“ און אויף דער פאָדערונג פון דער דירעקציאָן האָט מען אויסגעשני־טען פון דער אָפּערעטע די ראָל פון דעם כהן, וואָס איז בעטראכט געוואָרען אלס בעליידיגונג פאר אידען. נאָך „שולמית“ האָט מען אויפגעפיהרט די „כשוף־מאַ־כעריו“ און דאָ ווידער האָט די דירעקציאָן געפאָדערט מען זאָל אויסשניידען די סצענע מיט די נאָדלען צוליעב דעם זעלביגען טעם. די קאָמפּאַניע איז אין בערלין געשטאַנען אכט חדשים און איז גע־ווען בעקאנט אונטער'ן נאָמען „די אידישע אָריענטאַלישע טרופּע.“

דער טהעאטער האָט געמאכט גוטע געשעפטען און די טרופּע האָט אבגעכאפּט דעם אָטהעם. נאָר בערגער איז געווען א דרעה קאָפּ און איהם איז איינגעפאלען, אז מען וועט קענען מאכען פיעל בע־סערע געשעפטען, אז מען וועט דעם נאָמען פון דער טרופּע פער־קירצען און זי זאָל זיך ארויסגעבען פאר אן עכטע אָריענטאַלישע. דער חשבון איז געווען, אז א טהעאַטער מיט אזא טרופּע וועט ניט זיין אָבגעלעגט אויף דעם בעשרענקטען אידישען עולם, נאָר וועט פּאַטראָניזירט ווערען פון דעם גרויסען דייטשען פּובליקום, וואָס וועט קומען בעוואונדערען די שפּיעלער און זינגער פון די מזרח פעלקער. די קאָמפּאַניע האָט געבראָכען דעם קאָנטראקט מיט קווארקס פּלאַץ און איז אוועקגעפאָהרען קיין האמבורג. דאָר־טען האָט בערגער ארויסגעלאָזט אַפישען, אין וועלכע ער האָט מודיע געווען דעם האמבורגער עולם וועגען דעם אָנקומען פון דער בעריהמטער אריענטאַלישער טרופּע און שעהנגאָלד איז אנאָנסירט

קעני ליפצין

געווארען אלס טערקישער טענאר, צוקערמאן אלס רומענישער קייזערליכער קאמיקער, וויינשטאק אלס רוסישער באריטאן און אזוי ווייטער. א טהעאטער האבען זיי גלייך געקריגען און כדי צוצו־געבען לאקאלע פארב האבען זיי געהאקט ווערטער וואס זיינען ניט געשטויגען און ניט געפלויגען. שוין אין ערשטען אקט האט זיך אנגעהויבען א פייפעריי צווישען פובליקום אוןביים דריטען אקט האט מען געמוזט ארונטערלאזען דעם פארהאנג, צו פערמיידען א גרויסען סקאנדאל.

נאך דעם אבענד זיינען די אקטיארען געבליבען ווי אבגע־שמיסענע און האבען זיך שטיל ארייגגע׳גנב׳עט אין דעם אידי־שען קווארטאל. דא זיינען זיי צוריק געווארען „די אידישע אריענ־טאלישע טרופע” און נאך צוויי חדשים שפיעלען מיט מאטערנים האבען זיי זיך צוריקגעקעהרט אין בערלין. נאר איצט איז שוין זייער רעפוטאציע געוועזן פערפלעקט און הגם זיי האבען דא גע־שפיעלט נאך פיער הדשים זיינען זיי בעהאנדעלט געווארען אהן הענדשקעס און דער סוף איז געווען, אז די טרופע איז אין בערלין צושלאגען געווארען.

די צוקערמאנס און שעהנגאלדס האבען זיך צוריקגעקעהרט אין רוסלאנד און געזוכט א מקום מנוחה אין ווארשא. אזוי ווי אידישע שטיקער האט מען ניט געטארט שפיעלען, האבען זיי געגעבען קאנצערטען אין עלדאראדא. באלד זיינען צוגעקומען די איבריגע אקטיארען פון דער „אידישער אריענטאלער קאמפאניע”, ספיוואַ־קאווסקי, וויינשטיין, וויינשטאק און אנדערע און צוזאמען האט מען זיך געקליגט, ווי אזוי אונטער׳ן נאמען קאנצערט ארייצופעק־לען אן אקט פון א שטיק און אמאל א גאנצע פיעסעלע. ביי די דאזיגע קאנצערטען האט זיך געוויזען טאנצמאן, פריהער אלס סופלער און נאכדעם אלס אקטיאר. אפט ביי אזעלכע קאנצערטען האט געטראפען, אז אין מיטען פון א סצענע האט מען אנגעזאגט, אז א פריסטאוו קומט אין טהעאטער און תוך כדי דבור, האט מען אויף דער ביהנע אנגעהויבען צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין. אזא שפיעלען איז די אקטיארען ניט געווען צום הארצען און

איינציגווייז האבען זיי זיך אוועקגעלאזט זוכען זייער גליק אין אנ־
דערע מדינות.

די גראדנערס און יעקב אדלער זיינען געווען אין ריגע, ווען
דער פערבאט איז ארויסגעגעבען געווארען און זיי האבען קיין
איבריגע שהיות ניט געמאכט און צוזאמען מיט פרוי אדלער (מי־
כעלסאן), פריילין טשיזיק, קארפ, קעמפנער, באם, וואכ־
טעל און אנדערע זיינען זיי אוועקגעפאהרען קיין לאנדאן און ארום
דער זעלביגער צייט האט זילבערמאן צוזאמענגעשטעלט א קאמ־
פאניע און אוועקגעלאזט זיך אין אמעריקא. די קאמפאניע איז בע־
שטאנען פון זילבערמאנען און פרוי זילמערמאן, חיימאוויטש (היי־
נע) און פרוי חיימאוויטש, באראדקין און פרוי באראדקין. דער וועג
קיין אמעריקא האט זיך דעמאלט גערעכענט אזוי וויט, אז די
קאמפאניע האט זיך פריהער אבגעשטעלט אין לאנדאן און ערשט
פון דארטען גענומען א שיף קיין ניו יארק, צוזאמען מיט קארפ,
וואכטעל און יאזעף לאטיינער אלס סופלאר און אויטאר.

משה הורוויטש האט קיין שום שייכות געהאט מיט'ן אידי־
שען טהעאטער אין רוסלאנד. ער איז א לענגערע צייט געבליבען
אין רומעניען און געשפיעלט מיט גרינבערג, שפייזנער, בערגמאן
און פרוי אקסעלראד, ראזע אקסעלראד, פייוועלע פריעדמאן און
אנדערע. נאר אזוי ווי אין רומעניען איז שוין הורוויטש געווען
אויסגעשפיעלט, האט ער אריבערגעוואנדערט קיין גאליציען און מיט
זיין טאכטער שארלאטע און איידעם גרינבערג האט ער זיך אנגע־
שלאסען אן גראדנערס קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון גראד־
נער און פרוי גראדנער, וויינבלאט, עסקרייך, לענארד, הערמאלין
און צוזאמען האבען זיי פריהער געשפיעלט אין די גרעסערע גאלי־
צישע שטעדט און נאכדעם האבען זיי אנגעשפארט אין וויען און
גענומען דעם רינג טהעאטער. קיין כבוד האבען די אידישע אקטיא־
רען דא ניט געוואונען און די טרופע איז דא צושלאגען געווארען.

נאך א קורצען וויזיט אין אדעס, וואו הורוויטש האט געהאפט
אריינצוטרעטען אין טהעאטער אלס אקטיאר, האט ער זיך מיט לע־
דיגען צוריקגעקעהרט קיין גאליציען, וואו ער האט געטראפען א
פארטיגע קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון די גרינבערגס, אק־

סעלראַר, קלמן יאַוועליר, יעטע רויך, (פרוי יאַוועליר), פרוי סאַמוילאָף (שפּעטער פרוי שאַר).

אין בודאפּעסט האָט זיך הורוויטש פערפּלאָנטערט. ער האָט פערברויכט געלד, וואָס די אָנגעשטעלטע אין טהעאטער האָבען איהם געגעבען אַלס ערבות. ער איז אַרעסטירט געוואָרען, נאָר איידער דער פּראָצעס האָט זיך געענדיגט, איז ער אַנטלאָפען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. דאָרטען האָט ער זיך אַ קורצע צייט אַבגעפּלאָגט און איז אוועקגעפאָהרען קיין לאָנדאָן, וואו ער איז אָנגעקומען ארום סוף 1886. ער איז אָבער לאנג ניט פערבליבען אין לאָנדאָן און האָט זיך מיט'ן שטראָם אוועקגעלאָזט קיין אמעריקא.

שטאַרקער פון אלעמען האָט דער פערבאָט געטראָפען דעם גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האָט געהאט א געפיהל, ווי זיין גאנצער בנין איז אָהן א שום ווארנונג איינגעפאלען און בעגראָבען אונטער זיך דאָס בעסטע וואָס ער האָט פערמאָגט. דער קלאָפּ איז געווען אזא שטאַרקער, אז ער האָט זיך אין גאנצען פערלאָרען. זיין טאַלאנט איז איצט געווען אין סאמע בליהען. ער האָט מיט א קורצער צייט צוריק פערענדיגט „שולמית“ און ערשט געשאפען „בר כוכבא“, און נאָך עטליכע יאהר טאפּען אין דער פינסטער און ווארפען זיך פון איין פרעמדער נארעשער בורלעסק אויף דער צווייטער, האָט ער געפונען זיך אליין און דעם ריכטיגען וועג פאר דער אידישער ביהנע. און מיט אמאָל איז אלץ צושטערט געוואָרען און פון אלץ איז געוואָרען א תל.

דער קלאָפּ האָט פאראליזירט זיין שאפענדען גייסט און אונטערגעהאקט זיינע שאפענדע קרעפטען. גאָלדפאדען האָט שפּעטער געשריבען נאָך היסטאָרישע אָפּערעטען און קאָמעדיעס, נאָר עס האָט איהם גענומען יאָהרען לאנג ביז ער איז געקומען צו זיך און דאָס איז געווען, ווען ער האָט אָנגעשריבען „משיח'ס צייטען“ און דערנאָך האָט ער זיך ווידער אבגעלאָזט.

גאָלדפאדען איז געווען דער איינציגער פון אלע יענע, וואָס האָבען ביז דעמאָלט געשריבען פאר'ן אידישען טהעאטער, צו בעגרייפען דעם תוך פון דער ביהנע און מעהר פון אלע האָט ער

אינסטינקטיוו געפיהלט וואס עס פאדערט זיך פאר אן ערשט גע־שאפענעם טהעאטער.

אלע שטיקער פון דעם מיטען זיבעציגער יאהרען ביז'ן מיטען אכציגער זיינען דורכגעדרונגען מיט דער זעלביגער טענדענץ. אין זיי אלע ווערט געפיהרט א קאמף פאר השכלה. זיי אלע לאכען אויס דעם נארעשען חסיד און מאכען שפאט פון דעם פאנאטיקער און שטעלען ארויס אין א שעהנעם ליכט די געבילדעטע. אין דעם זיי־נען גלייך גאלדפאדען און לאטיינער און הורוויטש און שייקע־וויטש. און אזוי ווי די ערשטע זיבען יאהר איז גאלדפאדען געווען דער קעניג פון דעם אידישען טהעאטער, האט ער זיך מעהר ווי די אלע אנדערע אויסגעצייכענט אין דעם דאזיגען קאמף און זיין שטים האט זיך געהערט העכער פון אלע אנדערע.

נאר אין דעם אופן פון אויסלאכען דעם נארישען חסיד און אבשפאטען פון דעם פאנאטיקער איז אן אונטערשייד צווישען גאלדפאדען און אנדערע. גאלדפאדען ווארעמט זיך אנטקעגען דער זון פון השכלה און פיהלט זיך זעהר אנגענעהם דערפון. ער איז גוט אויפגעלעגט און שפאסט אין גוטען מוטה. ער איז די גאנצע צייט לוסטיג, פרעהליך, לעבעדיג און איז תמיד גרייט אבצוטהאן עפעס א קונדס'עריי.

און טאקע די ערשטע יאהרען פון זיין טהעטיגקייט אויף דער ביהנע, האט דער קונדס אין איהם אין גאנצען פערטריבען דעם פאעט און עס איז געווען דער קונדס אין איהם, וואס האט זיך אזוי גרינג צוגעפאסט צו האמעטנע פארסען, גראבע בורלעסקעס און בי־ליגע קאמעדיעס. דא קען מען לאכען, שפאטען, חוזק מאכען אויף וואס די וועלט שטעהט. „די באבע מיט'ן איינִיקעל", „שמענדריק", „קוני לעמיל", „די קאפריזנע טאכטער", „ני בע ני מע" און דער גאנצער צעטיל פון די שטיקער אין בוקארעסט ווייזען מיט די פינ־גער אויף'ן קונדס. דאס זיינען אלץ גראבע פארסען, וואס האבען אין אריגינאל געהאט נאר איין צוועק צו אונטערהאלטען א גראבען געשמאק און מאכען א פראסטען עולם צו לאכען. גאלדפאדען איז אויך אויסען צו לאכען און מאכען דעם עולם פרעהלאך. נאר די זעלביגע פארסען, ווען זיי געהען דורך זיינע הענד, נעהמען זיי אן

נאך א טענדענץ און דאס איז צו עפענען די אויגען פון דעם טהעאטער געהער אויף דעם זיסען ליכט פון השכלה. א חוץ דעם וואס גאלדפאדען איז א קונדס איז ער אויך קאמפסלוסטיג, נאר זיין קאמף פיהרט ער אהן שנאה, אהן א פערביטערקייט, אהן גאל. ער האט אין די מייסטע שטיקער זיינע געהאט אן אויג, אז דארטען וואו ער פערשפאט א געוויסען סארט אידען זאל אויך זיין א שעהנער איד און אז „פאראלעל“ מיט דעם „פעהלער“ זאל זיין די „מעלה“.

די מוסטערס וואס ער האט אויסגעקליבען פאר זיינע ערשטע שטיקער זיינען געווען גראבע פארסען פון די אומות העולם, וואו די פערזאנען און האנדלונגען ווערען גיט געמאלט נאר געשמירט. נאר ווי גראב און אונגעלומפערט זיי זיינען ניט געווען, האבען זיי זיך שטענדיג אויסגעצייכענט מיט צוויי זאכען: ערשטענס, האבען די פרעמדע פארסען אנגענומען מעהר אדער ווייניגער א אידישע פארם און מעהר אדער ווייניגער איז אין זיי געשאפען געווארען א אידישע אטמאספער און, צווייטענס, האבען זיי געהאט אייגהייטליכקייט און גאנצקייט. דער פארם איז געווען פארם פון אנהויב ביז׳ן סוף אהן וועלכער עס איז צומישונג. די האנדלונג איז ניט פערקראכען אן א זייט און ניט איבערגעהאקט געווארען.

אין די דאזיגע שטיקער האט זיך גאלדפאדען ניט אראבגעלאזט צום עולם פון זיין פאעטישער הויכקייט. ער ווייזט ניט קיין זויערע מינע, ווען ער מאכט א משונה׳דיגע הלצה, איהם קימערט גאר ניט, וואס א סיטואציע קומט ארויס אונגעלומפערט, אבי עס איז נאר לעבעדיג און ער לאכט אליין און קוועלט דערפון און האט שטארק הנאה דערפון. די מאסע פיהלט, אז דער שרייבער איז אין הארצען און אין דער נשמה מיט איהר און זי לאכט און קוועלט אזוי הערצליך ווי דער שרייבער גופא.

ניט דער תלמיד פון דער ראבינער שול, ניט דער פאעט האט אנגעטאפט דעם דופק ביים פאלק. דאס איז געווען דער קונדס אין גאלדפאדען, וואס האט געפונען דעם וועג צום הארצען פון פאלק און געשטעלט איהם אויף איין ברעטעל מיט דער מאסע. זיינע שפאסען, זיינע המצאות, זיינע הלצות, זיינע קונדס׳דיגע איינפעלע און

שפּיצלאָך זיינען ניט קיין געמאַטערטע, זיי קוועלען פון האַרצען. ער אַליין האָט פון זיי הנאה און די מאַסע קוועלט מיט איהם און לעקט פון זיי די פינגער.

דער פיינערער געשמאַק אין גאָלדפאַדען האָט איהם אונטער־געזאָגט ווי וויט ער קען ערלויבען דעם קונדס צו טרעטען איבער דעם דאָזיגען געפעהרליכען וועג און זאָל ניט אריינפאַלען אין די גריבער פון וואולגאַריטעט און אונאַנשטענדיגקייט. און דאָס האָט מעגליך געמאַכט, אַז זיינער אַ פאָרם זאָל קענען אונטערהאַלטען ניט נאָר דעם פּראָסטען עולם נאָר אויך אַ צושויער מיט אַ בעסערען געשמאַק.

גאָלדפאַדען האָט דעם קונדס קיין מאָל ניט פערטריבען, ווייל ער איז געווען אַ טהייל פון זיין „איך“, נאָר וואָס לענגער ער האָט געשריבען, האָט ער איהם אַלץ מעהר קאָנטראָלירט, אַלץ מעהר אָב־געשטופּט צום הינטערגרונד און אַלץ מעהר געמאַכט פּלאַץ פאַר דעם דיכטער.

איבריגענס, עס האָט לאַנג ניט געדויערט די פרייד מיט דער השכלה. איבער גאַנץ רוסלאַנד האָט אָבגעקלונגען דער אימה'דיגער געשריי פון די פּאָגראָמען און אַלע גליקליכע האָפנונגען פון די פּאָרטגעשריטענע אידען זיינען פּלוצים אויסגעלאָשען געוואָרען. גאָלדפאַדענס האַרץ האָט געשלאָגען מיט אמת'ער ליעבע צו זיין פאָלק און ער האָט דערפיהלט דעם גאַנצען וועהטאָג פון דעם גרוי־סען חורבן. ער האָט שוין איצט מעהר ניט געקענט לוסטיג מאַכען זיך איבער זיינע פאַנאַטישע ברידער און פון זיין מוזע האָבען זיך דערהערט נייע טענער. אין דער צייט האָט ער געשאַפען „בר כוכבא“. פאַר אַ קעמפער פון השכלה איז „בר כוכבא“ געווען אַ סיוזשעט, אויף וועלכען ער האָט זיך גרינג געקענט אויסגליטשען. „בר כוכבא“ איז געווען אַ קעמפער און פערטרעטער פון דעם נייען דור אין זיין צייט. זיין רעוואָלוציאָנערער גייסט האָט געדאַרפט גע־ווינען די גאַנצע סימפּאַטהיע פון אַ שרייבער, וועלכער האָט אַ בי־טערען קאַמף געהאַט מיט'ן אַלטען דור. פאַר די פּאָגראָמען וואָלטען די געגנער פון בר כוכבא ארויסגעקומען פון גאָלדפאַדענס פעדער ווי שוואַרצע טייוואָלים. נאָר איצט איז זיין בליק געוואָרען טיעפער,

זיין טאַלאַנט רייפער. דער טיכטיגסטער געגנער פון בר כוכבא, דער פרעדיגער פון קושען דעם שונא׳ס רוט איז געווען רבי אלעזר, און איצט ווערט ער געשילדערט גאר אנדערש.

אין דעם פראַלאָג, אין דער סצענע אין שוהל, וואו רבי אלעזר קלאַגט אויף דעם תל, וואָס איז געוואָרען פון ירושלים, ווענדעט ער זיך צו די פערזאַמעלטע מיט די פאָלגענדע ווערטער:

„מיר זיינען שולדיג אין אונזער אונגליק מיר, יעדער בעזונדער:
ווי נארישע, שלעכטע קינדער האבען מיר געהאנדעלט אונגלויביג
געגען אונזער גרויסען גאָט, וואָס ער לעבט אייביג.
ער האָט אונז געליעבט, מיר האָבען זיך דערפון ניט געמאכט,
ער האָט אונז א תורה געשענקט, מיר האָבען זי פעראכט,
ער האָט אונז גוטס געגעבען מיר האָבען עס ניט געוואוסט צו שעצען,
מיר האָבען איהם דערצאָרענט מיט פרעמדע געצען.
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
דערפאר לאָמיר זיך האַלטען שטיל, אויף גאָט זיך ניט בעקלאָגען,
און דאָס שלעכטס, וואָס קומט אויף אונז מיט בטחון איבערטראָגען.
לאָמיר איהם בעטען מיט א ריין הארץ, ניט פערשטעלט, מיט נאמנות,
אונזער הארץ זאָל זיין דער מזבח, אונזערע ריינע געדאנקען — די קרבנות.
לאָמיר בעטען פאר׳ן ביסעל אידען, וואָס נאָך פערבליבען,
פאר די וואָס זיינען דאָ, פאר די וואָס זיינען פערטריבען.
לאָמיר פאָלגען די נייע הערשער, וואָס זיי אונז געביטען,
וועלען זיי אונז בעהאנדלען מיט חסד און מיט גוטען.
לאָמיר בעטען פאר׳ן שלום פון אונזער צעזאר הנעלה,
ווייל אין זיין שלום וועט אונז שלום זיין אמן סלה!
אין די דאָזיגע ווערטער זעהט איהר דעם אלטען פרומען גרייז,

אין וועמעס הארצען זיינען שוין אָבגעשטאָרבען אלע שטורמס,

אין וועמעס אדערען דאס בלוט רינט שטיל, און וועמעס אלע גע־דאנקען זיינען פערנומען מיט דער בעסערער וועלט, אויפ'ן שוועל פון וועלכער ער שטעהט שוין גרייט און קלאפט אין טהיר. דער אלטער גרייז דארף נאר געצעהלטע טעג געהן אין דעם יאך פון דעם שונא, זיינע אבגעשטארבענע ליידענשאפטען לאזען איהם רוהיג טראכטען וועגען דעם מקור פון דעם גרויסען אידישען אונגליק. זיין טיעפע אמונה זאגט איהם, אז דער שונא איז נ׳ט מעהר ווי א שליח פון גאט, און ווען אזוי איז דער ווילען פון גאט, וואס וועט זיין די פעולה פון א מרידה? יא, ער קען אנדערש ניט רעדען, ווי נאר וועגען הכנעה, וועגען בויגען דעם רוקען.

דער יונגער בר כוכבא האט קאכעדיג בלוט. יוגענד ואגט, וואו עלטער טראכט. ער רופט צום קאמף:

„הויבט אויף אייערע קעפ, אלטע, וועט איהר אליין זאגען,
אז אויף די לעבעדיגע איז דא מעהר ווי אויף די טוידטע
צו קלאגען.

א מינדסט רוימיש אינגעל שפייט אייך אין פנים,
רייסען אייך אב די קליידער, מאכען אייך סימנים.
איהר רעדט מיט זיי מיט גוטען, זיי ענטפערן אייך מיט כעס
אונזער פערמעגען רויבט מען עפענטליך אין מיטען דער גאס.
אונזערע פרויען שענדען זיי, און מיר טארען זיך ניט קלאגען.
אה, ניין, וואס איהר ווילט מעגט איהר אייך זאגען,
די יונגע הייסע בלוט קען ניט צוזעהן אזוי קאלט,
יעדע מינוט פאר זיך דעם שונא'ם מערדעריש געשטאלט.
האקט מיר אב דעם קאפ, ווארפט איהם אריין אין קבר,
נאר ניט רייסען יעדע מינוט צו ביסלעך איטליכס אבר.
כל זמן די האנד איז דא, לאמיר זי אויפהויבען,
אז שטארבען זאלען מיר אלע, וואס טויג איינעם אליין לעבען.
שטעהט אויף, ברידער, אין נאמען פון אונזער הייליג לאנד
און לאמיר אויסקעהרען פון איהם, דעם שלעכטען בייזען
פיינד!

אזוי רעדט עס בר כוכבא און אזוי רעדט יוגענד, קוראזש, כח, מוטה, און גאלדפאדען איז דא געלונגען אויסצודריקען אן אייביג

מענשליכע ווארהייט. אין דיזע עטליכע ציילען צייגט זיך ארויס א טאלאנט, און דאס ווערק הויבט זיך אויף צוליעב דעם אויף א העכערע מדרגה.

אין זיינע שפעטערע ווערק זיינען צוואווארפען א סך טהייערע פערלען. נעהמט למשל די היסטארישע אפערעטע „עקדת יצחק", און לעזט די געדאנקען פון אברם׳ן, ווען ער בעט אויף א יורש.

אויף אזא יורש האב איך געבעטען, וואס ער זאל פערפלאנצען ווייטער
פון דור צו דור די תורות פון זיינע פאטער,
אה, קען ער דען הייסען בוים, ווען ער לאזט ארויס קיין צווייגען?
קען ער הייסען קוואל, ווען זיינע וואסערן שטעהען און שווייגען?

. . . .

אך, ווי אונגליקליך פיהלט זיך דער מענש, ווען ער בלייבט אין זיין צעלט
מיעד פון זיין לעבען אליין, און דארף געהען פון דער וועלט
און אויף די עלטערע יאהר
בלייבט ער עלענד גאר
אהן כח און אהן געזונד
און אהן איין איינציג קינד.
ווער קען איהם טרויסטען, ווען ער ווערט נעביך קראנק,
ווער וועט איהם בעגלייטען, ווען ער געהט דעם לעצטען גאנג?
זיין קבר שטעהט אין פוסטע פעלד איינער אליין,
קיין טרעהר פון א קינד בענעצט קיינמאל דעם גלאטען שטיין.
פערגעסען, פערלארען ווערט זיין נאמען אויף אייביג, אוי, אהן א קינד.

דאס זיינען איינפאכע ווערטער, ניט געצאצקעטע, ניט געקינצעלטע און זיי ריהרען די טיעפסטע סטרונעס פון מענשליכען הארצען.

אזעלכע פערלען זיינען צוזייעט איבער אלע שפעטערע ווערק, וואס גאלדפאדען האט געשאפען. וואס ווייטער ווערט זיין טאלאנט

מעהר צייטיג און מעהר ענטוויקעלט, און איהר קענט הערען ווי ער זאגט: „נו קינדער, מיר האבען שוין גענוג געשטיפט, עס איז איצט שוין צייט צו ווערען אביסעל לייטישער!"

נאר די הארמאניע צווישען דעם אויטאר, פובליקום און שוי־שפיעלער פלאצט ניט דערפון, וואס די פיעסען הויבען אן צו אטהע־מען מיט מעהר ערנסטקייט; דאס פובליקום און די אקטיארען זיינען אויך ארויס פון די וויקעלאך און אויסגעוואקסען פון די ערשטע קונדס־שטיקער. די ענטוויקלונג פון די דריי עלעמענטען איז ניט קיין געצוואונגענע, קיין אנגעווארפענע, נאר א גאנץ נא־טירליכע.

נאר ווי ערנסטער גאלדפאדען ווערט ניט, פערגעסט ער אויף איין סעקונדע ניט, אז ער האט צו טהאן מיט א ביהנע און ער ווענדעט אן אלע מיטלען וואס די ביהנע פערמאגט אויסצונעהמען ביים פובליקום. וואס מען זאל ניט שפיעלען מוזען אריינקומען ליעדעלאך, פזמונים׳לאך, שאנסאנעטען און איז דערביי ניט שטארק מקפיד צו די צייט און פלאץ ערלויבען איהם עס צו טהאן. אין „שולמית", למשל, שפארט ער אריין דאס ליעד „ראזינקעס און מאנדלען." דאס ליעדעל איז א שעהנס, נאר אין דער צייט ווען אי־דישע מיידלאך האבען געטאנצט אין די וויינגערטנער און גערופען צו די בחורים אז זיי זאלען מיט זיי חתונה האבען, האט מען ניט געקענט זינגען וועגען ווערטה פאפיערען און קאנטארען און אייזענ־באהנען, פון וועלכע יודעלע וועט פערדיענען א סך געלד. גאלד־פאדען האט עס געוואוסט אויסגעצייכענט און אין א בעמערקונג צו „ראזינקעס מיט מאנדלען„ פערענטפערט ער זיך: „כאטש דאס ליעד (ראזינקעס און מאנדלען) איז נישט אין פלאץ, נאר איך האב עס דערפאר אהער ארויסגעשטעלט, ווייל דעם פובליקום איז דאס זעהר ליעב און בעקאנט." אדער אין „עקדת יצחק" זינגט לוט „דאס פערבאטענע עפעלע."

„אוי חוה מיט דער שלאנג!
דער קאסירער טהוט מיר באנג,
איבער דעם עפעלע

ליגט זיין קעפעלע
טיף אין דר'ערד פון לאנג.

אזעלכע ליעדעלאך וואס פאסען זיך צו דעם שטיק ווי א היינטמאדישער הוט צו דער נאקעטער מוטער חוה'ן, קען מען טרעפען כמעט אין יעדען ווערק, און די איינציגע אורזאך פאר וואס מען האט זיי אהיין ארייגעקוועטשט איז נאר די, וואס די ליעדעלאך געפעלען דעם עולם.

אמאל פיהלט זיך גאלדפאדען פערשעמט פאר אזא אונגעלומפערטקייט און סטארעט זיך צו מאכען עפעס א היתר, ווי, למשל, אין „שולמית", לאזט ער זיין העלד אבשלום'ן צובינדען זיין פעקיל און נעהמט ארויס ראזינקעס און זאגט:

ראזינקעס מיט מאנדלען, עס עראינערט מיך אן די ליעדעלע,
מיט וואס בת ציון האט פערוויגט איהר בן יחיד אידעלע.

נאר אפט האט ער אפילו אזא היתר אויך ניט. עס טרעט ארויס דער קאמיקער און הויבט אן צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין.

א גרויסען געוויכט האט גאלדפאדען געלעגט אויף די דעקאראציעס און אויסשטאטונג, און זיין רייכע פאנטאזיע ארבייט שטארק, ווי אזוי צו פאנגען דאס אויג פון דעם צושויער, און ער לאזט ניט דורך די מינדעסטע געלעגענהייט צו מאכען א ביהנע עפעקט.

אין „עקדת יצחק" אין ערשטען אקט, ווען אברהם ווערט אנדערמילט, לאזט זיך אראב אין דער ארקע פון דעם הינטערגרונט אן ענגעל אין דער געשטאלט פון א קליין קינד און בלייבט הענגען אין דער לופט. דאס קינד דעקלאמירט, ידוע תדע כי גר יהיה א. ז. וו. און בשעת מעשה ערשיינט א טראנספארענט־בילד וואס שטעלט פאר ווי די אידען ארבייטען עבודת פרך אין מצרים. און ווען דאס קינד דעקלאמירט ונתתיך לגוים ומלכים ממך, דאן ערשיינט אן אנדער טראספארענט־בילד, וואס שטעלט פאר אלע אידישע מלכים.

דער שלום פון דעם ערשטען אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס די דריי אורחים וואס זיינען געקומען צו אברהם'ן געהען צו דער ארקע און שטעלען זיך ארויף אויף דעם וואלקען, וואס ליגט אויף

דער ערד, וואַרפֿען אַראָב די מאַנטלען, עפֿענען אויף די פֿליגלען. די וואָלקען הויבען זיך אויף און פֿערשווינדען מיט זיי אין הימעל. דאָס בילד ווערט בעלייכטעט מיט וויאָלעט פֿייער. די אַנדערע אַק־טען ענדיגען זיך אויך מיט אַזעלכע עפֿעקטען.

אין „שולמית“ ביים שלום פֿיערטען אַקט הויבט זיך אויף איין פֿאַרהאַנג נאָכ'ן צווייטען נאָר מיט דעם צוועק צו ווייזען דעם אויג בילדער פֿון דער צייט ווען דער בית המקדש איז געווען.

ביים שלום לעצטען אַקט אין „באָבע מיט'ן אייניקעל“ עפֿענט זיך אין דער טיעף פֿון דער ביהנע אַ וואַנד, דאָס בילד שטעלט פֿאָר רבי מאיר בעל נס קבר, אַרום אַ בלאָס פֿייער זיצען אַרץ ישראל אידען און זינגען שטיל. דאַן הויבט זיך אויף אַ צווייטער פֿאַרהאַנג און מען זעהט אַדעלען מיט איננאַצען אומגעאַרעמט אין חופה קליידער, בעלייכטעט פֿון בענגאַליש פֿייער.

ביים שלום לעצטען אַקט אין „בר כוכבא“ איז אַ גאַנצע איל־לומינאַציע פֿון פֿערשיעדענע בענגאַלישע פֿייערן. איבערהויפּט האָט גאָלדפֿאַדען אַרויסגעוויזען אַ שוואַכקייט צו בענגאַלישע פֿייערן און מלאכים.

נאָר די עפֿעקטען זיינען ביי איהם אויך ניט קיין אויסגע־טראַכטע, זיי זיינען ניט די פּרוכט פֿון אַ קאַלטער איבערלעגונג, נאָר טאַקע איהם גופֿא זיינען זיי געפֿעלען געווען. זיי זיינען אפשר נאַאיווע און דערמאָנען גיכער אַ קינד, וואָס שרייט מיט התפּעלות „זו זו“ פֿון אַן אָנגעצונדענעם שוועבעלע. נאָר די דעמאָלסדיגע צושויער זיינען געווען נאָך נאַאיוועער.

גאָלדפֿאַדענס שטיקער, סיי די ערגערע און סיי די בעסערע, סיי די ערשטע און די שפּעטערע צייכנען זיך אויס דערמיט, וואָס די גאַנצע קראַפֿט ליעגט אויפ'ן אויטאָר. אין מאָדערנע פּיעסען איז די אַרבייט פֿון דעם אויטאָר נאָר אַ האַלבע, די פּיעסע איז ניט מעהר ווי אַ נאַקעטע נשמה און די אַרבייט פֿון דעם שוישפּיעלער איז צו דערפֿילען די צווייטע העלפֿט, געבען דער נשמה אַ קערפּער. עס בלייבט פֿאַר'ן שוישפּיעלער צו געבען דער פּיעסע אַלע חושים און גליעדער, און אויב ער טהוט ניט זיין אַרבייט בשלמות, ווערט דאָס

שטיק ארויסקומען אהן הענד, אהן פיס, אהן א קאפ, אהן א לייב און אהן לעבען.

גאלדפאדענס שטיקער זיינען גאר אנדערש געבויט. די אר־ביים פון דעם שוישפיעלער איז א טפל, די גאנצע קראפט ליגט אין דעם שטיק גופא. עס איז גענוג אז אן אקטיאר זאל קענען אביסעל זינגען, אביסעל שפרינגען, אביסעל רעדען, אביסעל מאכען לצנות, און די אויפפיהרונג פון דער פיעסע וועט דורכגעהן גלאט. גאלד־פאדענס א שטיק שטעהט ניט אין געפאהר, אז זי זאל ארויס אהן הענד און אהן פיס און אהן לייב און לעבען צוליעב דעם שפיעלען פון א שוישפיעלער. ווער עס האט נאר א נישט־קשה'דיגע שטים צום זינגען און האט מוטה און קוראזש ארויסצוטרעטען אויף א ביהנע וועט קענען שפיעלען אין גאלדפאדענס א ווערק. דאס שטיק נעהמט אוים ביים פובליקום מיט די ווערטער, ווערטלאך, סיטוא־ציאנען, ליעדלאך און אויב נאר דער אקטיאר איז ניט אין גאנצען א קאליקע וועט דאס שטיק האבען ערפאלג.

רעדט מיט וועלכען קאמיקער איהר ווילט, וואס האט נאר געשפיעלט אין גאלדפאדענס צייט אין רומעניען אדער רוסלאנד, וועט ער אייך דערצעהלען, אז נאך אזא „שמענדריק“, נאך אזא „קוני לעמיל“, נאך אזא באבע באנציע ווי ער איז ניט געווען. לא־מיר שוין אויפמערקזאם מאכען, אז מאגולעסקא איז געווען אונ־איבערטרעפליך אין די דאזיגע ראלען, נאר די אנדערע קאמיקער בעריהמען זיך אויך ניט ווען זיי דערצעהלען, ווי מען האט פון זיי דעמאלט געלעקט די פינגער. ביי יעדען קאמיקער פון יענער צייט וועט איהר געפינען אויסשניטע פון צייטונגען, ווי מען האט איהם געריהמט פאר זיין שפיעלען.

מיר זעהען דאריבער, אז אלע קליינע טרופעס, וואס פאהרען ארום איבער דער פראווינץ, נעהמען זיך געוועהנליך צו גאלדפא־דענס שטיקער. זיי פיהלען, אז אין די דאזיגע שטיקער וועלען זיי קענען אונטערהאלטען א פובליקום און מען וועט זיי מיט פוילע אייער ניט פערווארפען.

מען דארף אויף איהם קוקען ווי אויפ'ן פאטער פון דער אי־דישער ביהנע, גרינדער פון אידישען טהעאטער. עס איז אמת, אז

אהן גאָלדפאַדען וואָלט אויך אַ ביהנע בעשאַפען געוואָרען, ווייל די פאָדערונג אויף אַזאַ אונטערהאַלטונג איז שוין געווען ביי'ם פאָלק, און די אונטערהאַלטונג גופא איז דער פאָרם פון גראָבע פאַרשטע־לונגען איז שוין אויך געווען. נאָר עס איז קיין צווייפעל ניט, אַז ווען ניט גאָלדפאַדען וואָלט די אידישע ביהנע בעשאַפען געוואָרען אַ סך שפּעטער. גאָלדפאַדען איז בעזעסען יענע קראַפט, וואָס האָט געמאַכט מעגליך, אַז אַ טהעאַטער זאָל קענען זיך האַלטען ביי אידען.

און אַז אַ טהעאַטער זאָל זיך קענען האַלטען האָט זיך געפאָ־דערט, אַז עס זאָל זיין אַ האַרמאָניע צווישען דעם גרינדער פון טהע־אַטער, אַקטיאָרען און פּובליקום. אָהן אַזאַ האַרמאָניע איז געווען אונמעגליך, אַז אידיש טהעאַטער זאָל האָבען אַ קיום. די פאָדערונג אויף אידיש טהעאַטער איז נאָר געווען ביים פּראָסטען עולם, ווייל דער אינטעליגענטער קלאַס האָט זיך געשעהמט מיט אַלץ, וואָס איז געווען אידיש. און כדי אויסצונעהמען ביים פּראָסטען עולם האָט דער שרייבער פון פּיעסען געמוזט עפּעס האָבען אין זיך, וואָס זאָל איהם שטעלען אויף איין ברעטיל מיט דער מאַסע. אַזאַ פאָדערונג האָט געקענט נאָכקומען איינער, וואָס איז ניט געשטאַנען העכער פון דער מאַסע, אַלענפאַלס אין געשמאַק ניט העכער. ווען אַזאַ וואָלט געווען דער גרינדער פון אידישען טהעאַטער, וואָלט די אי־דישע ביהנע אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון אַ קאַפע־שאַנטאַן און וואָלט זיך מיט דער צייט ענטוויקעלט אין אַ מוזיק האָל. אונטער גאָלדפאַדענס הענד האָט די ענטוויקלונג פון אידישען טהעאַטער אָנגענומען אַ געזונטען כאַראַקטער. גאָלדפאַדען האָט אָנגעהויבען מיט שטיקער וואָס זיינען ניט געווען צו הויך פאַר אַ קאַפע־שאַנ־טאַן. דער קונדס אין גאָלדפאַדען האָט איהם געגעבען די מעגליכ־קייט צו שרייבען אַזעלכע שטיקער. נאָר ביי די דאָזיגע שטיקער האָט ער זיך לאַנג ניט געהאַלטען. דער גוטער פּאָעט אין גאָלדפאַ־דען און דער בעסערער געשמאַק הויבען אָן צו פאָדערען אַ בעפריע־דיגונג, און זיי ווייזען זיך אַרויס אַלץ מעהר און מעהר אין די שפּע־טערע שטיקער.

נאָר גאָלדפאַדען איז ניט קיין כופה הר כגיגית. ער וואַרפט

ניט אז אויפ'ן פובליקום מיט גוואלד זיינע בעסערע שטיקער. אזוי ווי ער האט פריהער ניט געשריעבען גראבע, נארעשע בורלעסקעס כדי צו געפעלען ווערען דעם פובליקום, נאר ער האט זיי געשריעבען ווייל דער קונדס אין איהם האט פון זיי הנאה געהאט, אזוי שרייבט ער שפעטער אויך ניט בעסערע שטיקער כדי אויסצונעהמען ביי אינטעליגענטע מענשען. די שטיקער ענטוויקלען זיך אויף א נאטירליכען אופן. אין די ערגסטע בורלעסקעס האט ער ארויסגעוויעזען אז ער האט אן אפענעם אויג וואס האט בעמערקט און אונטערגעכאפט כאראקטעריסטישע סצענעס פון דעם אידישען לעבען און געגעבען זיי א לעבעדיגען קאליר, דא און דארטען רייסט זיך ביי איהם ארויס א פערעל פון פאעזיע; און שפעטער קומען מענשליכע, לעבעדיגע האנדלונגען עפטער. דאס פובליקום און די אקטיארען וואקסען מיט איהם, און די ביהנע געהט אויף אזא אופן אלץ פארווערטס און פארווערטס.

אין זיינע ערגערע שטיקער ציהט ער זיין גאנצע יניקה פון דעם קאמף צווישען השכלה און פאנאטיזם. ער איז בעגייסטערט פאר בילדונג, און זוכט צו עפענען די אויגען דעם אלטען דור. ער בייזערט זיך פאר וואס מען איז פערגלויבט אין נארעשקייטען און קעמפט פאר די אידישע טעכטער וואס ווערען פערקויפט צו יחוס. און טריי צום רעצעפט פון דער צייט פון השכלה קומט ביי איהם ארויס דער אלטער דור שווארץ, און פערקעהרט דער נייער דור שטעלט מיט זיך פאר, אדער ריכטיגער געזאגט, דארף מיט זיך פארשטעלען אלץ וואס איז ליכטיג, וואס איז פיין און וואס איז גוט. פון דעסטוועגען אז עס מאכט זיך איהם א געלעגענהייט צו מאכען חוזק פון נייערן דור האלט ער זיך ניט אפ. אין דער „קאפריזנער טאכטער" לאכט ער אפ פון די היינט־וועלטיגע מיידלאך, וואס האבען איבערגעלייענט עטליכע ביכלאך און מיינען אז דאס איז בילדונג.

בכלל אבער האט ער בשום אופן ניט געקענט כאפען די בילדער פון זיינע פאזיטיווע העלדען. זיי קומען גאר ניט ארויס קיין מענשען. זיינע געבילדעטע קומען ארויס אהן לייב און אהן לעבען.

מעהר פון אלע היסטארישע אפערעטען איז איהם געלונגען

„שולמית“. די איינפאכקייט, די תמימות פון דער דראמע האט איהר פערגלייכונג מיט'ן ביבלישען ראמאן רות.

ווי וואלט אנגעגאנגען די ווייטערע ענטוויקלונג פון גאלדפאדען, ווען זיין קאריער וואלט ניט איבערגעריסען געווארען, איז שווער צו בעשטימען. גאלדפאדען האט געקראגען א טוידט-קלאפ, ווען די רוסישע רעגיערונג האט פערבאטען די אידישע טהעאטערס. דאס איז געווען די צייט, ווען גאלדפאדען האט געשאפען זיינע בעסטע שטיקער. זיין טאלאנט איז דאמאלסט געווארען צייטיגער, דאס פובליקום און די אקטיארען זיינען אויך דאמאלסט צייטיגער געווארען. דאס איז געווען א גוטע ערמונטערונג, אז ער זאל געהן ווייטער און ווייטער. נאר ווען דער טהעאטער איז פערבאטען געווארען האט ער זיין גאנצע פובליקום פערלארען, ער האט אויך פערלארען זיינע אקטיארען, מיט וועלכע ער איז צוזאמען אויסגעוואקסען, און ווען ער האט גענומען וואגלען פון לאנד צו לאנד, איז שוין קיין הארמאניע ניט געווען צווישען איהם, פובליקום און אקטיארען. דאס האט געהאט א שלעכטען איינדרוק אויף זיין שאפען און די ענטוויקלונג פון זיין טאלאנט האט זיך איבערגעריסען.

עס איז שווער צו בעשטימען, ווי וואלט זיך זיין טאלאנט ענטוויקעלט, ווען מען וואלט איהם אין מיטען ניט איבערגעריסען; עס איז שווער צו זאגען, צו וואלט ער שפעטער אנגעהויבען צו שרייבען מאדערנע דראמען. גאלדפאדען האט בעהויפטעט, אז ער וואלט פון זיין וועג ניט אבגעטראטען. ער האט ניט ליעב געהאט קיין טראגעדיעס, אלענפאלס זיין הארץ האט ניט געצויגען צו פארשטעלונגען וואס רופען ארויס טרעהרען. ער האט ליעב געהאט קאמעדיעס און אפערעטען. נאר עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז ווען גאלדפאדען וואלט די גאנצע צייט געבליעבען ביים טהעאטער, וואלט זיין ענטוויקלונג געווען א געזינטערע, און די אידישע ביהנע וואלט בעפרייט געווארען פון א סך אנשיקענישען, מיט וועלכע זי איז געשטראפט געווארען נאך איהם.